

Cecilie Høj Anvik

Synshemming, embodiment og meningsdannelse

Om bevegelse gjennom landskap av erfaringer

Avhandling for graden philosophiae doctor

Trondheim, oktober 2011

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse
Sosialantropologisk institutt

NTNU

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Doktoravhandling for graden philosophiae doctor

Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse
Sosialantropologisk institutt

© Cecilie Høj Anvik

ISBN 978-82-471-3118-3 (trykt utg.)
ISBN 978-82-471-3119-0 (elektr. utg.)
ISSN 1503-8181

Doktoravhandling ved NTNU, 2011:275

Trykket av NTNU-trykk

Forord

Stor takk til alle deltakerne i studien! I løpet av disse årene har jeg hatt spennende feltarbeid og også fått tilgang til fine tekster, fylt med tykke og gode beskrivelser av erfaringer. Dette har utgjort et enestående grunnlag for faglige refleksjoner.

Takk til Solrun Williksen, professor i sosialantropologi ved Sosialantropologisk institutt, NTNU, for å ha vært en enestående veileder gjennom hele løpet, så omsorgsfull og klok. Takk også til min gode venn, kollega og biveileder Agnete Wiborg, professor ved Fakultet for samfunnsvitenskap, Universitetet i Nordland, for interesse for arbeidet og for utfordrende kommentarer.

Takk til gode forskerkolleger og venner som har støttet meg, på forskjellige og utfyllende måter; Wenche, Ingrid Agathe, Trude Hella - min mentor, kjære Sissel Charlotte, Pernille - min gode søster, Moster Aase, Heidi, Ada og Morten. Takk til Terje Olsen, for både vennskapelig og faglig støtte hele veien, og til kloke og snille Karl Jan Solstad, professor i pedagogikk, for språklig kokvask og dyprens.

Takk til Nordlandsforskning som har gitt meg spillerom til selv å veksle mellom å konsentrere og distrahere meg i passe mengder i forhold til avhandlingsarbeidets ulike faser. Spesielt takknemlig er jeg for viktig bistand mot slutten. Takk til instituttet "mitt" ved NTNU, for å ha innviet meg i dette fantastiske faget som traff meg rett i magen for mer enn 20 år siden. Takk til inspirator Tord Larsen, førsteamanuensis ved Sosialantropologisk institutt, NTNU, som gjennom årene alltid har vært en sann fryd å lytte til og diskutere med.

Ting Tar Tid, avhandlingsarbeid i seg selv, men også utenforliggende forhold har tvunget meg vekk fra arbeidet i lengre perioder; takk til Mari Kristin, Kristin og Kari.

Takk for tålmodigheten; Marimor og Jensemman, mine kloke og undrende unger, og til Arne, klippen i livet mitt.

Til sist; takk til mine "auditive venner", som har fulgt meg på øret gjennom skrivearbeidet og bidratt til inspirasjon, ro, glede og trøst, og som har hjulpet meg å holde fokus og konsentrasjonen oppe;

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	9
Summary	11
1. Introduksjon	13
Hege, forskeren og heisen	17
Om å miste gangsynet	19
Avhandlingens oppbygning.....	24
2. Erfaringsnær antropologi og embodiment.....	27
Funksjonshemming som forskningsfelt – fra politikk og representasjon til hverdagsliv og kroppslige erfaringer	27
Antropologens plass i etnografien og i analysen.....	37
En fenomenologisk antropologisk tilnærming til og forståelse av syns-hemming som levd liv og erfaring	44
Embodiment som inntak til forståelser av meningsdannelse	47
Mellom tanke, tekst og kontekst	52
Om taktile skygger- Sanser, følelser og estetikk.....	57
Gjenstander og materialitetens betydning i meningskonstruksjon.....	63
Embodied rom og sted.....	66
Ledsagende feltarbeid	69
Et blikk fra ingensteds?	72
Å rette seg inn mot feltet	76
Narrativer og erfaringer.....	82
3. Om blindt engasjement i en seende verden.....	87
Hverdagslivet som innramming for erfaringer og analyser.....	87
Familie, hus og hjem	90
Du kan godt skjenke kaffe – om å servere og bli servert	95
Kvæ på hendene, pynting til jul.....	101

Nabolagets narrativ	103
Å strekke seg mot verden	108
Stine og stupet - grenseløse erfaringer	116
Hjemme - borte, nært og fjernt.....	118
4. Blind estetikk – stil og smak	121
”Noe så stygt!”	121
Estetisk resonans: Om tydeliggjøring av stil og smak	122
På IKEA med Ingrid.....	127
Kroppslig estetisk oppmerksomhet skaper helhet og integrasjon	132
Indre og ytre, kjent og fremmedartet.....	133
5. Ekvipasjer – samspill menneske, dyr og omgivelser	137
I opplæring og samtrening.....	140
Ekvipasjer som kommunikasjons- og orienteringssystem	156
Team-performance	157
Bruksanvisninger, script- overføring av kunnskap og kompetanse	160
Flyt og rytme	162
6. Når ukjent rom blir meningsfulle steder	165
Bjørn.....	166
Embodied Dublin	170
Det blinde hotellet	180
Dannelse av kroppslige topografiske og estetiske kart	190
Blind girl’s legs	192
Emosjonelle erfaringer av rom.....	193
Lyd og fravær av lyd; mening og kaos.....	196
Å være blind nok.....	199
Ro og trengsel.....	199
7. Kropp, samfunn og politikk – om selvstendighet og uavhengighet.....	203

Et vanlig liv	206
Førerhund og hvitstokk som frigjøring og selvstendighet	210
Et komparativt blikk på kropp, politikk og samfunn	218
8. Å vite hvor man er, og å finne veien videre	223
Litteratur:	229

Sammendrag

Avhandlingen søker innsikt i og forståelse av ulike måter kropp og omgivelser inngår i erfaringer med å leve med synshemming. Tema er sammenbindinger av menneskelig erfaring og materialitet, hvor kroppsliggjorte (embodied) og romliggjorte erfaringer knyttes inn som sentral forståelsesramme. Kroppen engasjerer seg i og plasserer erfaring- slik som kunnskap, moral og følelser- i en romlig form. Innen det Csordas betegner som en kulturell fenomenologisk forståelse handler embodiment ikke om noe privat eller som kun tilhører det enkelte individ, men om selv, kultur og erfaring. Fokus ligger derfor på å forene de umiddelbare kroppslige erfaringene med mangfoldet av kulturelle meninger som vi til en hver tid forholder oss til. I dette perspektivet er det å være-i-verden å være kroppslig (Merleau-Ponty, Csordas). Synshemmedes erfaringer er, som for oss alle, knyttet til kroppslige praksiser. Synshemming som fenomen får betydning i møte med sosiale og kulturelle, men vel så viktig, materielle omgivelser.

Studien avhandlingen bygger på rommer omfattende feltarbeid blant synshemmede nordmenn, og det meste av det empiriske materialet er sprunget ut av situasjoner hvor jeg som forsker har deltatt som ledsager for blinde og svaksynte. Foruten kapittel 1 introduksjon, kapittel 2 teoretisk og analytisk rammeverk og kapittel 8 avslutning, rommer avhandlingen fem kapittel som er bygd opp rundt utvalgte etnografiske tekster. Det første, kapittel 3, omhandler hverdagslivets erfaringer, beskrevet og diskutert med utgangspunkt i en blind kvinne, Stine. Det neste, kapittel 4, analyserer blind estetikk, og den etnografiske rammen her er ikke-synsbasert erfaring av og interesse og sans for estetikk knyttet til hverdagslivet og hjemmet. Både kapittel 3 og 4 er analytisk sett rammet inn av det kjente og forutsigbare, hverdagslige. De neste tre kapitlene bryter på flere måter med vanen, og viser til nye typer av erfaringer, i fremmede rom, på nye steder, og beskriver hvordan slike erfaringer er med å danne nye orienteringsrom. Kapittel 5 beskriver samspill mellom menneske, dyr og omgivelser ved å ta utgangspunkt i erfaringer synshemmede gjør når de skal få ny førerhund og sammen med hunden lære seg å fungere og orientere seg i omgivelsene. Kapittel 6 er bygd på ulike feltarbeidserfaringer sammen med blinde på reiser i utlandet, i ukjente omgivelser. Både i dette kapittelet og kapittel 5 blir bruddet med dagligdagse og rutiniserte ferdigheter tydelig. Kapittel 7 omhandler kropp, samfunn og politikk, og diskuterer ulike måter ideologier og verdier om selvstendighet og uavhengighet kan sies å ha referanse både til individuelle kropper, politikk, og samfunn.

Fokus rettes gjennom hele avhandlingen mot kroppen som utgangspunkt for vår tenkning, oppmerksomhet, følelser og orientering i verden. Dette gjelder ikke bare for det praktiske liv, men også i akademisk kunnskapsutvikling. Sentralt for avhandlingen er kroppen som den som erfarer verden, og det gjelder så vel antropologen som dem vi gjør feltarbeid blant. Erkjennelsen av antropologens egen kropp og dens oppmerksomhet og betydning i feltarbeidssituasjoner er typer av erfaringer som sjeldent tematiseres i forbindelse med metodologiske og teoretiske redegjørelser og refleksjoner. Antropologen ses i avhandlingen som en sanselig deltaker som involverer og engasjerer seg i verden og den andre, og det argumenteres for at slike typer engasjement kan gi tilgang til kunnskap og innsikt man ellers ikke vil få (Jackson, Hastrup).

Det er i relasjoner og vekselspill mellom sanselige og erfarende kropper og bestemte rom og steder at forutsetningen for avhandlingens etnografiske studier og analyser ligger. Gjennom å beskrive, synliggjøre og analysere konkrete vilkår for den enkelte synshemmedes erfaringer, har avhandlingen ambisjon om å gi innsikt i og å utvide vitenskaplige forståelser av synshemming.

Summary

The present thesis seeks to gain insight into and an understanding of the parts that the body and its environment play in experiences from living with vision impairments. Its main topic is the weaving together of human experiences and material aspects where embodied and enplaced experiences are used as the main framework for understanding. The body engages in and places experiences, such as knowledge, moral and feelings, in a spatial form. Within what Csordas terms a cultural, phenomenological understanding, embodiment is not something private, something belonging to the individual, but is instead about the self, about culture and experience. Focus is therefore placed on bringing together the immediate bodily experiences with the multitude of cultural meanings which we continuously need to relate to. Within this perspective being in the world is about being bodily (Merleau-Ponty, Csordas). The experiences of people with visual impairments are, similar to the rest of us, connected to bodily practices. Visual impairment as a phenomenon gains importance when encountering social and cultural, but also, material surroundings.

The study on which the thesis is based involves extensive fieldwork carried out amongst Norwegians with visual impairment, and the major part of the empirical material comes from situations where I as a researcher have accompanied blind and visually impaired persons. In addition to Chapter 1, Introduction, Chapter 2, Theoretical and analytical framework, and Chapter 8, Conclusions, the thesis contains five chapters which have been built round selected ethnographic texts. The first of these, Chapter 3, describes and discusses Stine, who is a blind woman, and her everyday experiences. The next one, Chapter 4, analyses blind aesthetics, and the ethnographic framework for this study is a non-visually based experience from and an interest in and liking for aesthetics in everyday life and at home. Both chapters are analytically framed within what is known and predictable, i.e. everyday life. The following three chapters deviate in various ways with the well known since they focus on new kinds of experiences, in foreign surroundings, new places, and they describe how such experiences contribute to the creation of new locations of orientation. Chapter 5 describes the interplay between the human being, animals and surroundings by taking as a starting point what visually impaired experience when they get a new guide dog and have, together with the dog, to learn to find their bearings and function in their environment. Chapter 6 is built on different experiences from fieldwork when accompanying blind persons on holiday abroad, in unknown surroundings. Both in this and in the previous chapter the break with everyday life skills and routines becomes very clear. Chapter 7 deals with body, society and politics and

discusses the different ways in which one may claim that ideas and values regarding independence relate both to individual bodies, politics and society.

Throughout the thesis focus is put on the body as a starting point for our thinking, attention, feelings and orientation in the world. This is not only relevant for practical situations, but also for academic knowledge development. Central to the thesis is the body and how it experiences the world, something which is relevant both for the researcher and the people amongst who we carry out our fieldwork. The recognition of the anthropologist's own body and its attention and importance in fieldwork situations is something which is seldom made a topic for methodological and theoretical reporting and reflection. Within the thesis the anthropologist is seen as a sensing and experiencing participant who involves and engages herself in the world and in the other, and the argument is put forward that such kinds of engagement may offer access to knowledge and insights that one would otherwise miss (Jackson, Hastrup).

It is in the relation and interplay between sensual and experiencing bodies and particular rooms and places that the conditions for the thesis' ethnographic studies and analyses lie. Through describing, making visible and analyzing concrete conditions for the visually impaired person's experiences the thesis aims at giving insight into and expanding scientific understandings of visual impairment.

1. Introduksjon

Olekranon er den store buete knokkelen i albueleddet som utgår fra *ulna*, albuebeinet i underarmen. En blind dames lette, nesten umerkelige, berøring med tuppen av høyre tommel mot min venstre *olekranon*, kan være utgangspunkt for å fortelle hva denne avhandlingen handler om. Når en synshemmet person går sammen med en ledsager, strekker hun/han høyre eller venstre hånd fram og griper tak bakfra med samme hånd rundt den venstre, eventuelt høyre, albuen til ledsageren. Den ledsagende er alltid posisjonert en skrittlenge foran den ledsagede, og holder armen slik at albuknokkelen (*olekranon*) peker bak, mot den andres kropp. Forbindelsen til ledsageren og dennes arm gir den blinde personen rom til å bevege og orientere seg i omgivelsene. Gjennom albuen reguleres, justeres og avpasses retning, underlag og fart. Denne *olekranon*, albuen, ble et viktig koblingspunkt mellom en blind kvinne, Pia, som jeg gjorde flere feltarbeid hos, og meg selv, både som ledsager og antropolog. Pia er avhengig av ledsager for å orientere seg i omgivelsene hvis hun ikke går med førerhund. Vi ble godt kjent etter å ha tilbrakt mye tid sammen som ledsaget og ledsager, og vi ble etter hvert det jeg vil kalle for vel inngått. Gjennom albuen min og Pias grep strømmet informasjon mellom oss. Det strømmet informasjon og kunnskap gjennom berøringsflaten mellom Pias håndgrep og min albue. Dette ga inntak til nye opplevelser, erfaringer og faglig innsikt.

Denne *olekranon* er ikke bare et passivt objekt som overfører betydningsfull informasjon, men den *er del av* opplevelsen, sansningen, erfaringen. I kjente omgivelser var Pias grep rundt albuen min svært løst og ledig. I disse situasjonene løsnet hun ofte grepet rundt armen og jeg kunne nesten ikke merke hennes forbindelse til meg, foruten en liten ”touch” av Pias tommelfingertupps berøring av albuknokkelen (*olekranon*) min og som en taktil skygge mellom kroppene våre. Taktile skygger er et begrep jeg selv har funnet beskrivende for en fornemmelse av en type omriss som danner en omsluttende form av en kropp gjennom dennes streif av berøring med en annen kropp. I dette tilfelle erfarte jeg taktile skygger som omriss av Pias kropp under ledsaging. En taktil skygge kjennes som et totalinntrykk dannet på grunnlag av ulike punkter av høyre side av kroppen hennes så vidt i umiddelbar berøring med min venstre side mens vi beveget oss, Pias skuldres streif mot min, hennes lår så vidt borti mitt, hofte mot hofte, tå mot hel. Til sammen dannet disse streifene av møtepunkt mellom kroppene våre et forestillingsbilde for meg av et helhetlig omriss av kroppen hennes, som en skygge som ikke er visuell, men taktil, kjennbar, uten å være fysisk omsluttende.

Vi hadde i slike situasjoner god flyt i bevegelsen og koordinasjonen og kunne bruke oppmerksomheten til å ta inn over oss nyanser eller detaljer i omgivelsene eller på samtaler

oss imellom. I ukjente omgivelser, derimot, var grepet festet, hele hånden hennes tett og hardt rundt overarmsbenet mitt. Det skulle da lite endring av bevegelse fra min side til for å medføre stopp i ganglaget. Vi ble begge mer ubalanserte, utrygge og mistet både farten og retningen. Den taktile skyggen forsvant, og ble avløst av uforutsigbare sammenstøt mellom oss, en skulder som bumpet mot en annen og hvor helheten og rytmen var brutt. I disse situasjonene var det få ord som ble vekslet mellom oss, vi brukte all vår oppmerksomhet til å kartlegge og ta inn landskapet vi beveget oss gjennom. Underlaget og omgivelsene kjentes da nærmest påtrengende og truende, både for Pia og meg. Vi fokuserte på å finne holdepunkter og unngå faresignaler eller hindringer som kunne komme i vår vei. Omgivelsene var da helt andre, ikke bare fordi de i seg selv var ukjente, men fordi vår oppmerksomhet og orientering også gjorde dem spesielle.

Disse ulike inntrykkene og erfaringene, både av flyt og av sammentreff, ble til gjennom ulike måter kroppene våre møtte og oppfattet omgivelsene på, fra fotsålekontakt - gummisåle eller høye heler - med underlaget - asfalt, grus, høyt gress, tepper, knakende tregulv eller glatte fliser - og bevegelsen som forplantet seg oppover gjennom beina, til overkroppen, hodet, og ut i armene, i et kontinuerlig vekselspill mellom bevegelser, sansning, persepsjon og kognisjon.

Denne avhandlingen retter blikket, og kroppen, mot kompleksiteter og sammenhenger slik de erfarer og inngår i enkeltmenneskers liv. Motivet for dette arbeidet er ønsket om å studere synshemming slik det framkommer gjennom ulike erfaringer. Det er ikke *synshemming* som sådan som er det mest sentrale, men mer erfaringer av omgivelsene uten bruk av syn. Avhandlingen er skrevet med utgangspunkt i en faglig interesse for menneskers erfaringer og studier av hverdagsliv. Hverdagslivsperspektivet har ikke stått sentralt innenfor det såkalte funksjonshemmingsforskningsfeltet, og hverdagslivsdomenet har heller ikke hatt en så tydelig forankring innen samfunnsforskningen generelt. Dette skyldes hovedsakelig at aktiviteter knyttet til dette området har blitt sett som trivielle; “de er med andre ord usynlige fordi de er så altfor synlige.” (Gullestad 1989: 13). Intensjonen med arbeidet er å presentere en tekst som skal kunne leses som noe annet enn en såkalt funksjonshemmingsstudie, og dette vil jeg gjøre nærmere rede for senere i innledningen. I dette arbeidet vil ikke funksjonshemming eller funksjonsnedsettelse analyseres i forhold til et politikk- eller velferdsområde som sådan, men ses i sammenheng med hvordan det inngår i sammenvevde og sammenhengende hverdagsliv. Dette vil, etter min mening, kunne bidra til å øke kunnskapen om sammenhenger og meninger som ligger utenfor og på tvers av offentlige velferdspolitiske områder.

Hverdagslivet og hjemmesfæren ses ofte å stå i motsetning til storsamfunnet, og spesielt til den byråkratiske organiseringen; ”Hjemmet står på en spesiell måte for det intime, private, helhetlige og personlige, i motsetning til det byråkratiske, saklige, effektive og spesialiserte.” (ibid.: 175). Hjemmet og hverdagslivet rundt det representerer integrasjon og sammenheng i livet, og utspilles og leves i våre nærmeste omgivelser der vi daglig oppholder oss og ferdes, og gir et fast holdepunkt og utgangspunkt for hvordan vi forholder oss til verden rundt (ibid.). Mening skapes mellom mennesker og deles i relasjoner i hverdagsliv:

...that domain of everyday, immediate social existence and practical activity, with all its habituality, its crises, its vernacular and idiomatic character, its biographical particularities, its decisive events and indecisive strategies, which theoretical knowledge addresses but does not determine, from which conceptual understanding arises but on which it does not primarily depend. (Jackson 1996: 8).

Alle mennesker har hverdagsliv, på tvers av kjønn, alder, og annen status, men det er mange måter å ha og leve hverdagsliv på. Hverdagsliv rommer ifølge Gullestad (1989: 18) to dimensjoner; ”...den daglige organisering av oppgaver og virksomheter [og] hverdagslivet som erfaring og livsverden”. Å studere hverdagsliv er å beskrive samfunnsaktiviteter nedenfra, med utgangspunkt i enkeltindividets opplevelser, erfaringer og fortolkninger. Hverdagsliv beskriver verden-som-den-er. Dette impliserer at sosialt liv ofte er hverdagslig, ureflektert og rutinebasert. Likefullt gjør vi ting samtidig som vi tenker om dem og snakker om dem.

Avhandlingen er basert på en studie med personer med synshemming forstått med utgangspunkt i enkeltmenneskers erfaringer og levde liv. Hvilke betydninger har ikke-synsbasert erfaring i ulike livssammenhenger? For å gripe meningsfull dynamikk og relasjoner mellom kropper og omgivelser ses *embodiment*¹ som et sentralt begrep, hvor fokus rettes mot kroppen som utgangspunkt for subjektivitet og intersubjektivitet, kognisjon, følelser, kultur, språk og sosial interaksjon, og ses å utgjøre en eksistensiell betingelse for erfaringer, for ”bodily being-in-the-world” (Csordas 1999: 143). Hvilken faglig innsikt kan en studie av synshemmedes erfaringer og hverdagsliv bidra med for hvordan vi mer generelt tilnærmer oss og tenker analytisk og teoretisk om kropp og rom, selv, samfunn og kultur?

¹ Det engelske begrepet *embodiment* er, slik det brukes av Cordas (1990, 1994, 1999) godt egnet og presist i å nyansere og samtidig åpne opp for en forståelse som går ut over et rent kroppslig perspektiv, og som understreker relasjonen mellom selvet (individ) og omgivelser (sosiale, kulturelle og materielle) gjennom sansing, refleksjon og erfaring.

Ifølge Merleau-Pontys fenomenologiske perspektiv er kroppen individets perspektiv på verden, samtidig som den er engasjert i samhandling med omgivelsene (Merleau-Ponty 1962). Kroppen *er* selvet, ikke kun bærer av selvet og erfaringene, og kan ses som knutepunkt for vår oppmerksomhet til, og i, verden. Synshemmede har erfaringer av andre måter å sanse og oppfatte verden på enn seende, og som er forskjellig fra, og på mange måter ukjent for, omgivelsene (Lundberg 2005: 4). Samtidig skjer all erfaring gjennom kroppen, både hos ikke-seende og seende.

Avhandlingen er ikke et forsøk på å ramme inn synshemmedes erfaringer i et fenomenologisk teoretisk rammeverk, men jeg bruker noen sentrale begreper hentet fra fenomenologien og Merleau-Ponty. Likevel er det mer et antropologisk fenomenologisk perspektiv som ligger til grunn for arbeidet. Spesielt har noen av Csordas (1990, 1994, 1999) og Jacksons (1989, 1995, 1996, 2006) tekster vært nyttige og gode å tenke med. Innen det Csordas (1999: 143) kaller en kulturell fenomenologisk forståelse, kan synshemming ses som kroppslig erfart, men ikke som noe privat, noe som kun tilhører det enkelte individ eller som noe som er reduserbart til kun å ses som et biologisk fenomen. Ifølge Csordas (ibid.) handler embodiment om selv, kultur og erfaring, og en kulturell fenomenologi er opptatt av å forene de umiddelbare kroppslige erfaringene med mangfoldet av kulturelle meninger som vi til en hver tid forholder oss til. Det er i møte med materielle, kulturelle og sosiale omgivelser ikke-synsbaserte erfaringer får mening. Embodiment er viktig begrep i avhandlingen fordi det åpner opp for og understreker forskjellige forståelser av og måter å være til stede og engasjert i verden på (Csordas 1994). I dette perspektivet ligger en forståelse av at vi alltid erfarer verden ut fra et bestemt ståsted, og dette ståstedet er kroppen. Merleau-Ponty utfordret Aristoteles premiss om at naturen er på utsiden, som Stoller (1989: 37) formulerer det som et vitenskapsteoretisk spørsmål: "How can we know if we cannot see, touch, or smell the phenomenon?". Vi kan ikke vite om annet enn det vi får tilgang til gjennom sansene. Dette er en av grunntesene i Merleau-Pontys fenomenologi; nettopp at vi forstår ikke, og kan ikke forstå, verden fra en passiv eller uinteressert krok, men alltid fra et aktivt og relatert perspektiv. Og denne being-in-the-world er konteksten for menneskelig tenkning og kunnskap. Kroppen er en levd kropp, ikke en biologisk mekanisme som svarer på stimuli med respons. At kroppen er levd betyr at den plasserer meg i situasjoner i verden, situasjoner hvor det er en enhet mellom kropp og bevissthet.

Det finnes ikke ingen "worldless perception", ifølge Merleau-Ponty (1962: 252). Vi er situert i et rom som allerede er konstituert. For å få tilgang til denne verden rundt oss, må det tas inn.

Dette gjør vi gjennom å sanse den, persipere, oppfatte den. Denne umiddelbare interaksjonen som vi har med omgivelsene, danner grunnlaget for vår erfaring. Erfaring omhandler derfor våre refleksjoner over interaksjonen og hendelsene i verden (Schutz 1967). Møter og samspill mellom kropper og omgivelser er tema for avhandlingen. I dette inngår også en oppmerksomhet mot måten vi begriper verden. Verden tas inn gjennom sansene, hvor ikke bare synsinntrykk, men også lyder, lukter og berøring står sentralt. Gjennom ulike måter kroppen møter og orienterer seg i rom, skapes integrasjon og mening. Verden blir til gjennom måten vi begriper den og erfarer den, og derfor må dette også telle med i beskrivelser og analyser av både hendelser og meningsdannelse.

Jeg vil diskutere dette mer inngående videre i innledningen med bakgrunn i en gjengivelse av en oppdagelse jeg gjorde under et feltarbeid noen år tilbake. Dette feltarbeidet ble gjennomført i forbindelse med et lengre forskningsprosjekt jeg jobbet med før jeg begynte med avhandlingsstudien. Oppdagelsen var med å åpne opp min faglige horisont, og kan ses som en viktig inspirasjon for avhandlingsprosjektets forståelsesramme. Ved å presentere denne erfaringen, og faglige refleksjoner som har sprunget ut av den, ønsker jeg å gi en mer utfyllende introduksjon til avhandlingens sentrale tematikk, nemlig forståelse av synshemmedes kroppslige erfaringer av og i rom, og antropologen som en sanselig deltaker som er nødt til å involvere og engasjere seg i verden og den andre for å få verdifull innsikt. Fortellingen om Hege, forskeren og heisen som følger nedenfor, handler om å famle med øynene åpne og å se med lukkede øyne og viser til en opplevelse jeg hadde sammen med en kvinne som mangler syn og som har lammelser i store deler av kroppen, bruker rullestol og er avhengig av hjelp til oppgaver på sentrale hverdagslige områder. Fortellingen illustrerer avhandlingens tema og ønsker spesielt å vise sammenhengen mellom den enkelte kropp og omgivelsene, og også mellom antropologisk virksomhet og sosialt liv.

Hege, forskeren og heisen

Under et feltarbeid i en middels stor by i Sør-Norge inviterte Hege, en ung kvinne jeg besøkte, meg med på en fritidsaktivitet på det lokale kultursenteret. Aktiviteten var en fast musikktime hun deltok på gjennom den kommunale musikkskolen én ettermiddag i uka. Hege og jeg avtalte at jeg skulle komme hjem til henne for så å følge med henne ned til kultursenteret. Hege er blind og avhengig av å bruke rullestol fordi hun har store bevegelseshemminger, på grunn av lammelser. Hun ba meg om å assistere henne og skyve rullestolen hjemmefra og til kulturskolens lokaler. Jeg sa at jeg selvfølgelig ville gjøre det,

men gjorde henne samtidig oppmerksom på at jeg verken var kjent i området eller visste veien til senteret. Hege sa at jeg ikke skulle bekymre meg. Hun var godt kjent og lovt å forklare veien ned til kultursenteret som lå innen gangavstand fra hjemmet hennes.

Allerede på vei ut døra fra leiligheten hennes begynte Hege å instruere meg ved å beskrive hvor jeg skulle skyve rullestolen: ”Ut døra, til venstre, her er en heis, inn den andre døra på venstre hånd, rett fram, rullestolrampe ned til venstre, over lyskrysset, her er et fotgjengerfelt litt lengre nede.”, osv. For å komme ned til kultursenteret måtte vi forsere et område med mye tunghet, og blant flere betydelige utfordringer var en stor trafikkmaskin. Hege guidet meg hele veien, men etter hvert som vi beveget oss i trafikken, jo mer komplisert opplevde jeg situasjonen og orienteringen i omgivelsene. Jeg begynte å gi uttrykk for min usikkerhet, men Hege ba meg om å slappe av, mens hun fortsatte å beskrive landskapet rundt oss og retningen vi skulle. Jeg så meg kontinuerlig rundt, for å forsikre meg om at retningen jeg ledet oss i, var i overensstemmelse med hennes beskrivelser.

Etter en stund sa Hege:

Nå kommer vi mot en fotgjengerovergang (bru) som går over jernbanen. Etter at vi har passert jernbanelinjen vil du se at det er en stor rundkjøring etter en venstresving. Når vi kommer ned til den, vil du få øye på en fotgjengerundergang (tunnel, på høyre side som leder oss under hovedveien. Vi skal ned under der.

Da vi kom fram til rundkjøringen, kunne jeg ikke få øye på den beskrevne fotgjengertunnelen. Jeg skjøv rullestolen med Hege i målløst rundt, mens jeg gjentatte ganger fortalte henne at jeg ikke kunne finne undergangen. Til slutt konkluderte jeg med at jeg hadde ført oss vill og ga uttrykk for dette til Hege. Hege svarte rolig at: ”Nei, vi har ikke gått oss vill. Det er like i nærheten.” Jeg gjentok flere ganger at det ikke var noe undergang der, mens Hege fortsatte å holde på sitt; ”Her er en undergang!” Til slutt ba jeg Hege om å få lov å spørre en mann som kom gående mot oss. Han pekte i samme retning som Hege hadde anvist, ned til høyre for hvor vi stod. Da!, plutselig, oppdaget jeg tunnelen. Hege hadde helt rett i sine beskrivelser av hvor undergangen befant seg, og det merkelige var at den lå der foran oss, godt synlig.

Vi fortsatte så videre i retning av kultursenteret, og allerede før vi hadde kommet fram begynte Hege å beskrive lokalitetene og retningen vi skulle ta inne i bygningen. Rommet hvor Hege hadde musikkundervisning lå i femte etasje, som også var bygningens øverste etasje. For å komme oss opp dit måtte vi bruke heis. Heisen var smal og trang, uten endevegger og

tak. Heisen framstod for meg som en vareheis, ikke personheis. Etter at jeg hadde fått oss inn i heisen, trykket Hege på knappen som indikerte 5. etasje. Hun forklarte at det var viktig å holde knappen inne hele veien opp, for ellers ville heisen stoppe. Jeg stod bak Hege og ryggen på rullestolen i enden hvor vi var kommet inn. Mens heisen beveget seg oppover, stod jeg og kikket meg bak, mot veggen hvor døra vi hadde kommet inn gjennom hadde forsvunnet under oss. Jeg registrerte at vi etter hvert hadde passert flere dører, uten at det så ut til at Hege hadde tenkt å gjøre seg klar til å slippe etasjeknappen. Jeg begynte å bli nervøs og kikket engstelig rundt meg. Jeg ble fullstendig lamslått da jeg over hodene på oss oppdaget at takopphenget til heissjakten begynte å komme, det jeg opplevde som, faretruende nært. Jeg spurte Hege om jeg hadde forstått henne riktig at det var femte etasje vi skulle av i. Hege bekreftet i rolig stemmeleie dette, fortsatt med fingeren på knappen. Jeg sa at jeg trodde vi snart ville komme til den siste døra, mens Hege, like rolig, fortsatte å holde knappen inne. Jeg følte en tiltagende panikk da jeg så den siste døra bak meg forsvant bak og under oss. Siden Hege ikke ga tegn til å slippe knappen, sa jeg - i et svært nervøst toneleie - at vi hadde passert døra til femte etasje, men Hege hevdet fortsatt at vi ikke var helt oppe ennå. Akkurat da jeg skrekkslagen hadde krøpet sammen i dekning på gulvet bak Hege og rullestolen, mens jeg ventet på at vi skulle bli most opp i sjaktopphenget, stoppet heisen. Overrasket kikket jeg opp og inn i veggen bak meg, men kunne ikke se annet enn betong. I neste øyeblikk hadde Hege satt rullestolen i bevegelse og da jeg så opp og foran oss, oppdaget jeg utgangsdøren, som befant seg i motsatt ende av heisen.

Om å miste gangsynet

Etter å ha vært til stede i musikktimen, fulgt Hege hjem, avsluttet feltarbeidet og forlatt byen, tenkte jeg mye på denne hendelsen. Hvordan kunne jeg forstå det som hadde skjedd? Denne undringen førte meg inn i nye måter å tenke om og forstå funksjonshemming på, og ledet meg videre inn til ny innsikt og forståelse av kroppslige måter å forholde seg til, og skape mening i møte med, omgivelser på både metodisk og teoretisk. Å se betyr ikke alltid å ha evne eller oppmerksomhet til å orientere seg i rommet. Hendelsen beskriver én måte å orientere seg i rom på. Den bretter ut et nytt og annerledes, og for meg uventet, landskap av forståelser av kropp, rom og erfaring. Den viser til et komplekst orienteringssystem bestående av fysiske kropp, sansing, kognisjon og språk, hvor berøring, lukter og lyder representerer orienteringskompetanse som overskrider syn og evnen til autonom bevegelse. Hege, meg selv, rullestolen og omgivelsene utgjorde et kommunikasjonssystem hvor informasjon kontinuerlig sirkulerte, kurs ble satt og retning korrigert. I Batesons (1972: 319) analyser av

kommunikasjonssystem ses nettverksbaner ikke å være avgrenset av kroppen, men innebefatter også ytre veier som informasjon kan reise gjennom:

It also includes those effective differences which are immanent in the "objects" of such information. It includes the pathways of sound and light along which travel transforms of differences originally immanent in things and other people – and especially *in our own actions*.

Systemet består av mange komponenter, i et kretsløp av kommunikasjon som er motstandsdyktig, men samtidig skjørt. Erfaringen med Hege viser også godt denne skjørheten; hvis noen av komponentene svikter, kan hele systemet bryte sammen.

Feltarbeidet jeg gjorde hos Hege hadde forbindelse med et oppdragsforskningsprosjekt hvis formål var å frambringe kunnskap om unge funksjonshemmedes veier fra utdanning over i møter med arbeidslivet. Jeg skulle ha samtaler, intervju og gjøre deltakende observasjon for å samle data som kunne si noe om funksjonshemmende barrierer og betingelser i de unges møter med arbeidslivet. Å følge med Hege til musikkundervisningen lå derfor egentlig på siden av det som var formålet med studien. Like fullt var den en enkeltstående opplevelse som har fått stor betydning for hvordan jeg i ettertid har tenkt om, og undret meg over, både fenomener som funksjonshemming, kropp og materialitet som forskningsfelt og mitt fag, antropologiens, bidrag som forståelseshorisont. Rent eksplisitt har erfaringen pirret min faglige iver etter å kunne undersøke nærmere hvordan antropologi både analytisk/teoretisk, og ikke minst gjennom den etnografiske metoden, er svært godt egnet som refleksjons- og forståelsesramme for slike erfaringer. Det som startet som en personlig og kroppslig erfaring som rommet både forbauselse og til tider også forskrekkelse, har gitt en unik anledning og vært et uventet og overraskende springbrett for tilegnelse av ny innsikt og faglig kunnskap om temaet.

Denne erfaringen har dannet utgangspunkt for å formulere og utvikle dette avhandlingsprosjektet om synshemming som erfaring og levd liv, hvor jeg fikk anledning til å bygge opp feltarbeidskontekster med fokus mot kroppslige erfaringer i rom (Low 2003) som en viktig kilde til antropologisk innsikt. Jeg skal gjøre nærmere greie for dette i det følgende, fortsatt med bakgrunn i erfaringen jeg hadde sammen med Hege den ettermiddagen.

Det ligger et poeng her som er svært sentralt for hva denne avhandlingen handler om, og som er forbundet med forståelser av fenomenet kropp og erfaring. Jeg kan begynne med erfaringen

av redselen for å miste kontrollen, som jeg opplevde som svært dramatisk i situasjonen med Hege. Når jeg tenker tilbake, minnes jeg en gjennomgående følelse av skepsis som jeg bar med meg, helt fra starten av. Jeg hadde jo, sett der og da, tatt ansvaret for å eskortere Hege trygt fram til kultursenteret til tross for svært begrenset erfaring med å være sammen med andre på denne måten, skyve rundt på en rullestol med et menneske i og på helt ukjent grunn. Jeg følte samtidig en forpliktelse overfor Hege, som jo var avhengig av å kunne stole på at jeg ville bringe henne trygt og tidsnok fram til bestemmelsesstedet. Hva hvis vi kom galt av sted, rotet oss helt bort? Hva hvis noe skjedde med Hege, som var forårsaket av meg? Jeg var engstelig for å tape kontrollen og redd for å miste retningen og orienteringen.

I Michael Jacksons fenomenologiske tilnærming innen antropologi, snakker han om en grunnleggende ontologisk strukturering av vår væren-i-verden (2006). Han beskriver hva som skjer når vi plutselig mister fotfeste. Vi opplever oss løsrevet, vi kolliderer, vi faller:

But such falling...is not 'something metaphorical derived from physical falling', a mere manner of speaking; it is a shock and disorientation which occurs simultaneously in body and mind, and refers to a basic ontological structure of our Being-in-the-world. (Jackson 2006: 323).

Å føle at grepet løsner, rommer samtidig en kroppslig og en intellektuell erfaring av å miste balansen. Det er en angst knyttet til vår oppfattelse av det å eksistere (ibid.: 322). Min erfaring med å miste kontrollen var en viktig erfaring som forsker. Min søken etter rasjonalitet og min iver etter å finne fornuft i situasjonen hindret meg i å forstå. Jeg måtte derfor søke i mine kroppslige erfaringer og møte redselen med refleksjon. Stoller påpeker at antropologer sjelden diskuterer observasjoner de gjør som er uvanlige eller ikke fattbare - som for eksempel sjamanisme. Slike inntrykk tas gjerne heller opp i uformelle settinger - i lunsjen, til en øl- og regnes som uvitenskaplige: "It is simply not appropriate to expose to our colleagues the texture of our hearts and the uncertainties of our «gaze»" (Stoller 1989: 39). Ikke å kunne stole på det vi ser, på blikket, gir ubehag, en følelse av ikke å forstå virkeligheten. Hvis vi ikke forstår det vi observerer rundt oss gjennom synet, opplever vi - både bokstavelig talt og i overført betydning - at vi mister gangsynet; vi er ikke i stand til å orientere oss, ei heller forstå.

For meg representerte det ubehagelige og redselsfulle ved situasjonen en følelse av å miste kontrollen og en erkjennelse av manglende evne til å finne mening i situasjonen. Hastrup (Draft 2006, NTNU: 3) beskriver dette som en redsel som i feltarbeidssammenheng:

... has nothing to do with a fear of the as yet unknown people; it is a fear of your own shortcomings in relating to people you do not know but through whom you are supposed to understand the human condition better than before. The fear is also a fear of yourself, however, or – more accurately – a fear of the other in yourself, whom you may not be able to control.

Fordi min oppmerksomhet var rettet mot følelsen av å befinne meg i en situasjon hvor jeg fullstendig manglet kontroll, var mitt fokus på å forstå og fortolke erfaringen jeg hadde med Hege kastet over bord allerede før vi forlot leiligheten hennes. Jeg husker tilbake at jeg var litt ergerlig der og da; *Jeg* var den av oss som kunne se, og som var den med kompetanse (syn og bevegelse) til å fortelle *Hege* hvor vi befant oss, ikke hun. Hvorfor kunne hun ikke bare slippe taket og la meg lede an? Hvorfor skulle *hun* fortelle *meg* om hva som befant seg rundt oss, hun som ikke kan se eller bevege seg rundt på egen hånd? Var ikke det litt av poenget med å ledsage henne; at jeg var en trygg los, og at hun skulle slippe av og la seg bli ledet? I ettertid har jeg skjønt at jeg hadde ingen grunn til å være redd for å miste kontrollen; det var *Hege*, ikke jeg, som hadde kontrollen, helt fra utgangspunktet. Det var hun som var den kompetente, og jeg som var den hjelpetrengende. Hvis jeg hadde forstått det fra starten av, ville jeg antakelig vært i mye bedre stand til å lytte, lukte, se - ta omgivelsene inn over meg - og la dem bli referansepunkter på orienteringskartet som Hege kontinuerlig tegnet opp for meg. Vi navigerte gjennom et for meg usikkert og ukjent område, i omgivelser som framstod som fremmede. For Hege var denne samme verdenen kjent og hennes egen, og kunnskapen om verden rundt oss satt i kroppen hennes, i sanseapparatet og i hodet. Da situasjonen framstod som mest absurd for meg, stolte jeg verken på Heges eller mine egne resonnementer, erfaringer eller kompetanse. Når jeg tenker tilbake på situasjonen, er jeg sikker på at hun oppfattet engstelsen min. Jeg tror måten hun kontinuerlig fortalte meg hvor vi var og retningen vi skulle i, den rolige og beroligende måten hun responderte på min dårlig skjulte panikk, var en måte å uttrykke at hun forstod at jeg var engstelig. Jeg tror hun forstod det gjennom den usikre måten jeg skjøv rullestolen på, måten bevegelsene forplantet seg fra føttene mine, opp gjennom kroppen og ut i armene, til hendene som holdt rundt rullestolen, satte rullestolen i bevegelse og retning. Jeg tror hun kunne høre det på leiet stemmen min lå i, litt småhektisk og nervøs, på mine stadige spørsmål om korrigering av kursen og spørsmål til omgivelsene. Jeg fikk ikke anledning til å diskutere dette med Hege mens jeg var hos henne den samme gangen, men neste gang jeg besøkte henne, spurte jeg henne blant annet om

hvordan hun visste at jeg tok feil, da vi var inne i heisen og jeg argumenterte for at den femte døra hadde dratt forbi. Hege tenkte seg om og svarte så:

Jeg hørte det fra hvor stemmen din kom fra. Du stod med fjeset ditt vendt fra meg, altså mot endeveggen hvor vi kom inn. Det var i motsatt ende av utgangsdøra, som jeg jo vet er i min ende.

For Hege og for mange av oss, ikke bare blinde og svaksynte, er stemmen ikke bare det som bringer språket og ordene fram. Den er også en viktig del av sansene og følelsesapparatet som er aktivt når vi oppfatter og fortolker verden rundt oss. Jacques Lusseyran (1978), en fransk akademiker som ble blind da han var 8-9 år gammel, beskriver i sin selvbiografi barndommen og erfaringer han hadde både før og etter at han ble blind. En av disse fascinerende beskrivelsene omhandler sensitiviteten han som blind fikk for lyder og stemmer. På grunnlag av folks toneleie kunne Lusseyran med nyansert presisjon gjøre rede for hvordan folk hadde det, om de fortalte sannheten, om de var flau. Måten jeg snakket på, behersket, men samtidig utålmodig og engstelig, og måten Hege la stemmen i et rolig leie på, retningen hvor lydene kom fra, alt dette er elementer som inngår i erfaringen av verden, både fysiske omgivelser og sosiale relasjoner.

Også omgivelsene viste seg i refleksjonens lys å være en sentral del av erfaringen, som jeg i situasjonen med Hege opplevde som påtrengende. Hadde jeg åpnet blikket, hørselen og hele min kropp opp mot omgivelsene og tatt inn over meg alle de beskjeder og informasjonen som lå i grusen, svingene og kurvene, lydbildet som omga oss, som Hege så riktig og detaljert beskrev for meg, ville jeg kunne brukt dem som veivisere. Stoller (1989: 38-39) sier det ikke bare er vi, og vårt blikk, som ser på skogen, noen ganger ser skogen på oss.

For å oppsummere erfaringen med Hege: Beskrivelsene og diskusjonene ovenfor viser til en som ser, men likevel er "blind", mens den andre er blind, men "ser". Denne erfaringen rommer mange aspekter; forvirring, angst, rollebytte, presisjon, kroppslige og mentale reaksjoner, sanseapparat i høygir. Den nesten truende følelsen jeg kjente på, av den lamme og blinde kroppen som med uhyggelig presisjon og orienteringskompetanse beveget oss framover i landskapet, med meg "på slep". Min utgangsposisjon var ureflektert å se meg selv som relativt trygg og sterk, Hege som hjelpeløs i rullestolen, så snur bildet seg: Jeg blir stadig mer usikker, mer engstelig og blir på en måte mindre, til slutt kryper jeg helt sammen, bokstavelig talt, bak rullestolen. Hege blir "større", tryggere, kroppen hennes brer seg ut i rommet, aktiv, oppmerksom. Embodiment favner dette engasjementet i verden, både den

ikke-synsbaserte kompetansen og den aktiviteten og bevegelsen som Hege uttrykker, til tross for at hun er lam. Kroppen og omgivelsene inngår sammen i et nettverk av aktivitet og mening.

Denne erfaringen sammen med Hege viser hvordan selvstendighet, aktivitet og kropp rommer mange og nyanserte forståelser av funksjonshemming. Dette skal jeg også behandle nærmere mot slutten av avhandlingen (kapittel 7 - kropp, politikk og samfunn). I ettertid innså jeg at min forforståelse av å skulle assistere Hege ikke bare handlet om en kognitiv og intellektuell kontroll. Jeg bar tydeligvis også på en oppfatning av å skyve rundt på en passiv kropp, en kropp som eide verken kontroll eller kompetanse. Situasjonen med Hege lærte meg at en såkalt funksjonshemmet kropp med blindhet og lammelser rommer kompetanse som lå utenfor min forforståelse. Denne type erfaring understreket at Hege, med lammelser og som avhengig av rullestol, uten syn å rettlede seg etter og persipere verden gjennom, framstod som aktiv og selvstendig. Gjennom måten hun orienterte seg på, lokaliserte omgivelsene, fikk oss til å bevege oss på, ved hjelp av hennes sansende oppmerksomhet mot omgivelsene, representerte Heges kropp en egen *agency*, med en immobil handlingskompetanse, med ikke-synsbasert evne og kapasitet. Dette konkretiserte seg blant annet gjennom måten hun ga meg beskjeder om hvilke retninger jeg skulle skyve rullestolen i, beskrivelser av underlaget (asfalt, grus, bakke ned-opp, sving høyre-venstre, lyder (tog/biler) og lukter (eksos, bakeri)). Hun begynte også å beskrive bestemte trekk ved omgivelsene hvor vi skulle, i god tid før vi var kommet fram til slike referansepunkter. Dette gjorde også at vi kunne opprettholde en viss fart og rytme gjennom terrenget (så sant jeg ikke mistet grepet om omgivelsene), og førte til at hun kunne oppleve bevegelsen og orienteringen i omgivelsene, i hvert fall tidvis, som flytende og sammenhengende. Merleau-Ponty benytter begrepet reduksjon som en betegnelse på en omstilling eller endring av innstilling i vårt forhold til verden, som for eksempel når vi trer ut av en kjent situasjon, en vanehandling, og forsøker å se situasjonen på ny. Dette kan kalles en forbauselse over verden fordi: "...vi løsner os fra de intentionelle bånd til den velkendte verden og lader verden komme tilsyne på ny" (Thøgersen 2004: 32).

Avhandlingens oppbygning

Avhandlingen viser ulike måter kropp og omgivelser er bundet sammen på gjennom erfaring. Erfaringer skapes i møter og relasjoner mellom menneske og omgivelser, og rommer både kognitive, følelsesmessige, materielle, sosiale og kulturelle dimensjoner. Min tilstedeværelse, som ledsagende feltarbeider og antropolog, vil dukke opp på ulike steder

gjennom de ulike analysene i avhandlingsarbeidet. I det teoretiske og analytiske arbeidet ligger sentrale poeng som dras ut av situasjoner hvor jeg har delt erfaringer med synshemmede, for eksempel i ledsagersituasjoner, på reiser etc.. Det understreker antropologens nærværelse både i det etnografiske, analytiske og teoretiske.

Kapittel 2 presenterer en gjennomgang av de mest sentrale begrepene som utgjør avhandlingens tankegods, og viser til dens faglige, teoretiske og metodologiske forståelsesramme, og diskuterer blant annet hvordan man kan tilegne seg faglig kunnskap om et tematisk område som på mange måter er forankret i kroppens erfaringer. Her problematiseres spesielt det antropologiske blikket og forskerens ståsted. Kapitlet gjør i tillegg mer konkret rede for hvordan studien er gjennomført. Kapitlene 3, 4, 5 og 6 rommer ulike analyser av kropp og rom ved bruk av etnografisk materiale. Kapittel 3, Om blindt engasjement i en seende verden, tar utgangspunkt i Stine, en blind kvinne. Det er basert på beskrivelser av hennes hverdagsliv og erfaringer gjort sammen med henne gjennom feltarbeid. I kapitlet diskuteres noen sentrale tema som kom fram; om å være blind mor, ektefelle, husmor, venninne med mer, som alle er knyttet til kroppslige erfaringer av og i ulike omgivelser. Kapittel 4, Blind estetikk – Stil og smak, supplerer forhold knyttet til det vante og kjente hverdagslivet, men utdyper den estetiske dimensjonen ved det å tenke om, leve i og engasjere seg i verden. Kapitlene 5 og 6 bryter i utgangspunktet med vanen, det forutsigbare og kjente, og tar oss ut på utrygg grunn. Kapittel 5, Ekvipasjer – Om samspill mellom menneske, dyr og omgivelser, tar utgangspunkt i erfaringer synshemmede gjør ved etablering av nye ekvipasjer, det vil si når de skal få ny førerhund og sammen med hunden lære seg å fungere og orientere seg i omgivelsene. Også her er erfaringer som kobler individuelle kropper (både menneske og hund) til omgivelser. Kapitlet viser ulike måter slike erfaringer danner nye orienteringsrom. Kapittel 6, Når ukjente rom blir meningsfulle steder, er bygd på ulike feltarbeid sammen med blinde på reiser i utlandet, i ukjente omgivelser. Både i dette kapitlet og kapittel 5 blir bruddet med dagligdagse og rutiniserte ferdigheter tydelig for oss. Mens vi i det dagligdagse kan være uoppmerksom på det vi vet, kan og gjør, vil vi måtte stoppe opp og reflektere når noe nytt eller uventet dukker opp foran oss. Det gjør det lettere å også rent analytisk gripe tak i forhold som ellers ville være gjemt for oss. Kapittel 7, Kropp, samfunn og politikk – om selvstendighet og uavhengighet, drar diskusjonene med utgangspunkt i kroppen og erfaringene opp mot politikk og samfunnsområder. Dette kapitlet er kommet i stand på bakgrunn av et ønske om å vise at man kan diskutere kropp som erfaring også i et overordnet lys. Det siste og avsluttende kapitlet, 8, drar sammen diskusjonene

gjennom avhandlingen og skisserer noen spenningsfelt, mellom det hverdagslige, rutinerte og uforutsigbare, det kjente og ukjente, mellom rammer/strukturer og frihet/grenseløshet, stillhet og støy, trygt og farlig, intimt og folksomt, og knytter resonnementene sammen med utgangspunktet; erfaringer slik de blir til og meningsfulle i møter mellom kropper og omgivelser.

2. Erfaringsnær antropologi og embodiment

Funksjonshemming som forskningsfelt – fra politikk og representasjon til hverdagsliv og kroppslige erfaringer

Hvordan man ser på kropp handler i vitenskapelig sammenheng om hvordan man forstår virkeligheten og fenomenene man ønsker å beskrive. Mine beskrivelser av og diskusjoner rundt Hege viser til *en* type forståelse av funksjonshemming og kropp. Kropp og embodiment som teoretisk og analytisk perspektiv innen antropologi og som forståelsesramme for mitt avhandlingsprosjekt er det som dette kapittelet omhandler. Jeg vil starte kapittelet med å gi en kort oversikt over det jeg ser som de mest sentrale perspektivene på funksjonshemming og kropp i forskning og samfunnsvitenskap mer generelt. Selv om jeg argumenterer for at min egen forståelsesramme i vesentlig grad skiller seg fra disse tradisjonene, er det viktig å presentere dem som annen type tilnærming til noe av den samme tematikken. Som fenomen rommer funksjonshemming et bredt spekter av forståelser, og henspiller både på forståelser som funksjonshemmede møter i hverdagslivet sitt, samfunnets barrierer og dets forestillinger om hva det innebærer å være såkalt funksjonshemmet, og hva ulike forskningsfelt forstår med fenomenet. Funksjonshemming utgjør et eget forskningsfelt i Norge, og også internasjonalt. For eksempel er dette avhandlingsprosjektet finansiert gjennom et større forskningsprogram i Norges forskningsråd som retter søkelys mot funksjonshemming og funksjonshemmende forhold. Synshemming kobles i offentlige diskurser ofte til begrepet funksjonshemming. Jeg vil i det følgende plassere avhandlingen i forhold til dette forskningsfeltet.

Presentasjonen av forskning om funksjonshemming og kropp behandler noen sentrale tilnærminger til tematikken. Selv om intensjonen min her er å vise til diskusjoner som har det til felles at de på en eller flere måter representerer ulike inntak til å forstå tematikken på, har jeg ikke som ambisjon å presentere en fullstendig oversikt over alle fagdebattene og diskursene dette forskningsfeltet rommer. Funksjonshemming som forskningsområde karakteriseres av koblinger mellom politikkfeltet, funksjonshemmedes interesseorganisasjoner, medisinsk og rehabiliteringsforskning og samfunnsvitenskap (Moser 2003). Forskningsfeltet i Norge og Skandinavia må ses i sammenheng med utviklingen innen og betydningen av det nordiske velferdspolitiske området, og har her generelt vært nært knyttet til et praktisk kunnskapsmessig interessefelt (Söder 2000).

Forskning rundt rehabilitering, med fokus på den medisinske og individuelle kroppslige skade, men også forskning som studerer implementering av velferdspolitiske områder, står sentralt i norsk sammenheng. Den medisinske fagtradisjonens perspektiv tar utgangspunkt i en medisinsk eller diagnostisk tilstand, og retter fokus mot den enkelte skade, lyte og mangel hos enkeltindividet. Her er man opptatt av å utvikle kunnskap om kompensatoriske strategier som både kan forbedre situasjonen for den enkelte funksjonshemmede og samtidig bidra til å integrere funksjonshemmede i samfunnet (Söder 2000). Kompensasjonsperspektiv, eller mangelperspektiv, har også preget den nordiske forskningen på funksjonshemming generelt og synshemming spesielt (Lundberg 2004: 41). Dette kan relateres til den sterke koblingen vi i disse områdene har mellom velferdsstaten og rehabilitering, med fokus på utvikling av metoder og teknologi som skal bidra til å (gjen)innføre den funksjonshemmede i samfunnet. Et illustrerende eksempel kan være opptrening av personer etter trafikkskader. Målsettingen er å gjøre vedkommende best mulig i stand til å greie seg selv, og i den grad det er mulig også å forsørge seg selv økonomisk. Man er derfor opptatt av å finne feilen (lyten, skaden, funksjonsnedsettelsen) og i så stor grad som det er mulig reparere den. Et interessant sidespor her kan være å nevne at det ikke bare er *funksjonelle* områder i den enkeltes kropp man ønsker å behandle og styrke. Også sosialt og kulturelt skal man lære å innrette seg som samfunnsmedlem. Flere av deltakerne² i avhandlingsstudien fortalte ulike historier om hvordan de i ulike habiliterings/rehabiliteringssammenhenger har blitt trent opp i å unngå såkalt blindismetrekk (Magnusson 2003: 3). Dette er trekk som betegnes som stereotype og typiske for blinde; vugging med hodet, ansikt vendt halvt vekk fra vedkommende som prater, etc. Lundberg (2004: 37) diskuterer et eksempel med en blind baby, som blir stimulert til å løfte hodet når den ligger på gulvet, fordi den ellers blir betraktet (av seende omgivelser) som passiv:

Her opereres det fra en idé om, at der finnes en slags perceptuel natur, som babyen skal stimuleres til at lære. At den blinde babyen ligger med hovedet nede i gulvet og snuser omgivelsene ind eller drejer hovedet lidt på skrå, så lydene bedre kan tale til det, betragtes altså i første omgang ikke som «aktivt». Dette kan anskueliggøre første skridt til, hvordan mennesket i en synskultur lærer at markere en 'riktig' kroppslig signalering om at være sensorisk opmærksom.

² Jeg bruker gjennomgående deltaker, heller enn informant eller studieobjekt, fordi det er det best egnede sett i lys av avhandlingens vitenskapsteoretiske forståelsesramme. Personene som har sagt ja til å være med i studien har bidratt gjennom sin deltakelse, både i det empiriske materialet og i kommentering av tekster sprunget ut av feltarbeids erfaringene.

Babyen trenes opp til å gjøre noe som av samfunnet (og velmenende hjelpere) ses å bidra til å gjøre barnet mer sosialt kompetent. Samtidig fører dette til at ungen blir funksjonelt hemmet. Barnets måter å ta verden inn over seg på, sanse den, erfare den, taktilt og auditivt, ses som passivt og feil. Å være oppmerksom ses som å løfte hodet mot visuelle omgivelser, omgivelser som for det blinde barnet er mer av taktil og auditiv karakter. Barnet vendes på den måten vekk fra sin umiddelbare kroppslige måte å rette oppmerksomhet og orientere seg mot omgivelsene på (mot underlaget, mot lyd-kilden).

Samfunnsvitenskaplig forskning om funksjonshemming har vokst ut av den norske velferdsstatsmodellen. Denne modellen har gjennomgått en rekke endringer gjennom historien, men bærer i dag på et ideologisk og moralsk prinsipp om, gjennom ulike typer av incentiver, å føre en politikk som sikrer alle borgere samme muligheter til å være delaktige i samfunnet. For grupper og enkeltindivider som i utgangspunktet ikke ses å kunne delta på lik linje med andre samfunnsborgere, kommer velferdsstaten inn med reguleringer gjennom ulike former for tiltak. Dette er tiltak som har til hensikt å kompensere for gapet mellom den enkeltes forutsetninger og samfunnets krav (St.meld. nr 40 (2002-2003)). En del av den samfunnsvitenskaplige forskningen innenfor temaet funksjonshemming studerer og evaluerer relasjonen mellom velferdsstatens *ytere* og dens *brukere*. Her er utgangspunktet en velferdstjeneste som for eksempel ulike arbeidsmarkedstiltak, altså økonomisk tilskudd NAV under visse vilkår yter overfor virksomheter som sysselsetter personer med redusert arbeidsevne. Gjennom denne forskningen studeres ulike aspekter ved slike ytelser, forholdet mellom arbeid og aktivitet, hvordan ytelsene oppleves av den enkelte mottaker, om de har ønsket effekt og om den gir ønsket uttelling (for eksempel i form av fast jobb, økonomisk selvstendighet). I tillegg studeres tjenesteleverandører, eksempelvis hvordan tjenester administreres, organiseres og ytes.

Selv om forskning om funksjonshemming i Norge i stor grad er preget av relasjonen til velferdspolitikken og -forvaltning, har feltet flere og ulike posisjoner innenfor samfunnsvitenskapen. Interaksjonistiske perspektiv innen det samfunnsvitenskaplige fagfeltet har bidratt til økt innsikt i situasjonen og forståelsen av hvordan marginalisering av grupper konstrueres sosialt gjennom tilskrivning og selvtilskrivning av bestemte oppfatninger og holdninger. I *Stigma* (1963) viser Goffman hvordan funksjonshemmede umyndiggjøres og stemples som avvikere fordi de i sosiale relasjoner og samhandlinger tillegges bestemte devaluerende egenskaper. Davis' (1961) studie beskriver strategisk atferd som funksjonshemmede adopterer for å unngå avvik og for å etablere vanlige eller normale

forutsetninger for samhandling med andre. I *The Making of Blind Men* (1969) analyserer Scott funksjonshemming som sosial rolle. Han viser hvordan blinde tvinges til å adoptere holdninger og atferd som de profesjonelle tjenesteleverandørene forventer av dem, samtidig som de blir sanksjonert for å ha oppfatninger om seg selv som strider mot de profesjonelles oppfatninger om blinde. På den måten blir blinde tvunget inn i tilpassende og ettergivende relasjoner. Disse studiene ser funksjonshemming som noe som skapes i sosiale relasjoner, basert på forståelser hos dem som besitter definisjonsmakten.

Den såkalte sosiale modellen av funksjonshemming (*the social model of disability*) lokaliserer funksjonshemming i samfunnets materielle betingelser. Det er i måten samfunnet er organisert og strukturert på at funksjonshemming oppstår og vedlikeholdes (Oliver 1990). Denne tradisjonen står særlig sterkt innen britisk funksjonshemmingsforskning. Den er påvirket av marxistisk samfunnsteori og er nært koblet til politisk aktivisme og til funksjonshemmedes organisasjoner. Maktperspektivet knyttes særlig til Foucaults (1980) arbeider. Her står diskursbegrepet sentralt og anvendes i forståelser av hvordan funksjonshemming skapes gjennom sosial interaksjon og institusjonelle ordninger. Denne retningen belyser også hvordan kunnskap organiseres og bidrar til å opprettholde bestemte forståelser av fenomener som funksjonshemming. Begrepet viser til kontroll, disiplinering og maktstrukturer innenfor bestemte historiske, politiske, ideologiske og kulturelle kontekster. Dette danner grunnlaget for hvordan fenomener forstås og hvem som har definisjonsmakt til å bestemme hvem som ses å være annerledes eller mindreverdig (Askheim 2003). Rådende diskurser blir lett oppfattet som sannhet og kunnskap. Hvilke diskurser funksjonshemming som fenomen ses å inngå i, får betydning for hvordan funksjonshemmede oppfattes og forstås, så vel av omgivelsene som av seg selv.

Norske og skandinaviske tilnæringer til forskningsfeltet spesielt kritiseres for i for stor grad å fokusere på funksjonshemmingsbegrepets normative, ideologiske og politiske sider, samt på implementering av reformer innen velferdsstatsområdet (Hydén et al. 2003). Det forskningsmessige fokus har i betydelig grad vært rettet mot funksjonshemmedes relasjon til velferdsstaten, som brukere, som konsumenter av velferdsstatens tjenester. Funksjonshemming blir dermed ofte håndtert og forstått innenfor bestemte rammer for klassifisering og kategorisering, både av profesjonelle velferdsstatlige tjenesteutøvere, politikere, forskere og ”folk flest”. Slike kategoriseringer oppstår som følge av behov for standardisering, normalisering og typifisering i ulike sammenhenger (op.cit., Gullestad 1996).

Velferdsstatens politikk og forvaltning betegnes som byråkratisk og regulerende i forhold til sine borgere. Gullestad har beskrevet hvordan byråkratiske organisasjoners sterke fokus blant annet på rasjonalitet og effektivitet, ses som et middel for å oppnå likhet mellom innbyggere. Gjennom det Gullestad (1996) beskriver som å redusere mennesket til en abstraksjon, kan individet splittes opp i ulike klassifiserbare deler som så kan settes inn i entydige og enkle kategorier (ibid.). Arbeidssøker, uføretrygdet, student, enslig forsørger, er eksempler på slike kategorier hvor enkeltaspekter ved en person i byråkratiske kontekster ses å utgjøre hele personen. En av kvinnene jeg har fulgt, Bente, er sterkt svaksynt og har et progredierende synstap som medfører at synet henne stadig forverres. Bente mottar uføretrygd. Hun har flere små barn hun deler omsorgen for med sin mann. Hun ser statusen som uføretrygdet som en mulighet til å kunne være en god mor for sine barn. Hun har i mange år slitt med forsøk på å fungere i en lønnsarbeidstilværelse i mange år. Ved å slippe å bruke krefter på dette kan hun derfor bruke tida og energien sin på mors- og hustrurollen. I tillegg er hun aktiv i frivillig organisasjonsarbeid, og investerer også mye tid og krefter på dette arbeidet.

Sett fra et velferdspolitisk perspektiv kan man si at status som ufør beskriver en situasjon hvor man ikke ses som egnet til arbeid og aktivitet. Hvis vi skifter fokus til et hverdagslivs- og erfaringsperspektiv, kan vi studere hvordan ulike elementer er komplekse og innvevd i hverandre og gir mening i enkeltmenneskets situasjon. Synssvekkelsen som diagnose både hindrer og frigjør Bente fra lønnsarbeiderregimet. Selv om hun ikke har lønnsinntekt, og dermed ikke bidrar til samfunnets verdiproduksjon, utfører hun oppgaver som ses som sentrale, både av henne selv, familien, staten og samfunnet. Ved kun å fokusere på diagnoser og statuser som utløser offentlige ytelser, vil man gå glipp av verdifull innsikt i aktiviteter som ses som sentrale for et samfunn som vårt. Ved hjelp av menneskers egne beretninger, og gjennom å delta i deres hverdag, får vi tilgang til kunnskap om sammenhengende og sammensatte liv. Dette vil gi oss innsikt i hvordan funksjonshemmede relaterer seg til og skaper meningsfulle relasjoner til sine omgivelser på, ikke bare med fokus på synshemmingen og det de mangler, men det de gjør, opplevelser og erfaringer.

Innen forskning om funksjonshemming har kroppen blitt sett som problematisk og har tradisjonelt vært koblet til et medisinsk og biologisk syn på funksjonshemming. Medisinen og andre profesjonelle tjenesteyteres prosjekt kan ses som å konstruere enkle og tydelige kategoriseringer av størrelser som ofte viser seg å være vanskelige, uhensiktsmessige eller også uinteressante å forenkle. Biomedisinen er også kritisert for å se kroppen som taus (Scheper-Hughes 1994: 230). Kritikere av et medisinsk verdensbilde mener: "... medicine

silences the objects of its knowledge” (Mol 2002: 47). Scheper-Huges og Lock (1987: 7) argumenterer for å se kroppen både som fysisk og symbolsk, både naturlig og kulturelt produsert og som forankret i en bestemt historisk sammenheng. De introduserer tre ulike kropper: Den *fenomenologiske* er kroppen som levd erfaring med referanse til Merleau-Ponty. Den *sosiale* er kroppen som representasjon og symbol som man kan tenke om natur, samfunn og kultur med, med understreking av meningsutveksling mellom en naturlig og en kulturell verden. Douglas er en sentral referanse her (1966). Den *politiske* kroppen refererer til regulering og kontroll av kropper, individuelle som kollektive, med referanse til Foucault. Selv om kropp er relativt ny som eksplisitt tematisk fokus innenfor samfunnsvitenskaplige forståelser, er det viktig å nevne både Mauss’ og Bourdieus analyser av kulturspesifikke måter kropper uttrykkes på. Mauss (1979: 100-101) trekker kroppens måter å bli brukt på ut av det individuelle, psykologiske og fysiske, og analyserer kropp og kroppsteknikk i lys av kulturspesifikke tradisjoner, som sosiale habitus. Habitus videreføres innen Bourdieus praksisteori, hvor begrepet kan beskrives som et mønster av tenkning-følelse. Å føle og tenke finner sted der hvor folk faktisk og praktisk engasjerer seg, gjennom kroppen, i verden (Ingold 2000: 162).

Representanter for den sosiale modellen og forskning som ligger nært opp mot politisk aktivisme, kritiseres for å snakke på vegne av, og å stereotypifisere, funksjonshemming på tvers av mangfold av erfaringer og sosial og kulturell bakgrunn (Shakespeare 2006). Den sosiale modellen kritiseres for å utelate de handlende individene i analyser gjennom dens ønske om å forklare funksjonshemming som noe universelt, og ved å konstruere metahistoriske fortellinger som ekskluderer viktige dimensjoner ved funksjonshemmedes liv, kunnskap og erfaring (Corker og Shakespeare 2002: 15).

Diskursanalytiske perspektiver kritiseres også for å overse de erfaringsmessige dimensjonene til fordel for teoretiske refleksjoner rundt interesser, diskurs og maktfilosofiske tema (Grue 2004: 151). Geertz på sin side karakteriserer eksistensialisme og fenomenologi som ”privacy theories of meaning” (1973: 12), og kritiserer slik tenkning for å være naiv subjektivism, selvbeskuelse og ufornuft (Jackson 1996: 23). Også fra Bourdieu, Foucault og Lévi-Strauss (Jackson 1996: 24) har det blitt rettet kritikk mot fenomenologiske tilnærminger for ikke å ta hensyn til historiske og sosiale betingelser for erfaring. Jackson viser imidlertid til at kritikken er bunnet i en forståelse av både subjektivitet og erfaring som noe indre, privat, følelsesmessig og essensialistisk og ”sealed off from the world” (Jackson 1996: 24). Når Bourdieu og Foucault avviser subjektet, tar de også fra oss åstedet for hvor liv leves,

meninger fattes, vilje utøves, refleksjon finner sted, bevisstheten finner sitt uttrykk, bestemmelser får konsekvenser, og habitus

Jackson poengterer at ved å nekte det vitende subjektet plass i diskurser nekter man samtidig å gi eksistensielle maktforhold samme verdi som politiske maktforhold. Dette betyr ikke at subjektet ses som løsrevet og fri fra sine materielle, sosiale og kulturelle omgivelser. Ifølge Jackson ligger ikke mening i Lévi-Strausses strukturer, men kan finnes i relasjoner slik de er levd ut, gjennom relasjoner mellom mennesker og omgivelser. Subjektivitet handler om intersubjektivitet, og erfaring om inter-erfaring; "The self arise in social experience (Mead 1934), which is why one's self is unstable and varies from context to context." (Jackson 1996: 26). En annen konsekvens av Bourdieus og Foucaults kritikk av subjektivitet som perspektiv, er at de glemmer at også diskurser er skapt av mennesker:

Even if one tried to expunge the subject from one's discourse, it is one's own subjectivity which accomplishes the expulsion. Every argument for the death of the subject is authored by a human subject. (Jackson 1996: 22).

I Pierre Bourdieus (1977) og Marcel Mauss' analyser (1979) ses kroppen som en somatisering av kultur. Den sosiale orden er for dem det primære og ses å reprodusere individuelle kropper som er i overensstemmelse med et gitt samfunns orden (Scheper-Huges 1994: 231). Ingold (2000) diskuterer antropologiske blikk på kroppen som symbol og kritiserer Mary Douglas' syn på kroppen som et medium som uttrykker sosiale og kulturelle meninger og praksiser. Han viser til Jacksons kritikk av praksisteori og symbolsk teori, og hans tilnærming til en fenomenologisk forståelse av kroppen. Jackson (1989) viser til hvordan kroppen i Douglas' forståelse reduseres til tegn som uttrykker utenom-somatiske kulturelle meninger og som dermed fratras egen intensjonalitet og mening. Også for Bourdieu utgjør kroppen et habituert, kroppslig uttrykk for sosial identitet. Kroppen i Foucaults fremstilling blir i stor grad fri for subjektivitet og dermed uten erfaring. Scheper-Hughes (1994) kritiserer både Bourdieu og Foucault for å utelate den eksistensielle erfaringen ved det praktiserende menneskelige subjektet. Frykman og Gilje (2003: 31) peker på at dekonstruksjonistenes og kulturstudiers orientering mot tegn, symboler og fortolkninger, utelater ting, handling og mening: "...there is a big difference in what the symbols stand for and what happens when they are being used, interpreted or ignored.". Både den sosiale modellen og diskursanalytiske perspektiver ser funksjonshemming utenfra og som representasjon (Csordas 1999), som relasjon, diskurs, system og makt, mens agency og subjektivitet har blitt distribuert bort (Moser 2003). Kropp

har dermed også blitt behandlet som representasjon, og i slike analyser blir det vanskelig å kommentere hvordan folk erfarer verden (Frykman og Gilje 2003).

I den sosiale modellen kobles funksjonsnedsettelse til kropp og biologi og ses derved som mindre relevant for å forstå hvorfor og hvordan funksjonshemming oppstår. Det som ses som mer sentralt, er å avdekke og analysere de materielle og samfunnsmessige strukturene som fører til systematisk undertrykking av mennesker med funksjonshemming. Man er her opptatt av å forstå funksjonshemming som sosialt konstruert og ser bort fra de biologiske aspektene, forstått som noe som tilhørte den enkelte funksjonshemmede og dennes kropp (Corker og Shakespeare 2002:3). For den tidlige sosiale modelltenkningen var det viktig å holde funksjonshemming vekk fra individuell funksjonsnedsettelse. Man argumenterer for å utvikle en egen samfunnsvitenskapelig forståelse av den kroppslige dimensjonen som er adskilt fra forskningsfeltet funksjonshemming sett som undertrykking (Oliver 1996).

Det har etter hvert blitt reist kritikk mot fravær av samfunnsvitenskapelig fokus mot, og forståelse av, begrepet funksjonsnedsettelse (impairment). Funksjonsnedsettelse er ifølge denne kritikken like sosialt strukturert, samfunnsmessig og kulturelt regulert og produsert som funksjonshemming (Moser 2003). Ved å redusere funksjonsnedsettelse til noe biologisk, medisinsk eller kroppslig gitt, framstilles kroppen som en materiell enhet som er underkastet biologiens lover. Kritikere mener dermed at man overser den kroppslige erfaringen ved og opplevelsene av å ha, og å leve gjennom, en kropp som både kan oppleves som problematisk og smertefull (Hughes og Paterson 1997, Hydén et al. 2003, Wendell 1996). Et samfunnsvitenskapelig blikk mot funksjonsnedsettelse og en forståelse av "den problematiske och det förkroppsligade sociala handlandet..." (Hydén et.al. 2003: 320) etterlyses derfor. Scheper-Hughes (1994: 232) introduserer et tredje begrep om kropp; "the mindful body", som en dimensjon med "...suffering bodies that refuse to be merely aestheticized or metaphorized."

Parallelt med kritikken mot å redusere funksjonsnedsettelse til et biologisk og medisinsk anliggende, har det fra feministisk, poststrukturalistisk hold, blitt reist kritikk mot måten kjønn er blitt behandlet på både innen samfunnsvitenskapelige studier generelt og tilnærminger innen funksjonshemmingsforskningsfeltet spesielt (Corker og Shakespeare 2002, Moi 1998, Moser 2003). Samme type kritikk av stereotypifisering av kjønn, har kommet fra svarte feminister gjennom deres kritikk av "...the celebration of women qua women in feminist politics and academic writing, with its assumption that women have a necessary basis for unity and solidarity." (Moore 1988: 190). En privilegert og bestemt

diskurs om kvinner eller “kvinnelighet” konstrueres framfor alternative andre diskurser (op.cit.). Det vil si at andre måter å se ‘the woman question’ på, ikke kommer fram. Moore mener at å si at feministiske studier handler om å betrakte fenomen fra kvinners perspektiv, er problematisk fordi det impliserer en sidestilling av feminisme og kvinnens perspektiv. Det vil si at man mener det finnes en enhetlig, universell kategori, *ett* kvinneperspektiv på ting, og en implikasjon ved ideen om kvinnenperspektivet er at det forutsetter en underliggende ”likhet” mellom kvinner. En videre implikasjon av dette er at kjønn som forskjell dermed blir privilegert. Andre former for forskjeller unnlates ikke nødvendigvis å bli anerkjent, men ses som additiv, som en variasjon som kommer i tillegg.

Distinksjonen sex/gender, på norsk biologisk og sosialt kjønn, har vært sett som sentral innenfor feministisk teori, nettopp for å unngå biologisk reduksjonisme (Gatens 1996). Skillet er ment å tydeliggjøre forskjellen mellom det biologiske kjønn på den ene side, og den sosiale dimensjonen som ses som den sosiale praksis, uttrykk, mening på den andre side. Dette skillet er blitt kritisert, spesielt fra poststrukturalistiske hold, for å gjøre biologisk kjønn til en ahistorisk størrelse, uten forankring i historiske og sosiale betydningssammenhenger. Kritikerne mener at kropp ikke kan reduseres til biologi, og etterstreber å utvikle en historisk og ikke-essensialistisk forståelse av kjønn og kropp (Moi 1998). Moore (1988: 196) mener feministisk antropologi kan bidra til å rette fokus mot at

...forms of differences in human social life – gender, class, race, culture, history, etc. – are always experienced, constructed and mediated in interrelation with each other. If we establish the a priori dominance or significance of one particular form of difference in our theoretical frameworks, then we automatically run the risk of ignoring other.

Virkeligheten er mangefasettert, det er mange forskjellige måter å erfare og forstå den på. Forskjeller og variasjoner trengs derfor også å problematiseres. Kompleksitet og mangfold overskrider det Bauman (1989) kaller modernitetens reduksjonisme. Gjennom å forenkle, ordne og ekskludere, risikerer man også ”...to cut out the many shades of grey that lie between black and white” (Mol og Law 2002: 2). Funksjonshemmede reagerer ikke på fysiske funksjonsnedsettelse på enkle måter, bestemt av individuell psykologi, men på komplekse, sosialt akseptable måter som er influert av kulturelle verdier og andres adferd, så vel som materielle omgivelser. I lys av dette perspektivet er det derfor ikke mulig, og heller ikke interessant, å tilstrebe en enkel og eksklusiv forståelse av noe som er komplekst (Corker og Shakespeare 2002). Å være kvinne, eller mann, og synshemmet, er erfaringer som skjer

samtidig, ikke i en bestemt rekkefølge eller som følge av hverandre. Et empirisk troverdig begrep om erfaring må først og fremst anerkjenne en persons sammensatte karakter, og må studeres i relasjon til kompleksiteten som ligger i forholdet mellom kropp og omgivelser, sosiale, kulturelle, så vel som materielle.

Moore og Sanders (2006: 15) advarer mot å se enkeltindivider som hyper-agenter, som overkunnscapsfulle overaktive strateger: "We don't, after all, spend our whole time asking ourselves whether our actions are reproducing the family or critiquing the dominant ideology". Samtidig forsøker folk å leve konsistente liv (Gullestad 1996). De har bestemte verdier som er viktige for dem og de forsøker å skape sammenheng og mening i tilværelsen, selv om de ikke nødvendigvis tenker på det daglig (Moore 1999). Analysene i denne avhandlingen tar utgangspunkt i deltakernes egne perspektiv, liv, opplevelser, og erfaringer, for å fange opp ulike måter å orientere seg i og skape mening med omgivelsene. Slik kan vi spesifikt studere kroppens bruk og betydning i relasjon til ulike sosiale og kulturelle kontekster. Funksjonshemming er ikke kun en isolert hendelse eller kroppslig plage, det er en form for kommunikasjon, en måte kroppen, på en og samme tid, kommuniserer med natur, samfunn og kultur:

The individual body should be seen as the most immediate, the proximate terrain where social truths and social contradictions are played out, as well as a locus of personal and social resistance, creativity, and struggle. (Scheper-Hughes og Lock 1987: 31).

Utfordringen i arbeidet med avhandlingen har ligget i å gjøre rede for og eksplisitt å beskrive andre måter å erfare på, erfaringer som påkaller perspektiv som analytisk griper sammenhengen mellom, og kompleksiteten av, erfaringer som på samme tid er kognitive, kroppslige, sanselige, språklige og romlige. Til dette har begrepet embodiment vært godt å tenke med. Embodiment frigjør oss også fra diskusjonene om biologi/sosial konstruksjon, mind/body, natur/kultur fordi når man tar kroppen som utgangspunkt inngår alle disse dimensjonene som deler av erfaringer. Forståelse av kropp er svært ulik fra om vi studerer den som representasjon eller som embodiment (Csordas 1999). Motivasjon for, og innfallsvinkel til, å skrive denne avhandlingen har vært å kunne rette et annet blikk på funksjonshemming og forståelse av kropp, fra representasjoner som diskurs, tekst og symbol, til embodiment som en måte å være og erfare kroppslig i verden på. Fenomenologisk antropologi om embodiment kan bidra med et perspektiv som åpner opp og gjør det mulig å tenke om fenomener

tverrfaglig og komparativt. Ikke bare synshemmede og deres andre måter å erfare verden på, men også mennesker uten synshemming, både i hjemlig kontekst og de som lever i helt andre livsverdener, fjernt fra vår.

Å studere embodiment er ikke å studere noe nytt eller annerledes, men å belyse kjente tema fra et annet ståsted (Csordas 1999: 147). Embodiment har sitt utgangspunkt i kroppen som erfarende og som en måte å være i og engasjere seg i verden på, og utgjør en bestemt posisjon mennesket ser verden ut fra. Rom og materialitet er også en dimensjon i arbeidet, og er med å bringe sammen menneskelige kropper og omgivelsene, både de fysiske, sosiale og kulturelle.

Antropologens plass i etnografien og i analysen

Antropologiens svøpe sies å være at vi alltid har måttet forholde oss til den Andre. Den Andre kan i så måte både representere en annen kultur og et annet individ. Dette har gjort antropologien til et refleksivt og selvkritisk fag. Gjennom den såkalte representasjonskrisen som vokste fram i faget i forbindelse med positivismekritikken, ble det blant annet stilt spørsmål ved om hvem den Andre egentlig er. Dette ga implikasjoner for faget, som ble betegnet som å være i krise. Hvis den Andre skulle aktivt inn og ses som medprodusent av kunnskapen, og hvis virkeligheten var gjenstand for fortolkning og etnografen alltid så verden fra en bestemt posisjon, kunne man da ikke lenger se antropologi som et fag hvor etnografen var den som samlet troverdige data som hun i neste omgang analyserte og produserte faglige tekster ut av? Hvordan skulle man kunne si at det man holdt på med var vitenskap?

En sentral lærdom av representasjonskrisen var bevisstheten om antropologens rolle i kunnskapsproduksjon. Hva jeg kan vite om verden, er alltid knyttet sammen med hvem jeg er, for meg selv og for andre. Dette handler både om hva empiri er - hva folk *gjør*, og hva de *sier*, eller begge deler - og om hvordan vi som antropologer og vitenskapsfolk tenker om hva data er og hva vi *gjør* med disse dataene - hvordan vi reflekterer over og analyserer dem: "Anthropology is not the mindless collection of the exotic, but the use of cultural richness for self-reflection and self-growth" (Marcus og Fischer 1986: x). Dette gir en rekke utfordringer, samtidig som antropologens møte med den Andre dermed ikke handler om et møte mellom ulike og usammenliknbare verdener. Slike møter må heller ses som en interaksjon hvor begge parter opplever seg selv i lys av den andre. Antropologen er ikke en utenforstående betrakter eller et øyenvitne, "...an observing and reflexive "I", a mindful self that stands outside the body and apart from nature" (Scheper-Hughes og Lock 1987: 12), men snarere en

persiperende og handlende deltaker som står midt i feltet som en del av det (Hastrup og Hervik 1994).

Fenomenologiens livsverdenbegrep kan ses som en kunnskapsteoretisk forutsetning. Det vil si at den utgjør en meningskonstituerende basis for, og gjør mulig, vitenskaplig aktivitet. Livsverden er der allerede når vi blir kjent med den eller vurderer den (Merleau-Ponty 1962: 362). Samtidig er ikke livsverden et enhetlig konstant domene hvor selvets erfaringer er stabile. Det er tvert i mot en scene hvor konflikter, ambivalens og motstand også spilles ut. Selvets erfaringer, både av seg selv og andre, må derfor ses som å være i kontinuerlig tilpasning til bestemte omgivelser (Jackson 1996). Jackson (1996: 27) påpeker også viktigheten av å anvende erfaringsbegrepet analytisk, ikke bare til å se på det som er typisk og alminnelig, men også det som er eksepsjonelt og uvanlig. I tillegg må man ikke bare se ting som avgrensede og selvstendige, men også som overganger og uavgrenset. Slik unngås en reduksjon av erfaring til de begrepsmessige systemene vi legger på virkeligheten. I sin iver etter å teoretisere begrepsmodeller og systematiske forklaringer er vestlig intellektuell tradisjon kritisert for å stille i skyggen og diskvalifisere det livet man ønsker å forstå, og å isolere oss fra det faktiske livet vi alle må leve. (Jackson 1996: 2). Livsverden framstår i dette lys som en konkret verden, ikke bare en erfaringsverden på et indre plan. Den kan observeres, oppleves og tas inn i møter mellom mennesker i noen bestemte omgivelser.

Antropologiens oppgave er derfor, ifølge Jackson ikke å redusere erfaring til objektive strukturer eller subjektive intensjoner, men å studere erfaringsdimensjonen slik den er situert innen relasjoner og mellom personer i livsverdenen, som et intersubjektivt og samtidig materielt felt. Antropologiske analyser viser at følelser og kognisjon kan studeres og er kulturelt lagret i mellommenneskelig, intersubjektive relasjoner og materielle omgivelser (Lutz og Abu-Lughod 1990, Hutchins 1995). Derigjennom poengteres at slike fenomener ikke kan ses som egenskaper eller fenomener som kun tilhører menneskelig natur eller individuelle subjekter. Gjennom kroppslige praksiser distribueres og situeres både emosjoner og menneskelig kognisjon i en sosialt og kulturelt kompleks verden og kan derfor ikke ses som løsrevet.

Ingold fører en svært interessant diskusjon om forholdet mellom antropologi og etnografi som er relevant nok i seg selv, men som her er særlig nyttig å se i forhold til den fenomenologiske forståelse av virkeligheten, både den empiriske og teoretiske. Et av Ingolds poeng er at antropologi er det som skjer der ute, i erfaringen, og at det som er gitt oss som antropologer

ikke er individuelle data, men verden/virkeligheten i seg selv "...it is a world that is not so much mapped out as taken in" (Ingold 2008: 81). Det handler om å åpne opp verden heller enn å forsøke å lukke den inne. Verden åpnes opp og blir mulig for oss å ta inn gjennom persepsjon og handling, og Ingold sammenlikner det med hva en kunstmaler gjør; hun dras inn i en verden, selv om hun drar den ut gjennom å male den. Både antropologi og kunst er måter å vite på som "...proceed along the observational paths of being *with*, and both, in doing so, explore the unfamiliar in the close-at-hand" (Ibid.: 87). Etnografisk beskrivelse på den andre side er å vende seg *vekk* fra dialog og observasjon, til en egen lokalitet for å skrive, reflektere, analysere og fortolke. Ingold hevder at i stedet for å assosiere etnografi med feltarbeid og deltakende observasjon, og antropologi med komparativ analyse som følger *etter* at vi har forlatt feltet, kan vi tvert imot se antropologi som en vitebegjærlig måte å bebo verden på, av å være *med*. Å være engasjert på denne måten kan karakteriseres av "the sideways glance" ved den komparative holdningen, gjennom å se antropologi som en observasjonspraksis forankret i deltakende dialog. Ingold ser antropologi som korrespondanse. Antropologen skriver, tenker og snakker *til* seg selv, til andre og til verden, og hennes observasjoner svarer til hennes erfaringer av å finne sted. For å gjøre antropologi må du ikke forestille deg verden som et felt: "'The field' is rather a term by which the ethnographer retrospectively imagines a world from which he has *turned away* in order, quite specifically, that he might *describe it in writing*" (Ingold 2008: 88). Etnografi ses dermed som beskrivelser som har brutt med, vendt seg fra og distansert seg fra observasjonen: "Thus if anyone retreats to the armchair, it is not the anthropologist but the ethnographer. As he shifts from inquiry to description he has of necessity to reposition himself from the field of action to the sidelines." (loc.cit).

Hva Ingold mener skiller antropologifaget mest fra andre disipliner som også studerer folk på en eller annen måte, er at vi jobber blant og gjør studier sammen *med*, ikke *av* folk. Antropologi gir oss derved kunnskap, ikke bare *om*, det vil si etnografiske beskrivelser av, verden, folk og deres samfunn, men enda viktigere, faget lærer opp vår *persepsjon* av, det vil si antropologisk engasjement i, verden og åpner øynene og sinnene våre opp mot andre mulige måter å være og leve på (ibid.: 82). Vi stiller spørsmålene våre, om forholdet mellom det folk sier og gjør, forbindelsene mellom språk og tenkning, ord og ting etc, *i* verden, og ikke fra lenestolen, og gjør oss i stand til å reflektere over

... that this world is not just what we think about but what we think with, and that in its thinking the mind wanders along pathways extending far beyond the envelope of

the skin – that makes the enterprise anthropological and, by the same token, radically different from positivist science. We do our philosophy out of doors, and in this, the world and its inhabitants, human and non-human, are our teachers, mentors and interlocutors. (Ingold 2008: 83).

Vi gjør studier *sammen med* folk i deres liv, ikke bare *av* deres liv. Jeg møtte meg selv i heisen med Hege. Opplevelsen sammen med henne kan beskrives som en dramatisk hendelse, hvor jeg først etterpå, i refleksjonens lys, ble i stand til å beskrive og analysere det som skjedde. Samtidig gjorde dette meg bedre i stand til å på ny gå ut i verden som forsker med en langt mer skjerpet oppmerksomhet, både mot kroppen og verden og mot min egen tilstedeværelse i kunnskapsproduksjonen.

Å bedrive antropologi er å sammenlikne måter å være på, og det fordrer en kontinuerlig oppmerksomhet mot alternative måter å være i verden på. Slik Ingold (2008: 84) beskriver det: ” Wherever we are, and whatever we may be doing, we are always aware that things might be done differently. It is as though there were a stranger at our heels, who turns out to be none other than ourselves.”. Dette sikrer en radikalt ny orientering fra tidligere situasjoner hvor antropologen snakket på vegne av andre;

... it de-essentializes the anthropological/informant dyad so as to permit a more detailed and nuanced understanding of how subject positions and identities are shaped within anthropological encounters – encounters understood as determinate forms of cultural and social practice. (ibid.: 15).

Siden antropologen kan ses som medprodusent av empiri, så kan vi oppnå en felles forståelse med menneskene som er fokus for studien, en forståelse som gir oss dypere innsikt enn hvis vi oppfattet oss selv som utenforstående betraktere. Det har også betydning for teoriutvikling, fordi fokus rettes mot å sette *the agency of the anthropologist* innenfor samme forståelsesramme som *the agency of others* (Moore 1999: 15). Det antropologiske blikket vi retter mot et felt, gir konsekvenser for hvordan vi ser fenomener, både som empiriske størrelser og teori.

Å skifte fokus fra beskrivelse til engasjement gjør oss i stand til å feste et annet grep om virkeligheten gjennom å være delaktige i den. For mitt eget vedkommende var det å kunne gå inn i ledsagingssituasjoner med dem jeg var sammen med, helt avgjørende for å få, bokstavelig talt og konkret sett, nær kontakt, og derigjennom nærmere innsikt i synshemmedes erfaringer og hverdagslivssituasjoner.

For anthropology, ethnography remains vital, not because ethnographic methods guarantee certain knowledge of others but because ethnographic fieldwork brings us into direct dialog with others, affording us opportunities to explore knowledge not as something that grasps inherent and hidden truths but as an intersubjective process of sharing experience, comparing notes, exchanging ideas, and finding common grounds. In this process our social gumption and social skills, as much as our scientific methodology, become measures of the limits and value of our understanding (Jackson 1996: 8).

Dette gir oss mulighet til å tilegne oss kunnskap gjennom intersubjektive, delte erfaringer, ikke gjennom å avdekke skjulte eller iboende sannheter. Antropologen er nå plassert innen samme referanseramme som antropologiens subjekter "...through responding to the changing nature of anthropology inside and outside the academy; and through recognizing that anthropology is part of the world it studies" (Moore 1999: 19).

Vi må *engasjere* oss i omgivelsene gjennom interaksjon mellom de vitende og det som skal vites, mellom et jeg og en annen. Selv ser jeg et fenomen, som for eksempel et fjell eller en by med stemninger, lukter, lyder, fra flere sider ettersom hvordan jeg beveger meg i rommet. Dette betegnes innen fenomenologien som å gripe et objekts sider, aspekter og profiler og viser til fenomenenes mangfold (Sokolowski 2000: 31-32). I andres nærvær ser jeg ikke bare den tingen jeg ville sett annerledes på hvis jeg beveget meg hit eller dit, men den sammen tingen blir i tillegg sett, akkurat samtidig, fra et annet perspektiv, av en annen. Denne innsikten gir en ny forståelsesramme som gjør meg i stand til å være tilstede i og dele den samme verden med andre. Disse andre har et annet inntak til verden og gjennom andre perseptuelle og sanseerfaringer enn hva synet gir. Dette henleder videre til et sentralt vitenskapsteoretisk spørsmål jeg drøfter videre i kapittelet, nemlig om hvordan jeg som seende skal kunne gripe ikke-seendes perspektiver og erfaringer. Å dele mine opplevelser og erfaringer med andre gjør meg i stand til å forstå det ståsted de begriper verden fra, og å kunne produsere antropologisk kunnskap ut av slike erfaringsfellesskap. Fenomenet, eller tingen, objektet presenteres for andre betraktere på en annen måte enn slik det framstår for meg. Sokolowski sier vi da ser objektet nøyaktig slik det blir sett gjennom den andre, gjennom synsvinkler jeg selv ikke deler. Jeg innser at objektet rommer andre aspekter og fasetter, eller meninger, for andre enn de gir til meg;

... and hence these other facets are cointended by me, precisely as not my own. The identity of the thing is there not only for me but also for others and therefore it is a

deeper and richer identity for me. There is more “there” there; the being and the identity of the thing are heightened by the introduction of intersubjective perspectives. The very dimension of being there for others as well as for me adds to the being and identity of the thing (Sokolowski 2000: 32).

Å vandre rundt på IKEA og i Dublin sammen med blinde ga meg helt andre inntrykk av disse stedene enn jeg ellers ville fått. Ved å utvide og justere mitt perspektiv gjennom å ta inn deres inntrykk og erfaringer ble bildet fyldigere. Det fikk flere, rikere og mer spennende dimensjoner.

Husserls perspektiv på erfaringer av andre subjekter bygger på hans fenomenologiske forståelse av romlig persepsjon (Carr 2004, Schutz 1967). Hvis *her* er min bestemte og absolutte plassering som oppfattende subjekt, da må *der* være den andres lokalisasjon/plassering, altså et sted i mine omgivelser hvor jeg bokstavelig talt aldri kan være. Dette uttrykker Carr (2004: 7) slik: ”The there-ness of the other...is the concrete manifestation of the fact that to experience the other is to have before me a subjectivity which is not my own, a point of view of the world which in principle I cannot occupy”. Jeg kan aldri redegjøre for den andres levde erfaring på samme måten som denne selv gjør: “If I could be aware of your whole experience, you and I would be the same person.” (Schutz 1967: 106). Å tro at løsningen på å erfare og forstå den andre ligger i å forsøke å bli den, eller den som meg, gjennom å utsette avstanden mellom meg og objektet, eller andre subjekter, vil være uttrykk for epistemologisk solipsisme. En slik erkjennelsesteoretisk tese er at selvet er det eneste vi kan ha sikker viten om eksisterer. Et slikt syn impliserer at jeg derved ikke kan erkjenne den andre. Merleau-Ponty (1962: 359) påpeker imidlertid at det er ting som den andre opplever som jeg aldri kan oppleve på samme måte, men som er grunnet i nettopp at jeg allerede *har* erkjent den andre;

... my experience must in some way present me with other people, since otherwise I should have no occasion to speak of solitude, and could not begin to pronounce other people inaccessible.

Den fornemmelsen eller oppfattelsen av denne andre *er* min adgang til den andre. ”The irreducible otherness and thereness of the other person is precisely the sense the other person has in my world” (Carr 2004: 7). Schutz (1967: 99) påpeker at vi både kan få tilgang til den andres erfaringer og forstå meningen i dem, men; ”...the point is that the meaning I give to

your experiences cannot be the same as the meaning you give to them when you proceed to interpret them”.

Jeg kan ikke se mitt eget ansikt, eller speile meg i andres blikk. Utenfrablippet gjør at den andre ser mer enn den som erfarer. Til forskjell fra deg, som først må erfare og så reflektere over handlingene dine, kan jeg direkte observere dine handlinger. Carr diskuterer dette videre i forhold til oppfattelsen av tid. Fra et individuelt perspektiv okkuperer du og jeg ulike nåtider, fordi vi lever forskjellige liv, fordi vi har ulik fortid og framtid, og fordi nåtida for hver av oss er en funksjon av fortidige og framtidige hendelser som begge omrammer nåtiden. Slik sett er ditt ”nå” like mye et kjennetegn på din annenhet og forskjellighet fra meg, som det er ditt romlige ”der”. Det er et utgangspunkt for en forskjellig tid, en fortid og en framtid som er forskjellig fra min. Dette utgjør ditt ståsted, et tidsmessig utgangspunkt som jeg aldri kan inngå i;

... to do that I would have to be you. But again, from the fact that I cannot be you it does not follow that I cannot know you. Though I cannot have or share your memories, I can know about them and thus about you. Your very sense as other is the sense that gives me access to you (Carr 2004: 10).

Både her (rom) og nå (tid) kan deles. Gjennom denne tilgangen til hverandre kan vi dele et erfaringsfellesskap, en kultur.

Jeg finner Wikans (1992) begrep om resonans og Davidsons velvillighetsprinsipp slik det brukes av Flikke (2003: 212) til å beskrive embodied kunnskap som fruktbare innfallsvinkler til å gripe intersubjektivitet og mening. Resonansbegrepet rommer det å ha følelsene så vel som tanke/tenkning med i engasjement i en annen verden, liv eller idé. Det handler om evnen til å bruke sine erfaringer for å fatte og forstå meninger som ikke ligger i ord, fakta eller tekster, mens som er ”...evoked in the meeting of one experiencing subject with another or with a text” (Wikan 1992: 463). Gjennom å dele erfaringsrom kan vi forstå hverandre. En felles erfaringsgrunn gjør antropologen i stand til å gjøre bruk av sine egne erfaringer for å forsøke å gripe fatt i og forstå meningen som produseres i møter mellom et erfarende subjekt og et annet. Dette innebærer en forpliktelse og villighet til å engasjere seg med en annens liv eller verden (ibid.). Denne måten å forstå på er nært knyttet til begrepet refleksivitet, forstått som en selvbevissthet og som en måte å forstå andre (Hervik 1994: 92):

Reflexivity does not belong to an individual or cultural vacuum but to a cross-cultural encounter; it is not the unmediated world of the ‘others’, but the world between

ourselves and the others... The experiential space of the fieldworker is the source of anthropological reflection (ibid: 93).

Refleksivitet finner sted når vårt subjektive, personlige engasjement kan tilskrive mening og sammenheng til hendelser. For å være i stand til å gripe fatt i verden på slike måter må vi involvere og engasjere oss i relasjon med andre. Gjennom dette tilegner vi oss kunnskap om andres verden, ikke fordi vi har lært oss å konstruere kunnskapen inne i hodene våre, men gjennom å være involvert i dem, dele erfaringsrelasjoner med dem (Wikan 1992). Geertz (1984: 125) påpeker at antropologen verken kan eller skal oppfatte det samme som *the native* oppfatter. Vi kan ikke leve andres liv, men vi kan lytte til hva de, i ord, forestillinger, handlinger sier om sine liv. Et erfaringsnært (experience-near) begrep er 'the native's' egne forståelser og beskrivelser av måten hun oppfatter verden rundt seg (ibid.: 124). Hva antropologen får fra den andre er, ifølge Geertz (ibid: 125): "...what they perceive "with" – or "by means of," or through...".

Vi kommuniserer med og forstår hverandre fordi vi har en oppfatning av at den andre har noe meningsfylt å si oss. Verden er delt mellom oss i et "inkluderende, heterogent og offentlig rom" (Flikke 2003: 213). Å gi mening til atferd eller handlinger er ikke noe som skjer inne i isolerte individuelle hoder, men noe som avhenger av en utveksling av felles symbol, sosiale anliggende. Vi må derfor ikke lete i hodene til folk, men kan få adgang til deres indre liv gjennom deres uttrykk og erfaring (Geertz 1973: 45). Erfaring sitter i kroppen, men uttrykkes også. Ved å delta i og være engasjert i deltakernes daglige rutiner og gjøremål og

... sharing a world with others means learning to attend to it in the same way. Such a practice dispels any mystique of "resonance" as field technique and epistemology. It is a down-to-earth concept, grounded in practical action (Wikan 1992: 471).

Denne måten å bruke resonansbegrepet på, ved å gå dypere inn i våre egne erfaringer, gjør oss i stand til å konstruere en bro mellom oss selv som antropologer og andre. I slike felles erfaringsfelt deler den andre og antropologen noen bestemte erfaringer. Disse erfaringene kan gripes, forstås og bli gjenstand for antropologens analyse.

En fenomenologisk antropologisk tilnærming til og forståelse av synshemming som levd liv og erfaring

Innledningsvis brukte jeg en erfaring jeg selv har hatt under et feltarbeid (Hege og heisen) for å diskutere kroppen som utgangspunkt for vår tenkning, følelser, orientering, ikke bare i det praktiske liv, men også i akademisk kunnskapsutvikling. Embodiment har vist seg å være et

spennende inntak til å utvikle kunnskap, både om ikke-seendes hverdagslige erfaringer, og også om selv, kropp, følelser, kognisjon, språk, kultur og materialitet mer generelt. Studier av embodiment handler ikke om kropp som sådan, "... [i]nstead, they are about culture and experience insofar as these can be understood from the standpoint of bodily being-in-the-world" (Csordas 1999: 143). Vår erfaring av hverdagens og livets realiteter avhenger av en levd kropp, det vil si en kropp som samtidig erfarer og skaper verden (Merleau-Ponty 1962). Levd erfaring beskriver måten et individ gir mening til sin situasjon og sine handlinger på og blir "sedimentert over tid gjennom mine interaksjoner med verden" (Moi 1998: 96). Desjarlais (1997) beskriver erfaring som kunnskap vi tilegner oss gjennom opplevelse, bearbeidelse og refleksjon over opplevelsen. Å erfare er en måte å engasjere seg i verden på gjennom sanser, oppfattelse, handlinger og refleksjoner.

Synshemming studeres i avhandlingen som en størrelse og realitet som kan undersøkes gjennom etnografiske studier og som videre kan generere analytiske begreper og forståelser ved å ta utgangspunkt i folks egne beskrivelser og opplevelser. Selv om kroppen i samfunnsvitenskaplige studier har blitt sett som bærer av mening, har den i stor grad blitt fortolket i lys av semiotiske og lingvistiske meningsmodeller (Jackson 2006: 322) eller som symbolsk uttrykk for samfunn og kultur, jamfør drøftingene innledningsvis i kapitlet. Kroppen som *erfaring* har tidligere vært høyst fraværende som "locus of perceiving" (Hastrup 1994: 174). Som jeg allerede har vist, har kroppen alltid vært nærværende, men taus innen det biomedisinske fagfelt (Scheper-Hughes 1994). Generelt sagt har kroppen hatt en tendens til å bli behandlet som inaktiv og passiv. Den har blitt sett som mottaker av sosiale krefter og som uttrykk for politiske ordninger og kulturelle betydninger (Jackson 1996, Paterson og Hughes 1999: 601). I slike sammenhenger ses kroppen som å mangle både intensjonalitet og intersubjektivitet (Csordas 1994).

Embodiment har blitt en sentral del av antropologisk forståelse av personen i ulike, men alltid bestemte, tider og steder (Biehl, Good og Kleinman 2007: 8). Slik Merleau-Ponty og Beauvoir ser det, er kroppen tvetydig gjennom å være gjenstand for både natur og biologi og menneskelig meningsproduksjon (Moi 1998). På den måten kan den aldri reduseres til bare ett av disse elementene. Embodimentbegrepet kan derfor sies å avvike fra tanken om at kroppen bare tilhører naturen eller biologien. Csordas (1990, 1994, 1999) utviklet, med utgangspunkt i Merleau-Ponty, begrepet om embodiment for å vise at å-være-i-verden er å være kroppslig. Min tilnærming til synshemming gjennom embodiment, levd liv og erfaring løfter blikket vekk fra å se funksjonshemming som, og redusere det til, en politisk kategori, symbolsk

uttrykk eller medisinsk diskurs. Embodiment kan ses som perseptuell erfaring og et kroppslig utgangspunkt for å være tilstede og engasjert i verden på.

Det erfaringsmessige kroppsliggjørende har gjennom feltarbeidene blant personer med synshemming utviklet seg til et analytisk omdreiningspunkt i avhandlingsarbeidet for å få innsikt i hvordan liv leves og verden forstås og tilskrives mening. Jeg har fått mulighet til å studere ulike måter hendelser og steder framstår som integrerte og meningsfulle på gjennom blindes aktive orientering i og bruk av omgivelsene, med erfaringer fra dagliglivets gjøremål til reiser til nye steder. Verdifull innsikt i hvordan verden erfares gjennom kroppen har framkommet ved beskrivelser av måter folk gjør ting på, organiserer det kjente i hverdagslivet sitt og tar inn nye og fremmede steder, og forteller om dem på.

Som kulturelle og sosiale vesener søker vi å skape mening ut av virkeligheten. Slike meninger skapes i møter mellom kropper og omgivelsene. Verden ligger der ute, men den er i seg selv meningsløs. Det er gjennom kroppen mennesker får adgang til verden. Det gjør vi gjennom å erfare med og gjennom kroppen, og disse erfaringene er alltid av *noe*. Et slikt inntak til forståelse viser hvordan kroppen er noe vi må ”dra med oss” overalt, den er en ufravikelig størrelse, vi kan ikke velge den vekk. Kroppen binder individet og selv et til omgivelsene og er derfor et fruktbart utgangspunkt for å studere mening og sosialt liv. Kroppen kan ses som ”... a corpus of space” (Desjarlais 1992: 39) gjennom å bære med seg og plassere erfaringskunnskap, moral, følelser, i en romlig dimensjon. Omgivelsene får betydning gjennom måten de er knyttet til den individuelle kroppen på. Vår selvidentitet framkommer gjennom måten vi forholder oss til objekter og verden rundt oss på, samtidig som vi er sentrum for vår egen bevissthet. Vi blir aldri noen andre eller noe annet; ”...we cannot leave ourselves behind” (Sokolowski 2000: 33). De indre og ytre rommene i tilværelsen - for tenkningen og for verden - oversettes for hverandre i et vekselspill hvor verden bringes inn i kroppen samtidig som kroppen folder seg ut i verden. Menneskelig tenkning, følelser og erfaring er uoppløselig, forankret i det kroppslige og konkrete, og dermed også nært knyttet til en omliggende verden med all dens egenart og umiddelbarhet (Malpas 1999: 8). Meningsdannelse krever bidrag både fra verden og fra egenkroppen. Verden utfolder seg for oss, og vi retter oss samtidig aktivt mot den som et nærværende fenomen.

All vår oppmerksomhet mot verden er av noe og foregår gjennom kroppen, gjennom mentale nivå, bevissthetens fokus, persepsjon, hukommelse, bevegelse, sansning mot gjenstander, mot et *noe* i verden. Et perspektiv om embodiment gjør oss i stand til å gripe både selv og kultur,

gjennom meningsdannelse, refleksjon, erfaring og sansning. Bevisstheten kan i lys av en slik forståelse ikke ses isolert, men må ses som aktiv, utadvendt og engasjert i livsverdenen. Både følelser, tro og bevissthet er *av* noe. Denne oppmerksomheten mot et noe er hva Merleau-Ponty beskriver med intensjonalitet, og har betydning for å kunne forstå tro, tenkning og følelser. Å få innsikt i ulike måter kroppen og verden er engasjert i hverandre må forstås med grunnlag i hvordan man sanser, føler, tenker om, reflekterer over og handler i verden. Både kultur og språk kan derved ses som redskaper som gjør verden tilgjengelig og meningsfull for oss.

Embodiment som inntak til forståelser av meningsdannelse

Embodiment kan ses som å utgjøre grunnlaget for kultur (Csordas 1990, 1994, 1999), som den primære enhet som vi erfarer verden gjennom og som fundament for viten og kunnskap om selv og om andre. Kultur handler om meningsdannelse, og er ikke interessant verken som uttrykk for noe formet i hjernen eller noe som ligger der ute, men snarere slik det finnes i selve handlingen. Kultur forstås og gripes i avhandlingen gjennom måten verden erfares på, sanses og tas inn. Kultur kan dermed ikke bare forstås som tolkningsskjema eller system, fordi, slik Frykman og Gilje (2003: 29) uttrykker det,

... [t]here is nothing finished about it. Instead of being the final point, the concept is the starting point for a voyage of discovery. Culture is understood in connection with cultivation – with everyday usage, something that groups and individuals actively apply and appropriate to originate themselves to; feel themselves involved in; to experience the environment around them and make it happen.

Folk bruker og formes av omgivelsene som de lever i, både intellektuelt, kroppslig og sanselig. Kultur må derfor forstås med utgangspunkt i individene som bruker den i meningsdannelse, og som "... always strive to build a meaningful whole from the impulses they are exposed to – they see the world through the grid that their habitus provides" (ibid.: 38).

Kultur kan være vanskelig å begripe, og dens meningskarakter vil følgelig variere ettersom hvilken tilnærming man har til begrepet eller fenomenet. Brukt i en antropologisk fenomenologisk sammenheng blir kultur noe som kan studeres gjennom bruk og praksis, som "...series of constantly progressive sequences of action and practice – the *now* of culture" (Frykman og Gilje 2003: 40). Kultur studeres da ikke som et avgrenset hele, men som noe folk kontinuerlig skaper og forstår gjennom livet sitt. Kultur framstår som noe aktivt, noe som

inngår i menneskers meningsdannelse, og denne forståelsen ser kultur som måter å oppfatte, sansse, ta inn over seg, verden (Howes 2003: 29).

I vår vestlige kultur har vi en forestilling om selvet som ”naturlig” plassert i kroppen, og noe før-kulturelt gitt (Scheper-Hughes og Lock 1987). Men, sett i et fenomenologisk lys, blir en person subjekt for seg selv først gjennom å være objekt for andre og ved å ta opp i seg den oppfattelse andre har av en selv. Objektivitet er derfor ikke noe gitt, der ute, men blir til gjennom en relasjon, eller dialog, mellom kroppen og verden: “Objectivity is not a view from nowhere, but a view from everywhere that the body can take up its position, and in relation to the perspectives of “other myselfes” (Csordas 1990: 38). Merleau-Ponty (1962: 453) understreker at vi fødes inn i en verden som allerede er der:

The world is already constituted, but also never completely constituted; in the first place we are acted upon, in the second we are open to an infinite number of possibilities. But this analysis is still abstract, for we exist in both ways at once. There is, therefore, never determinism and never absolute choice, I am never a thing and never bare consciousness.

Det er ifølge Merleau-Ponty erfaring som skaper og gir gjenstandene mening, ikke omvendt. Uten erfaring og sansing kan ikke den materielle verden framtre for oss.

Flere episoder under mine ledsagende feltarbeid har fått meg til å problematisere forholdet mellom det som finnes der ute og det vi oppfatter. Situasjoner som har oppstått hvor jeg har ledsaget, illustrerer at når jeg ikke har registrert ting i omgivelsene, slik som et skilt, en pub, et håndtak på et skap eller en fotgjengerundergang, så er det nettopp fordi jeg sanselig ikke har innrettet oppmerksomheten mot det. I noen av tilfellene har jeg visuelt oversett ting som jeg i utgangspunktet så etter i omgivelsene, fordi jeg har rettet oppmerksomheten mot andre aspekter ved dem. I noen tilfeller har jeg ignorert andre sanseintrykk, fordi jeg var blindet av synet. Mens jeg ledsaget en blind kvinne inne på et kjøpesenter, kommenterte hun at *her er bakeriet*. Jeg så rundt meg, men fikk ikke øye på bakeriet. Hun ba meg kjenne etter lukta, og *da* oppdaget jeg det ved siden av der hvor vi akkurat hadde passert. I en annen sammenheng gikk jeg rundt sammen med Ingrid, en blind kvinne, på IKEA og studerte møbler. Vi kjente på ulike møbelkolleksjoner, og den blinde kvinnen gjorde meg ved flere anledninger oppmerksom på kurver og strukturer i materialer som jeg hadde oversett, men som jeg kjente på nye måter gjennom å gjøre som henne: lukke øynene og kjenne med hendene varsomt langs linjer og flater. Den materielle ytre verden eksisterer. Den ligger der foran oss, men den

eneste måten vi kan få tilgang til den på, er gjennom å erfare den. Persepsjon har heller ikke i seg selv noe mening, den er alltid forbundet til noe, gjennom en persepsjon *av* noe (Schutz 1962: 106), slik dette noe, enten det er mennesker eller materialitet, viser seg for meg. Slik blir objekter eller hendelser ikke lenger noe som tilhører den ytre verden slik de eksisterer i seg selv, men fenomener slik de framkommer for meg (Schutz 1962). I et slikt perspektiv kan ikke ting ses atskilt fra betrakteren, som hus sett fra ingensteds.

Å argumentere for en forståelse av selv og kropp innenfor et erfaringsperspektiv, betyr ikke at man ser bort fra hvordan samfunnet og maktstrukturer er med å forme den enkeltes posisjon og erfaringer. Kroppen er underlagt et samfunns og en kulturs verdier og normer. Den er en del av den tekniske, politiske og sosiale verden og kan ikke ses eller forstås løsrevet fra den. Beauvoir, som også Sartre og Merleau-Ponty, ser kroppen som en situasjon og understreker at det kun er studier av konkrete tilfeller - levd erfaring - som kan fortelle oss hva det betyr å være menneske i en gitt sammenheng. Livsverden kan derfor utforskes som et felt av intersubjektivitet og må ikke reduseres til objektive strukturer eller subjektive intensjoner (Jackson 1996). Kroppen, betraktet som en situasjon, omfatter både objektive og subjektive aspekter ved en erfaring. Moi (1988: 118) peker på at "...å oppfatte kroppen som en situasjon, er...å ta med i betraktning både det å inneha en spesiell type kropp og den betydningen den konkrete kroppen har for det situerte individet". Moi viser til Beauvoirs eksempel med å bestige et fjell som en situasjon som vil være svært ulik ettersom hvilke prosjekt den enkelte har. En fjellbestigning vil være en annen situasjon for en som ønsker å klatre framfor å ha som prosjekt å nyte utsikten, eller med Moie (ibid.: 99) ord:

... én og samme klippe (vil) framstå for deg som lett eller vanskelig å bestige, mens den for meg vil være storslått eller utbetydelig. Selv om vi er konfrontert med den samme klippen, er vår situasjon forskjellig fordi vi har forskjellige prosjekter.

For å forstå den andres posisjon i verden må vi derfor ta utgangspunkt i *deres* oppfatninger: "...vi må lytte til dem og deres prioriteringer" (Barth 1991: 8). Barth problematiserer hvor vanskelig det kan være å innleve seg i andres, i fremmede kulturer, og å finne en nøkkel som gjør dem tilgjengelige for oss (loc.cit.). Han sier videre at slik må det også være, fordi den virkeligheten andre lever i, og som vi gjerne vil ta del i, kun kan gi oss innsikt ved at vi griper den andres egen forståelse av den. Vi kan ikke stå og betrakte fjellet med utgangspunkt i en forståelse av at vi ser fjellet på samme måte som den andre. Det er heller ikke de ytre omgivelsene i seg selv vi får innsikt i, og det er jo heller ikke vårt prosjekt, men det er

hvordan menneskene *skaper* sin verden gjennom sine egne forestillinger, språk og kunnskaper, "...derved hva som er der, for dem." (Barth 1991: 9). Nøkkelen til forståelse og innsikt i andres liv ligger derfor i å være ydmyke i forhold til våre egne forutinntatte forestillinger og kunnskaper. For min egen del, som ledsagende feltarbeider, fant jeg denne nøkkelen, eller kanskje heller kodene til låsen, litt etter litt. For hvert skritt jeg har tatt i ledsagingssituasjoner og i samvær med synshemmede, har jeg kommet nærmere deres egen forståelse og kunnskap om deres verden, nettopp ved å dele erfaringer med dem; "Du må satse og bruke *hele* deg selv, *hele* tiden: være blant folk, delta i deres virksomheter, leve som dem" (Barth 1991: 11). Å bruke hele seg selv, betyr også å bruke kroppen.

Antropologiens oppgave blir, ifølge Jackson, å avdekke forståelsen av hvordan erfaring er situert i ulike relasjoner mellom mennesker (Jackson 2006). Han argumenterer for et forsvar av subjektet og for en fenomenologisk forståelse som utgangspunkt for å studere levd liv. Det ligger en dialektisk spenning mellom hva som er gitt og hva som gjøres ut av det som er gitt. Det vil si at hvilke muligheter som finnes for et menneske ligger allerede som forutsetninger i kultur og samfunnsliv, men en persons liv handler ikke om å konservere eller bevare det bestående i de allerede eksisterende omgivelsene. Ethvert menneske fortolker omgivelsene, forhandler om og nyanserer dem, protesterer mot dem og bevarer dem (Jackson 1996: 30).

Jackson viser til at kultur som fenomen opp gjennom historien har blitt sett på som noe "superorganic" (Jackson 1983: 327), hvor kultur ses som en uavhengig størrelse med unike kvaliteter og kjennetegn helt atskilt fra materialitetens og biologiens verden. Ifølge Jackson er et gjennomgående tema "...the denial of the somatic, a turning of blind eyes on the physical aspects of Being" (loc.cit.). De teoretiske implikasjonene av å se kroppen som å være bærer av og formidler av en historie (Moi 1998), og at den er vel så mye et kulturelt fenomen som en biologisk enhet, har ifølge Csordas et omfattende potensial (1994). Det gir et spennende inntak til en kritisk reformulering av teori om kultur, selv og erfaring, med kroppen som senter for forståelse og analyse. Csordas er en av de første antropologer som har tatt på alvor at kultur er forankret i den menneskelige kroppen, og han ser embodiment som et fruktbart utgangspunkt for å tenke nytt om: "...the nature of culture and our existential situation as cultural being" (Csordas 1994: 6). Gjennom kroppslige erfaringer og praksiser får verden mening og blir betydningsfull. Kultur kan dermed ikke ses som en samling av fenomener som enten ligger der ute eller som kun er lagret inni hodene på folk, men heller som prosesser som kan studeres i relasjoner mellom mennesker og omgivelser. "It is a human cognitive process

that takes place both inside and outside the minds of people. It is the process in which our everyday cultural practices are enacted” (Hutchins 1995: 354).

Fra et fenomenologisk synspunkt finnes ikke mening ”der ute”. Mening er en abstraksjon som manifesterer seg mellom mennesker, i gjenstander og materialitet gjennom menneskelig handling, en kroppslig væren-i-verden. ”Meaning can not be made in isolation, it requires others in order to be brought into being” (Toren 1990: 4). Kroppen danner rundt seg en kulturell verden, fylt av symbolske betydninger. At den kulturelle verden er meningsfull, betyr at

... den er strukturert og kategorisert, og at vi er i stand til å identifisere og fortolke ting og handlinger i den. Lyder fremstår som budskap, streker på papir som henvendelser og redskaper som materialisert intensjonalitet. Dette - at «verden er full av tegn» - karakteriserer den menneskelige måten å være i verden på. (Larsen 2009: 201).

Det er viktig å minne om at kunnskapen man lever gjennom ikke nødvendigvis er identisk med kunnskapen som man forklarer livet gjennom. Måten vi reflekterer, analyserer og rasjonaliserer over ting retrospektivt, er sjeldent det samme som de holdningene vi tar opp i oss gjennom å leve. ”For things are objects to be treated, used, acted upon and with, enjoyed and endured, even more than things to be known. They are things *had* before they are things cognized.” (Dewey 1958: 21). Schutz (1967) peker på at erfaringer og hendelser ikke har noen mening i seg selv. Erfaring er noe som allerede har skjedd, man kan ikke reproducere virkeligheten, erfaringer er derved bare erfaringer i kraft av refleksjoner. De blir først meningsfulle når de gripes refleksivt, som tilbakeblikk på hendelser som finner sted i tid og rom. Meningen ved hendelser kommer fram gjennom måten selvet vurderer erfaringene sine på. Levd erfaring handler om å rette et refleksivt blikk mot allerede utførte handlinger. Når hendelser har forløpt, kan vi snu oss og se på dem, reflektere over dem, gjenkjenne dem og identifisere dem (Walsh 1967: xxiii). Refleksjon kan ses som blikket, eller oppmerksomheten, vi retter tilbake på noe som har skjedd; ”a reflective Act of attention.” (Schutz 1967: 102). I beskrivelsene av casene som følger i kapitlene kan dette ses tydelig. I beskrivelsene fra Stines hverdagsliv som blind, har hennes ulike måter å rette oppmerksomhet mot omgivelsene på vært det sentrale. Gjennom å være sammen, utføre hverdagslige gjøremål, vandre rundt, snakke sammen, har Stine gitt meg innsyn i hvordan hun forholder seg til menneskene og omgivelsene sine og de ulike betydningene de har for hennes liv. Stine har en verden hun beveger seg i, men hun har også ordene. Gjennom ordene, beskrivelsene, legitimerer hun det

hun gjør. Livsverdenen hennes er omrammet av språket og gjør den hel. Det skapes i framstillingen en harmoni mellom kroppslig praksis og verbal beskrivelse.

Refleksjon er nedfelt i tanker, som kan gripes gjennom språklige uttrykk. Å være i verden i fenomenologisk forstand med all dens gjenstander og fenomener handler ikke bare om å være engasjert i og med en verden, men også om å tenke om og artikulere verden og en selv i den. Mennesket har en evne eller kapasitet til å ordne representasjoner og finne mening gjennom erfaringer, "... [t]he studying of meaning in practice." (Hastrup 1994: 234). For å få tilgang til meningsdimensjonen og til hvordan folk tenker om og plasserer seg selv i verden, står språket også sentralt.

Mellom tanke, tekst og kontekst

En sentral del av vestlig kunnskapstradisjon har vært å hevde at det er gjennom språk at kunnskap best artikuleres (Moore og Sanders 2006). Kunnskapen som vi som forskere jobber for å få tilgang til, er ofte beskrevet å være lokalisert inne i hodene på aktørene (op.cit 2006: 11) og å bli formidlet gjennom talt og skriftliggjort språk. Kroppslige praksiser har en intellektualisert tendens til å bli behandlet sekundært og heller som opposisjon med verbal praksis. Men, sanse- og persepsjonspraksiser er kroppslige erfaringer. Språk følger ikke verden, som hånd i hanske, men mye av virkeligheten er samtidig betydningsløs uten vår beskrivelse av den: "The world does not speak, only we do." (Rorty 1989: 6). Vi bør derfor tenke om språk, ikke som et medium, men som et verktøy som kan bidra til klargjøring, eller til forvirring. Slik som jeg forstår kultur, handler også språk i en fenomenologisk forstand om hvordan det brukes, aktivt og praktisk, for å begripe og formidle det vi opplever (Merleau-Ponty 1962). Å snakke og lese er konkrete språkhandlinger som involverer sansene og hele kroppen. Vi beskriver ting ut fra hvordan de framstår for oss. Hage beskriver en libanesisk emigrant han møtte i Sydney, og som satt og leste om libanesisk politikk i avisen fra sitt hjemland. Mens han leste, skjelte, argumenterte, og slo han i avisen. Hage påpeker at det ikke var teksten i seg selv som gjorde mannen opprørt. Det var statsministeren i Libanon han retter sitt sinne mot. I det øyeblikket var han hjemme i Libanon igjen, både i kropp og sjel, med tristhet og glede (Hage 2003). I en nyhetssending på NRK (i vår 2011), ble det vist bilder fra opprørere i Mistrata, Libya. På fortauet utenfor en bygning som ser ut til å være et samlingspunkt for motstandsstyrkene som kjempet mot Libyas leder, Muamma al-Gaddafi, ligger et bilde av den forhatte statslederen. Vi ser at en av opprørerne stumper røyken i øyet på Gaddafi. Han gnur sigarettstumpen godt ned i bildet, og begynner, sammen med en annen

opprører, også å stampe med føttene over ansiktet og spesielt øynene til den for dem forhatte mannen (<http://www.nrk.no/nyheter/verden/1.7604000>). Denne handlingen kan ses som å symbolisere et hat mot statslederen, men jeg ser den som mer enn det; de opplever at det er selve Gaddafi de trækker på, med sine egne føtter.

Under et feltarbeid var jeg på reise som ledsager sammen med to synshemmede kvinner. Vi gikk av toget på en stasjon, for oss alle tre ukjent. Vi var på vei ut av stasjonsområdet for å finne en drosje. Jeg gikk fremst og ledsaget. Den ene kvinnen holdt et grep rundt min venstre albue, og med andre hånden holdt hun en trillekoffert og hvitstokken. Den andre kvinnen gikk bak oss igjen, også hun med en trillekoffert i den ene hånden. Hun hadde hvitstokken i den andre hånden og var koblet til og holdt følge med oss gjennom å holde enden av stokken sin på trillekofferten til kvinnen som gikk foran henne og bak meg. Etter å ha opparbeidet meg en viss erfaring gjennom ledsaging, hadde jeg forstått hvor viktig det er å beskrive omgivelsene vi beveger oss i, både for å gjøre orienteringen og bevegelsen lettere og mer forutsigbar, og for å gi flere inntrykk av omgivelsene. Mens vi gikk bortover perrongen, beskrev jeg det jeg så rundt meg og var spesielt fokusert på å beskrive underlaget vi beveget oss på. Dette gjorde jeg særlig av hensyn til den bakerste kvinnen i følget, siden hun var lengst fra min ledsagende arm og ikke var i direkte berøring med kroppen min og bevegelsene som ble overført fra den. I underlaget på perrongen var det en renne som jeg vurderte som markert og dyp nok til å gjøre følget oppmerksom på. Det meste av min oppmerksomhet var rettet mot selve ledsagingen, som jeg fant ganske komplisert, sammen med to kvinner, to koffertene og tilhørende hvitstokker. Siden jeg sjelden ellers har for vane å gå rundt og beskrive ting i omgivelser som jeg ikke ser som av betydning eller relevans, ble det der og da plutselig umulig for meg å finne et ord som kunne beskrive renna vi snart kom til. Begrepet renne befant seg ikke i de katalogene jeg gjennom søkte i mitt kognitive register, så det beste jeg i farten kom på var å si at vi kom til en dump. En dump er, innså jeg umiddelbart, ofte brukt for å beskrive en forhøyning (for eksempel en fartsdump), og beskriver på den måten det motsatte av det vi skulle forsere. Dette resulterte i at kvinnen som gikk bakerst et øyeblikk mistet balansen i det hun løftet foten for å trå over dumpen, men i stedet landet med fotsålen i fordypningen i underlaget. Hun falt ikke, men hele følget kom ut av rytme og balanse av dette. Den kvinnen som gikk nærmest meg klarte å oppfange min bevegelse idet kroppen min ikke ga inntrykk av å heve eller løfte seg for å trå over dumpen, men tvert imot beveget seg jevnt framover. Hun klarte dermed å hente seg inn i tide. Jeg spurte kvinnene hva de ville kalt fordypningen, og begge svarte renne. Gjennom en rekke ledsagingssituasjoner, og også reiser

sammen med synshemmede, oppdaget jeg at mange av dem har svært konsise og nøyaktige språklige beskrivelser, spesielt av omgivelser, beskrivelser og begreper jeg selv ikke har hatt i mitt språklige repertoar.

Dette viser også det fenomenologiske faktum at verden kommer først. Renna eksisterte ikke i mine erfaringer, den har alltid ligget der på samme måte som det ligger renner i mange andre offentlige områder jeg til daglig ferdes i. Da går jeg bare ureflektert over slike renner, eventuelt trør litt ned i den uten at det får kroppen min ut av balanse eller forrykker mitt "verdensbilde." For kvinnene jeg ledsaget, er språket, her gjennom ordet "renne" versus "dump" noe som medfører bestemte typer meninger og tilknyttet handlinger, både kroppslig sanselig og intellektuelt. Slike erkjennelser som den jeg fikk gjennom ledsagererfaringen, er ikke bare med å strukturere vårt forhold til verden og omgivelsene, men også hvordan vi tenker om dem. Slik Burkitt (1999: 74) uttrykker det: "Prior to thought and representation, then, there is a primordial coexistence between the body and its world, which grounds the possibility of developing conscious awareness and knowledge."

Alt kan ikke artikuleres. Mange erfaringer sitter i kroppen, ikke i språksenteret i hjernen. Det er derfor ikke alle former for kunnskap eller erfaring som kan fanges opp med ord (Csordas 1994). På den annen side gjør vi jo ting samtidig som vi tenker om dem. Gjennom å snakke med folk og få deres egne beskrivelser av tanker og resonnementer og gjennom å observere handlinger kan vi få innsikt i og kunnskap om deres liv. Denne avhandlingen er opptatt av måten blinde og synshemmede mennesker engasjerer seg i verden på, gjennom kroppslige praksiser. Jeg følger Jackson når han hevder at kroppslige praksiser *er* virkelighet som verken kan reduseres til symbolske uttrykk av virkeligheten eller ses som underordnet eller i tillegg til verbal praksis. Kroppen kan ikke ses på som en ting, som et medium som mentale operasjoner kanaliseres gjennom. Merleau-Ponty ser tale som *en* mulig bruk av kroppen, men at tale ikke er uttrykk for, eller representasjon, fordi tanken allerede er påbegynt før den får stemme. Slik Csordas (1990: 25) peker på: "...speech is an act or phonetic gesture in which one takes up an existential position in the world." Erfaring kommer før språklige uttrykk. Tenkning, erkjennelse og språk er derfor viktige aspekter ved den erfarende kroppen, og hjelper individet til å kunne uttrykke seg selv i og gjennom kroppen. For Stine blir språket et hjelpemiddel for å bli seg bevisst hindringene og mulighetene hun har i sitt miljø.

Merleau-Pontys tilnærming til bevisstheten var å se den som en bestemt type oppmerksomhet mot verden, en oppmerksomhet som går gjennom kroppen. Menneskelig kognisjon er derfor

interessant som sosialt distribuerte fenomen, ikke som kunnskapsstrukturer slik de eksisterer inni hodene på folk. Tenkning blir fattbar gjennom embodied handlinger: "Consciousness is in the first place not a matter of 'I think that' 'but of 'I can'. (Merleau-Ponty 1962: 137). For at man skal kunne handle kognitivt må man ha en kropp som er forankret i noen bestemte omgivelser som gjør den i stand til å tenke om den og engasjere seg i den (Menary 2006: 2). Merleau-Ponty (1962) så ikke tenkning og kognisjon som lokalisert utenfor den materielle verden, bakenfor tid og rom. Han så det heller ikke som resultat av kroppens reaksjon mot omgivelsene. For han var tenkning en del av det aktive forholdet mellom mennesker og deres verden, gjennom de kroppslige forutsetningene for handling og tenkning. Ideer, tenkning, begreper og kategorier har alle det til felles at de blir til gjennom kroppen: "...our conceptualization and reasoning are grounded in our embodiment, that is, in our bodily orientations, manipulations, and movements as we act in our world." (Johnson 1999: 81). Tenkning kan dermed ikke ses som adskilt fra det å handle, og er: "embodied and enacted" (Ingold 2000: 162). Kognisjon er ikke representasjoner av en allerede gitt verden, av et allerede gitt tenkende, men må heller ses som samspillet mellom en verden og et tenkende. Dette samspillet er basert på tidligere erfaringer av de ulike handlingene som det å være i verden utgjør (Varela, Thompson og Rosch 1991: 9).

Kognisjon kan både lokaliseres i kroppen og i det som omgir oss. Innen antropologiske studier av kognisjon studeres kognisjon i praksis, "in the wild" (Hutchins 1995). Her betones hvordan *hele* mennesket må bringes inn i analyser. Kognisjon ses da ikke som noe som kun foregår inne i det enkelte hode, eller som noe som kan studeres som representasjoner slik de knytter seg til bestemte relasjoner med de ytre omgivelsene, men snarere en sosial aktivitet som er *situert*, som kan lokaliseres i sammenhengen mellom personer og verden. Kognisjon kan dermed betraktes som en prosess som rommer både kunnskapsrike mennesker og de kontekster som de samme menneskene handler innen (Ingold 2000: 163). Kognisjon studeres da slik den framtrer i naturlige omgivelser så vel som kulturelle aktiviteter, og slik kan man også gripe den mening tenkningen har i hverdagslivets verden. Geertz (1973: 45) sier det slik:

Giving meaning to behaviour is not something which happens in private, in insular individual heads, but rather something dependent on an exchange of common symbols whose... natural habitat is the house yard, the marked place, and the town square.

Dette er i overensstemmelse med hva Geertz (ibid.) kaller en "outdoor psychology". Med det mener han at tenkning er en sosial handling, som finner sted i den samme offentlige verden

som andre sosiale handlinger finner sted. Tenkning er dermed ikke lokalisert inne i en hemmelig grotte i hodet, men finnes snarere som: "... a traffic in significant symbols – objects in experience (rituals and tools; graven idols and water holes; gestures, markings, images, and sounds) upon which men have impressed meaning..." (Geertz 1973: 362).

Tenkning kan altså forstås som: "being-towards-the-thing through the intermediary of the body" (Merleau-Ponty 1962: 138-9). Til grunn for en slik forståelse ligger derfor det å se kunnskap og tenkning som kroppslig og situert:

The basis of human thought, then, is not some abstract mind or cognition; rather, it is the human body and its accumulated actions, which form into habits. The body and its habitual actions are not mechanical processes, such as simple physical reflexes, but are forms of knowledge – ways of carrying on effectively in the world. (Burkitt 1999: 76)

Gjennom avhandlingen presenteres hvordan tenkning og kunnskap kan gripes og forstås ved å studere måter folk forholder seg til og orienterer seg i omgivelsene på. Spesielt har dette vært interessant å diskutere i forhold til synshemmede som førerhundbrukere. Gjennom å delta på kurs og å vandre sammen med synshemmede mens de var i opptrening med ny hund på en førerhundskole, fikk jeg nærmere innsikt i hvordan menneske-hund-arbeidssle orienterer seg i omgivelsene og hvordan omgivelsene møter ekvipasjen. For å kunne lære å gå med førerhund, må man i praktisk opptreningssituasjon samarbeide med hunden, man må lese hverandres kroppspråk og kommandoer. For eksempel, når det gjelder å tolke fortauskanter, - er dette kanten som markerer fotgjengerovergangen? Og, i tilfellet trapper, er dette en trapp vi skal til, som utgjør et referansepunkt eller en vi bare passerer? Brukeren kan ikke vite hva som foregår inne i hodet på hunden, og hunden har begrenset tilgang til menneskets måter å resonnerer på, men mellom dem deles informasjon, gjennom bevegelser, raske eller sakte, ordkommandoer for venstre, søk trapp! etc. Ekvipasjen kan ses som et distribusjonssystem hvor tanker, oppmerksomhet og handlinger sirkulerer. Slik sett eksisterer det ikke fysiske barrierer mellom verden og hjernen. Bateson (1972: 429) hevdet at hjernen ikke er avgrenset innen individuelle kropper, som motsetning til verden der ute, men må ses om en del av et system av organisme-omgivelsesrelasjoner som alle mennesker er viklet inn i. Fenomenologiens *mindful body* (Scheper-Hughes og Lock 1987) er et begrep som uttrykker en forståelse som forutsetter en sammenkobling av kropp og sjel, og representerer med det også brudd med den decartianske måten å tenke om dem på som dikotomier. Evnen til forståelse og rasjonalitet

kan derfor ikke bare lokaliseres i intellektet (the mind), men kan altså gripes slik det kommer til uttrykk.

Rent konkret kan erfaring fanges opp slik det distribueres gjennom bestemte aktiviteter og oppgaver. Hutchins (1995: 176) beskriver kognisjonssystemets betydning slik: "All divisions of labor, whether the labor is physical or cognitive in nature, require distributed cognition in order to coordinate the activities of the participants." Kunnskap kan ses å bli ført ut av hodet på folk og inn i interaksjoner. Det gjør det også mulig for oss å studere det som et fenomen som framtrer i gitte kontekster. Kognisjon omfatter både persepsjon, læring og tenkning som grunnlag for erkjennelse gjennom bestemte kroppslige forutsetninger, og må ses som del av et aktivt forhold mellom menneske og verden. Tenkningen utgjør del av en aktiv relasjon mellom mennesker og deres verden og er alltid situert innenfor en bestemt lokalisasjon (Burkitt 1999: 74).

Nye ekvipasjer blir til når førerhundbruker og førerhund samhandler ute i den virkelige verden, på gata, i trafikken. Det er der og da de sammen skaper meningsfulle orienteringsrom. Den kompetansen hunden og mennesket har, hver for seg og lagret i sine individuelle kropp, er betydningsløs i seg selv. Det er først når de samvirker gjennom bevegelse og kontinuerlig tolkning av omgivelsene og av hverandre at verden blir meningsfull. Mening kan ikke reduseres til et tegn som ligger utenfor det umiddelbare handlingsrommet (Jackson 2006: 323). Tenkning kan ses som "embodied action", som et aspekt ved den sansende kroppen (Burkitt 1999: 76). Tanken kan derigjennom gripes, gjennom dens uttrykk i og gjennom kroppen. Kroppen er derfor ikke bare objekt for kunnskap, men utgjør også fundamentet for det vitende subjektet, personen og selvet (op.cit.). I dette ligger også et engasjement i og en oppmerksomhet mot verden rundt oss og med andre mennesker og gjenstander. Menneskelig tenkning og erkjennelse er sosial, og kunnskap og mening blir til i delte aktiviteter og relasjoner, noe Burkitt (1999: 71) formulerer slik: "We do not create knowledge and understanding through logic but through sociologic.". Howes (2003: 43) påpeker at sanselige erfaringer ikke står i motsetningsforhold til fornuft, men heller er: "... replete with logic and meaning, both personal and communal". Erfaring er sammensatt av både tenkning, sansing og følelser, og begge utfyller måter å vite på (Tuan 1977).

Om taktile skygger- Sanser, følelser og estetikk

Følelser bidrar til å binde sammen kulturelle meninger og individuelle kroppslige erfaringer. Verden tas inn og kroppsliggjøres for oss gjennom vår bevegelse og engasjement i den, og

dette engasjementet rommer også følelser. Følelser er knyttet til våre sanser og våre forestillinger og kunnskap om verden, og binder kulturell mening sammen med individuelle kroppslige erfaringer (Milton 2002). Ricoeur (1967) snakker om følelsenes tvetydighet, fordi de på den ene side er intensjonelle; rettet *mot* noe, og samtidig utpeker kvaliteter følt *på* ting, personer, situasjoner og verden. Inntak til forståelse ligger derfor i å utforske ulike *måter* å sanse og oppfatte ting på, ikke kun *objektene* for sansningen og oppmerksomheten (Howes 2003, Stoller 1984).

Sansning er måter å tenke og vite på, og er full av mening. Howes poengterer dette ved å henvise til at det engelske ordet *sense* rommer en dobbelbetydning som både refererer til persepsjon og til mening; å sanse (*to sense*) og å forstå (*to make sense*) (Howes 2003: 51). Menneskers erfaringer og måter å skape mening i verden på, både som seende og blind, kan best gripes gjennom å få tilgang til måter deres oppmerksomhet er rettet mot omgivelsene på. Under feriereisen til Dublin var ikke målet mitt som feltarbeider å avdekke hva Dublin *faktisk* er, i seg selv, men hvordan reisende som sanser og føler, og som tar inn verden uten å bruke synet, erfarer Dublin. Dette retter oppmerksomheten mot selve måten å sanse, føle og erfare på, som ikke handler om manglende syn i seg selv, men som har sin styrke i at det tydeliggjør sansingens og følelsenes betydning både i den umiddelbare inntrykksdannelsen og i antropologiske analyser.

I lys av fenomenologisk forståelse ses sansing som det som gjør meg i stand til å få tilgang til og erfare verden. All erfaring er rettet mot noe som ligger utenfor oss selv, og nås oss gjennom sansningen. Sansing er dermed en handling hvor jeg blir opptatt av tingenes betydninger i verden, jeg blir ikke kun en passiv mottaker av fenomenenes betydning. Å skrive om sanser kan være en krevende øvelse. For eksempel er det å beskrive synsintrykk for meg mye enklere enn å skrive om taktile inntrykk, for eksempel. Som seende er vi mye mer språklig presise og har et større repertoar når vi beskriver ting vi har erfart gjennom blikket enn inntrykk vi har følt, kjent eller hørt. Den taktile skyggen jeg beskrev i introduksjonen, tok meg lang tid å beskrive, både for meg selv, der og da, men også i ettertid da jeg skulle redegjøre for hva jeg egentlig mente med taktile skygger. Slike erfaringer er ofte uartikulerte, og språklige konvensjoner strekker ikke til. Stoller (1989) understreker at det er viktig at etnografen ikke bare lærer seg språk og kultur ved samfunn man gjør feltarbeid i. Man må også åpne opp for måten det sanses på, hvordan menneskene betrakter og erfarer sine omgivelser gjennom å se, lukte og lytte til dem. Denne måten å forholde seg til verden på er av sosiokulturell betydning. Norbye (2010: 36) snakker om sanser som både en presentasjon

og en representasjon, som ladet med meninger. Det ligger en viktig forskjell i å se og å observere, og dette faktum kan refereres tilbake til mine erfaringer sammen med Hege. Jeg hadde, bokstavelig talt, overlatt alt til synet mitt, men alle kreftene og oppmerksomheten jeg brukte på å beholde kontrollen over situasjonen, og tviholde meg til synssansen, gjorde meg også til en elendig observatør.

For 15 år siden gjennomførte jeg et feltarbeid i en galicisk landsby nordvest i Spania. På grunnlag av dette oppholdet skrev jeg min hovedfagsoppgave. I innledningen til tematikken i hovedoppgaven ga jeg noen tydelige sanselige beskrivelser som jeg i ettertid ser kunne ha underbygd svært sentrale analytiske poeng i oppgaven, men som ikke ble brukt til annet enn å gi en empirisk beskrivende ramme rundt tematikken. Tema for hovedoppgaven var kjønn, arbeid og identitet. I analysene var jeg opptatt av å vise hvordan kvinners husholdsarbeid ble sett som en sentral aktivitet og identitetsmarkør, ikke bare innenfor husholdningen, men også i det offentlige rom, i samfunnslivet på den galiciske landsbygda. Jeg innledet oppgaven med en skildring av morgenen i landsbyen. Tittelen på avsnittet var Morgenstemning og jeg gjengir deler av teksten her:

Å gå gjennom Pueblo del Mars landsbygater tidlig om formiddagen, før solen har fjernet det litt råe og kalde gufs fra asfalten eller brosteinen, gir mange og ulike sanseinntrykk. Kald havluft blandet med lukten av sterkt vaskemiddel ligger rundt ethvert hjørne. Det er ennå forholdsvis rolig, på en måte virker det ikke som om landsbyen helt har våknet, det er stille i gatene. Få biler er startet opp og gatene er nesten folketomme. Fra vinduene høres summet fra en radio eller et fjernsyn. I gatene vitner likevel formasjonene av skyllevannet sammen med den dryppende klesvasken som henger i lav høyde over, om aktivitet. En og annen kvinne på veg med sine handlekurver, og bakerbilens slamring med dørene bryter gradvis opp den rolige morgenstemningen... Nærmest plutselig er gaten forvandlet til en maurtue av handlende kvinner, og det høres latter og rop... Kvinner som pusser vinduer, lufter dyner og rister matter, som skrubber fortau og handler på markedet, dominerer gatebildet i denne lille kystlandsbyen som ligger vendt ut mot Atlanterhavet. (Anvik 1995: 34).

Et av mine hovedpoeng i diskusjonene i hovedfagsoppgaven var å vise at husarbeidet var synlig i det offentlige rom, og at landsbyen var delt i kvinnelige og mannlige sfærer, hvor

menns sfærer var koblet til havet og fiske, mens kvinnenens sfærer var koblet til livet og aktiviteter på land. Ikke særlig originalt etnografisk poeng kanskje, men for eksempel koblingen til beskrivelsene over - ”Kald havluft blandet med lukten av sterkt vaskemiddel” - er jo en sanselig erfaring av menn og kvinners sfærer og aktiviteter som kunne vært gjort til et tydelig analytisk poeng i oppgaven. Beskrivelsene rommer også estetiske uttrykk, berøringen av den kalde vinden fra havet og lukten av vaskemidler som jeg trakk inn, ga meg tilgang til en bestemt kontakt med omgivelsene, som jeg hadde fornemmet der og da, men som jeg i ettertidens refleksjon under analysearbeidet ikke klarte å se viktigheten av i min iver etter å beskrive det visuelt erfarte.

Det var først da jeg nylig tok fram Stollers (1989) introduksjon i hans *Taste of Ethnographic Things* at jeg koblet min egen hovedoppgaves innledning til tema. Stoller starter ut med en beskrivelse av lukter og lyder fra området i Niger han kom til og bodde i ved begynnelsen av sitt første feltarbeid i landet. I starten hadde han en sansende åpenhet til disse nye omgivelsene, men gradvis mistet han touch med lyder og lukter. I egne ord, ”I had become an experience-hardened Africa hand.” Hans fokus i Niger ble distansert og intellektualisert, “[t]he world of ethnographic things had lost its tastes.” (Stoller 1989: 4)

Det er egentlig ganske besynderlig, denne redselen for å ta verden inn over seg med alle våre sanser, følelser, ja med hele kroppen, når vi vitenskapliggjør fenomener. I estetiske uttrykk, i kunst og i musikk, erfarer vi jo at jo mer vi åpner kroppen mot verden og bruker hele vårt register av sanser og følelser, jo rikere innlevelse og erfaringer får vi av det som omgir oss. Vi lukker øynene når vi lytter til et vakkert musikkstykk. Også gjennom opplevelser i naturen får sansene våre en annen type oppmerksomhet og spillerom. Vi snuser inn lukten av furuskog eller hav, gjerne mens vi lukker øynene, kjenner vinden stryke oss over kinnet eller blåse gjennom marg og bein. Vi kan føle frihet når vi står på toppen av et fjell og skuer ut over uendelige vidder, eller på en klippe og ser ut over havet som heller ikke slutter. Dette gir oss en følelse av grenseløshet, mellom kroppen, oss selv, og verden rundt oss.

Sanse- og følesesdomenene har generelt vært relativt fraværende i etnografiske studier, spesielt i Vesten (Howes 2003). Som student hadde Stoller lært at som feltarbeider skulle man samle data fra informanter. Disse dataene tok man så med hjem og, fra et objektivt ståsted, analyserte. Analysen skulle fokusere på et intellektuelt problem, og det underliggende epistemologiske premisset var at man *kan* skille tenkning fra følelser og handling (Stoller 1989: 4). Følelser ses ofte som irrasjonelle, forstyrrende og problematiske i analyser av sosial

interaksjon. Hutto (2006: 13) snakker om problemet med følelser. De ses som en uting, som å skjemme ens kapasitet for profesjonell dømmekraft. Det beskrives som *hangover* fra vår dyriske natur som forstyrrer vår rasjonalitet.

Mine egne erfaringer fra feltarbeidet hos Hege viser hvordan følelser som redsel og tap av selvkontroll er vel så relevante og sentrale for analyser av sosialt liv som kognitive og såkalte rasjonelle, uttalte beskrivelser eller hendelser. Følelser må derfor bringes inn i “...the public, social and cognitive dimensions of emotional experience” (Lutz og White 1986: 429). Reaksjonene mine, følelsene i meg, redselen, usikkerheten, klargjorde tanken min; hva er det som skjer, hvorfor reagerer jeg slik? Dette mener jeg førte meg nærmere opplevelsen og gjorde meg bedre i stand til å analysere kroppens måte å medvirke til viten på. Følelser er, paradigmatisk sett, erfaringsbaserte fenomen, som innebærer å ha følelser av skam, skyld, angst, redsel, sorg osv. Kroppslig og emosjonelt ubehag er også uttrykk for kulturelt ubehag.

Antropologiske studier av følelser vektlegger at de verken kan ses som en iboende personlig del av menneskelig natur eller som del av det individuelle subjektet, men snarere som noe som finner sted og som er kulturelt lagret i former for mellommenneskelige relasjoner (Lutz og Abu-Lughod 1990). Rosaldo (1984) tar opp spørsmålet om hvordan tenkningen er embodied, og hun har levert et viktig bidrag til en forståelse av følelser som en type kognisjon med en betydelig vekt på engasjementet hos aktørens selv. Merleau-Ponty (1962) viser også til at følelser ikke kan isoleres fra verden, de inngår i relasjon mellom kroppen/selvet og verden. Vi må derfor rette blikket, og kroppen, mot følelsers sosiale, relasjonelle, kommunikative og kulturelle aspekter (Lutz og White 1986: 405). Følelser må tas alvorlig, både som et hverdagslivsfenomen og som et vitenskaplig fenomen (Lutz og Abu-Lughod 1990: 11). Forhandlinger om følelser distribueres sosialt, ikke bare blant mennesker som vi som antropologer observerer, men som jeg har vist innledningsvis, også mellom antropologen og de man studerer blant (Lutz og White 1986: 408).

Følelser er ikke ufrivillige impulser, men heller ikke handlinger som utspilles fra en klar bevissthet (Thøgersen 2004: 168). Det er intensjonaliteten som er min kroppslige innretning mot noe eller noen i verden (Merleau-Ponty 1994). Vi ikke bare opplever ting i verden, innretningen er også mot tilstander. Hutto (2006: 18-19) snakker om “directed emotional experience”. Følelsene er rettet mot noe, en hendelse, bestemte ting:

When you are asked, for example, ‘what are you afraid of?’ you are being asked to state the object of your fear; the reply will specify something – the object- or, more

specifically, some features of the object of which you are afraid. An object of an emotion, in this sense, could be a particular thing or person (that pudding, this man), an event or an action (the earthquake, your hitting me) or a state of affairs (me being in an aero plane). (Goldie 2000: 17)

Følelsene motiverer en bevegelse mot det verdifulle, mot de følelser vi ønsker og vekk fra dem vi ikke ønsker (Merleau-Ponty 1994). Følelser motiverer retningen min i verden og skaper en meningshorisont. Merleau-Ponty påpeker at følelser, som for eksempel begjær, viser at kroppen ikke er en kropp kjennetegnet ved en praktisk persepsjon som er rettet mot å kjenne tingene i verden og å bruke disse tingene til noe bestemt. Følelsene viser at det er en annen side ved menneskets kroppslighet - en affektiv, emosjonell side (Thøgersen 2004: 175) - og den følelsesmessige intensjonaliteten peker tilbake på min egen måte å være på, fordi det gjør et følelsesmessig inntrykk på meg.

I en fenomenologisk tilnærming til det sanselige og følelsesmessige som noe som åpner opp og gir oss rikere erfaringer og kunnskap, er estetikk en ytterligere dimensjon som er viktig å trekke inn. Estetiske handlinger og meninger er knyttet sammen med det konkrete, som er menneskekroppen, og dens relasjon til verden. I avhandlingen er jeg opptatt av det jeg har kalt blind estetikk. Det betyr en estetikk erfart gjennom andre sanseopplevelser enn blikket. På ulike måter har jeg fått tilgang til måter å erfare estetisk på som blind, og dette gir mer nyanserte innsikter om hvordan form og struktur, følelse og mening sammen utgjør sentrale deler av erfaringer. Estetikk handler ikke bare om sansning, det handler like mye om følelser, selvopplevelse, relasjoner og meninger. Erfaringer av estetikk hviler ikke bare på visuelle inntrykk. Forestillinger, skjønnhet, empati, framtreddelse, metaforer, representasjoner, stil, nytelse erfares gjennom hele kroppen med all dens oppmerksomhet mot verden. Å bringe estetikk og fenomenologi nærmere sammen, innenfor en og samme forståelsesramme, er en relativt ny øvelse, og innenfor dette feltet har man utviklet nye perspektiv på kroppsfenomenologi hvor berørings-, lukte- og smakssansen er kommet mer i fokus. Dette er sanser "... which are the long-neglected secondary senses." (Sepp og Embree 2010: xix). Gjennom blant andre beskrivelser av hjemmeinnredning og pådekking, museumsbesøk og sykling vil avhandlingen bringe estetikken mer eksplisitt inn i analysene. Dette for å vise ulike måter denne dimensjonen har betydning for mennesket som meningsskapende.

Estetikk er alltid knyttet til gjenstander eller materialitet, en verden der ute som kan nå oss gjennom sansning og erfaring. Vårt engasjement og oppmerksomhet mot verden er en del av vår meningskonstruksjon, og i dette inngår også materielle aspekter ved virkeligheten.

Gjenstander og materialitetens betydning i meningskonstruksjon

Kroppen er omgitt av en naturlig verden med betydninger, gjenstander og mennesker. Latour (2005) argumenterer for å overskride tradisjonelle samfunnsvitenskaplige oppfatninger om hva som skal regnes som gjenstand for samfunnsvitenskapens analyser, og hva som ligger utenfor og da gjerne innenfor naturvitenskapens paradigmer. Når "things matter" så er det fordi de har betydning, der ute og for noen. I fenomenologisk forståelse av ting så er det sentrale hvordan de praktisk brukes, former mening og sammenheng for noen i en bestemt sammenheng, ikke hva tingen i seg selv er. "The thing ... hold knowledge and experiences – rituals and traditions develop around it. It also awakens a *response*, a memory in those that use it, something that takes root in the body and mind." (Frykman og Gilje 2003: 46). Ting er aktive medskapere av kultur, og kjeder av minner og mening forløses når ting blir brukt (ibid.).

Gjenstandene og materialiteten må dermed inn og ses som betydningsfull i analyser av kultur. Dette gir også implikasjoner for hvordan vi tilnærmer oss verden. Vi kan på denne måten bli oppmerksomme på og i stand til å forstå og sette sammen fenomener på nye måter. I mine egne vandringer sammen med mennesker som ikke bruker synssansen, men som har en annen type skjerpet oppmerksomhet mot omgivelsene, lærte jeg meg til å legge merke til nye betydningssammenhenger. Jeg erfarte nye og subtile måter å ta inn, og like viktig å bruke omgivelsene på. En stol på IKEA framkom for meg i en ny form ved å lukke øynene og kjenne det estetiske uttrykket ved formen i stedet for å se på den. En fortauskant som markerer en fotgjengerovergang som ekvipasjen stopper ved, er fylt med mening. Den rommer beskjeder om at dette er et punkt man må stoppe for, lytte etter trafikken og lyden fra trafikksignalet for indikasjon om når det er trygt å krysse gaten. Et dansk landskap fikk nye dimensjoner ved å reise gjennom det på tandemsykkel sammen med en blind mann, gjennom underlagets og værrets skiftninger, farten og retningen.

Ingold viser hvordan agenter, enten det er mennesker eller dyr, -i-sine-omgivelser kan ses som en parallell til fenomenologiens being-in-the-world, som kontrast til å se et selv-avgrenset individ som konfronterer en verden der ute. I Ingolds egne ord (2000: 173): "... it is through being inhabited, rather than through its assimilation to a formal design specification, that the

world becomes a meaningful environment for people.” Innenfor det som kalles ANT (Aktør-nettverk-teori) rettes fokus mer eksplisitt på materialitetens betydning for forståelsen av mening og av virkeligheten. ANT bygger på semiotikkens tilnærming til mening som inkorporert i relasjoner mellom tegn, og inkluderer ikke bare tekster og diskurser, men også fenomener som bakterier, skjell, hotellnøkler etc., og viser hvordan ting/gjenstander kan bringes inn i meningsproduksjonen (Moser 2003: 26). Moser (op.cit.: 26-27) beskriver ANT som en materiell semiotikk: ”... in which facts, artefacts, nature and objects are not treated as given categories lying outside culture or society, but as effects of interactions, relations and order building.”

Innenfor aktør-nettverk-teori (ANT) er man nettopp opptatt av hvordan ting *henger* sammen, og ulike betydninger materialitet har i relasjon til andre gjenstander, mennesker og hendelser. Mols (2002: 33) begrep *enactment* viser hvordan objekter utspilles (*enact*) i praksis, og bidrar til å gi dem: ”... a complex present... a present in which their identities are fragile and may differ between sites... If an object is real this is because it is part of a practice. It is really *enacted*.” (ibid.: 43-44). Mol snakker om *embedded knowledge* (ibid.: 50) som en måte å løsrive seg fra dikotomien mellom det vitende subjekt og objekter-som-er-visst-om; ”The knowledge incorporated in practice does not reside in subjects alone, but also in buildings, knives, dyes, desks.” (Ibid.: 48). Mol beskriver det som å spre kunnskapsaktiviteten vidt, over bord, kniver, mikroskop, bygninger og andre ting som kunnskapen er vevd inn i: ”Instead of talking about subjects *knowing* objects we may then, as a next step, come to talk about *enacting* reality in practice” (Mol 2002: 50).

ANT kan sies å være en form for praksisteori, hvor man stiller spørsmål ved hva ting er gjort til, ikke hva de ”er”, og hvilke mulighetsbetingelser og relasjoner de framtrer i. Det er mer hensiktsmessig å se ANT som en metode enn et vitenskapssyn, fordi en av grunntesene her er at man skal gå ut i verden så forutsetningsløst som mulig. Det vil si ikke på forhånd å anta verken hva som befinner seg i den verden man vil studere eller hvordan elementer i den er relatert til hverandre (Moser 2003: 25). Man må derfor tilnærme seg, ikke bare natur, men også samfunn og kultur, ut fra på hvilken måte de inngår i ulike nettverk hvor ulike praksiser inngår. På den måten ses ikke kultur å ha forrang i forhold til natur, eller vice versa, men de ses som ”...co-produced in and with local settings and practices” (Moser 2003: 26). Ting må forstås som betydningsfulle, og som noe som trenger vårt blikk, men de er betydningsfulle i den grad de inngår i og har mening for vår bevegende og oppfattende kropp. En stein kan jeg snuble i, og det kan føre til at jeg mister retningen. Den kan også være et referansepunkt og

utgjøre en sentral del av et orienteringssystem. Latour (2000) argumenterer for å inkludere naturen i vår forståelse av den sosiale virkeligheten. På den måten kan vi skifte perspektiv; *fra* å se gjenstander som noe som ligger der ute og er meningsløse, *til* å se hvordan de inngår i handlingsnettverk og meningsdannelse.

Latour hevder at innen samfunnsvitenskapen blir ting "...unfairly accused of being just 'things'." (Latour 2000: 117). Han mener ting, dyr og omgivelser må ses i sammenheng og som sosialt og kulturelt meningsfulle, og må telles med i måten vi forstår og teoretiserer rundt menneskers forhold til omgivelsene på. Ifølge Haraway (1999) kan ikke naturen ses som å utgjøre kulturens råmateriale. Den er ikke noe gitt, som ligger utenfor samfunnet eller vår forståelse av og teorier om den. Den kan heller ikke ses som sosialt konstruert. Naturen og det sosiale/kulturelle produseres sammen. Tidligere frakoblinger mellom natur og kultur, subjekt og objekt, viser seg derfor utilstrekkelige som forståelsesramme. Bhaskar (1991) maner til å ta forholdet mellom mennesker og deres komplekse materielle kontekst mer alvorlig. Han mener at den naturlige og sosiale verden må gripes som dynamiske relasjoner. Med dette menes ikke bare sosiale relasjoner, men geofysiske kontekster er også med å strukturere handlingsrom. Ting må tas inn i analysene fordi de utgjør viktige betingelser for forståelse av menneskelige fenomen. Aktør-nettverk-teori viser altså hvordan mennesker, ting og omgivelser kan ses som å inngå i ulike relasjoner (Asdal 2004), og hvordan menneskelig aktivitet delegeres og distribueres inn i ting og omgivelser.

Samtidig som Latour er opptatt av å se ting som meningsfulle, som analytiske medvirkere, understreker han at materialiteten må studeres med utgangspunkt i en empirisk praksis:

'Things', ... do not have the unity the modernists believed they had, nor do they have the multiplicity postmodernists would like them to retain. They are lying there, in the new assemblies where they are waiting for the due process that will give them their unity, at the end, not at the beginning. (Latour 2000: 120)

Ting må ses for hva de kan gjøre, medvirke til, for folk. Det betyr at analyser av sosialt og kulturelt liv også må implisere materialitetens betydning. I analyser av synshemmedes erfaringer og romlig orientering må gatestolper, arbeidsseler, mobiltelefoner, hvitstokker, busser, osv inngå som betydningsfulle på linje med kjønn, familierelasjoner og arbeidskollegaer. Måten ANT har betydning i mitt arbeid er nettopp gjennom dets fokus på å se sammenhenger og kompleksitet mellom mennesker og omgivelser, materielle som kulturelle. I mine analyser spiller materialiteten en viktig rolle, ikke bare som bakgrunn eller

innramming, men som medvirkere til at ting skjer, til at mening skapes. Materialiteten er ikke noe som bare ligger *der ute*, men det inngår i og har betydning for menneskers posisjon i verden. ANT kan sies å utelate intensjonalitet (Norbye 2010), og min tilnærming er mer et forsøk på å knytte ANTs oppmerksomhet mot tingene og materialiteten sammen med en antropologisk fenomenologi hvor intensjonalitet, motiver og mening står sentralt. Hensikten er derved å forstå og beskrive hvordan materialiteten, og også dyr (førerhunder) inngår i folks livsverden og erfaring og ulike måter folk aktivt engasjerer seg med sine omgivelser (Ingold 1998, 2000). Deler av avhandlingen omhandler synshemmede som førerhundbrukere, hvor analysene og diskusjonene er rettet inn mot ulike måter mennesker, dyr og materialitet samvirker i orientering og etablering av hverdagsliv og steder.

Embodied rom og sted

Forholdet mellom mennesker med fysisk funksjonsnedsettelse og omgivelsene er ofte beskrevet med referanse til fysiske hindringer og barrierer. Slike beskrivelser, blant annet av synshemmede, refererer til deres manglende og ufullstendige kunnskap om sted (Golledge 1993). Erfaringene fra studien avhandlingen bygger på, viser at selv om omgivelser kan representere hinder, kan de samtidig også representere orienteringsrom. Andre mennesker, og også dyr og redskap, kan ses som å være viktige medprodusenter av meningsfulle omgivelser og orientering i rom. Synshemmedes erfaringsrom er avhengig av både sosiale og fysiske strukturer og omgivelser, som tolkes på andre måter og ved hjelp av andre sanser enn synet. Åpne plasser kan for eksempel være umulige å orientere seg i for synshemmede.

Forestillinger om rom innen samfunnsvitenskapen har hatt en tendens til å bli behandlet som passive størrelser, som bakgrunn eller rammer som handling kanaliseres gjennom (Low og Lawrence-Zúñiga 2003, Jackson 1996). Rom blir da forstått som en innramming hvor handling eller mening produseres, "as container of culture" slik Coleman og Collins (2006: 2) uttrykker dette. I antropologifaget har interessen for kulturers romlige dimensjon tradisjonelt vært til stede, men innenfor slike perspektiv har landskap og materielle betingelser blitt mer betraktet som ramme for et spesifikt etnografisk studiefelt. For eksempel har studier av stammer og landsbyer tradisjonelt rommet beskrivelser av naturlige landskap og materielle betingelser for hverdagsliv. Fokus har etter hvert skiftet fra å se romlige dimensjoner som baktepper til å se dem som sentrale kulturelle dimensjoner; "... so that the notion that all behaviour is located in and constructed of space has taken on new meaning" (Low og Lawrence-Zúñiga 2003: 1).

”Embodied space” (ibid. : 2) binder sammen menneskelig erfaring med materielle og romlige størrelser, noe Low og Lawrence-Zúñiga (2003: 2) forklarer slik:

Embodied space is the location where human experience and consciousness take on material and spatial form ...underscoring the importance of the body as a physical and biological entity, as lived experience, and as a center of agency, a location for speaking and acting on the world.

Å være-i-verden viser til at menneskets tilgang til verden skjer gjennom kroppen, gjennom å ta den inn, og omgivelsene, levde rom, er forankret i og ikke kan forstås adskilt fra, den erfarende kroppen. Husserls Umwelt-begrep viser hvordan verden må ses som ”...a world of spatial orientation that reveals itself in response to our movements, not just to our perceptual observations” (Carr 2004: 3). Tid og rom erfares gjennom praktiske hendelser og ting. Bjørn, den blinde mannen som jeg syklet sammen med i Danmark, har en svært uttrykksfull måte å avgrense rommet på gjennom sine handlinger. Han går ikke selv ut fra at rommet rundt han er avgrenset, men må aktivt avgrense det selv. Ofte antar vi at det er noe der ute, selv om vi ikke har erfart det. Bjørn søker bekræftelse på at det er orden der ute, dette for å kunne skape forutsigbare rom.

Å avgrense rommet og gjøre det meningsfullt var også det vi gjorde med Dublin da jeg opplevde den irske hovedstaden sammen med tre synshemmede, og under oppholdet i USA på en nasjonal blindekonferanse lokalisert på et stort hotell. I løpet av tida vi var i Dublin og i USA, ble vi gjennom aktiv oppmerksomhet og bevegelse, gjennom å vandre rundt, orientere oss, ta inn over oss alle inntrykkene, litt etter litt i stand til å sortere og finne mening i omgivelsene og vår egen posisjon i dem. Vi vet at det finnes en verden der ute, som alle har tilgang til, men å erfare den er å leve gjennom en hendelse, i et nå, ”...by participating in events that exist by taking time” (Carr 2004: 9). En sentral fenomenologisk forutsetning er at vi ikke kan reflektere over verden uten først å være i den, og at vi ikke kan ha bevissthet uten at det er noe å ha bevissthet om. Being-in-the-world er det som går forut for refleksjon (Ricoeur 1991). Vi må derfor gripe bevisstheten ved dens kognisjon og refleksjon, gjennom måten den manifesterer seg på, kroppslig gjennom rom og tid og handling. Å erfare handler alltid om å erfare *fra* et sted (Sokolowski 2000, Hastrup 1994). Tid og rom kan ikke eksistere uten kontekst. Hendelser og objekter knyttes derved til kropper og erfaringer. Schutz (1967) beskriver hvordan bevegelse ikke kan gripes *i seg selv*, men gjennom rommet bevegelsen krysser. Menneskelig bevegelse symboliserer ikke virkeligheten, den *er* virkeligheten

(Jackson 2006: 323). Mennesket får kjennskap til og kunnskap om verden gjennom praktisk involvering med verden, og med andre i den, subjekter så vel som objekter. Sentralt i Merleau-Pontys fenomenologi står forholdet mellom kropp og rom. Han presiserer at vi må unngå å si at kroppen vår er *i* rom eller *i* tid, ifølge han *bebor* kroppen rom og tid. Rom erfares gjennom kroppens bevegelse i det, og hvor bevegelse skjer i en sammenheng, mot en bakgrunn, som selv er bestemt av bevegelsen i seg selv (Merleau-Ponty 1962: 137-8). Vi gjennomfører våre bevegelser i et rom som aldri er tomt eller urelatert til dem, snarere tvert imot. Min erfaring av kroppen er jo alltid en kropp-i-verden, "... lived space is rooted in, and cannot be understood apart from, the lived body." (Carr 2004: 3).

I mitt arbeid er oppmerksomheten rettet mot å beskrive og analysere ulike måter synshemmede personer inngår i meningsfulle relasjoner med omgivelsene på. Steder skjer oss gjennom måten vi engasjerer oss med omgivelsene på. For å følge Casey (1996: 27), "Places not only are, they happen." Rom og sted inngår derfor i den analytiske forståelsesrammen og er fruktbar som tilnærming for de fleste studier som rommer fysiske, naturlige og materielle betingelser for sosialt og kulturelt liv.

Mennesker strukturerer steder og rom ulikt, og erfarer dem også forskjellig. Rom, sted og materialitet utgjør forutsetninger for å orientere seg og finne mening i verden, og rommet blir til gjennom kroppslige bevegelser og handlinger. Dette blir tydelig, både i beskrivelsene av Stines liv, førerhundekvipasjenes etableringer og reisene i Dublin, Danmark og USA. Alle disse fortellingene beskriver ulike måter synshemmede skaper mening ut av omgivelsene gjennom å bevege seg i dem, gjøre dem til kroppslig erfarte fenomener. Måten vi beveger oss i og bruker rommet på, er fylt med mening og kunnska: "You know as you go" (Ingold 2000: 228). Derfor er det viktig å presentere nye rammer for å forstå komplekse, men likefullt begripelige, sammenhenger mellom synshemming, kropp og omgivelser. Ved å ta i bruk begrepet kroppliggjorte rom (*embodied space*) utvides forståelsesrammen slik at vi kan undersøke dynamikken og relasjoner som skjer mellom menneskelige kropper og omgivelsene på forskjellige og aktive måter. Steder får mening gjennom folks engasjement, gjennom å sanse, tolke, oppfatte og berøres av dem.

Dette perspektivet bringer sammen kropp og omgivelser innenfor samme forståelsesramme, og viser hvordan rom og steder skapes og kan lokaliseres. Rom og steder ligger ikke bare der ute; "Places... are not in the landscape, but simultaneously in the land, people's minds, customs, and bodily practices." (Low og Lawrence-Zúñiga 2003: 6). Emplacement- å være

kroppslig i rom- kobler sammen mennesker og omgivelser på måter hvor mening blir vevd inn i rommet gjennom koblingen til kroppen. Mening eksisterer ikke i seg selv 'der ute', steder har alltid en mening *for* noen i et bestemt sosialt og kulturelt rom (Hastrup 1994: 236). Kroppen, som et bevegende romlig felt skaper sin egen plass i verden. Merleau-Ponty (1994) snakker om kroppens motoriske intensjonalitet som en kroppslig intensjonalitet som belyser verdensorienteringen ut fra en situert praksis. Vi befinner oss i en situasjon, i en verden, som vi er kastet inn i og som vi samtidig danner. Menneskelig orientering tar derfor alltid utgangspunkt i en posisjon hvor verden ses fra. Alle handlinger finner sted, er lokalisert, og konstruert i rom (Low og Lawrence-Zúñiga 2003), samtidig har rom eller materialitet ingen mening for oss i seg selv.

Det betyr at vi aldri kan oppnå såkalt "objektiv" kunnskap om en verden som ses å eksistere adskilt fra vår egen subjektivitet, verken som *native* eller forsker; "...for there is no such knowledge to be had: a disembodied view of the world is a view from nowhere and is therefore impossible for humans to attain ...we do not picture the world but live it through our bodies." (Burkitt 1999: 74-75) Dette har også metodologiske implikasjoner, fordi det tvinger oss, som forskere, til å bli bevisst og å artikulere hvordan våre egne kroppslige erfaringer inngår i observasjoner av og relasjoner med omgivelsene, og danner dermed grunnlaget for vårt analytiske engasjement.

Ledsagende feltarbeid

Erfaringer er gjenstand for etnografiske studier, så vel som analytiske og teoretiske. Den plutselige oppmerksomheten mot og erkjennelsen av min egen kropp i situasjonen sammen med Hege, beskrevet innledningsvis, er typer av erfaringer som sjelden blir tematisert i forbindelse med metodologiske redegjørelser, og enda sjeldnere gjenstand for teoretiske refleksjoner. Antropologi har alltid vært opptatt av hvordan folk erfarer seg selv, sine liv og sin kultur (Turner og Bruner 1986), men erfaringsmessige komponenter har en tendens til å bli sett på mer som biprodukter enn som eksplisitte objekter for forskning; "We systematically remove the personal and the experiential in accordance with our anthropological paradigms; then we reintroduce them so as to make our ethnographies more real, more alive." (Bruner 1986: 9). Erfaring blir dermed ikke gjort til gjenstand for empiriske undersøkelser som sådan, men mer brukt for å krydre antropologiske tekster.

Hege og jeg var to kropper i utakt. Erfaringene mine sammen med henne og min undring over det i ettertid har, som tidligere diskutert, vært noe av det som fanget min faglige interesse og

nysgjerrighet for å gå i gang med dette avhandlingsarbeidet. Hvis det er slik at erfaringer sitter i kroppen, og at synshemmedes erfaringer er forankret i helt andre persepsjonsinntak enn det jeg selv oppfatter verden gjennom; hvordan kan jeg da få tak i deres erfaringer? Og, hvordan kan jeg oversette dette til vitenskapelig kunnskap? Merleau-Ponty stiller et liknende spørsmål av mer generell karakter: Hvordan er det mulig å kommunisere hvis hver og en av oss har vår egen individuelle verden? Siden vi kun erfarer verden gjennom kroppen, vil jo verden og erfaringene sitte i den individuelle kroppen?

Slike typer oppmerksomhet som situasjonen med Hege framkalte, kan være fruktbar å relatere til Leders (1990) karakterisering av kroppens ”disappearance” og ”dys-appearance”. Leder anvender denne distinksjonen for å understreke at når kroppen er i en tilstand av smerte, eller framstår som fremmed eller dysfunksjonell, blir den tematisk gjenstand for oppmerksomhet. Fra å være fraværende, ble kroppen - både min egen og Heges - høyst nærværende, først gjennom den umiddelbare og påtrengende oppmerksomheten som kroppen kalte på, og senere i refleksjonens lys som tematisk felt.

Som ledsager sammen med synshemmede og gjennom kroppslige handlinger og bevegelser rundt i forskjellige omgivelser og situasjoner sammen med dem, ble kunnskap til og mening gitt. Ved å knytte bestemte erfaringsbånd og nærhet mellom to eller flere personer, oppnås en rytme og en felles forståelse av omgivelsene, og av erfaringene av dem og av å være i dem. På den måten mener jeg at studien og erfaringene som har kommet ut av den har kunnet styre unna vestlig intellektualismes skille mellom *native intuition* og antropologisk forklaring, og kan minne oss om at teoretisk kunnskap har sin opprinnelse i praktisk aktivitet, ikke bare gjennom *the native's point of view*, men også den aktivitet som *the native* og antropologen sammen skaper. Lee og Ingold (2006) beskriver ulike aspekter ved resonanser mellom vandring (*walking*) og antropologisk feltarbeid. Gjennom gjentagende å sette den ene foten foran den andre gis tilgang til og kontakt med et underlag, og også en tilstand av å være stemt inn i forhold til omgivelsene. Også erfaringer og forståelser av steder får en bestemt betydning ved å gå gjennom dem, gjennom personen og omgivelsenes utveksling, og hvor hele kroppens bevegelse og sansning blir sentral (Lee og Ingold 2006: 68). Når vi går, er vi i bevegelse. Vi føler, opplever og oppdager nye steder gjennom å vandre rundt i dem. Det er også sosiale og fysiske dimensjon i dette, fordi vi gjennom å gå sammen med andre oppdager og blir oppmerksomme på denne andres bestemte måter å gå, bevege seg, orientere seg, erfare omgivelsene på.

Mens jeg tenker og skriver om dette, får jeg et bilde på netthinna av et absurd intervju komiker Atle Antonsen gjorde med forfatteren Lars Saabye Christensen i forbindelse med NRK-serien *Team Antonsen* i 2004. Innslaget het ”På litteraturens stier”, og scenen er et intervju Antonsen skal gjøre med forfatteren ute i Oslos snø- og isbelagte gater en kald vinterdag. Vi ser hvordan de to stavrer seg gjennom høy snø og over glattpolert is på en tilsynelatende uformell rusletur i parken som ramme for intervjuet, eller samtalen. Antonsen har tatt på seg sine peneste (og glatteste) sko for anledningen. Mens han gående side ved side med Saabye Christensen intervjuer forfatteren, er han stadig i ferd med å miste balansen og falle. Flere ganger faller han også. Han fortsetter intervjuet som om ingenting har skjedd, selv om de brå og uvarslete fallene gjør at hele scenen fryses. Rusleturen stopper helt opp, og det ser ut til å oppstå et brudd i samtalen. Saabye Christensen blir stående å se ned på Antonsen som ligger og kaver i snøen eller på isen, mens Antonsen fortsetter å intervjuer forfatteren, som om intet var skjedd. Etter et av fallene blir han blant annet liggende på isen med Beatles boka han resiterer fra i fallet fortsatt i hendene, mens han forsøker å stable seg på bena, uten å kunne bruke hendene ordentlig fordi han fortsatt holder boka oppslått. Han karrer seg opp på albue, fortsetter å resitere, intervjuet går sin gang. Saabye Christensen blir mer og mer oppmerksom, følger med om Antonsen holder seg på føttene, men svarer samtidig så godt han kan på spørsmålene.

Gjennom denne sketsjen er Antonsen som Bambi på isen, men bare ikke forundra, slik som Bambi var hver gang han falt og ikke kom seg opp. Antonsen fullstendig ignorerer, rent kognitivt, føttenes streben og hele kroppens oppmerksomhet mot omgivelsene; de glatte sålene under skoene hans i møte med speilblank is i en bakke og kroppens konstante beredskap for å holde seg oppreist. Dette framstod for meg som en god og morsom poengtering av en ellers relativt klassisk scene for en litterær samtale og refleksjon mellom en forfatter og en journalist, hvor omgivelsene ofte ses som ikke bare å danne ramme for, men også være medvirkere til å skape den rette stemningen for refleksjon; kroppens rolige bevegelser, av og til stoppe opp, tenke litt høyt, møte blikk, se interessert, undrende, bekræftende på hverandre. Når rammen så er lagt til omgivelser som dem Antonsen og Saabye Christensen beveger seg gjennom, blir betydningene så ekstra tydelige. Selv om intervjuet finner sted i en park, er det midt på vinteren, med masse snø, glatte stier og ubrøytet omgivelser de vasser gjennom. Det eksisterer overhode ingen rytme, verken i de individuelle kroppene eller mellom dem. Begge har egentlig mer enn nok med å holde seg på bena, men Antonsen ignorerer kroppens alarmberedskap. Mot slutten ser vi at Antonsens kropp ikke

klarer mer. Han gir opp og lar seg seile nedover den speilblanke bakken de har strevd seg oppover og ut av kameranlinsen, mens han takker Saabye Christensen, som blir stående igjen og se etter han, for intervjuet.

Erfaringene med Hege kan sammenliknes med Antonsens intervju med Saabye Christensen. Tankene hans, fornuften og det kognitive, er så opptatt av det intervjuet som han holder på med, at han ignorerer omgivelsene, forsøker å tvinge fokus vekk fra og overse kroppens møter med og reaksjoner på det glatte og ujevne underlaget. Mine erfaringer med Hege viste hvordan omgivelsene trengte seg på meg, bokstavelig talt. Erfaringen ga meg ikke bare adgang til hvordan en ung kvinne, uten syn og med kroppslige lammelser, sanser og erfarer verden. Erfaringen gjorde også at jeg oppdaget hvordan mine egne kroppslige erfaringer spilte en viktig rolle, ikke bare som et empirisk objekt, men også som analytisk subjekt. Stoller (1989) hevder, i Merleau-Pontys ånd, at som antropologer låner vi kroppene våre til verden, men at vi samtidig blir blendet fordi vi forsøker å la sansene våre trenge inn i den Andres verden heller enn å la våre sanser bli gjennomtrengt av den Andres verden. Hvis vi tar utgangspunkt i at det er folks livsverden som filtrerer virkeligheten, må vi benytte dobbel hermeneutikk for å få tilgang til den. Som forsker må vi

... first interpret the meaning that is created by the actors by following the gaze of the beholder. Accordingly the researcher can try to put this in relation to the environment in which those concerned live. Through interviews and fieldwork, a possibility is presented to see how far the actor's eye extends. (Gilje og Grimen 1992: 180)

I denne avhandlingen har deltakerne i studien en annen oppmerksomhet i verden enn gjennom blikket, og min utfordring som deltakende ledsagende feltarbeider har vært at jeg som sansende bruker blikket, synssansen, som del av min persepsjon av verden. Det har vært en forutsetning for å kunne få tilgang til deres liv, fordi mitt blikk har vært redskap, både konkret i ledsagingssituasjonene, men også for å studere måter folk som ikke bruker synssansen tar inn og erfarer omgivelsene gjennom andre sanser, kjenne på, lytte til osv. Derfor har det hele tida vært viktig at blikket ikke har skygget for muligheten for å følge *deres* oppmerksomhet mot verden, en oppmerksomhet som i stor grad har vært vendt vekk fra synshorisonten.

Et blikk fra ingensteds?

Etnografi kan ses som noe som starter med ferden heller enn med kartet, slik jeg selv har beskrevet det gjennom erfaringene med Hege innledningsvis. Som Hastrup (1994) påpeker

har likevel den europeiske antropologiens arv vært pilegrimens narrativer, mer preget av den implisitte redselen for å miste retning enn den eksplisitte søken etter nye horisonter. Denne arven spores tilbake til Descartes oppsatthet på søken etter den rette vei til absolutt sannhet. Hastrup peker på at *cogito* ble etablert som et topografisk punkt, og at Descartes metaforer gjenspeiler hans redsel for å snuble og ende i villfarelse fra sannhetssøking. Metaforer som henspilte til det okulære (syn) og på reise ble derfor sett som ”naturlige” redskap for ny forståelse og kunnskap (ibid.).

Viten og kunnskap blir ofte sett som analogt med klarsynthet og vår vestlige kulturhistorie har båret preg av dette. Lys brukes som en metafor for åpenbaring, erkjennelse og sannhet. Man snakker om å *se lyset*, *se lys i enden av tunnelen*, og liknende. På tilsvarende vis blir ikke å se, blindhet, sett som uttrykk for ikke å oppfatte eller være i stand til å erkjenne eller tilegne seg virkeligheten og kunnskap; *overse*, *se seg blind på*, *blindveg/spor*, etc. Synet har blitt regnet som hegemonisk, og tenkning synonymt med å se (Levin 1993). Ut fra et slikt syn hevdes de fleste av våre erfaringer og kunnskap om verden å bli til og brakt oss gjennom synet. Går vi tilbake til Bibelens skapelsesberetning, står det der beskrevet at lyset var det første Gud skapte, for å skape den første dag. Å vurdere synet som den edleste av sansene kalles for okularsentrisme (Pallasmaa 2005: 17). Helt tilbake til Platon og Aristoteles har synet blitt anerkjent som ”the mind’s eye” (ibid.: 15), som den sansen som ligger nærmest intellektet, og som den sikreste og mest pålitelige kilde til objektiv kunnskap.

Donna Haraway er en sentral kritiker av oppfattelsen av hvordan objektiv viten og sannhetssøken blir oppfattet. Hun har blant annet etterlyst problematisering av blikket i naturvitenskapelige beskrivelser. Med det mente hun både naturvitenskapens bruk av optisk teknologi og kvantitative metoder, og dens løsrivelse av blikket fra kroppen gjennom et distansert blick (Flikke og Ween 2009: 9). Et slikt perspektiv gir en illusjon av blikket som løsrevet fra kroppen, nærmest som et perspektiv *over* eller *utenfor* kroppen. Gjennom å påberope seg det Haraway (1988) kaller ”gudetrikset”, som et perspektivløst, men samtidig styrende blick, har vitenskapens tradisjonelle objektivitetsbegrep blitt sett som å gjøre det mulig å beskrive verden som om det ser alt fra alle steder til alle tider (Ween og Flikke NAT 2009: 9). Forskeren setter dermed seg selv utenfor historien og den opplevde verden og gir seg selv status som tilskuer (Thøgersen 2004). Lundberg (2005: 309) kritiserer vektleggingen av øyekontakt i sin analyse av blant annet interaksjonistiske perspektiver på intersubjektivitet og relasjoner mellom mennesker, hvor syn og øyne ses å utgjøre ”...omdrejningspunktet i især vestlig oppfattelse av menneskers indbyrdes perception af hinanden.” Lundberg refererer

også til Merleau-Ponty og hans fremhevelse av ansikt-til-ansikt-relasjoner, hvor han poengterer at enkeltmennesket ser seg selv gjennom andres øyne. Thøgersen nyanserer dette, og presiserer at Merleau-Ponty ikke utelukkende vektlegger synssansen som den mest sentrale sansningen. Thøgersen (2004: 119) presiserer: ”Vi skal her forstå *syn* bredt som et uttrykk for alle former for sansning, altså også hørelse, lugtesans, smagssans og berøring. Alt hvad jeg vet om verden, ved jeg i kraft af de erfaringer, som mine *sanser* giver mig”.

Merleau-Ponty snakker derved ikke nødvendigvis om syn, men det å rette seg mot. For han er forståelse en opplevelse av en overensstemmelse mellom det vi retter oss mot og det som er gitt (Thøgersen). Denne oppmerksomheten rettet mot verden ser jeg også som del av hans forståelse av intensjonalitetsbegrepet. Gjennom avhandlingen ikler jeg meg selv et språklig uttrykk hvor jeg anvender det å *se*, *blikk*, *syn* etc. I noen sammenhenger refererer det til det jeg har sett ved hjelp av synssansen, men i andre sammenhenger er det en språklig konvensjon som uttrykker et perspektiv eller en måte å oppfatte og tenke om fenomener på som er løsrevet fra selve sanseerfaringen.

Antropologiens møter med den andre og andre forståelsesformer har tvunget faget til å reise spørsmål ved, og tenke alternativt om, vår egen forståelse av relasjoner mellom enkeltindividet, selvet og samfunnet, omgivelsene. Samtidig eksisterte det fra fagets opprinnelse en oppfatning om å rendyrke de objektive og intellektualiserte fakta og bevis for sosialt liv. Her ble kroppen eller sanseapparatet ikke sett som fakta eller aspekter ved kunnskap og innsikt, men slik Stoller (1989: 8) presiserer, ”Vivid descriptions of the sensoria of ethnographic situations have been largely overshadowed by a dry, analytical prose”. Stoller argumenterer for å se sanselig, ikke bare som en beskrivelse av måten ting lukter eller ser ut i ”den Andres” land, men også som et viktig aspekt ved vitenskapeliggjøring. Å anvende et perspektiv med fokus på embodiment, sansning og erfaring bringer inn og kaster nytt lys over vår konvensjonelle forståelse. Det er, som Hastrup (1994: 234) påpeker, “...no seing from 'nowhere in particular’“. Det eksisterer heller ingen faste punkter tegnet inn i et semantisk rom som vi kan kartlegge objektivt. Det ligger ikke en referensiell praksis utenfor en kroppslig ramme. Dette skiftet fra en såkalt ego-sentrisk tilnærming til det Hastrup beskriver som ”referentiality” (loc.cit.: 234) innebærer å integrere meningsstudier i studier av praksis. Det betyr ikke at det semantiske ikke er relevant, men fordrer et annet blikk, en annen måte å observere på.

Det er den levende personen, med hele sin kropp, ikke bare en sjel, som derfor må være utgangspunktet for søken etter viten. Merleau-Ponty (1999: 132) påpeker at forskeren også inngår i og erfarer en opplevd verden, at

... videnskapsmanden nemt glemmer, at hans værensgrundlag er den verden, som han hvert øjeblik lever, men som han nu forsøger at distancere sig fra. Videnskaben mister i denne process sin forbindelse til forskeren som et menneske, der er involveret i den oplevede verden.

Kunnskap må derfor sees som situert (Haraway 1988). Dette framtvinger en erkjennelse av at det ligger mer i utøvelsen av antropologi enn hva man kan observere kun ved å rette et distansert blikk mot fenomener i en verden betraktet der ute. Gjennom å dele erfaringer med de som har deltatt i avhandlingsstudien, har jeg gang etter gang blitt påminnet hvor viktig det er å bringe kroppen, med alle dens sanser, følelser, refleksjon og erfaring inn i forståelsesrammen. Slike erfaringer og engasjement har gitt tilgang til kunnskap jeg ellers ikke ville fått tak i. Å studere embodiment kan ses som "...an indeterminate methodological field defined by perceptual experience and mode of presence and engagement in the world." (Csordas 1994: 12). Vi må ikke bare ta inn over oss den andres verden ved hjelp av øynene og synet, men vi må ta hele kroppen i bruk. Vitenskapsmannen- og kvinnen er en levende person, ikke bare et intellekt. Som forsker har jeg blitt tvunget til å oppleve feltarbeid i og gjennom min egen kropp. Det er kroppen som erfarer verden og det gjelder så vel for antropologen som for dem vi studerer sammen med. En ny type kunnskap blir tilgjengelig for oss gjennom slike erfaringer. Ved å være deltakende – erfarende - må antropologen derfor ses som del av kunnskapsproduksjonen.

Antropologer er observerende, som alle andre, men det som skiller oss fra andre tilskuere, er at vårt blikk er rettet mot etnografiske Andre (Stoller 1989: 39). Vi forsøker å forstå hva de sier og meningen med det de gjør gjennom å snakke med og delta i andres liv. Dette handler ikke bare om hva vi ser, men hva vi ser *med* (Hastrup 1994). Blikket - *the act of seeing* (Stoller 1989: 38) - er en handling av selektiv persepsjon. Mye av det vi ser, er formet av våre erfaringer, og blikket vårt har direkte følger for hva vi tenker. Hva vi *ser* og tenker har igjen betydning for hva vi *sier* og hvordan vi *skriver* om det vi ser, tenker og sier. På samme måte som vi både erfaringsmessig og teoretisk sett må forholde oss til kroppen som erfaring og erfarende, som både objekt og subjekt, som en måte å være tilstede i og engasjert i verden på (Csordas 1994), gir dette også implikasjoner for måten vi går ut og forsøker å forstå

virkeligheten på. Vi må derfor (ibid.: 155) "...reconnect thought with feeling and action.". I mine studier har jeg ikke bare vært observatør, men også ledsager, og dette har gitt meg mulighet til å være mer direkte engasjert i feltet, både det empirisk beskrivende og teoretisk analyserende.

Å rette seg inn mot feltet

I erfaringene med Hege skildrer jeg min tiltagende panikk over ikke å forstå og dermed heller ikke få tilgang til den situasjonen som oppstod i vår vandring fra hennes leilighet og over til kultursenteret. Lee og Ingold (2006) gjør et spennende poeng ut av at det å vandre rundt er grunnleggende praksiser både for sosialt liv og for mye antropologisk feltarbeid. De skildrer hvordan Clifford Geertz i starten av sitt feltarbeid på Bali slet med å bli sett av landsbyens medlemmer. Mens han og kona ruslet rundt i landsbyen, ble de fullstendig ignorert, møtte ingen blikk eller bekræftelser på at de ble sett. Dette endret seg da politiet en dag hadde et raid mot en ulovlig hanekamp som ble arrangert i landsbyen. Geertz og hans kone, som begge var til stede som tilskuere under kampen, tok føttene fatt og flyktet sammen med landsbyboerne da politiet satte etter dem. Etter denne hendelsen endret hele feltarbeids situasjonen seg for ham: "With the run, it seems, the anthropologists suddenly came down to earth, were able to make their bodily presence felt, and could thenceforth participate with the villagers in the ebb and flow of everyday life" (Lee og Ingold 2006: 67). Vergunst og Ingold anvender betegnelsen *attunement* (loc.cit.) om antropologens og de lokales felles opplevelse av delte omgivelser gjennom å bevege seg til fots. *Attunement* er betingelse for embodiment og deltakelse:

We cannot simply walk into other people's worlds, and expect thereby to participate with them. To participate is not to walk into but to walk with – where 'with' implies not a face-to-face confrontation, but heading the same way, sharing the same vistas, and perhaps retreating from the same threats behind. (Lee og Ingold 2006: 67).

Geertz og hans kone opplevde å få tilgang til feltet gjennom å løpe sammen med landsbyboerne. I min situasjon med Hege forsøkte jeg vel egentlig å flykte fra det hele. Kun da jeg i refleksjonens lys forstod hva som hadde skjedd, kunne jeg i framtidige liknende feltarbeidssituasjoner være i stand til å gå sammen med, og dele erfaringer med, dem jeg ledsaget. Gjennom dette ble jeg oppmerksom på, skritt for skritt, hvordan min egen kunnskap og sanselige opplevelse var en del av feltet.

Ved å ledsage mennesker gjennom ulike typer av landskap og situasjoner har min egen kropp vært en sentral del av tilgangen til kunnskap i dette avhandlingsarbeidet. Materialet har blitt til på bakgrunn av slike erfaringsfellesskap, hvor kropper møtes og innsikt og refleksjoner utveksles. Gjennom å følge noen, som ledsager, har jeg ikke bare kunnet observere gjennom synet og hørselen hvordan den jeg til en hver tid har vært sammen med erfarer omgivelsene, men jeg har kunnet kjenne det selv, gjennom berøring og bevegelse som kontinuerlig utveksles mellom våre kropper, gjennom grepet om albuen. *Olekranon*, denne knokkelen i albueleddet, utgjør et veldig kroppsnært, nytt og spennende tilknytningspunkt som metafor for metoden. Å gjøre feltarbeid sammen med blinde og svaksynte gjennom ledsaging er en unik mulighet til å fange opp den sirkulerende, uavbrutte, aktiviteten mellom persepsjon, emosjoner, bevegelser, kognisjon og fortolkninger. Kusenbach argumenterer for fordelene ved det hun kaller *go-alongs* for å få innsikt i steds betydning i våre erfaringer og praksiser av og med omgivelsene i hverdagslivet (Kusenbach 2003). Både hun, Lee og Ingold (2006) og Ingold og Vergunst (2008) framhever betydningen av å vandre ved siden av folk som inntak til forståelse av personers relasjon til og erfaringer av materielle og sosiale omgivelser. Lee og Ingold gjør et særlig poeng av at når man vandrer sammen har man sjeldent blikkontakt. Hele kroppen er involvert og folk kommuniserer gjennom deres kroppsholdning i bevegelsene. Selv om man har de samme omgivelsene rundt seg og kan se den andres øyne, kan man aldri se hva hun eller han ser (Lee og Ingold 2006: 80). Ved å gå ved siden av hverandre kan man studere den andres gester ved kroppens bevegelse, hvordan de former en rytme. Rytme handler om mer enn armer og føtter i bevegelse, det handler om embodiment, hele aspekter ved kropper i bevegelse i noen bestemte omgivelser.

Det er begrenset hvilke innsikter man generelt får av folks erfaringer bare gjennom å intervju dem. For å tilegne seg kunnskap om slike erfaringer må antropologen "...over tid involverer seg i menneskers almindelige hverdag fylt med sædvanlige praktiske hverdagsgøremål" (Lundberg 2005: 39). Denne involveringen krever også et kroppslig engasjement og fokus. Gjennom slike typer av engasjement vil antropologen derfor være i bedre stand til å forstå folks måter å sanse, erfare og tilegne seg kunnskap om den verden som omgir dem og som de beveger seg i og skaper mening ut av. Kroppen er mitt utgangspunkt. Det er gjennom den jeg som antropolog involverer og engasjerer meg i verden rundt meg. Det er den som gjør det mulig for oss som antropologer å få tilgang til, studere og observere sosialt liv. Vi ser, lytter, lukter og beveger oss omkring i det samme feltet som dem vi studerer. Jeg erfarer andre

samtidig som jeg selv er erfarende. Like mye som de jeg ledsager holder fast i meg, holder jeg fast i dem, for å forstå og få innsikt. De viser, konkret, vei for meg.

Analytisk og metodologisk sett har det vært viktig å påpeke at kilden til antropologisk kunnskap kan lokaliseres i mellommenneskelige kroppslige erfaringer som er delt av både deltakeren og antropologen i hverdagslige kontekster. Gjennom å involvere seg i andres hverdagslige praksiser og gjennom å delta i dagliglivets rutiner og hendelser, får man tilgang til en verden man kan dele med andre (Wikan 1992). For mitt eget vedkommende har jeg, gjennom å gjøre feltarbeid, gjennom praktisk å være deltakende og samtidig observerende, fått nyansert og rik innsikt i synshemmedes ulike erfaringer. Hovedvekten av det empiriske materialet er basert på deltakelse med og ledsagelse for personer med synshemming i ulike sammenhenger. Dette har gitt unike muligheter til å bli involvert og engasjert i deres hverdagsliv, ikke bare gjennom å være til stede, men gjennom, helt konkret, å erfare sammen med dem. Det mest spennende og rike empiriske materialet er sprunget ut av ledsagersituasjoner.

Det meste av feltarbeidet er gjennomført i hverdagslige og, for synshemmedes, kjente kontekster. I tillegg rommer det empiriske materialet også tre utenlandsreiser. At den empiriske konteksten er norsk, gjør det lettere. Scenen er i så måte kjent. Vi snakker samme språk og jeg forstår meningen med det de sier. Mye av det de gjør og den sosiale og kulturelle kontekst er felles. Samtidig har feltarbeidene også vært krevende; Materialet er blitt til gjennom delte mellommenneskelige erfaringer, i aktivitet og involvering, og med kroppen som inntak til kunnskap. Å følge bestemte personer i ulike situasjoner og kontekster, slik jeg selv har gjort i avhandlingsstudien, kan betegnes som det Marcus (1995) betegner som *multi-sited ethnography*. Etnografien har funnet sted i ulike romlige og tidsmessige kontekster. Multi-citedness gjør det derved mulig å forfølge fenomener og beskrive dem slik de framtrer i ulike kontekster. Dette er interessant i seg selv, antropologisk sett, men også viktig for blinde. Cite-begrepet får derved en ekstra dimensjon i mitt arbeid.

Parallelt med at det er blitt stadig mer vanlig å gjøre feltarbeid i hjemlige kontekster, har debatten om hjemmeblindhet i studier og analyser av eget samfunn vokst fram (Howell 2001, Rugkåsa og Thorsen 2003). Dette har jeg også kjent på selv, og det har vært en utfordring å klare å gripe det hverdagslige og trivielle fordi jeg i stor grad har delt den samme kulturelle referanseramme som deltakerne i prosjektet. Denne hverdagslige referanserammen er tettpakket med informasjon og mening, men "...[t]he immediacy of the life-world makes it

invisible – concealed because it has a veil of obviousness over it. We do not see what we have under our noses.” (Frykman og Gilje 2003: 36)

Samtidig kan deltakernes livsverden ses som krevende å få tilgang til, som ved andre steder, fremmede kulturer, fordi jeg har måtte erfare verden på en helt annen og ny måte. Gjennom spesifikk tilstedeværelse og gjennom praktisk arbeid som ledsager, har jeg måttet lære meg en ny form for oppmerksomhet; bruke sansene, orienteringsevnen min og språket på nye måter for å kunne assistere og ledsage synshemmede best mulig og for å få innsikt i deres liv.

Howell (2001) mener det generelt er en utfordring å drive feltarbeid i Norge fordi det er vanskelig å få kommet nært nok innpå folk på grunn av det hun kaller nordmenns generelle reservasjon mot inntrenging. For mitt vedkommende har ledsagingen vært en fin måte å få nærhet til feltet. Jeg har vært tett sammen med folk, både i bokstavelig og overført betydning, i kortere og lengre perioder. Samtidig som jeg har fungert som ledsager, har jeg drevet med feltarbeid, hvor min egen kropps tilstedeværelse gradvis har blitt meg bevisst, mye gjennom møter med andres kropp og forskjellige omgivelser, gjennom ulike måter å orientere seg og ta inn verden på.

Siden studiefeltet er synshemmedes erfaringer, er det nærmest selvsagt at man må gå til kilden etter innsikt og forståelse. Som Wendell (1996: 170) peker på, ”Since people with disabilities collectively have a great deal of knowledge about these aspects of bodily experience, they should be major contributors to our cultural understanding of the body.” Dermed blir deres informasjon, synspunkt, opplevelser og erfaringer ikke bare det empiriske grunnlaget for studien, men de er også aktive deltakere i selve forskningsprosessen. Vike (1992) kaller dette å innta et dialogperspektiv, hvor antropologen og den andre sammen danner et bilde og en forståelse av kunnskapsproduksjonen. Fortolkningsprosessen opererer alltid på flere nivåer. De menneskene vi studerer, fortolker sine egne erfaringer i ulike uttrykksformer. Som antropologer fortolker vi det vi erfarer sammen med dem, og i neste omgang fortolker vi disse uttrykkene gjennom et faglig forum. Våre antropologiske produksjoner blir våre fortellinger om deres fortellinger og om felles erfaringer med dem.

Det er noen implikasjoner ved å gjennomføre feltarbeid med deltakelse gjennom ledsaging, som er verd å nevne mer eksplisitt. Jeg erfarte at det var relativt lett å få tilgang til, og en naturlig plass i, synshemmedes hverdagsliv. I utgangspunktet var jeg spent på hvordan de ville reagere på mine forespørsler om å få lov til å delta i hverdagslige og praktiske gjøremål. Å tilbringe lengre perioder sammen med mennesker som har et hverdagsliv de skal leve,

organisere og håndtere, i tillegg til å være deltakere i et forskningsprosjekt, kan i utgangspunktet være en utfordring. Muligheten for å kunne tilby min assistanse som ledsager ble dermed et naturlig tilknytningspunkt. Jeg kunne da være til praktisk nytte, samtidig som det ga meg tilgang til et studiefelt jeg ellers ikke ville fått. Å være ledsager, ga meg dermed også en konkret kroppslig kobling. Erfaringene viste, gang på gang, hvor viktig det er å tenke på den erfarende kroppen som inntak til forståelse av andres livsverden.

Konkret sett har jeg fulgt med som ledsager i ulike sammenhenger i hverdagslivet. Jeg har deltatt i middagslaging, i husarbeid, arbeidslivet, på møter, fritidsaktiviteter, handleturer, kurs og reiser. Datamaterialet består av omfattende feltarbeid, hovedsakelig gjennomført periodisk i løpet av et par års tid, samt intervju med lydopptak og også deltakernes egne skriftlige tekster i form av dagbokfortellinger. Deltakerne ble i visse perioder og sammenhenger oppfordret til å skildre hverdagslige aktiviteter gjennom refleksjoner i form av skriftlige nedtegnelser. Loggføringen har funnet sted i avgrensede perioder, hvor vi dermed får med variasjoner, som for eksempel ulike årstider, arbeidsliv/ferie osv.

Utvalget rommer unge voksne synshemmede (rundt 20-40 år) kvinner og menn, med ulik sosial og geografisk bakgrunn, og favner både personer som har medfødt og som har ervervet synshemming. Folk har selv meldt seg som deltakere, hovedsaklig på bakgrunn av omtale forskningsprosjektet har hatt i relevante media (Spor 2, Norges Blindforbunds ukentlige nyhetsmagasin på nett), men dels også gjennom nettverksmetoden; noen har kjent noen som har kjent noen som så har tatt kontakt. Denne aldersgruppen er valgt fordi de representerer unge, de er i en livsfase hvor de forventes å stå overfor sentrale valg og utfordringer, i forhold til utdanning, arbeidsliv, og i etablering av selvstendige og uavhengige voksenlivskarrierer. Prosjektet er gjennomført i overensstemmelse med de forskningsetiske retningslinjene som gjelder for samfunnsvitenskap³.

De empiriske kildene består, som tidligere beskrevet, både av deltakelse i og refleksjoner av handlinger og av tekster. Tekstene rommer både intervjumateriale, samtaler, og skriftlige nedtegnelser gjort av deltakere, fra hverdagslige situasjoner og beskrivelser, som deltakerne i studien har sendt meg i løpet av en lengre periode. Siden det empiriske materialet både

³ Deltakerne skal møtes med respekt, og deltakelse i forskningsprosjektet skjer ut fra informert samtykke. Dette innebærer grundig informasjon om forskningsprosjektet og informasjonsplikt i hht personvern, og at alle deltakerne kan, når som helst under gjennomføringen, kunne trekke seg fra deltakelse. Prosjektet er innrapportert gjennom meldeskjema til Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD).

rommer deltakende observasjoner, og dermed erfaringer i form av handlinger, og også tekster - språkliggjorte erfaringer - er det viktig å vise hvilke implikasjoner denne ”sambruken” har som analysegrunnlag. Det er vanlig å si at gjennom feltarbeid får antropologen data på to ulike måter: Ved å observere og delta i aktiviteter og ved å spørre folk spørsmål og lytte til deres samtaler. Informasjon fra den ene kategorien (deltakelse) hevdes ofte å være helt ulik informasjon fra den andre (språklige ytringer). Ofte sier folk at de gjør sånn og sånn, så gjør de helt andre ting (Holy og Stuchlik 2006: 160). Antropologisk litteratur er full av beskrivelser og problematisering av forskjellene mellom det sagte og gjorte, mellom ord og handling (ibid.: 162-3). Disse to ulike datakategoriene, verbale og observasjonsdata, hevdes å være hentet fra essensielt sett helt forskjellige områder eller domener av den sosiale virkelighet og tilhører også ulike fagtradisjoner.

Sett ut fra min tilnærming i studien, diskutert tidligere, er det uinteressant å skille mellom de to datakildene, fordi språk og handling hører sammen. Både gjennom å *engasjere* meg i folks liv, snakke med dem, lytte til deres egne beskrivelser av sine erfaringer, og gjennom å få innblikk i deres liv gjennom å delta i det, har jeg fått et rikholdig materiale. Lamb (2001: 16) argumenterer for bruk av både observasjon og fortelling for å formidle livsintrykk: “...life as lived and experienced and a life as told”. Når man forteller en livshistorie, eller en hendelse knyttet til erfaringer, henter man fram forhold som er av betydning for det livet man ellers befinner seg midt i, betydninger som samtidig er sosiale og kulturelle. Fortelleren forsøker å finne mening i omstendighetene ved livet sitt; “...in order to make generalizations about the broader forces and conditions that shape and constrain their lives” (Ibid.: 28.). Å fortelle livshistorier er en del av liv som er levd.

Mennesker kjenner verden gjennom kroppslig engasjement med verden og med andre i den sammen verden (Moore og Sanders 2006: 11), men slik kjennskap er ofte ikke språkliggjort, ei heller bevisst. Fortellinger er levd før de blir fortalt. Vi kan likevel få tilgang til folks tenking og språklige handlinger gjennom kroppslige praksiser. Som jeg allerede har diskutert, kan vi få tilgang til erfaringer som ofte ikke er artikulert, men som i lys av refleksjon og samtaler kommer fram i form av språklige beskrivelser. Samtidig må språklige ytringer ses som handlinger, som ord som fører handling med seg. Språk og tekst må alltid relateres til kontekst, og som “...a mode of action rather as a countersign of thought” (Howell 1986: 79). Larsen (2009: 17) mener intensjon og mening kan lokaliseres både i handlinger og ord, slik som: Gå vekk!, Kom hit! Som kulturelle og sosiale vesener er vi i stand til å tilskrive mening til handlinger og ord:”... vi har en nøkkel til å avlese de betydninger og budskap som

omgivelsene byr på.” (loc.cit.). Denne nøkkelen er en kode, et sett tolkningsregler og tolkningskjema, som gjør oss i stand til å oversette lyder til ord, bevegelser til handlinger og stumme ting til mulige redskaper (loc.cit.). Formålet med å analysere tekster er dermed ikke å trenge bak dem, for å avdekke den ”egentlige”, skjulte eller tapte intensjonen, men å åpne opp den verden teksten bærer på. I analyser av tekster er det derfor ”the matter of the text” (Ricoeur 1991: 35) som er det essensielle, ikke forfatterens psykologi. Det sentrale er tekstens referensielle dimensjon, å bidra til å forklare ”the being-in-the-world” (loc.cit.). Samtidig som tekster kan sies å bære på handling, kan erfaring bli uttrykt språklig, ”... it demands to be said. To bring it to language is not to change it into something else but, in articulating and developing it, to make it become itself.” (ibid.: 39).

Det er mening vi søker å få tak i, og den finnes både i tekster og i handlinger. På den måten utfyller språk og handling hverandre. I snever teknisk forstand foregår observasjon ved persepsjon gjennom sansene. Hva vi direkte kan observere er enkle fysiske bevegelser. En slik enkel fysisk bevegelse er ikke, i seg selv, en handling: den er konstituert som en handling ved at den har en *mening*. En og samme fysiske bevegelse kan også ha mange ulike meninger knyttet til seg, og kan være mange ulike handlinger. For å kunne være i stand til å observere en handling, må man kjenne til dens mening, og for å kunne kjenne til dens mening, må enhver som observerer inneha noen allerede eksisterende kriterier for å tilskrive bevegelsen mening. Mening er ikke alltid observerbar, men gjennom samtaler og språklige beskrivelser gis mening til handlinger, og som er forankret i kroppslige erfaringer: ”Narratives are a primary embodiment of our understanding of the world, of experience, and ultimately of ourselves... It is in and through various forms of narrative emplotment that our lives - ...our very selves – attain meaning.” (Kerby 1991: 3).

Narrativer og erfaringer

Innen fenomenologien ses narrativer som en viktig del av det å forstå livsverden fordi de springer ut av våre hverdagslige bevegelser og situasjoner. Narrativer kan sies å være en form for Væren like mye som en form for Ytring (Jackson 1996: 39). Narrativ som metode er derfor svært fruktbar som inntak til forståelse av erfaring fordi erfaringen går ut over det spesifikke situasjonelle ved at fortid, nåtid og framtid knyttes sammen som et hele (Desjarlais 1997). Siden erfaring kan ses som refleksjoner over hendelser og opplevelser, kan fortellinger knytte sammen hendelser over tid, og skaper relasjon mellom ulike hendelser. De kan på den måte ses som en form for det Ingold (2000: 168) betegner som en praktisk arkeologi, hvor

mennesker, steder og hendelser knytter sammen en fortelling. Dette gjør det mulig ikke bare for enkeltmennesket å beskrive sin verden og sin forståelse av den, men det bringer sammen, gjennom deltakelse og involvering i felles omgivelser, feltarbeideren og det mennesket og det livet man søker å forstå. Tilgangen til denne forståelsen skjer gjennom kroppen:

... by using one's body in the same way as others in the same environment one finds oneself informed by an understanding which may then be interpreted according to one's own custom or bent, yet which remains grounded in a field of practical activity and thereby remains consonant with the experience of those among whom one has lived. (Jackson 1989: 135).

Å fortelle en historie er ikke en måte å avdekke en individuell verden på, men heller å ledsage oppmerksomheten til den som lytter og leser *inn* i den:

A person who can 'tell' is one who is perceptually attuned to picking up information in the environment that others, less skilled in the tasks of perception, might miss, and the teller, in rendering his knowledge explicit, conducts the attention of his audience along the same paths as his own. (Ingold 2000: 190).

Jackson (1996: 42) mener den fenomenologiske metoden har som hensikt å skape troverdighet, "... placing primary experience and secondary elaboration on the same footing. Both are seen as integral to how people manage the exigencies of life." Den innsikt som ligger til grunn for analysene i avhandlingen, bygger på en gjensidig utveksling mellom erfaringsnærhet og kunnskapsutvikling. Gjennom å vandre rundt, bevege oss i ulike kontekster, og gjennom å snakke om dem, har faglige anknytninger utviklet seg, skritt for skritt.

Gullestad (1996: 22-23) gjør et poeng av at i det moderne samfunn har enkeltmennesket behov for å forstå og fortelle om sitt eget selv gjennom selvbiografi. Den transformerte moderniteten, legger ifølge Gullestad til rette for økt potensial ved selvbiografier, blant annet gjennom økende rutinisering og byråkratisering. Livshistorier og narrativer om syke og funksjonshemmede blir stadig mer verdsatt som metode for å undersøke personlige erfaringer og måten disse formes innenfor større sosiale og kulturelle kontekster (Monks og Frankenberg 1995). Dette forklares ikke bare med det etter hvert økende fokus mot å se etnografi som en form for tekst, men bidrar til å gi stemme til *muted groups* (tause/stumme grupper) eller erfaringer som *well-heeled* ofte ser ut til å ignorere;

... storytelling works against the "culture concept" by subverting assumptions of homogeneity, coherence and timeless, and by revealing the struggle, negotiation, and strategizing that lie at the hearth of social life." (Abu-Lughod 1993: 13)

Ved å ta utgangspunkt i det enkelte subjekts erfaringer og levde liv, unngår man stereotypisering av funksjonshemming og å gjøre det til noen andres problem eller anliggende (Ingstad og Whyte 1995). Den narrative tilnærmingen kan ses som en måte å få fram den subjektive individuelle stemmen på. Det blir derfor viktig å gripe fatt i det refleksive selvet, måten den enkelte betrakter seg selv på utenfra, beskriver seg selv og vurderer sitt eget liv (Ingstad og Whyte 1995, Froestad, Solvang og Söder 2000).

Fortelleren er den som lever med og gjennom kroppen. Det er to fokus her. Fortellingen sier noe *om* kroppen, samtidig som den må beskrives som fortalt *gjennom* kroppen (Frank 1995). Like sentralt som at narrativer fortelles *om* kroppen, fortelles de *gjennom* den. Fortellingen rommer derfor både verbale og kroppslige aspekter. I tillegg til at hver og en av fortellingene er personlig, har den også en sosial dimensjon; den fortelles *til* noen. Funksjonshemmedes fortellinger har blitt formet av alle de retoriske forventningene som fortelleren har fått internalisert helt siden synshemmingen ble tematisert for første gang (ibid.: 3). Det å finne ut *hva* som teller som den fortellingen andre vil høre, er et spennende og relevant spørsmål. Man lærer, fra omgivelsenes forventninger og forestillinger, "...the sense of self in relation to perceived cultural themes and values concerning personhood..." (Ingstad og Whyte 1995: 280). Ricoeur snakker om narrativitet som å markere, organisere og klargjøre nåtidig erfaring, og mener at vi i språket må lete etter en standard som tilfresstiller behovet for avgrensning, ordening og eksplisittgjøring. Teksten utfyller det passende medium mellom nåtidig erfaring og narrativ handling. En hendelse er ikke bare noe som skjer eller dukker opp, men en narrativ komponent (Ricoeur 1991).

Et fenomenologisk antropologisk perspektiv har som siktemål å kaste lys over ting ved å bringe dem opp i dagslyset, gjøre dem begripelig. Denne orienteringen gjør oss i stand til å gripe, forstå og å beskrive erfaring, eller som Jackson (1996: 2) formulerer seg, "[i]t is an attempt to describe human consciousness in its lived immediacy, before it is subject to theoretical elaboration or conceptual systematizing." Gjennom å bebo rommet, verden, handler vi i bestemte situasjoner, og derved skapes mening (Moi 1998: 95). Det finnes uttallige måter å leve på, og jeg vil bruke dette som en innledning til diskusjonene videre i avhandlingen; til å vise hvordan vi erfarer gjennom ulike situasjoner, siden kroppen gir oss

tilgang til en spesiell måte å være i verden på. Kroppen er mitt perspektiv på verden, men den er *samtidig* engasjert i en interaksjon med omgivelsene (Moi 1998: 102). For å få tilgang til slike erfaringer må vi derfor studere konkrete tilfeller av levd erfaring, som kan gi oss nøyaktige og sammenhengende beskrivelser av hva det betyr å være kvinne, mann, synshemmet, blind, mor, ektefelle, turist, syklist etc. i ulike sammenhenger.

Delene som følger, kan ses som å bestå av to overordnede innramminger forankret i empiri fra ulike feltarbeid blant synshemmede: det ene det nære, kjente og umiddelbare hverdagslige, og den andre det ukjente, uforutsigbare og fremmede. Gullestad (1989, 1990) viser til et grunnleggende motsetningspar mellom "hjemme" og "ute", hvor "hjemme" representerer det som er kjent, trygt, lunt og avgrenset, mens "ute" representerer uttrygghet, men også spenning og opplevelser. Dette motsetningsparet kan både ses som representasjoner og som reelle fenomen. Der ute kan være naturen, reiser, i selskap, på arbeid etc. Selv om det settes opp som motsetningspar, så utfyller de hverandre, har viktige forbindelseslinjer og det ene er ikke positivt, mens det andre er negativt. De utgjør begge viktige komponenter i utformingen av harmoni og helhet. Denne måten å bygge opp avhandlingens diskusjoner på understreker ulike måter menneskelig erfaring binder sammen kropp, materialitet og mangfoldet av kulturelle meninger som vi alle til en hver tid forholder oss til.

3. Om blindt engasjement i en seende verden

Hverdagslivet som innramming for erfaringer og analyser

Dette kapittelet er bygd opp om en hovedfortelling om Stine, en blind kvinne, som inntak til forståelser av ulike engasjement i verden. Hverdagslivet representerer i denne sammenheng en helhetlig omramming av hva som ses som viktig i ens liv, og fyller verden med mening. Fenomenologien foretrekker nære ting, ting som erfares i hverdagslivet og som er formet gjennom handling (Sepp og Embree 2010). Ved Stines egne beskrivelser og gjennom deltakelse i henne hverdagsliv, fås tilgang til både tekster og kontekster om å bygge og bo, oppdra barn, etablere nettverk, organisere hverdager, yte omsorg, ha ting på stell. Kroppens tydelige nærværelse, med all sin sansning og oppmerksomhet mot og relasjon til verden, kan derved gripes og beskrives med de hverdagslige detaljer man ellers har en tendens til å overse.

Selv om, eller nærmere bestemt fordi, Stines oppmerksomhet mot verden på en måte er en annen enn for de fleste av oss seende, mener jeg den innsikt vi får fra henne også er en fortelling om ganske alminnelige norske hverdagsliv. Gjennom deltakelse i ulike hverdagslivssammenhenger kom jeg nær en verden som for Stine var kjent, trygg og forutsigbar, men som for meg på mange måter var fremmed. Felles for oss alle, både seende og blinde, er at vi organiserer og lever livet vårt med utgangspunkt i hverdagen. Selv om Stines verden på mange måter var ny og spennende for meg, lå den innenfor noen kjente rammer. Stine er gift med en seende mann, har to unge sønner, bor i en enebolig i et relativt homogent boligfelt, hun trener, er aktiv i organisasjonsarbeid, interessert i matlaging, klær, reiser. Dette er aktiviteter og verdier som er velkjente fordi de inngår i en norsk kulturell setting som også for meg er gjenkjennbar og relativt ”typisk”.

Hverdagslivsrammen er i utgangspunktet kjent, men kan derfor også være krevende å studere fordi den er så triviell, så selvsagt, så implisitt. Gjennom hverdagslivet lister ideer, normer og verdier seg inn, og er med på å prege vår oppmerksomhet mot verden og vår meningsdannelse (Tuan 1977). Til slutt framstår de som ureflekterte kulturelle selvfølgeligheter som vi ser som selvsagte og naturlige. Gullestad (2002: 59) snakker om *underliggjøring* når hun maner til å se det velkjente på nye, fremmede måter: ”Underliggjøringen kan, hvis den er vellykket, bidra til å få mottakeren til å *stusse*, og dermed til å reflektere over kjente forhold på nye måter.”. Gapet som i utgangspunktet eksisterte mellom Stines verden og min egen gjennom våre ulike måter å forholde oss til den på, ga oss anledning til sammen å kunne bygge bro, mellom for hennes del en vanemessige verden og for meg en ny. Meningsdannelse krever sitt bidrag både

fra verden og egenkroppen. Gjennom mine spørsmål om måter å gjøre ting på, erfare dem og tenke om dem på, ble Stine oppmerksom på, og kunne rette en reflekterende oppmerksomhet inn i sin umiddelbare verden, og se den på en ny og annen måte. Selv om vaner og ferdigheter rommer kunnskap, er de ofte rutinehandlinger som, mens de utføres, ikke krever analytisk tenkning. Ved å delta i, og også stille spørsmål ved, det som tilhører Stines umiddelbare, rutinerte hverdagsliv fikk jeg tilgang til, ikke bare andre måter å *gjøre* hverdagsliv på, men også fange opp ideer og meninger som både tilhører samfunnet og som er inkorporert i hverdagslivets kropper, gjøren og laden.

Samtidig som denne delen av avhandlingen beskriver og diskuterer erfaringer forankret i det hverdagslige og rutinemessige, rommer kapittelet også fortellinger om ferieturer, naturopplevelser, kursopphold og sosiale treffpunkter som ligger utenfor den hverdagslige rammen. På den måte utfylles en forståelse av søken etter sammenheng og helhet i livet hvor kultur-natur, kjent-ukjent, kontroll og frihet utgjør sentrale dimensjoner i dette bildet.

Kapittelet er satt sammen av beskrivelser fra feltarbeid, observasjoner og deltakelse sammen med Stine i ulike hverdagslivssammenhenger, samtaler og intervju som er tatt opp digitalt og i ettertid skrevet ut, samt egne tekster hun har sendt meg. Hovedtyngden av materialet er riktignok sprunget ut av deltakelse, ledsaging og samtaler vi har hatt i ulike sammenhenger i hverdagslivet, på tur, i ærender, hjemme med familien, mens vi har laget mat, og liknende. Hverdagslivet beskrives innledningsvis som ureflektert, men gjennom å begripe det ved hjelp av narrativer, blir verden mer kjent og forståelig for oss. Disse fortellingene er samtidig kroppslige, som gjennom handlinger og erfaringer fyller verden med mening (Csordas 1994). Stine har en evne til tydelig og presist å artikulere sine ulike måter å sanse, erfare og reflektere over verden på. Det vil si at tilgangen til hennes verden, med hennes erfaringer, har vært rik, både gjennom alt jeg har fått deltatt i, men også gjennom hennes egne refleksjoner rundt den. Identitetsforvaltning inngår hele veien, som et viktig aspekt ved fortellingene, og identitet forstås her ikke som noe vi har, men som noe vi skaper i aktiv relasjon med omgivelsene. Stine erfares som en aktiv og vital person, både i måten hun beskriver sin relasjon til og deltakelse i hverdagslivets ulike områder, men også ved måten hun gjør bruk av og inkorporerer (*embody*) omgivelsene gjennom bevegelse og orientering. Hun beveger seg raskt og bestemt. Kroppens oppreiste holdning og den raske og besluttsomme bruken av kroppen i møte med omgivelsene gir inntrykk av en kvinne med mye pågangsmot og åpenhet mot verden.

Vi må gripe sammenhengen mellom identitet og omgivelser, gjenstander og steder som folk engasjerer seg i. På denne måten er det mulig å studere hvordan identiteter formes gjennom menneskers konkrete handlinger i bestemte situasjoner. Frykman og Gilje 2003: 11 forklarer dette slik: "Identities are not at first hand a question of ideas but of ordinary practice – the tactile, sensual and practical relationship to the natural and humanly created environment." (). Identitet handler derfor om hva folk bygger opp som en individuell respons på kravene fra et komplekst samfunn. Lite oppmerksomhet har vært rettet mot handlingene, praksisene og omgivelsene som identitetene virker innen eller i forhold til (Ibid.: 9), og mot hvordan folk skaper og erfarer identitet og motsetter seg forsøk på å bli påvirket.

Mye er sagt og skrevet om hvordan identiteter konstrueres, men svært lite om hvordan de erfares innenfra, og hva dette innenfra betyr. Stines ulike måter å gripe tak i og engasjere seg i omgivelsene på kan gi åpning for å si noe mer substansielt og sammenhengende om identitet og levd erfaring. Folk i komplekse samfunn som vårt må finne stier å gå opp, de har et spekter av individuelle løsninger, både i rom (ulike steder) og i tid (som endres i livssykluser). I denne sammenheng spør Frykman og Gilje (op.cit.: 10): "How do they shape something of their own from the reality that surrounds them? How can they in turn play upon the environment and make it *happen*? For å kunne svare på slike spørsmål, må vi rette oppmerksomheten, ikke bare mot hvordan identiteter konstrueres, men også hvordan de er levd. Identiteter er ikke bokser som skal fylles med innhold, men en åpning: "... a way of coming closer to the surroundings where your own experience all the time forms starting points." (ibid.: 14). Identiteter analysert i et slikt lys, ses som ting som skjer, som finner sted i folks interaksjoner med hverandre og omgivelsene, ikke som resultat av en idé eller formidlet kunnskap.

Identiteter formes gjennom konkrete handlinger som er sanselige og praktiske rettet mot de naturlige og sosialt skapte omgivelsene. Levd identitet forteller også om kulturelle og sosiale ideer og meninger som den enkelte justerer livet sitt i forhold til. Våre alles hverdagsliv preges av en søken etter bekræftelse på at orden er der, vi bruker kroppen – bokstavelig - i tenkning og handling. Omgivelsene, rommet rundt Stine, er ikke bare lecablokker, inngangsparti og lekeområder, de er fylt med relasjoner og mening; mens man bygger sitt hus, er ute med ungene sine, deltar i sosiale sammenhenger.

Handling og aktivitet styrer mot bestemte mål og oppgaver, og denne bevegelsen gis også avtrykk i måten kapittelet er bygd opp. Vi begynner med det nærmeste og sammenhengende;

familien, huset og hjemmet, og beveger oss så videre ut i verden, via de nære omgivelsene, over i det mer fragmenterte og distanserte; bybildet, sosiale sammenhenger, turer og ferier. Det intime og nære gir oss nøyaktige og tette beskrivelser, samtidig trenger det distanserte også en kjent og nær resonansbunn. En fortauskant, en treningsgarderobe, en vandring over en bro i en italiensk by, utgjør utfyllende biter av en helhetlig søken etter mening og integrasjon i livets ulike dimensjoner. Første gang Stine og jeg møttes, hjemme hos henne en vinterformiddag, fortalte hun om hvordan det har vært å miste synet, gradvis, fra ung alder, samtidig som hun etablerte seg med mann, barn og eget hus. Det er også en fin start på narrativen, fordi det forteller oss hva Stine mener er et viktig utgangspunkt for å forstå hvordan livet som blind er for henne i dag. Kapittelet starter derfor med beskrivelser av familie, hus og hjem, om utfordringer og om løsninger på oppgaver som Stine har stått i, og om hverdagslivet, hvordan hjemmet ser ut, oppgaver løses, så vel husarbeid som omsorgsoppgaver. Fortellingen fortsetter med selskaper, høytider, sosiale sammenhenger som går ut over det hverdagslige og rutinerte. Vi beveger oss utendørs og blir nærmere kjent til fots, til det nærmeste nabolaget, går videre ned til nrområdet. Vi får så innblikk i noen av turene og opplevelsene til Stine, sammen med familie og/eller venner, på fjellet, til fots eller på ski, på ferie- og båttur. Ved å starte med det aller nærmeste og så bevege oss utover, til det mer ukjente, løftes forskjeller og spenninger som ligger mellom det oversiktlige og kontrollerte og det uforutsigbare, mellom hjemmebanens nærhet og intimitet og bortebanens offentlighet og uforutsigbarhet.

Stine beskriver seg selv som en selvstendig, aktiv og sosialt orientert kvinne. Hun er opptatt av det nære rundt seg; familie, hus og hjem og hun ser på vennskap som viktig. Hun drar på flere forskjellige typer turer og reiser gjennom året sammen med sine nærmeste venner, med mannen og med familien. Stine elsker å være i bevegelse, reise, besøke nye steder, byer og land, å gå i fjellet, enten på beina eller på ski om vinteren, og å svømme i det åpne havet. Hun er opptatt av å orientere seg i samfunnslivet og av å ta vare på de sosiale relasjonene hun har, og også å etablere nye bekjentskap. Hun er også delaktig i frivillig arbeid og jobber for sårbare grupper og enkeltmennesker i samfunnet.

Familie, hus og hjem

Stine er født synshemmet, og ble blind da hun var rundt 20 år gammel og hadde født sin eldste sønn. Begge sønnene hennes er arvelig disponert med samme diagnose som Stine, mens hennes mann er seende. Stine har i liten grad hatt inntektsgivende arbeid, utover ett år som

assistent i en barnehage etter at hun var ferdig med videregående skole og før hun fikk barn. Hun har brukt mye tid og krefter på omsorg for mann og barn. Det er hun som har hatt det overordnede arbeidet og ansvaret for det meste av det praktiske med hus og hjem.

Siden begge sønnene har arvet hennes tilstand, har hun selv erfaringer fra barndom og oppvekst, på godt og vondt, som hun har kunnet speile oppdragelsen av sønnene i forhold til. I tillegg, å skulle være i arbeid utenfor hjemmet ville vært altfor krevende:

Jeg har følt at jeg har hatt mer enn nok med å følge opp ungene her hjemme. For de har ikke gått på skolefritid, de har vært hjemme rett fra skolen. Og jeg har kunnet hjelpe dem med lekser, jeg har lært dem touch, jeg har lært dem punkt. Jeg har fulgt opp veldig i skolearbeidet deres. Det har jeg absolutt hatt glede av selv og følt meningsfylt; å jobbe for at ungene skal få det best mulig.

Stine snakket en del om omsorgsoppgavene knyttet til barna, hus og hjem, og sa at det er oppgaver som hun er hovedansvarlig for å fylle. En episode fra da barna var små og mannen måtte være hjemme, husker hun likevel. En av sønnene hadde fått øyekatarr, og da måtte mannen komme hjem fra jobben og dryppe øyene til sønnen. Stine forteller:

Da følte jeg at jeg kom helt til kort. Det at han kom hjem fra jobben. Men, ellers har han aldri hatt fravær for at ungene har vært dårlig, tror jeg. Det har vært min stolthet, på en måte, at det her greier jeg fint selv. Han skal ikke ha noe ekstrabelasting... eller i hvert fall sånn med ungene da, så har jeg følt at jeg har klart det stellet og det med ungene veldig godt selv. Han har tatt del, det er ikke det jeg mener. Men han har liksom ikke måttet være hjemme fra jobben... ja, når jeg var hjemme så slapp han jo det.

Stine beskriver seg selv som en kvinne som har vært opptatt av å fylle rollen som mor og ektefelle så godt som mulig. Hun har fulgt ungene nøye opp, både i forhold til oppgaver som ligger til det å være mor og oppdrager, spesielt i forhold til synshemmingen:

Nå gikk det jo veldig gradvis da. Jeg har jo aldri sett normalt så det er jo klart at når jeg jobbet i barnehage og sånt så måtte jeg jo liksom legge meg til måter å gjøre ting på som ikke seende gjør. Altså kjenne og bruke mye hendene og sånn. Jeg fant noen egne måter å gjøre ting på.

Da hun fikk egne unger, måtte hun også finne sine egne måter å utføre omsorgsoppgaver og det praktiske arbeidet med sine unger på:

Jeg husker når jeg matet dem med skje, hvis de var veldig urolige satt jeg gjerne med bena opp sånn også hadde jeg ungen med hodet der og liksom bena ned sånn, og grøttallerkenen der. Så holdt jeg hendene nede sånn også kjente jeg med en gang hvis ungen vred på hodet, ikke sant?

Det hun beskriver her er at hun satt med ungen inntil seg i fanget, holdt føttene rundt kroppen til barnet. Stine beskrev hvordan sønnen gapte på refleks hver gang skjeen nærmet seg munnen:

Så da lå han der med smekk på. Med han siste, da så jeg ikke noen ting, han var jo glad i mat så da var det bare å putte på. Hvis han vred på hodet så kjente jeg det. Så det å stelle og sånn det har du jo veldig i hendene. Jeg har jo passet unger fra jeg var ganske ung selv. Trillet, vært barnepike, å trille på unger og sånn det var noe av det beste jeg visste. Lekte med dukker til jeg var ti år og fortsatte med andre sine unger så akkurat det med stell og bading og sånn det har aldri vært noe problem for meg.

Stines oppdragelse er både kroppslig og verbal. Når seende foreldre oppdrar sine egne barn, skjer det oftest gjennom at barnet observerer den voksne med blikket. Når den voksne skal følge opp barnet, om det klarer tingene selv, så observerer den voksne barnets bevegelser og korrigerer, i noen sammenhenger ved å si ting, i andre ved for eksempel å håndlede barnet. Stine kunne ikke se hvordan barna løste oppgavene, og barna hennes kunne i mindre grad enn barn uten synshemming observere morens bevegelser og teknikker gjennom synssansen. Oppdragelse og samspill mellom Stine og barna har derfor hatt en annen form, både i språklige ytringer og korreksjoner, som har måttet være mye mer presise enn når seende foreldre sier: ”Så gjør du *sånn*”. Et slikt utsagn er ofte avhengig av at man kan se hva dette *sånn* er. Stine har funnet sine egne knep og måter å gjøre ting på, som kompenserer for det å se. Gjennom sine måter å oppdra barna på, som gjennom måten hun holdt sønnen inntil seg når hun matet han, slik at hun kunne kjenne hans bevegelser og hvor ansiktet og munnen til en hver tid var, etablerte hun en annen type kontakt med barnet, en egen form for sosialisering. Denne sosialiseringen var ikke avhengig av synet, men heller fundert på kroppens taktile grensesnitt mot omgivelsene. Siden Stine selv vokste opp som synshemmet, har hun mange erfaringer med seg som ungene hennes har kunnet dra nytte av, særlig fordi hun er så tydelig og ærlig i måten hun artikulere og formidler erfaringer og råd på gjennom språklige beskrivelser. Stine beskriver også at det gir andre typer utfordringer; ”...det er jo upraktisk som jeg har sagt til andre foreldre, det er upraktisk og skal stå over dem og skal lære dem ting

når ikke jeg kan... altså de ikke kan speile seg i hva jeg gjør og jeg kan ikke se hva de gjør av feil.”

Det er ikke alltid like lett for Stine å slippe kontrollen og la de andre slippe til innenfor hennes ansvarsområde. Hun fortalte blant annet om det å la ungene få prøve seg på kjøkkenet med matlaging. Kjøkkenet ser på mange måter ut til å være Stines domene. Hun er den som lager det meste av maten og som holder kjøkkenet i stand. Stine har et ryddig, rent og oversiktlig kjøkken, og hun har full kontroll med hvor ting er og vet selv hvordan maten skal lages i stand. Hun forteller at da ungene var små, slet hun litt med å slippe dem til på kjøkkenet på egen hånd:

... for faren med det er jo at jeg syns det er enklere å gjøre ting selv, for det er så vanskelig å se hvor mye de kliner og hvordan de gjør det. Hvis det blir for mye klin, at jeg ikke kan forutse at det går galt. Hadde du som seende stått og sett på at de rørte over bollen, så hadde du hjulpet til med én gang, men jeg kan ikke det, og da syns jeg det er mye enklere å gjøre det selv. På den måten hjelper jeg dem kanskje for mye.

Stine har alltid vært opptatt av å legge til rette for sønnene på best mulig måte, samtidig som det har vært viktig for henne at de har lært seg å være selvstendige og tore å stå i utfordringer andre foreldre kanskje ikke ville gjort.

Ungene har vel skjont at vi har gitt dem mange gode tips, for eksempel det å finne fram klær, å ha system på ting i skap og skuffer. Hvordan jeg kjenner når jeg skal re opp. Altså mange sånne praktiske ting har jeg jo funnet min måte å gjøre på. Jeg kan forklare dem det verbalt. Selv om jeg ikke kan vise dem, så kan jeg forklare; kjenn der og gjør sånn. Så jeg har vel kanskje klart å tilføre noe av det.

Hun har truffet mange ulike familier gjennom sin deltakelse i organisasjonslivet, i en foreldreforening for barn med synshemming:

Da ser jeg jo at ungene mine har vært heldige på mange måter fordi jeg vet det går an å fungere godt. Det blir liksom ikke den totale omveltningen i livet at du får en synshemmet unge; - Hva skal vi gjøre med dette her? Så jeg følte vel at vi hadde et mye mer avslappet forhold til det, jeg og mannen min. Vi visste litt mer om hva de skulle inn i, vi var litt tryggere rett og slett. Og det vokste vi vel litt på. Her var det noe vi visste hva var. Vi har latt ungene fått utfordringer og ikke vært så engstelig. Så det har vi jo sett resultater av, de har blitt trygge og kanskje fått gjøre ting som andre gruer seg litt å sette i gang med synshemmede unger.

Når barna er små foregår mye av omsorgen, oppdragelsen og korrigeringen fysisk, kroppslig og taktilt. Etter hvert som de blir ungdommer, øker den fysiske avstanden mellom foreldre og barn, og gjør at oppdragelsesformene må justeres og endres:

Det er mange ganger vanskelig også, ungdom, i puberteten, i opposisjon... Det er klart at når vi sitter ved middagsbordet, så har mannen min prøvd å korrigere en del ting da:
Ikke hold kniven sånn, gjør sånn. Kjenn der, føl sånn, mamma gjør sånn, prøv det.
Men så er det ofte vanskelig når de blir tenåringer og skal lære av foreldre.

Å ha ungdom med synshemming beskriver Stine som enkelt, tett og nært:

Det er en enkel måte å ha ungdommer på. Men, de er så mye sammen med oss. De spiser sammen med oss, er sammen med oss hele tida. Vi er mye tettere sammen. På båtturene for eksempel - andre ungdommer hadde dratt ut med jolla, gått tur på land. På den måten får vi beholde ungdommene lengre og tettere.

I en fase av livet en del unge søker ut hjemmefra, og hvor foreldrene vanligvis er mer bekymret for tomrommet som oppstår i fravær av ungdommene, så fyller ungdommene rommet i Stines familie.

En kald vintermorgen jeg kom på besøk hjemme hos Stine, oppdaget jeg fotspor i nysnøen utenfor huset og inngangspartiet deres. Fotsporene gikk fra ytterdøren og parallelt med og inntil ytterveggen på huset i en direkte linje mot døra til uthuset. Etter å ha åpnet for meg, fortalte Stine at hennes mann og den ene sønnen begge hadde influensa og var hjemme denne dagen. Hun ville stille litt ekstra for dem ved å fyre opp i ovnen på stua. Det var hun som hadde vært i uthuset og hentet ved. Hun beskrev for meg hvordan hun orienterer seg når hun bærer vedkurven fylt med ved fra vedskjulet og inn i huset:

Vi har en stor tønne til å ha ved i. Jeg tenker ofte at jeg skulle hatt tre armer. Begge armene er opptatt med hvert sitt håndtak. Jeg blir vant til å bruke hele kroppen. Når jeg må bruke hendene til noe annet, kjenner jeg hvor avhengig jeg er av å bruke hendene.

Begge hendene hennes er beslaglagt av vedkurven, så for å orientere seg og manøvrere med en fylt vedkurv foran seg, stryker hun den ene hoften langs husveggen mellom vedskjulet og ytterdøra til huset.

Med utgangspunkt i dette snakket vi videre om det å orientere seg, bevege seg i rommet:

Jeg går bort til ting og møbler for å ha det som holdepunkt. I stua, for eksempel, der går jeg inntil langs sofaen for å unngå gelenderet. I kjellerstua har jeg lagt matta sånn at jeg vet hvor trappeoppgangen er. Det er ei rye som ligger fra sittegruppa og fram mot trappa. Jeg bruker leggen mye, og låret, går inntil. Jeg har ofte hendene fulle. Jeg bruker hele kroppen. Ja, ubevisst bruker jeg hele meg for å ha hendene fri. Hvis jeg har ting å bære på, da liker jeg best å ha en hånd å holde i. Hvis ikke må jeg gå tett inntil med skuldra for eksempel.

Stine og jeg snakket om hjemmet hennes, som jeg hadde kommentert som ryddig og stilrent, pent:

Ja, jeg har det lettstelt da. Enkelt, ikke for mye stæsj og sånn. Jeg har veldig ordenssans og heldigvis så har sønnene mine det også i hvert fall, og, ja til dels mannen min ogs, kanskje. Han har vendt seg til at det er veldig viktig at vi holder det ryddig. Da er det mye enklere å gå over med støvsugeren og tørke litt støv og sånn, og ha orden i sakene og ikke ha for mye. Å ha det enkelt... sånn som med badet vårt. Det pusset vi opp for noen år siden nå, og det er så enkelt at du nesten kan sette høytrykkspyleren inn der og spyle over, altså. For det er ikke hyller og kapper og ting og tang. Det er enkelt, og da føler jeg at jeg har oversikten.

Når Stine beveger seg innendørs, hjemme, vet hun hvor ting er, men bruker også møbler, dørkarmen og vegger til å bekrefte hvor hun nøyaktig er. Av og til, når Stine gikk rett i sofaen, tenkte jeg at hun ikke visste at sofaen stod *akkurat der*, men det gjorde hun selvfølgelig. Når hun gikk bort og traff sofaryggen med låret, stoppet hun umiddelbart opp, endret kurs og gikk videre. Denne måten å orientere seg på tar hele rommet i bruk, og lar kroppen vise vei. Det gjør også at Stine kan opprettholde et tempo og flyt i bevegelsene. Hun trenger ikke bruke tid og energi på å sakke av på farta og føle seg fram til hvor sofaen er for så å endre kurs. Sofaen, og rya i kjellerstua som markerer hvor trappa er, utgjør referansepunkt for henne i hjemmet.

Du kan godt skjenke kaffe – om å servere og bli servert

Første gang jeg møtte Stine, hadde hun invitert meg hjem til seg på lunsj. Vi satte oss i salongen i stua. Hun hadde dekket bordet, pyntet med en grønn duk med matchende servietter til og telys før jeg kom. Hun tente lysene da vi satte oss. Hun kjente med fingertuppen hvor veken og hvor kanten av telyset gikk før hun satte fyrstikken borti. Stine serverte kaffe og smurte horn hun selv hadde bakt tidligere på formiddagen. Hun ba meg forsyne meg og sa: ”Du kan godt skjenke kaffe. Jeg pleier ikke å skjenke kaffe når det er folk som ser her.”

Det er ikke alltid viktig for Stine å servere maten eller kaffen selv. Hun beskriver ulike situasjoner hvor det er helt greit at andre serverer henne, da oftest når hun og eventuelt mannen er borte i selskap eller på ukjente steder. Når man servere det man selv har laget, ligger det mer *meg* i det. Vi gir litt av oss selv, og det bør være kortest mulig forbindelse mellom en selv, det man har laget og mottakeren. Hvis andre serverer det vi selv har laget, skapes større avstand til *meg*. Å skjenke kaffe kunne jeg godt gjøre for oss begge, det betød ikke noe, det lå så mye av Stine i bordet allerede - pådekkingen, pynten, de ferske hornene.

Stine mener det er mange blinde som gruer seg til selskap. Når man skal til å spise bløtkake, ha et flatt fat, en liten skje, og så skal man begynne å arrangere det. Iskake sa hun i grunnen er det verste. Selv pleier hun å be om dyp tallerken og skje. Hvis hun er blant kjente, står dette alltid stilt fram på bordet. ”I selskaper og sånn så er mannen min alltid der og hjelper meg. Mange tror at han også gjør det hjemme, siden han hjelper meg med mat og sånt i selskap og ved arrangementer.” Stine sa folk tror hun ikke kan klare over alt. Når de så kommer hjem til henne, ser de at hun ordner og styrer mens mannen sitter i godstolen.

Hvis hun har syklubbjentene på besøk, går ting ganske av *seg selv*, som hun ordla seg:

Når vi har syklubb, er serveringa helt enkel. Vi hadde aldri giddet ellers. Slippe at det blir hektisk. Da lager jeg vafler, boller eller fyrstekake. Det får jeg til. Jeg pleier også å ha oppkuttet grønnsaker og dipp... På torsdag ba jeg damene på fiskekabaret og kyllingsalat. Det tar en del tid, men det er så godt å ha greid alt selv. Kald mat er det beste jeg serverer, for da er alt klart på forhånd og jeg kan hygge meg sammen med gjestene. Dekke pent, jeg bruker fargeindikator på servietter og lys, så jeg får det litt stilig... Duker som jeg er usikker på om er rene, pleier jeg å henge på gelenderet øverst i trappa. Da henger de midt i synet til den som kommer opp trappa. Da spør jeg den første og beste som kommer inn.

Syklubbmøtene byttes de på å holde. De er enige om at det skal være enkel mat, slik at hver og en ikke må bruke masse tid på forberedelser siden møtene egentlig kommer i stand for å prate og ha det hyggelig sammen. Når Stine serverer kald mat, har hun oversikt og kontroll. Til jul pleier syklubben å bestille koldtbord hjem. Om sommeren går de ut og spiser.

Stine fortalte også at de er en vennegjeng, flere par, som møtes fast fra tid til annen. Da er det mer ordentlig mat, som hun sa, men bare én ting: ”Da er jo mannfolkene med, så da må det være litt ordentlig.” Å servere *ordentlig* mat menes mat med mer volum, gjerne varme retter,

mat en voksen kar kan bli mett av. Ikke grønnsaksdip og salater, slik som venninnene gjerne serverer til hverandre.

Stine fortalte at de nettopp hadde feiret ungenes bursdager hjemme hos dem:

Jeg står på med alle forberedelsene, og vil helst gjøre allting selv. Derfor kjenner jeg at jeg blir litt stressa, for jeg vil ha kontrollen til en hver tid. Når alle 20 gjestene er samlet, er det vanskelig for meg som vertinne å springe opp og ned med kaker, kaffekanner og vite hvor alt står. Alle vil gjerne hjelpe til, men jeg har likevel ansvaret for at ting blir satt fram og fylt på. Etter et hyggelig lag er det bare koselig å gå og rydde og vaske opp når jeg har blitt alene med det.

Alle vil gjerne hjelpe Stine, men hvis hun slipper andre til, mister hun oversikt og det bidrar til å skape uorden. Under dette besøket mitt var det konfirmasjonsforberedelser som opptok henne:

Mannen min gjør en kjempejobb med å redigere fram en film fra sønnen vår ble født og til i dag. Det er som om jeg ser ham for meg, når jeg hører ham prate, gråte og le. Jeg skulle selvfølgelig ha sett, men savnet er ikke så stort lenger. Jeg tenker på bordpynting, servietter, blomster og lys. Nå er jeg snart ferdig med sangen jeg har skrevet til ham. Det er vanskelig, men gøy.

De hadde bestemt seg for å leie et lokale framfor å ha middagen og kaffen hjemme hos seg selv. Stine skriver til meg i etterkant av konfirmasjonen: ”Så har vi hatt konfirmasjon, og det ble en flott feiring. Jeg liker å ha kontroll på alt; pynting av bord, mat, kaker, blomster og gaver. Jeg blir sliten av å være på et lokale hvor jeg ikke er kjent, men det er deilig å komme hjem til ryddig hus.”

Stine fortalte tidligere om nyttårsaften. Da hadde hun laget i stand to kalvesteker og ryddet og vasket i huset mens mannen og sønnene var på nyttårsrenn. Stine hadde kjøpt inn blomster og dekket bordet med servietter og lys. Hun ville legge mest mulig til rette, ordne alt slik at det ikke ble så mye styr for mannen. De var til sammen ni stykker og bare kjente:

Det er så behagelig at de er kjente. Jeg kunne la grytene stå på kjøkkenet. Alle går fram og tilbake og forsyner seg selv. Jeg sitter ved bordet og blir servert. Jeg slapper mer av på det nå enn før. Men, når det kommer til desserten, dekker jeg på kaffekopper og fat. Jeg tar opp iskake. Det er jeg som har bakt og som koker kaffe; Det er godt å kunne være vertinne.

Det ligger ulike meninger i de forskjellige kontekstene og handlingene. Når det bare er kjente som kommer i sosiale lag, slapper Stine mer av, tar ting mer uhytidelig. Samtidig er det viktig for henne å være vertinne, og det er hun gjennom å lage maten, servere, fylle på.

En ettermiddag gikk Stine i gang med å lage middag til oss, familien og meg. Hun mente det kunne være interessant for meg å se på hvordan hun gjør det. Hun skulle lage pai med gjærbunn. Det syns hun er greit. Hun begynte med å ta fram mel, gjær, bolle, litermål. Hun målte opp mens hun kommenterte at det er viktig med håndhygiene fordi hun må bruke fingrene mye i matlaging. Når hun måler vann, har hun pekefingertuppen nedi litermålet. Hun har også markerte kanter for hver desiliter. I paien skulle hun ha 3 og $\frac{1}{2}$ dl vann og måtte kjenne litt ekstra etter siden det befant seg mellom to kanter (desilitermarkeringer). Hun smuldret gjær i den varme væska og rørte rundt med en gaffel mens hun kjente etter om gjæren løste seg opp. Hun knadde og satte så deigen til heving. Mens den hevet, tok hun fram skjærefjøl og kniv, gikk så i kjøleskapet etter paprika, løk, skinke, egg, fløte og revet ost. Jeg fikk etter hvert hjelpe til med å skjære løk, mens hun skar paprika og bogskinke opp ved å holde den i sin hule hånd ned mot benkeplaten og skjære tett ved fingrene. Hun kjente stadig på bitene etter hvert som de ble skåret opp. Hvis noen var for store, skar hun dem mindre. Alt ble lagt oppi en bolle. Hun kjente hele tida rundt kanten av bollen om det var noen av ingrediensene som havnet utenfor og om noe ble liggende oppover langs kantene. Hun knuste egg og hadde i fløte før hun vispet det sammen og hadde revet ost i bollen. Stine forklarte at hun pleier å kjøpe $\frac{1}{2}$ -kilos pakning med revet ost. Det syns hun er veldig greit. Nå skulle hun for eksempel ha 250 gram, som jo er halvparten. Da kan hun kjenne på pakken når den er halvfull. Stine kjente et par ganger på deigen og spurte meg om den så bra ut. Hun klemte deigen ut i en kakeform og sammen helte vi fyllet i. Hun jevnet det ut og klemte ned langs kantene. Stine fortalte at hun alltid bruker hansker til slikt arbeid. Hun har eksem, særlig på hendene, og har et høyt forbruk av engangshansker. Stine satte klokka på ringing og begynte så å lage en salat. Hun spurte meg etter hvert om salaten så ok ut og fortalte om historier hun hadde hørt fra andre om å finne mark i salaten. Selv ser hun det ikke.

Stine pleier å rive salatbladene. Det gir henne bedre kontroll over hvor store bitene blir. Hun tok en halv agurk opp fra kjøkkenbenken og la den inni venstre hånd med snittflaten ut. Hun holdt en kniv i høyre hånd og skar flere dype snitt inn på langs av agurken. Så tverrsnittet hun agurken i passelige biter. Hun åpnet deretter en boks ananas som hun helte over i en liten krukke, mens hun kommenterte at det ikke er alle som liker ananas i salaten. Mens Stine laget i stand middagen, rotet hun litt rundt seg og griste litt til, men hun kontrollerte benken og

området rundt jevnlig og ryddet etterhvert. Hun fikk to mindre deigflekker på buksene som hun etter hvert oppdaget ved å kjenne på klærne, og skrapte det bort. Hele tida mens Stine jobbet med matlagingen, skumset hun borti ting for å kjenne seg fram. Hun hadde høyt tempo, hentet ut fra kjøleskap, kjøkkenskap og -skuffer og ryddet på plass. Mens paien stekte, satte jeg meg sammen med mannen og den ene sønnen i stua som så sport på fjernsyn og småpratet. Stine gikk rundt og ordnet i huset. Hun lurte etter hvert på om ikke kjøkkenklokka skulle ringe snart, kanskje hun stilte den feil? Hun ba mannen se om paien var ferdig. Mannen gikk ut på kjøkkenet og kikket inn i ovnen mens han spurte hvordan den skulle se ut når den er ferdig. Stine forklarte at det skulle være en gylden brun fast hinne på den. Han sa han var usikker. Etter en stund tok Stine paien ut, og spurte meg om den så grei ut. Hun kjente lett på pailokket om den var fast nok, og lot den få stå og sette seg litt mens hun dekket bord. Vi spiste på kjøkkenet. Hun og sønnen satt i slagbenken ved veggen, mens mannen og jeg satt på hver vår stol ved siden av hverandre rett overfor Stine og sønnen. Mannen serverte sønnen, mens jeg forsynte Stine. Stine fortalte meg senere at mannen hennes pleier å forsyne alle med mat fra grytene, for det er så mye enklere, men føyde til et: "... jeg bruker ofte gode biffkniver, slik at vi kan greie å dele opp kjøtt og fisk på tallerkenen selv."

Under middagen kom vi i snakk om et månedsopphold Stine skulle ha på Beitostølen mens mannen og sønnene skulle være hjemme alene. Stine uttrykte bekymring for hvordan det skulle gå med matstellet, og jeg spurte mannen hvordan han trodde det ville bli. Han lo litt og svarte at det lurte foreldrene deres også på. "Det blir bra", svarte han. Stines fravær mente både han og sønnen var relativt ukomplisert, og han la til: "Det blir mye pølse og pizza." Mat og måltider inneholder ikke bare ingredienser som energi, karbohydrater og fett, men er fylt av relasjoner, normer, verdier og ideologi. I norsk sammenheng spiser vi hverdagsmaten på kjøkkenet og søndagsmiddag og festmiddag i spisestua (Bugge og Døving 2000). Hverdagsmat skal i følge ideologien være ordinær og sunn, mens alt det andre (helger, høytider etc.) skal være ekstra. Pizza skal ikke spises som hverdagsmat, men når man skal skeie ut, kose seg (Døving 2003). Når Stine reiser bort og mannen og sønnene blir alene igjen, velger de enkel mat, men også mat de sikkert synes er godt å spise en gang i blant. Selve matlagingen har ikke betydning for hennes mann i samme forstand som for Stine. Stine legger kropp og sjel i å lage maten, som et aktivt og meningsfullt engasjement hun fyller hverdagen med.

Stine fortalte om å være på Hurdal, et syns- og mestringscenter eid og drevet av Norges Blindforbund:

Hurdal-senteret er senteret for blinde. Der slapper jeg kjempegodt av. Det lengste jeg har vært der oppe, er vel en snau uke. For jeg har ikke følt at jeg kunne reise fra familien her og være der oppe. Å dra dit opp og føle at: Her finner jeg fram, her kan jeg gå rundt med stokk, det gjør alle andre. Her er alt lagt til rett for meg og det kommer noen bort (og spør); om jeg skal ha mer mat? Jeg kan sitte der og få allting servert. Og for meg da, som hele tida smører skiver og lager middag og ordner her hjemme, så er det et fristed og det er så godt.

Å bli servert, er en deilig pause fra hverdagen. Vanligvis bruker hun av egen tid og krefter på å planlegge, lage og servere måltidene hjemme. På Hurdal kommer hun til dekket bord. Stine nyter slike opphold, men som vi senere skal se, beskriver hun det som farlig å bli for avskjermet fra den seende, og for henne, virkelige verden. Å bli servert kan gjøre henne sløv og fjerne henne fra det seende samfunn hun ellers deltar aktivt i. Stine er samtidig i stand til å veksle mellom seende og blinde miljø. Hun er svært bevisst på dette, og anser det å være på slike opphold på Hurdal som unntaket, som en slags ferie, hun blir ”lat” i den forstand at den delen av henne som inngår i hverdagslivet. De dagligdagse gjøremålene, omsorgsoppgavene og de sosiale relasjonene blir fraværende. Det gir henne pause og påfyll, samtidig som det bryter med hverdagslivet hennes.

Tilbake til hverdagen - Å lage middagen selv, fra bunnen av, trenger ikke handle om å vise hvor flink man er, men om en opplevelse av autentisitet, ekthet. Det ligger en del av en selv i det ferdige produktet. Stine inviterte meg jo til å være sammen med henne, dele matlagingen med henne. Det skapte både en trivelig og spennende ramme for å være deltakende i slike aktiviteter. Det minte meg samtidig om mitt eget forhold til matlaging; å legge sjela si i det, om å lage alt som mulig er fra bunnen. Jeg kan selv kjenne, etter å ha stått over grytene i timevis, en form for utmattelse og tomhet når festmiddagen endelig er klar og servert. Nytelsen ved maten har vært å lage den, selv, kjenne med fingertuppen om smøret og eggeplommen har samme temperatur, hånda som pisker smøret inn i eggeplommen i hollandaisesausen, akkurat passe fort eller sakte, varmt nok til at sausen tykner, men ikke skiller seg. Gleden av å oppleve at sausen får riktig konsistens mens jeg står og pisker i gryta ved komfyren, smaken av sausen på tungespissen, passe avstemt mellom syrlig og rund, erstattes nærmest av apati når gjestene får den servert på fatet.

Kvae på hendene, pynting til jul

Tomheten handler om opplevelsen av å legge både kroppen og sjela si i matlagingen, i det som serveres. Vi gjør noe vi opplever som betydningsfullt og som for oss er måter å være nærværende på. Dette viser Stine også fint gjennom sine fortellinger om pynting, vasking og baking til jul. Å *gjøre* disse tingene er å gjøre jul, det er ikke et middel (vasking) som fører til et mål (rent til jul), men er aktiviteter som fyller ut det Stine og familien, og mange andre nordmenn, ser som meningsfylt og av betydning i slike høytider. Selv syns jeg for eksempel det er problematisk å kjøpe pepperkaker eller ferdig pepperkakedeig. Ikke fordi de ikke smaker godt, men fordi pepperkakebaking er en del av aktivitetene som gjør jul i vårt hjem. Deigen skal lages den ene dagen, kjennes på, klypes i med barnehender, og smakes på. Mens smøret og melken varmes i gryten sammen med krydderet, fylles huset med deilige aromatiske dufter og med forventningsfulle unger rundt. Vi skal vente til neste dagen med å bake deigen ut slik at den får satt seg, som Ingrid Espelid uttrykker det. Familien samler seg så rundt kjøkkenbordet til utbaking, steking og pynting. Hele prosessen er en viktig del av erfaringen av adventstid og jul. Når jula er omme, er ikke pepperkakene alltid spist opp.

Jeg besøkte Stine igjen en stund etter jul. Vi snakket mye om tradisjoner og forventninger knyttet til høytid, og om hvordan hun og familien lager jul. Hun sa at det er krevende operasjoner. Det er hennes jobb, og mannen hennes er ifølge henne selv ikke like opptatt av det som hun. Stine hadde sendt meg beskrivelser hun hadde nedtegnet fra juleforberedelsene sist år:

Jeg fant all julepynten i år, gikk grundig til verks, rom for rom. Da kjenner jeg over alle hyller og karmen. Husker å bytte ut alle duker og brikker og husker farger og hvor jeg legger alt. Jammen blir jeg sliten av dette, aller mest i hjernen. Etter å ha befolgt juletreet er jeg fornøyd med meg selv, med kvae på hendene.

Stine fortalte at hun ikke pleier å pynte med alt som er i eskene, men tar fram det viktigste. Inne i kneveggen på loftet har de et kott hvor alle eskene står. Det er én eske for stua, en annen for kjøkkenet, én for kjellerstua, og én hver for ungenes rom. Eskene er ikke merket, men hun kjenner med en gang på tingene nedi hvilke det er. Hun pynter ett og ett rom så det ikke blir så slitsomt, så hun skal slippe å grue seg: ”Jeg vil ikke at det skal bli stress. Jeg liker det jo egentlig. Det skal jo være hyggelig.” Alt har sin faste plass, og de samme tingene går stort sett igjen: ”Vi har en julekrybbe, som søstera mi kjøpte for mange år siden. Den bare *må*

jeg ta fram. Et år sa den eldste sønnen min til meg: Men, mamma, du har lagt sauene i krybba der hvor Jesusbarnet skal ligge!”

Stine gjorde i samtalen et poeng ut av at hun er vant til å vente til jul med å begynne pyntingen. Hun skjønner det er annerledes nå, at man begynner mye tidligere:

Jeg må bli moderne. Før har jeg hatt lilla fram til ca 20. desember. Da må jo alt gjøres da! Det blir så hektisk fram mot julaften da. Alt er blitt roligere, koseligere, siden jeg begynte pyntingen tidligere. Jeg har god tid. Før skulle jeg rekke over alt, skulle bake alle sortene, og man skulle liksom vente med alt til oppi jula.

Mye av det som er jul for oss som feirer denne høytiden, er selve forberedelsene. Å ta fram pynten, legge på adventsduk, rydde og vaske alle rom, bake julekaker, er aktiviteter som setter oss i stemning. Vi *toner* inn, finner roen, tenker med forventning på høytiden som skal komme. Selve jula kan oppleves som et antiklimaks. Stine registrerer at det er blitt vanligere å begynne pyntingen til jul tidligere, dvs. å skifte fra adventsfargene (lilla) til julefargene (rød) før. Kanskje dette er fordi vi ønsker å drøye selve den aktive delen av julehøytiden, forberedelsene, slik at vi får beholde den lengst mulig?

Når det gjelder julebaksten, baker Stine mandelkaker, som er småkaker av kransekakedeig. Hun maler mandler, lager hele deigen fra bunnen av. Hun prøvde et år med ferdigdeig, men fant ut at hun likte best den hjemmelagde deigen. Hun baker også gjærbakst med frukt i. Svigermoren og hennes mor baker hvert år og gir barna sine. Da er det sirupssnipper, sandkaker, krumkaker og smultringer. Stine fortalte at hun har andre med seg når hun skal handle julegaver, for det kan ikke mannen hennes fordra.

Mor og svigermor kommer også for å hjelpe til med rundvask av stua og soverommene. Resten tar hun selv. Kjellerstua tok hun i midten av desember og vasket, ordnet og pyntet der oppe. For Stine er det viktig å ha oversikten.

Jeg vasker og stryker juledukene selv. Jeg har en hvit vinterduk og oppå den legger jeg en rød løper, midt på bordet. Jeg spør den første og beste som dukker opp om løperen ligger midt på. Det er ikke alltid så lett å kjenne det... Jeg spør mannen min om råd. Er duken slett nok? Passer disse lysene til denne duken? Jeg spør mannen min om farger og sånt.

Det er mannen hennes som har ansvaret for å ta inn juletreet, kappe det til og sette det opp.

Det er han som tar på lysene. Jeg bestemmer pynten. Det er fire kongler som bare rett og slett skal henge øverst. Vi er tradisjonsbundne. Vi vet hva vi skal ha på treet. Det er de andre, stort sett, som henger på treet. Mens vi pynter treet, hører vi på en fast jule-CD, Oslo Gospel Choir.

Hele familien er samlet når de pynter juletreet. Det er Stine som tar ned pynten når jula er omme: ”Så vet jeg hvor jeg har det til neste år. Mannen min tar ned lysene.”

Ritualer som jul og juleforberedelser gir erfaringer hvor folk bringes sammen, ikke bare gjennom praktiske oppgaver, men som påminning og klargjøring overfor en selv og hverandre hva tradisjonen er til for, hvilke forventninger og roller som bringes inn gjennom de ulike stemningsfulle luktene, smakene, lydene, berøringene. Ritualene gjør livet minneverdig og binder sammen selvet og verden (Howes 2003), og skaper integrasjon og helhet mellom mennesker. Ritualer rommer handling, er noe man gjør og som man får tilgang til gjennom pynting, baking, vasking. De blir begripelige gjennom sammensatte sanselige erfaringer; lyden fra en jule-CD, lukten av kvaer, berøringen av treet og av pynten, duften av nyvasket hus og nystekte mandelkaker. Det som gir ting og ritualer sansende mening og gir dem ny mening, er ikke bare minnene vi knytter til dem, men hvordan vi erfarer dem, akkurat nå: ”Sensory signification is a continuing development, not a simple reliving of once-learned associations” (ibid.: 44). Sanselige fenomener, minner og persepsjon knyttes sammen med materialitet og sosiale betydninger.

Nabolagets narrativ

Ved et av besøkene jeg hadde hos Stine inviterte hun meg med på en gåtur rundt i nabolaget hvor de har bodd siden de var nyetablert og bygde hus for mer enn 20 år siden. Hun ville at vi skulle gå den samme ruta som hun vanligvis går sammen med enten mannen sin eller venner. Ellers når vi var ute sammen, holdt Stine hånda si rundt albuen min, men denne gangen hadde hun et elastisk bånd som hun ba meg ta grep i med min venstre hånd. Selv holdt hun i den andre enden av båndet med sin høyre hånd. På den måten var vi forbundet med et bånd av rundt 20 cm elastikk som ga kroppene våre mer rom rundt oss enn vi ellers hadde når jeg ledsaget henne og vi var forbundet mer direkte gjennom armene våre. Strikken gjorde at vi kunne bevege oss mer fritt og selvstendig, og var alltid med Stine på denne turen, enten hun gikk med mannen sin eller ei venninne. Ruta tok oss rundt én time å gå, og hele veien hadde jeg opplevelsen av at det var Stine som hadde kontrollen med retningen, farten og lokaliseringen i omgivelsene. Jeg hadde innimellom problemer med å holde følge med henne i

hennes raske tempo. Vi snakket om det å gå, om rytmen og hurtigheten hennes. Hun fortalte at når hun går ute, må hun holde tempoet oppe, hun må ikke sakke av. Det er veldig viktig for henne ikke å bli utrygg og engstelig for å gå på noe eller miste retningen: ”Jeg er ikke noe engstelig av meg og nå er jeg i bedre fysisk form enn da jeg var 20 for da trente jeg ikke. Så jeg føler selv at jeg stoler mye mer på meg selv nå, selv om synet er blitt vekk, altså.” Stine orienterer seg bedre uten synssansen. Hun har lært å spille på lag med omgivelsene på andre måter og ved å trene opp kroppen sin til å være i god fysisk form. Vi skal i senere kapitler se at flere andre synshemmede problematiserer dette med synsresten som forstyrrende i orientering ved hjelp av førerhund. Vi snakket litt om hvordan Stine kunne sett for seg livet med en førerhund. Tidligere, mens ungene var små, ville det vært uaktuelt fordi hun hadde nok med ungene og huset. I tillegg drar hun og mannen ofte ut sammen. Likevel påpeker hun at mannen og sønnene er mye ute på trening i helger, og da kjenner hun at hun burde hatt en mulighet til å komme seg ut alene. Hun går alene rundt i nærområdet, for der kan hun finne fram, men tør ikke gå lenger når det er snø.

På vår tur langs den velkjente ruta hennes, gjorde elastikken det mulig for henne å orientere seg og holde retning og rytme og til enhver tid vite hvor vi var, både i bevegelsene og i fortellingen. Stine beskrev hele tida omgivelsene og retningen vi gikk i. Min oppgave bestod stort sett av, i tillegg til å være turkamerat, å bekrefte omgivelsene etter hvert som hun beskrev dem. Stine fortalte om nabolaget og hvordan det var rundt der på den tida da alle var nybyggere:

Jeg giftet meg da jeg var 20, og vi flyttet inn her da. Vi bygde nesten på likt alle sammen, så vi ble jo veldig godt kjent når vi holdt på her da... Jeg kunne til og med hjelpe til å bære lecablokker og jeg syntes det var moro å kunne gjøre noe, for da så jeg jo litt og kunne være her nede sammen med mannen min og hjelpe til også. Så ble jeg kjent med naboene her. Vi lånte ting av hverandre og hjalp hverandre litt også.

Det bodde etter hvert mange småbarnsfamilier rundt dem, og det var andre unger å leke med. Stine hadde naboene rundt seg, hun hadde et godt forhold til dem og det var flere som var hjemme med unger:

Om de jobbet litt så var det ikke hver dag, så vi hadde litt kontakt. Så har jeg en søster som bor et par kilometer herfra. Hun har en datter på alderen med sønnen min. Så vi gikk til hverandre. Da hadde jeg barnevognen bak meg, for da måtte jeg begynne med stokk. Så da gikk jeg med stokken foran og barnevognen bak, og jeg gikk til henne og

hun kom til meg også. Svigerinnen min bor også i nærheten, så jeg har vært veldig heldig med det nettverket, med venninner og sånt. Det er derfor jeg har trivdes så godt med å gå hjemme, for det var alltså noen å ringe til og det er det ennå, noen å snakke med eller besøke. Jeg har vært kjempeheldig med det.

Jackson (1995: 86) viser til Bachelard når han betegner huset som vårt første univers. Jackson beskriver huset som en tilstand hvor vi har et fundament, tilhørighet, stabilitet og følelse av omsorg og frihet. Å bygge sitt hjem handler om mer enn det ferdige huset. Det dreier seg også om vår væren-i-verden som menneskelige eksistens, med referanse til Heideggers dwelling-begrep. I Ingolds (2000: 185) bruk av dwellingbegrepet betones hvordan mennesker og omgivelser må ses som sammenknyttet. Han bygger på Heideggers diskusjon om forskjellen mellom det å bygge og å bo. Heidegger viser til den vestlige modernitetens diskurs om å bygge og bo som to adskilte, men samtidig komplementære aktiviteter, relatert som midler og mål. Å bo i denne forstand betyr da å bebo et hus, hvor bygningen ses som en konteiner som rommer noen bestemte aktiviteter i livet. Ingold, gjennom å bygge videre på Heideggers forståelse, argumenterer for at det å bygge heller må ses å tilhøre vår måte å bebo verden på. Vi bor ikke fordi vi har bygd, men vi bygger og har i tidligere tider også bygd fordi vi bor. Det vil si at å bygge er i seg selv allerede å bo: "... the forms people build, whether in the imagination or on the ground, arise within the current of their involved activity, in the specific relational contexts of their practical engagement with their surroundings" (ibid.: 186). Gjennom aktivt å bidra selv, bære lecablokker, ta i bruk de nære omgivelsene sammen med barna, knytte bånd til naboene og familie, bygger Stine sitt univers, fylt av mening og integrasjon.

Stine fortalte at den yngste sønnen var så aktiv som smågutt at hun ikke kunne gå ut med han uten å ha på han sele:

Når jeg lukket opp døren, så var det å smekke på selen, og så gikk jeg med han i bånd med en tre meters lenke rundt omkring på [bolig]feltet. Andre gikk da med hunden sin og jeg gikk med han. Og da var det trygt, det er blindvei her, så det er veldig trygt å gå ute her. Og vi hadde sandkasse og lekestativ og sånne ting nede i gården vår selv. Men jeg var ute sammen med han, og da hadde jeg tid til det. Jeg hadde tid til å være ute.

Selv om det fortsatt er en del av de opprinnelige familiene som bor i nabolaget, har det skjedd en del forandringer oppgjennom årene:

De helt nærmeste her skilte seg etter noen år, så vi følte vi bodde midt i skillsmissebakken. Det ble liksom litt farlig å bo her, men det gikk bra med oss heldigvis. Mange av dem var nok litt eldre enn oss, for vi begynte jo veldig tidlig. Det var veldig trist, men de som bor her nå har også bodd her i en 8-10 år, så vi har blitt godt kjent med dem òg. Så jeg føler at det er like nært egentlig.

Vi gikk også tur ned til sentrum av tettstedet, og Stine fortalte om de ulike forretningene vi passerte. Hun hadde oversikt over hvilke bedrifter som holdt til i de forskjellige byggene hun pekte ut for meg, både de som har lagt ned driften og de få butikkene som fortsatt greier å klore seg fast i et forsøk på å overleve på dette lille tettstedet. Stine viste meg de ulike bygningene som nå stod spøkelsesaktige tomme og forlatte. Der hadde det tidligere vært frisørsalong, bakeri, skobutikk, fra tida da det var liv laga for nærbutikken og nærsentrum. Nå har bysentrumets større kjøpesenter og mangfold av butikker lokket folk vekk fra nærmiljøet når de skal handle, og eksistensgrunnlaget til forretningene har sakte, men sikkert, forsvunnet. Steder som har vært levde, kan beskrives som fylt med nærvær av fravær (de Certeau 1984: 134).

Mens vi gikk rundt i nærområdet, forklarte Stine meg hele tida hvordan hun går for å orientere seg, og hun traff fotgjengeroverganger og foretok retningsendringer i kryss imponerende presist. Hun fortalte at hun følger kantene. Når hun skal til kjøpesenteret, kommer hun opp fra en undergang og går så rett fram til hun kommer bort til veggen av kjøpesenteret. Da følger hun veggen hele veien rundt til hun kommer til inngangen. På vei hjemover sa Stine at hun ville vise meg noe hun hadde fått til. Vi kom etter hvert til et kryss hvor vi gikk over veien for å ta fatt på en lang svingete gangsti opp en bakke. Langs gangveien lå det kantsteiner gjennom svingen. Stine fortalte at det er hun som har fått kommunen til å legge steiner som markering av kanten. Hun sa det ble så mye styr for så lite. Hun hadde til slutt tilbudt seg å betale for det selv. Steinene er en svært viktig markering for henne når hun kommer ned bakken og skal finne ut av hvor hun skal krysse for å komme over på gangstien mot butikken. Hun forklarte at det gjør henne mye mer selvstendig og ikke hjelpetrengende. Da kan hun selv gå på butikken for å handle, og det er veldig viktig for henne for å kunne være selvstendig. Kantsteinene er referansepunkt for Stine, når hun tupper stokken borti dem og følger dem langs svingen, vet hun hvor hun er og hvor hun skal.

Gjenstander kan sies å forankre tida (Tuan 1977: 186). Dette rommer ikke bare en praktisk betydning, steinene utgjør hukommelseshjelpemiddel (Howes 2003: 44), hvor meningen ikke er lagret i steinene, men som i Stines møter med dem, frambringer minner, hukommelse og

informasjon om viktige deler av hennes liv. Kantsteinene i svingen, gjennom sin tilblivelse - Stines kamp for selvstendighet - og hennes bruk av dem, blir noe personlig, noe som gir gjenklang i hennes selv (Frykman og Gilje: 47). De gjør henne i stand til å finne fram til butikken på egenhånd og er avgjørende for at hun skal kunne være selvstendig i størst mulig grad. Steinene kan sies å utgjøre personlige landemerker for henne. Kusenbach (2003) sammenlikner folks navigering gjennom kjente omgivelser fulle av personlige landemerker med det å gå gjennom et personlig fotoalbum eller en dagbok. Mens vi gikk, enten i nabolaget eller i byen, og Stine fortalte, kunne jeg også knytte tidligere fortellinger hun hadde delt mens jeg intervjuet henne og hadde samtaler med henne hjemme, til de ulike stedene og punktene, slik at de ga rikere beskrivelser og bidro til å fylle ut bildet.

Gjennom å gå slike runder med Stine, både i omgivelsene i lokalmiljøet hjemme og i byen, konstrueres en kontinuerlig fortelling om sted, om sosiale relasjoner, om historie, om bygninger og fysiske omgivelser, og om et selv. Relevansen lå i det hun pekte ut og fortalte om, hva ting, folk og steder betyr for henne og også hva de tidligere har betydd. Disse turene med Stine ga tilgang til en personlig biografi (ibid.: 466), hvor koblingen mellom steder og livet hennes kontinuerlig kom til uttrykk. De Certeau beskriver rom nettopp som "...a practiced place." (de Certeau 1986: 117). Sted rommer posisjoner og indikerer stabilitet. Sted som begrep refererer ikke bare til geografiske lokaliteter, men til en dialektisk relasjon mellom omgivelser og menneskelig narrativ (Sheldrake 2001: 1). Sted er rom som har kapasitet til å bli husket og som har "... a determining influence on the way people behave, the way they think, the rhythm of their lives and their relationships" (ibid.: 4). Et sted inviterer til deltakelse i bestemte omgivelser, omgivelser som innebefatter sammensatte relasjoner mellom menneskers kropp og naturlige miljø. Steder for Stine er ulike måter å plassere seg i og aktivt ta i bruk rommet på, som nabo, småbarnsmor, som kunde i butikker, som venninne. Gjennom materielle referansepunkt, som dette huset eller denne svingen, forteller hun historien om sitt liv og om hva som er og har vært meningsfylt for henne. Som for oss alle er Stines utgangspunkt i verden i og fra kroppen. Det er den som både erfarer og bygger verden og som er redskap for refleksjon om selv og om den samme verden. Desjarlais (1992: 39) uttrykker dette slik: "The ways in which a given people build houses, conduct rituals, and tell stories influence the ways in which they experience their body."

Når kan man si at et sted eller område er blitt ens eget? Stine, som vi alle, har bygd sitt forhold til det som er viktig i verden rundt henne i og gjennom kroppen. Hun har vært med å bygge huset, innrede det, blitt kjent i nabolaget gjennom å bruke det, gå i det, leke med

ungene der, gå turer, få venner. Følelsen av stedet er bygd opp over tid, av flytende og undramatiske, gjentagende dagligdagse erfaringer. Det er, som Tuan (1977: 184) formulerer seg, "... a unique blend of sights, sounds, and smells, a unique harmony of natural and artificial rhythms such as times of sunrise and sunset, of work and play. The feel of a place is registered in one's muscles and bones."

Vi er det vi har; av venner, familie, kunnskap, ferdigheter, og vi har gjort gode gjerninger. Slikt er ikke alltid tilgjengelig for observasjon. Stine fortalte om det, men vi *gjorde* det også. Vi vandret på en måte gjennom Stines narrativ, rundt i nabolag, møtte venninner, var på treningssenteret, lagde middag, var sammen med familien. Stine ville ikke bare fortelle meg, men også vise meg hvem hun er; mer enn hva den forenklete presentasjonen viser (Tuan 1977: 186). Stines ferdigheter og kunnskap formidles gjennom det hun gjør, måten hun bruker kroppen på og møter omgivelsene på, de sosiale så vel som materielle. Dette er ikke skjult.

Narrativer gjøres, ikke bare fortelles. Gjennom å dele hverdagens aktiviteter med Stine og ved hennes egne beskrivelser, ble også fortiden tilgjengelig. Narrativer er ikke bare representasjon, men også presentasjon og prestasjon; vi vandret gjennom Stines historie. Fortellingen skaper sammenheng. Gjennom å knytte sammen hendelser i tid og rom gis menneskers liv orden og mening: "Narrative provides a way of temporally experiencing the world by the way it records and recounts, defines, frames, orders, structures, shapes, schematizes and connects events" (Rapport og Overing 2000: 284). Vandringene vi foretok rundt i lokalmiljøet og i sentrum, rommer også fortellinger om hvordan det var å være i etableringsfasen på 1980-tallet, ikke bare som synshemmet, men som kvinne, synshemmet, kone, mor samtidig. Nabolaget ble etablert i den tida de bygde, alle naboene rundt dem var unge par med barn, flere kvinner var hjemme med barna, man var ute sammen med ungene på lekeplassen. Kusenbach snakker om nett av sosiale relasjoner mellom personer som bor innen, eller har bodd innen, et bestemt område, lokalmiljø, og betegner det som sosial arkitektur (Kusenbach 2003: 474).

Å strekke seg mot verden

Stine og jeg diskuterte ved flere anledninger det hun beskrev som spenningsfeltet mellom å akseptere at man er svaksynt og blind, men samtidig forholde seg til og leve i en seende verden. "Det er viktig for meg å være i kontakt med synshemma. Det er mye usikkerhet i å være i seende miljø, for eksempel når mannen min og jeg er på tur med seende folk; kan jeg gå i dette løypeområdet? Det er slitsomt, da har jeg mest lyst å være hjemme." Samtidig

beskriver hun det som passiviserende å være for lenge i såkalt blindemiljøer. Hun fortalte om et opphold på Hurdal:

Jeg var en uke på Hurdal for å bli informatør. En uke, da fikk jeg stor dose. Jeg forsøker å begrense det når jeg kommer hjem... Det er sært å snakke om førerhund, mobility, punkt, DAISY spiller. Jeg er bevisst på ikke å snakke for mye om det. Den beste måten å løse det på, er å være med på aktiviteter som seende er opptatt av. Vi må engasjere oss i det de seende er opptatt av, fordi vi lever i en seende verden. Jeg vil ikke være perfekt blind, må få lov å bomme litt... men, jeg trives best når jeg er mest mulig lik dem, de seende. Også i forhold til mannen min, at jeg har de samme interessene som han og dem vi er sammen med.

Stine understreker selv at det er viktig for henne å være sammen med andre synshemmede, med mennesker hun kan dele erfaringer som blind med, samtidig som hun sier det er en balansegang: "... jeg kjenner selv at jeg kan ikke ha for mye av det for jeg tror rett og slett jeg ville bli veldig sløv av det. Og så føler jeg at da trekker jeg meg unna, hva jeg skal si, det normale samfunnet som jeg lever i." Det normale samfunnet som hun refererer til, er innenfor rammen av hverdagslivet hennes. På Hurdal blir hun uoppmerksom, sløv. Hverdagen hjemme er kjent, men krever samtidig hennes engasjement og oppmerksomhet; stå på, være i det, løse utfordringer. Stine viser fryktløs omgang med omgivelsene, uten redsel for å slå seg eller falle når hun treffer på hindringer. Når hun går eller småløper inn i noe, stopper hun umiddelbart, reorienterer seg, for deretter å endre retning. Det er sjeldent å se henne bruke hendene til å føle seg varsomt fram foran og rundt seg. Stine blir sansende sløv av Hurdal, samtidig som det representerer frihet, avslapping; hun slipper å anstrenge seg for å finne fram, hun blir servert. Hun er sammen med andre som skjønner og kjenner på egen kropp hvordan det er å være blind.

Stine fortalte at hun hadde fått tilbud om å gå en skole for blinde og svaksynte da hun var ungdomsskoleelev siden hun hadde så dårlig syn. Stine hadde takket nei:

Jeg hadde mitt sosiale nettverk og jeg ønsket absolutt ikke å bli spesiell, på en måte. Som voksen skjønner jeg jo at jeg oppfører meg mye bedre med stokk. Selv om jeg tydeliggjør min blindhet mer da, så ser det mye bedre ut enn om jeg skal famle meg fram... Så på en måte er det viktig for meg nå å være tydelig blind. Det har noe med aksepten blant venner og sånn, at du helst vil gli inn i mengden og være lik og alt det der.

Ved å være mer tydelig blind passer hun mer inn i den seende verden. Hun blir tydelig, tar seg til rette i den samme verden som andre, seende, hun fyller livet og rommet rundt seg med aktiviteter og mening som knytter henne til kulturelt og sosialt verdsatte rammer. Hun tør å ta verden i bruk, konfrontere den, bokstavelig talt gjennom å berøre den, krysse grenser som andre kanskje ikke tør. Å være *engasjert* i det seende er opptatt av, er også å være kroppslig engasjert og å strekke kroppen, møte seende omgivelser gjennom det å være blind:

Særlig i forhold til å være gift med en seende mann så føler jeg at det er ekstra viktig. Jeg må nok absolutt strekke strikken lenger for min egen del enn jeg ville gjort hvis jeg hadde hatt en synshemmet mann... For meg har det vært ekstra viktig å strekke meg så langt jeg har kunnet for at han skal kunne dra på de guttaturene som han har gjort og spille fotball og gjøre de tingene som han ville ha gjort uansett, slik at ikke vi skal være hinder for hans livsutfoldelse, mer enn det vi har måttet være da. For at det skal fungere godt, må han ha fått sin frihet også... Det er jo både på godt og vondt. Det er slitsomt på den måten at han har interesser som kanskje jeg må strekke meg mye mer for å henge med på. Samtidig gir det meg så mange opplevelser og erfaring, så jeg vil jo absolutt ikke vært det foruten. Men det er klart en må strekke seg mer og jobbe mer med seg selv for å være blind i et så seende samfunn som jeg føler jeg lever i.

Å involvere seg i omgivelsene handler også om å møte andre mennesker i ulike situasjoner, og om å tørre bevege seg inn i situasjoner og sammenhenger som i utgangspunktet er ukjente. Stine fortalte om utfordringene ved å være i større forsamlinger:

Jeg kan ikke velge ut hvem jeg skal sitte sammen med. På en måte er det en fordel; vi ville vel ellers valgt det trygge og kjente. Det gjør at jeg blir kjent med andre folk. Jeg er jo så heldig som har en seende mann. Det gjør jo at jeg forttere kommer i kontakt med nye, og at jeg får utfordringer og opplevelser jeg ellers ikke ville bli utsatt for.

Stine har alltid vært mye i aktivitet og opp gjennom årene deltatt i frivillig arbeid, både gjennom Blindeforbundet, men også i Kirkens SOS; krisetelefon: ”På telefonen føler jeg jo at der kan jeg gjøre en jobb på lik linje [med andre, seende] egentlig. Det er ingen i den andre enden som vet at jeg ikke ser.” Hun fortalte om ulike engasjement hun har vært delaktig i og som hun syns har vært meningsfylt: ”Jeg er så heldig som får være med på sånt. Jeg syns liksom det gir meg så mye i livet. Som kompenserer for det å ha en jobb.”. Stine ga stadig uttrykk for at det er viktig for henne å få kontakt med omgivelsene på alle mulig andre måter enn å se, også det som spontant dukker opp foran henne, og å:

... suge til meg flest mulig opplevelser rundt meg. Det gjør meg veldig godt. Ja, bare en sånn ting; Jeg skulle ta toget fra Nes en gang. Da stod jeg og spurte i luken om jeg kunne få noe hjelp inn på toget. Da var det en som sto bak meg som sa; Ja, jeg kan hjelpe henne, sa han til han i luka. Så ble jeg med han da. Litt sånn shabby type var det skjønte jeg jo etter hvert og han var nok narkoman fordi han satte seg sammen med en annen en og de snakket seg imellom om hvordan de hadde fått ordnet noe stoff og sånn. Men, jeg kjenner selv at jeg blir ikke redd av den grunn. Men moren min hadde nok ikke likt det hun hadde sett da! At jeg satt mellom disse to på toget. Men jeg kjente for min del ga det meg noen erfaringer. Også skjønte jeg at samme hvordan han var så følte han at han gjorde en god gjerning, og det kan han gjerne få lov til å gjøre selv om det var på bekostning av meg holdt jeg på å si, eller at det var meg det gikk ut over. Men han var jo... det han skulle hjelpe meg med var å komme meg fra a til b og det kunne han fint gjøre samme om han var litt rusa eller hvordan han var. Det er noe med måten jeg føler... at når jeg er ute... jeg suger liksom til meg de opplevelsene på godt og vondt, for det gir meg noe. Slike erfaringer får jeg ikke hvis jeg sitter hjemme eller beskytter meg fra alt som er rundt. Jeg har mange sånne kjempespennende erfaringer fra når jeg har tatt tog, folk jeg har møtt og sånt som jeg aldri hadde kommet til å møte hvis jeg hadde sett. For de må hjelpe meg eller at jeg spør dem om noe eller de lurer på hvorfor jeg leser blindeskrift. Og det kan være unge eller gamle, da treffer jeg mennesker som gir meg opplevelser som jeg aldri ville ha fått ellers. Jeg må jo prøve å se den fordelene jeg har selv om jeg ikke har synet... Sønnen min sier; Jeg skjønner ikke at du tør å snakke til så mange fremmede. Han er mye mer forsiktig av seg, redd for sånne flauter som jeg kan gjøre nå, og som jeg kan le av. Han sier: Å, at du tar sjansen! For ham er det tryggest å samle armene og ikke ta rundt seg og ikke utsette seg for ting, mens jeg sier til han; jeg er blitt gammel, nesten 20 år eldre enn deg: Jeg tør!

Å erfare er å lære fra det man har gjennomlevd. For å bli ekspert må man tørre å konfronteres med farene ved det som er ukjent (Tuan 1977). Det handler ikke bare om å støte på dørkarmen, trappeavsatser eller å komme seg på toget, men like mye om å konfronteres med andre mennesker, sosiale relasjoner, samfunnet. Farene i å bryne seg på sosiale grenser og samfunnsliv er ikke det å falle, men å dumme seg ut, bli stående alene, lurt eller ignorert. For Stine er det å ta kontakt med ukjente en viktig erfaring, som gir henne tilgang til verden der ute. Hun fortalte om en annen episode:

Vi var på foreldrekurs nå i høst. Jeg stod sammen med en mor, så skulle jeg ta mat også sier hun om mannen min, som da hadde kommet før: Han driver og tar til deg

han, sa hun. Så stod han i en kø foran meg rundt et matbord da. Så trodde jeg han stod til venstre for meg, så jeg strøk oppover ryggen hans. *Å å så snill du er, gutten min!* sa jeg, og akkurat idet jeg strøk fra linningen og godt opp på ryggen skjønte jeg at, den skjorta her kjente jeg ikke. Og det var feil mann da. Og det var jo så moro etterpå da, men hadde det vært for 20 år siden, så hadde jeg blitt kjemperød og flau og lei meg og kanskje ikke turt å være der noe mer. Men nå kan jeg le av det. Jeg kjenner at det har gjort meg så trygg i meg selv at jeg tåler slike opplevelser. Jeg har satt meg ned på folk på bussen også, ikke sant. Du må tåle noen sånne og si: Beklager, jeg så deg ikke, jeg er blind. Jeg er blind, men når du kommer over den kneika og ikke tar deg selv så alvorlig, så er det mye enklere å leve da som blind også... Hvis jeg er på et sted og noen kommer bort: hei Stine, hvordan står det til med deg? Og da har jeg det mennesket der, og tenker: Oj, så lenge jeg snakker med henne så går hun ikke. Men da kan det bli så intenst og så slitsomt at det mennesket ikke kommer bort til meg neste gang. Og det er noe vi må lære det altså, vi kan ikke alle de kodene når vi ikke ser. Vi kan ikke gå over gulvet og finne et annet menneske å snakke med. Vi er litt prisgitt de som gidder å ta kontakt med oss. Så hvis en sliter ut det mennesket med en gang, så mister man en å snakke med.

Møbler, fortauskanter og busser kan man som blind aktivt bevege seg mot og bomme på. Men med sosial kontakt og mellommenneskelige relasjoner ligger det en annen fare. Stine må utvise en annen form for varsomhet sosialt fordi som sosiale vesener har vi mennesker bestemte regler og normer for hvordan vi skal ta kontakt med hverandre og hvor nært vi kan tillate oss å trå. En annen skildring kan vise dette, hentet fra en garderobe i et senter Stine trener i.

For Stine er det å holde kroppen i form en viktig del av å være engasjert i den seende verden. Dette gjør hun både ved å gå mye, men også ved å trene flere ganger i uka innendørs ved et treningsstudio i sentrum. Stine tok meg med ned til byen og inn på treningssenteret. Vi gikk videre inn i garderoben og Stine guidet meg rundt, viste meg garderobeskapet hun bruker og benken hun pleier å skifte ved. Denne benken står ytterst, rett overfor dusjene. Hun undersøker alltid om den ytterste dusjen er ledig og hvis den er det, legger hun dusjsåpen og sjampoens sin i såpeskålen for å markere at den er opptatt. Dette gjør hun fordi det er viktig for henne å unngå å dumpe borti andre brukere på senteret, nakne på vei inn eller ut av dusjen. Ellers ute i det offentlige rom dumper hun borti tilfeldige folk stadig vekk. Hun beklager det, og sier da unnskyld eller obs. Men, inne i garderoben og uten klær på, syns hun det er viktig å unngå ufrivillig nærkontakt med nakne folk.

Det handler selvfølgelig om ikke å overskride en svært intim og regulert kroppsgrense, spesielt siden man er naken, men det kan også overføres til sosiale sammenhenger der man som deltaker er avhengig av å ha noen å snakke med, som for eksempel under en kursmiddag. Da er Stine spesielt oppmerksom på de sosiale kodene fordi hun er avhengig av at andre tar kontakt med henne. Selv har hun ikke oversikten i et lokale om hvem som er der eller hvor folk er. Hun kan ofte ikke selv velge hvem hun vil snakke med.

Både mannen og sønnene til Stine elsker å drive med idrett og fysisk aktivitet, og hele familielivet bærer preg av aktivitet og idrett. Sønnene og mannen reiser stadig vekk i helgene på treningssamlinger og konkurranser, og både hun og mannen er på fjellturer så ofte de har anledning. Stines engasjement i forhold til fysisk aktivitet sier hun selv nok handler litt om mennesketypen hun er, at hun har forventninger om å være i aktivitet. Samtidig ser hun det som viktig fordi hun har vært nødt til å tilpasse seg den seende verden: ”Det har nok mye å gjøre med at jeg er gift med en seende, tror jeg.”

Hver høst har syklubbjentene en fast helgetur. Stine liker veldig godt å reise til fjells på hyttetur med venninner, og syns ikke det er vanskelig å la mannen overta oppgavene der hjemme:

Jeg syns det er kjempedeilig nå når ungene er blitt store at nå kan jeg gjøre det. Nå greier han seg her hjemme. Han syns det er kjedelig når jeg drar bort og ikke smører matpakken, men han har ikke vondt av det. Da kan jeg gjøre sånne ting og få gått en del i fjellet også. Jeg elsker sånne ting, at jeg har friheten til å gjøre sånn. Det kjenner jeg veldig godt, og da tåler jeg mye mer av det som er litt tøft... Det er mange som sier – Ja, men det er jo fint at du klarer å holde hus og hjem og at du lager middag. Ja, men altså det har jeg gjort i alle år. Jeg tenker at jeg selv trenger flere utfordringer enn det.

Etter siste opphold i forbindelse med Ridderrennet oppsummerte Stine: ”Så var det hjem til vaskemaskinen og pliktene igjen.” Stine har flere ganger deltatt på Ridderrennet. Hun hadde tidligere ikke gått så mye på ski:

Jeg var ikke noe glad i å gå på ski da jeg var liten fordi jeg følte litt på at alle andre var flinkere. Men nå har jeg en mann da som tok tak i meg og sa; hvis ungene dine skal gå på ski, så får du jammen begynne selv. Han var litt hard mot meg og det er jeg veldig glad for nå da. Så nå gjør jeg det. De to tre siste årene så har jeg vært oppe på fjellet. Vi har jo vinterferien og noen helger og sånn. Men nå har jeg vært sammen med venninner en del for guttene går jo fra meg så hvis jeg skal ha med dem så må de gå

tur med meg først og så sette meg inn på hytta liksom. I år så skal vi bo sammen, vi tre, på hytte og så skal jeg få ledsager fra Ridderrennet så kan mannen min få gått en del alene også. Det gleder jeg meg veldig til.

Hun fortalte også om en tur til Hurdal sammen med en seende vennefamilie; ”Vi jentene gikk lange skiturer, konkurrerte og skjøt blinker på lyd. Dette var gøy!” Hurdal representerer ellers i mange sammenhenger et brudd med Stines hverdagsliv, et fristed hvor hun kan være blind sammen med andre synshemmede. Samtidig bygger gleden ved å introdusere seende venner i det blinde miljøet bro mellom to verdener, hvor de sammen kan delta på like premisser.

Stine synes en vintermåned uten trening og lite utfart blir litt kjedelig. Hun fortalte at hun og familien på senvinteren ble med venner på hytta på fjellet:

Vi måtte gå noen hundre meter på ski for å komme fram, men det var så hyggelig der. Godt å kjenne at jeg kunne gå på ski igjen, og det ble gode turer både lørdag og søndag; grille pølser på bål, koke kaffe på primus og nyte sola mens ungene lagde hoppbakke... Jeg kjenner at jeg slapper av med gode venner som forstår mitt ledsagerbehov.

Gullestad (1990: 84) beskriver nordmenns forestillinger om og bruk av naturen som å utgjøre en del av et motsetningspar mellom natur og kultur, som utfyllende for, og plassert innenfor, det totale systemet av kulturelle kategorier og begreper. I Gullestads drøftinger ses hjemmet som det som er avgrenset, kjent, trygt og lunt, mens ute representerer det utrygge, uforutsigbare, spennende og opplevelsesfylte. Samtidig gir naturen opplevelser av å være i likevekt, fred og ro fordi det blir en utfyllende kontrast til hverdagslivet stress og mas (Gullestad 1990: 86). Naturen har tidligere blitt studert som noe man best griper og forstår visuelt. Et slikt blikk har dermed fortrenget andre sanselige engasjement med natur (Flikke og Ween 2009). Stines beskrivelser av sine måter å erfare og oppleve naturen på, bryter med dette, og viser samtidig at natur ikke kan ses om noe tatt for gitt, men som noe som blir til for oss gjennom våre erfaringer av den. Menneskekroppen utgjør en sentral del av naturen, den åpner opp og gjør naturen tilgjengelig, sanselig, gjennom å slite fysisk, følelse av mestring og kontroll. Vi åpner kroppen mot omgivelsene, og lar samtidig omgivelsene fylle kroppen.

Stine fortalte også om en helgetur hun nylig hadde hatt med venninnene hun møter i syklubben:

Vi har kjent hverandre siden vi var barn, og har det kjempesammen. Jeg slipper å føle at de tar seg av meg eller at det er brysomt å ledsage. Jeg bytter på hvem jeg går sammen med, og de forteller så naturlig om alt som skjer. Vi var på en øy, herlige lukter, mye å ta på og fantastisk mat og stemning. Så var det mange butikk- og kafébesøk. Så koselig! Jeg var kjempesliten da jeg kom hjem, men mange gode opplevelser og minner rikere.

Stine fortalte også om en tur hun og mannen hadde dratt på alene:

Det var så deilig å reise til Venezia, bare mannen min og jeg. Jeg sugde til meg lyder, lukter og stemninger i gater og på uterestauranter. Vi gikk masse, for da får jeg mest inntrykk av alt. Vi krysset mange broer over kanalene til fots, og klatret opp masse trapper til kirker og andre severdigheter. Mannen min filmet mye og forklarte jo hvordan ting ser ut, og da føler jeg at jeg ser det selv. Deilig å få en forsmak på våren. Vi satt ute og spiste pannekaker på et ærverdig flott konditori.

Gullestad (1990: 89) beskriver også nordmenns forhold til å være ute i naturen som en tilstand hvor man er borte fra samfunnet. Å være på Hurdal, på ferieturer med venninner eller med ektemannen, på skiturer og fjellturer er for Stine måter å være borte fra samfunnet og hverdagen på. Det gir henne andre impulser og opplevelser. Det gir påfyll og fyller samtidig ut bildet av et selv, og gir helhet:

Sosial avstand transformeres i naturen til romlig avstand, fordi sosialt engasjement i mange sammenhenger oppleves som et tap av mulighet for å "rå seg sjøl". Uavhengighet er forbundet med minsket intensitet i sosiale relasjoner. Derfor blir det så viktig å "få litt avstand" til samfunnet for å "få fred" og dermed kunne oppleve selvkontroll og mestring." (loc.cit.).

Å være i naturen, enten alene eller sammen med en liten gruppe av dem som står en nær, styrker opplevelsen av selvkontroll og selvstendighet.

Både naturen og ferieturene Stine skildrer ovenfor utgjør en annen dimensjon ved livet, på en måte en kontrast til det hverdagslige, og samtidig noe som er med å fylle ut og gi hverdagslivet mening. Stine strekker seg, som hun selv formulerer det, for å føle at hun fungerer som blind i et seende samfunn. Å strekke seg mot noe handler både om et språklig uttrykk, men også om å strekke seg mot omgivelsene. Stine strekker kroppen mot verden gjennom å delta og være aktiv i livet, som mor, som hustru, som husmor, venninne, ferierende og hjelper. Å henge med i et såkalt vanlig normalt liv, oppdra barn, ta vare på hus og hjem,

holde kroppen i form, være selvstendig, er krevende, men viktig for Stine. Som seende lukker vi av og til øynene når ting blir for vanskelig eller utrygg for oss. Dette rommer samme doble betydning; ved å lukke øynene stenger vi verden ute. Stines sønn beskrives som å samle armene rundt seg, mens Stine strekker kroppen sin ut, i alle retninger hvor det ligger sentrale verdier og relasjoner som skal ivaretas og som er meningsdannende for henne. Kulturelle verdier og sosiale relasjoner er på den måten sedimentert i kroppen hennes og den plasserer henne i den verden som omgir og har betydning for henne.

Stine og stupet - grenseløse erfaringer⁴

Stine og familien eier en fritidsbåt som de bruker mye om sommeren. Sist sommer hadde vært fantastisk fin med mye båtliv i godværet. Stine liker å sitte på dekk, for da høres motorduren minst og hun kan kjenne solens stråler varme og vinden som stryker forbi henne: ”Jeg lytter til hva de andre forteller hva vi kjører forbi, og suger til meg lyder og lukter... Jeg føler jeg greier meg bra om bord fordi jeg er vant til sjølivet. Balansetrening er det jo også når en klatrer rundt på rekka og på dekk i urolig sjø.”

I tillegg til å føle seg trygg på havet og i vannet er det også veldig greit å feriere i båten. Der har hun alt innenfor rekkevidde, og hun greier seg veldig fint om bord på egenhånd. På samme måte som hytta kan fritidsbåten ses som ”et annet hjem” (Gullestad 1990: 87), som et mikrokosmos. Gullestad beskriver hvordan hjemmets orden gjenskapes ute i den ”uberørte” naturen (loc.cit.). Stine og familien hennes er bundet til hverandre i hjemmet, de har ulike roller og ansvarsområder hjemme, og også i båten. Stine har ansvaret for matstellet og det praktiske i båtens kabiner. Mannen har ansvaret for å sette kurs og kjøre båten. Det er han som har snekret plattformen de har bak på båten, og som gjør det lettere å komme seg ombord i båten igjen etter et bad. Denne plattformen holdt han på å konstruere ved et av besøkene mine hos familien, og han la malene til de ulike stykkene som sammen skulle utgjøre plattformen utover stuegulvet mens han målte opp og klippet ut.

Båten er avgrenset og oversiktlig, samtidig som den gir tilgang til det frie og grenseløse. Stine skildret så vakkert hvordan hun opplever å være ute på det åpne havet, langt fra land og andre mennesker, på båttur, om å stupe ut på dypt vann og slippe overfylte strender og dårlig bunn.

⁴ Dette avsnittet er en omarbeidet versjon av et tema i artikkelen ”Embodied spaces in the making: Visually impaired people, bodies, and surroundings.” I *Scandinavian Journal of Disability Research*. Vol. 11, nr. 2. 2009.

Hun beskrev lyse, lange kvelder med grill og kaffekos på småholmer: ”Det er stille og skjønt”.

Stine fortalte lidenskapelig om følelsen hun har når hun er alene om bord, ankret opp langt ute til havs mens resten av familien er på ekskursjon med lett båten. Hun elsker friheten hun får ved da å være på egen hånd: Ligge frampå dekk, høre bølgene som skvulper mot båten, helt alene, skru på radioen og sette den på dekk, ta sats fra ripa og stupe ut og ned i det åpne havet. Hun nyter følelsen av kroppen i fritt svev, som bryter vannflata og dras nedover i det forfriskende og dype havet, uten engstelse for å treffe bunnen. Stine svømmer så utover havet i retning ut fra båten og så langt hun kan, men fremdeles innenfor rekkevidde av den summende radioen. For henne å være alene, svømmende fritt ute på det åpne havet og være trygg på at det ikke er noen hindringer som møter henne, gir henne en unik, nær og fantastisk opplevelse av å være en del av naturen og omgivelsene.

Stine er en kvinne som bruker mye av sitt liv og sin tid på andre, på å takle hverdagslivets oppgaver, krav og forventninger, og som ellers daglig må forholde seg til fysiske omgivelser som utfordringer. Hun er opptatt av å ha kontroll og orden på omgivelsene sine. Å være alene på båten, stupe ut i det grenseløse havet og svømme vekk fra båten oppleves som frihet; fri fra sosiale forpliktelser, bånd og oppgaver, og løsrevet fra materielle omgivelers begrensede strukturer. Når hun stuper, er det ingen blåmerker å få. Hun kan tenke fritt, la tankene og kroppen fare, uten distraksjoner og hinder. De fysiske og materielle omgivelsene som omgir henne ellers, utgjør landemerker og referansepunkt hun navigerer etter. Når Stine går rundt i huset hjemme, orienterer hun seg i stor grad gjennom å dumpe borti ting, vegger, dørkarmen, trappegelendre, stoler, bord etc. Da kan hun hele tida kjenne hvor hun er i rommet og justere retningen etter det. Havet er grenseløst, samtidig som marginene er små. Kommer hun utenfor rekkevidden av radioen, er hun i et vakuum; da har hun ingenting å orientere retningen sin etter. Til tross for dette, og den frykten man selv kan tenke seg det kan vekke i en, så er det en fantastisk opplevelse av grenseløshet og endeløshet, hvor hun kan vie all sin oppmerksomhet til å nyte omgivelsene; lukter av salt sjøvann, draget i luften, lydene av fugler, vannet som virvler rundt henne, kjenne hvordan vannet berører og omslutter kroppen hennes, bølgene som skvulper opp mot ansiktet og solen som varmer.

Denne måten å ta rommet inn på, gjennom å bevege kroppen i slike omgivelser, gir henne følelsen av frihet og kontroll på samme tid. Stupet innebærer et hopp hvor hun selv aktivt må slippe kroppen sin fri, hun kutter dermed forbindelsen mellom seg selv og det trygge faste

holdepunktet som den oppankrede båten representerer. Relasjonen mellom henne og omgivelsene rundt henne gir mening, uten opplevelse av frykt eller barrierer.

Hjemme - borte, nært og fjernt

Hjemme - borte, nært - fjernt, hverdagslig - fremmed, avgrenset - åpent, natur - kultur, blindt - seende er begrepspar som i teorien kan ses som å utgjøre motsetninger, men som gjennom kroppens sansning og erfaringer bindes sammen som fenomener. De bidrar til å skape mening, integrasjon og helhet gjennom kroppslige engasjement i verden.

Både stupet og det å være på tur, i naturen, borte, gir ro. Naturen gir i tillegg opplevelse av renhet og uberørthet (Gullestad 1990). Fred og ro er tilstander vi oftest kommer i når vi føler og er sanselig åpen mot verden. Å dra på fjelltur med familien, ferieturer med venninner eller stupe fra båten, finner sted i et uavgrenset rom, noe som gjør Stine aktiv, åpen og oppmerksomt sansende og bevegende i omgivelsene. Hurdal på den andre side er avgrenset, gir henne påminning om hvor enkelt det kan være å orientere seg når forholdene er tilrettelagt, men gjør henne samtidig sløv, eller lat som hun selv sier. Verdens barrierer minner henne om hvordan hennes verden er, blant seende.

Å bygge og bo (Aarseth 2010: 36) kan beskrives som at man selv «har bygd og skapt og båret». Meningen ligger ikke bare i det ferdige huset, middagen eller det pyntede juletreet, men like mye i å gjøre det. Slike aktiviteter gjør Stine nærværende i alt, og krever aktivitet og bevegelse av henne. Gjennom å vaske, bearbeide og bære lecaklosser kultiveres, bevarer, medieres og engasjeres verden og Stine. Integrasjon og mening skapes mellom tanke, handling og omgivelser.

Tidligere i kapittelet så vi hvordan Stine beskrev bordekkning og pynting som noe som opptar henne og som er en viktig del av det å servere, ha sosiale lag, og er med på å gi hjemmet et sammenhengende uttrykk. I dette uttrykket ligger det en estetisk dimensjon som ikke bare må ses som identitetsmarkør eller en merkelapp til å klistre på folks opptatthet av ytre, overfladiske ting og anerkjennelse. Estetikk utgjør et naturlig fenomenologisk felt og er en dimensjon som man kan se seg selv i og erfare verden gjennom, så vel fysisk materielt som sosialt. For eksempel kan taktile sanseintrykk gi tilgang til en bestemt type kontakt med materialitet, og kan si oss noe om hvordan vi føler om og responderer mot verden. Estetikk handler om berøring, følelser og opplevelser i noen bestemte fysiologiske og fysiske dimensjoner. Hele kroppen er engasjert og intensjonelt rettet mot verden, og dette skaper en

harmoni som bindes sammen av selvet, hverdagslige og kulturelt verdsatte praksiser. Vi skal ikke slippe Stine helt ennå. Hun blir med inn i neste kapittel. Ved å bringe det jeg har kalt blind estetikk inn i analysene, ønsker jeg å utdype kompleksiteten og sammenhengen mellom selv, kropp og omgivelser. Sammen med beskrivelser av Stines interesse for og erfaring av smak, farger og komposisjoner skal vi bli kjent med Ingrid, en blindfødt kvinne som er lidenskaplig opptatt av design og interiør.

4. Blind estetikk – stil og smak

”Noe så stygt!”

Stines oppmerksomhet mot og interesse for hvordan hun har det rundt seg, gjorde meg nysgjerrig på hvordan hun tenker om estetikk; hva som er viktig for henne, hvilke vurderinger hun gjør i forhold til hva hun synes er fint, om hva som passer sammen. Stine og jeg hadde tidligere snakket om forholdet hun har til farger: ”Jeg er mørk, liker bedre varme farger. Blått har aldri vært meg. Jeg likte gult og oransje veldig godt som barn. Gul er en farge svaksynte ser veldig godt, det er kanskje ikke så rart jeg likte gult.”. Stine sier hun danner seg et bilde av ting:

Jeg vet at denne duken er grønn. Det er fint... Jeg tenker nok veldig visuelt ennå fordi jeg har minner. Når du har sett fram til du er seks-syv år - har jeg hørt - så vil du tenke i bilder, og det gjør jeg jo veldig. Jeg forventer hvordan ting ser ut, jeg vet at det skal se sånn og sånn ut, for sånn så jeg det før. Bare jeg legger på en duk, så står jeg og kjenner, ja, hvor langt er det? Ja, der, på begge sider. Sånn gjør jeg når jeg legger på, for jeg vet at for meg har det ikke noen betydning bare duken er der, men det skal se riktig ut, liksom. Så jeg har et bilde av hvordan ting ser ut når jeg gjør noe.

I dette kapitlet vil jeg diskutere det jeg har kalt blind estetikk, og knytte det an til to blinde kvinner, Stine som vi allerede har blitt kjent med, og Ingrid, en blindfødt kvinne. Både Stine og Ingrid snakker om estetikk med glede, begeistring, engasjement og avsky. Ingrid er lidenskapelig opptatt av interiør og design. Hun tok meg med på IKEA en dag, og mens vi diskuterte hennes smak og stil, ga Ingrid en beskrivelse av en situasjon hvor hun hadde søsteren sin med dit. Søsteren er en del med henne når hun er i interiørbutikker: ”Hun vet hva jeg har og hva jeg liker. Hun kan vise meg ting, som jeg sier: Herregud! Noe så stygt! Gud fader! Redselsfullt!” Ingrid og Stine har sansen for smak, former og farger til felles, men estetikken har litt ulik betydning for dem. Stine har sett, og vet - eller har visst - hvordan for eksempel farger ser ut. Ingrid har aldri sett farger, men de inngår likevel som en dimensjon i hennes estetiske erfaringer.

Felles for dem begge er at noe skal ta seg fint ut, men skal samtidig også *føles* av den som gjennomlever det (Howes 2003: 51). Estetikk handler ifølge Desjarlais (1992) om berøring, persepsjon og følelser, og utgjør en sentral dimensjon ved det å tenke om, leve i og engasjere seg i verden på. Det skapes på denne måten en emosjonell resonans, en harmoni som bindes sammen av selvet, hverdagslige praksiser og kulturelt verdsatte verdier; ”...the notions of

what makes a good "person" frame experiences of body, family, and society" (Desjarlais 1992: 71). Måten hus, hjem, familier, hverdagsliv konstitueres på, omhandler dannelse av kulturelle mønstre. Kultur berører vår persepsjon, vår oppfattelse av hva som er meningsfullt for oss, og rommer personlige og sosiale bevegelser (Tuan 1977: 164). Det Desjarlais (1992) betegner som en kroppslig estetisk fenomenologi, søker å forstå hva slike forestillinger er, ulike måter de er forankret i livsverden og satt iscene i praksis. Dette kapittelet omhandler estetikk slik den skapes og erfares i hverdagen. Estetiske handlinger viser til måter som den sensoriske konkrete menneskekroppen er knyttet sammen med verden på.

Estetisk resonans: Om tydeliggjøring av stil og smak

Stine legger vekt på å dele erfaringer med andre blindblitte for å vedlikeholde bildene av hvordan verden ser ut:

... Jeg synes det er fint at man ikke gir opp, at det ikke blir en del av sorgprosessen at man går rundt med flekkete klær og sånn... Hvis jeg snakker med folk som har sett helt vanlig, så har også de erfaringer av hvordan ting ser ut. At en liksom deler de tingene der og da, både av natur og hvis man har sett blomster. Noen som husker mer, kan på en måte hjelpe meg å holde minnene oppe om farger og om landskap, om ansiktstrekk og alt det der. Det føler jeg de hjelper meg med, både seende da og de som har blitt blinde. Vi hjelper hverandre med å opprettholde synsinntrykkene egentlig... Så for meg er det viktig å opprettholde det, sånn at det ikke blir for snevert, sånn at det blir uinteressant for de som ser.

For Stine har det vært viktig å opprettholde synsinntrykkene fordi det er en sentral del av den verden hun forholder seg til. Slike minner er fylt med hukommelse og synserfaringer hun kan hente fram når det trengs. Minner er sedimentert i kroppen, slik som barndom er hos oss alle, og framvekker bilder av stemninger, lukter, lyder som bringer oss tilbake og som forbinder fortiden med livet her og nå. For Stine er det å være "for mye i blindeverden" noe som tilslører, gjør at hun står i fare for å bli sløv, som hun selv uttrykte det. Samtidig sier hun at hun merker at synet og synsinntrykkene blir stadig mindre viktige for henne:

Det blir mindre viktig hvordan folk ser ut, for eksempel. Hadde det vært for ti år siden, hadde jeg sikkert lurt veldig på om du er mørk eller lys og sånn, men det kjenner jeg nå, at de tankene er nesten ikke der. Heldigvis føler jeg at det er en befrielse sånn. I starten hang jeg meg veldig opp i det, og spurte mannen min hele tida; Bruker han briller? Har han skjegg? Hvordan er hun? Er hun sånn type? Kler hun seg sånn

klassisk, eller er hun sånn? Men hvorfor skal jeg absolutt vite det, jeg har ikke så behov for det lenger. Men det er klart at hvis det er mennesker jeg kjenner over lengre tid, så liker jeg å danne meg et bilde av det også.

Selv om vi alle, på ulike måter, influeres av kommersiell påvirkning, for eksempel gjennom reklame, designmagasiner, etc., så utgjør stil i fenomenologisk forstand den spesielle måten vår levde kropp erfarer, praktiserer og tar opp i seg en meningstradisjon (Seep og Embree 2010), og det er på denne måten stil og smak er interessant her.

Stine refererer til venninnene sine når hun forteller om hvor hun henter inspirasjon og stilen sin fra. Hun omgås flere venninner som hun har hatt nær kontakt med helt tilbake fra oppveksten;

Dem har jeg jo sett, og jeg vet hvilken stil de har og de går jeg og handler klær med, og da føler jeg at det er viktig for meg å vite hvordan de er, hva de kler seg i. De sier også til meg: Nå bruker jeg sånn, kjenn på den, den har jeg kjøpt der, jeg kler best det... Smaken min er nok styrt av venninnene mine. Det er så lenge siden jeg så. Jeg stoler på omgivelsene mine.

Disse venninnene pleier å møtes i syklubb omtrent en kveld i måneden for å spise, prate og gjøre håndarbeid. Når de samles til slike anledninger, pleier Stine å få råd og veiledning i forhold til strikkeprosjektene sine.

Jeg ble med Stine til byen i en forretning for å bytte et garn hun tidligere hadde kjøpt. Stine hadde et genserstrikkeprosjekt hun holdt på med, men hun hadde gitt opp genseren fordi garntypen gjorde det vanskelig for henne å telle maskene. Garnet var sammensatt av to ulike tråder som var for knudrete, og som dermed gjorde det vanskelig å kjenne maskene når hun strikket. Hun syntes det var vanskelig å følge mønsteret, som hun mente var for komplisert. Det er viktig for henne å kunne strikke og prate samtidig, og da må mønsteret være overkommelig. Vel inne i garn- og stoffforretningen ble hun stående å diskutere alternative mønster med en av syklubbvenninnene sine, som jobber der. Venninnen bladde fram og tilbake i ulike mønster og modeller som de sammen vurderte mønster og struktur på. De fant fram til et mønster som venninnen beskrev for Stine; hvordan det var bygg opp, lus her og der, og Stine memorerte det. Venninnen tok en kopi, som hun pleier, og har det alltid med i veska sånn at Stine kan få veiledning til enhver tid, enten under syklubbmøtene eller ved å ta en telefon.

På vei hjem fra byen fortalte Stine meg at denne venninnen som jobber i garnbutikken, er en av flere venninner hun har hatt nær kontakt med helt tilbake fra oppveksten: ”De har jeg jo sett, og jeg vet hvilken stil de har. De går jeg og handler klær med, og da føler jeg at det er viktig for meg å vite hvordan de er, hva de kler seg i. De sier også til meg: Nå bruker jeg sånn, kjenn på den, den har jeg kjøpt der, jeg kler best det.” Stine la til: ”Smaken min er nok styrt av venninnene mine. Det er så lenge siden jeg så. Jeg stoler på omgivelsene mine.”

Ingrid, den andre blinde kvinnen kapitelet skal handle om, er i slutten av 30 årene. I motsetning til Stine, har Ingrid aldri hatt synssans. Ingrid bor alene og har vært enslig hele sitt voksne liv. Jeg har vært flere ganger på besøk hos henne, og det er fascinerende å komme inn i et hjem som er så stilfullt, ryddig og pent. Stilen hennes bærer preg av klassisk design med rene linjer og farger (lyst/hvitt). Hjemmet rommer små detaljer, som skåler med frukt og sjokolade på salongbordet, matchende farger på gardiner, gulvtepper og sofaputer. Kjøkkenet er ryddig og oversiktlig, lyst og moderne. Hun hadde pusset opp hele leiligheten for en kort tid tilbake. Ingrid fortalte at hun syntes det var veldig gøy og spennende å finne ut om hvordan hun ville ha det, dra veksler på hvordan hun hadde opplevd andres hjem, leiligheter hun hadde besøkt som hun syntes var stilige, og det hun selv hadde funnet ut om tidens stil. Mens jeg besøkte Ingrid, snakket vi mye om hennes interesse og lidenskap for interiør. Jeg spurte henne hvor hun henter inspirasjon og ideene sine fra: ”Mange plasser, men særlig IKEA, i forhold til møblering og plassering.” Jeg ba henne si litt om hva det handler om - ”hva avgjør hva som er stygt og fint for deg?”:

Det har å gjøre med fasongen, materialene, helheten, både materialet og selve gjenstanden, formen på det. Jeg får et annet inntrykk av å se på det. Jeg tar på det, kjenner på det, og det kan bli bare finere og finere. Noe kan være fint, men upraktisk. Selv om ting kan se fint ut, er det ikke sikkert jeg ville hatt det. Ting må stå i stil med det jeg har. Alt må passe inn med linjene i rommet.

Når hun skal i gang med et prosjekt hjemme hos seg selv, bruker hun mye tid på å sitte og tenke ut ting:

Da går jeg rundt og måler opp, og spekulerer. Noe gjør jeg noe med, annet lar jeg stå. Jeg liker å prøve ut de løsninger som rommet gir mulighet til. Se hvordan det går an. Jeg synes det er spennende at ting står på nye steder. Jeg har da i utgangspunktet tenkt så mye på det, at det føles riktig når det er gjort. Da vet jeg hvor tingene står. Andre blir fortvilt bare av tanken på å skulle bryte opp og ommøblere. A nei, sofaen *må* stå der, de må vite hvor ting er. Da jeg flytta hit, ble alt bare båret inn og plassert utover.

Det tok litt tid å gå det til. Jeg var også på besøk hos noen som bodde i en tilsvarende leilighet og så meg rundt der. Det var fint. De hadde også hjørnesofa der jeg nå har satt den.

Ingrid fortalte at hun får med seg mest mulig av det som presenteres i media om oppussing: ”Jeg elsker oppussing! Det er ikke alle programmene som er like bra. Hummelvold sitt, det likte jeg ikke, ikke det de gjorde. Jeg ville ikke latt folk få frie tøyler hjemme hos meg. Jeg ville hatt kontrollen selv.”

Som beskrevet i forrige kapittel, er også Stines hjem pent og gjennomført. Ved et besøk hos henne dekket vi på sammen nede i kjellerstua, med fin duk, matchende servietter og lys. Mens jeg bar ned serviset, smurte Stine bagerter til oss oppe ved kjøkkenbenken som vi etter hvert tok med ned sammen med en kanne kaffe. Stine satte på mer varme der nede og tente stearinlys. Hun tok fram strikkingen sin da vi var ferdig med måltidet og vi ble sittende å snakke om løst og fast. Hun hadde begynt på et nytt strikkeprosjekt siden sist. Jeg spurte hvordan det gikk med prosjektet, og hun fortalte at det er en vrang maske hver tredje omgang med fire masker imellom. Jeg spurte hvordan hun klarte å holde oversikten over mønsteret. Stine svarte at hun kjenner det, også teller hun. Jeg spurte om ikke det var vanskelig å telle og snakke samtidig, men da svarte hun at det ikke er vanskelig å telle til tre!

Vi snakket videre om farger og mønster, hvilke farger ting har. Stine fortalte at hun spør folk mye om det, særlig i kjente omgivelser, spesielt hjemme hos seg selv. Der vil hun ha et skapt bilde av det:

Det gir meg litt farger i tilværelsen. Jeg tror jeg trives bedre her [kjellerstua] fordi jeg vet at sofaen, putene, dukene har den og den fargen. Jeg vet det er fint, jeg har sett det før. Det er trygt, at det ser greit ut her. At ikke folk går ut herfra og tenker ”Der var det stygt!” Jeg liker anerkjennelsen.

Både Ingrid og Stine beskriver stil og smak som noe som gir dem følelse av å ha kontroll, som gjør det trygt og at de trives hjemme. I en artikkel om iscenesettelse av norsk familiesamvær, trekker Lund inn hjemmekosen som noe man skaper gjennom praktisk arbeid. Lund betegner hjemmekos som en hvile-handling hvor man må stoppe opp, ta seg tid til å nyte det man har skapt rundt seg, og som ”...gir anledning til å betrakte seg selv og de man bor sammen med med innlevelse. Det er et gjenspeilingsøyeblikk” (Lund 2003: 30). At det er en hvile-handling, kan tolkes som at det viser til at det oppstår en bestemt form for oppmerksomhet. Selv om Lund bruker betegnelsen hvile-, så mener jeg at det likevel er en aktiv handling fordi det fordi

estetikk i seg selv er å rette oppmerksomheten mot *noe bestemt* i verden. Det krever en aktiv og sansende kropp i handling. Dette blir spesielt tydelig i forhold til Ingrid og Stine som begge baserer mye av sin estetiske erfaring på å føle på ting. Å gå rundt og kjenne på om duken ligger riktig plassert på bordet og pynte med riktige lys og servietter (Stine), og om disse putene passer til denne sofaen (Ingrid), er en direkte og fenomenologisk sett erfaringsnær måte å ta verden inn og skape plass for den og sammenheng i livet sitt, om å være "...at home in the world" (Jackson 1995). Huset og hjemmet er forbundet med våre kropper og selv, og brukes ikke bare til å utføre konkrete oppgaver og aktiviteter innenfor, men til å tenke om og erfare hvem vi er, speilet i grunnleggende kulturelle skjemaer (Lund 2003: 29).

Ingrid sa det kan være krevende å følge med i tida, hva som er nytt og spennende, og hun opplever å gå glipp av mye informasjon og reklame som blind:

Jeg vil ha tilgang til informasjon om det som finnes, når jeg skal gå på IKEA, i forhold til design og møbler, hva som er nytt. Jeg er så sugen etter å få tilgang til all den informasjonen som dere andre spyr av! Reklame for eksempel. Å bruke reklamen mer aktivt, det er jo faktisk en måte å holde seg à jour på. Det er flere ganger jeg kan si til folk: Skulle ønske noen kunne finne opp noe som kunne gjøre det og det. Så sier folk, jammen, det finnes! Reklamen er laget for at man skal se. Radioreklame er mye bedre for meg, for da må de bruke en annen måte å formidle det på. Alt fra salg på Jysk eller Møbelringen, ulike vaskemidler jeg vil prøve ut, det kan være nye og forbedrete produkter... Jeg kan få enkelte ting på lyd fra KK, Henne, Hjemmet. Det er en fylkessekretær som leser opp, men da er det *hun* som plukker ut artiklene, ikke jeg.

Ingrid får dermed ikke mulighet til å velge fra hele universet, andre har valgt ut og begrenset det for henne. Det liker hun ikke. Stine har bestemte oppfatninger av hvilke farger hun føler kler henne. Denne oppfatningen har hun etablert etter hvert, gjennom å observere, lytte til folks kommentarer og komplimenter i forhold til det hun har på seg til ulike anledninger og sammenhenger. Da Stine og jeg var på garnbutikken, ble hun stående å diskutere fargevalg på garnet med venninnen. Sammen fant de en garntype og farge som samsvarte mer i forhold til Stines ønske. Hun ville blant annet ha en annen nyanse av den rødfargen hun hadde kjøpt tidligere. Hun opplevde at rødfargen hun først hadde valgt, var for intens, og at hun ville ha en rødfarge med mer bruntoning. Venninnen sa seg enig, og sa at den første rødfargen ikke var Stines farge, og at den rødbrune passet mye bedre til Stines hud- og hårfarge. Stine pleier også selv å gi råd til sine seende venninner når de er ute på klesshopping. Da kjenner hun på

stoffene og avgjør om hun tror det er det rette for de ulike venninnene: ”Noe materiale er tøft, litt hardt, annet mykt og feminint; dette er *deg* eller *dette* er deg.”

At estetikk er en sentral identitetsmarkør, er det ingen tvil om. Stine sier det jo selv; - hun liker anerkjennelsen. Folk skal ikke kunne snakke om henne som en person som har dårlig smak. Estetikk har også en mer grunnleggende betydning i folks liv, det er med å skape orden og sammenheng i livet og gir oss ”... access to the sensual aspect of human experience: to how people feel in, and respond to, the world” (Morphy 1996: 255). I hverdagens estetikk ligger sfærer av verdier og praksis, og den estetikken som sies å tilhøre kunst, kan ses å være den samme som tilhører hverdagslivet, fordi all kunstnerisk og estetisk kvalitet ligger implisitt i enhver ordinær erfaring (Desjarlais 1992: 67). I det estetisk hverdagslige - både inntrykket og uttrykket - ligger narrativer, følelser, personlighet, relasjoner og moral. Estetiske fenomenologiske perspektiver kan virke abstrakte og kompliserte, men vil forhåpentligvis framstå som mer begripelige ved å gi vise ulike måter å ta inn og erfare estetisk gjennom konkrete, nyanserte og detaljerte beskrivelser fra en dag på IKEA med Ingrid.

På IKEA med Ingrid

Hjemme hos Ingrid gjorde vi oss klar til å dra til IKEA. Ingrid synes IKEA er så annerledes enn andre møbelbutikker:

IKEA er så gjennomført - soverom, barnerom, kjøkken, stue, bad. Det er spennende!
De bildene du kan få, fysiske, tredimensjonale. Det er så spennende: sånn er det her!
Det er bord som er dekket med kopper og kar. Det er veldig ordentlig og forseggjort.
Utstillingene er vel der fordi det skal se fint ut, og at folk skal se; Sånn kan man gjøre det!

For Ingrid representerer utstillingene noe som danner noe komplett, som hun kan gå rundt og føle og kjenne på. Alle nyansene, detaljene, formene, snittet er viktige detaljer, samtidig som hun beholder et indre taktilt bilde av helhet. Tuan (1977: 161) beskriver hvordan det er umulig for oss å rette et generelt blikk på en scene: ”... our eyes keep searching for points of rest”. Dette kommer jeg nærmere tilbake til underveis under vandringen rundt i utstillingene på IKEA.

På vei bort spurte jeg Ingrid om det var lenge siden sist hun hadde vært der: ”Ja, jeg har ikke vært der siden før jul, faktisk. Det er faste utstillinger som står permanent, men noe skiftes ut. Jeg har ikke sett så mye på dem nå.” Vi dro sammen fra Ingrids leilighet med drosje ut til

IKEA. Førerhunden hennes var også med. Da vi kom inn på IKEA, gikk vi rett opp i 2. etasje. Ingrid fortalte hvor vi skulle gå, og vi gikk først forbi noen soveromsutstillinger jeg beskrev for henne. Vi gikk så videre inn i en utstillingsleilighet på 35 kvm. Ingrid lurte på om det var en hytteutstilling, det hadde det nemlig vært der tidligere. Nå hadde de endret det til en liten bygårdleilighet. Vi gikk gjennom leiligheten, med de ulike rommene. Vi entret og rygget oss rundt, mellom og gjennom små trange rom, med førerhunden på slep. Ingrid fritok hunden fra jobb mens vi var der inne, ved å slippe arbeidsselen ned over ryggen på hunden og heller holde i lenken. Jeg ledsaget henne hele veien. Vi tok for oss de ulike praktiske løsningene de har laget for sånne små leiligheter, rundt på kjøkkenet, på badet. Ingrid kjente på alt; dusjen, toalettet, hyller, skap, knotter på kjøkkenet. Vi gikk inn på soverommet, inn i en bod. Ingrid kjente på hyller, skuffer og bokser, takopphengte gjestesenger, kroken den henger i. Ingrid fikk med seg mange, ofte små, detaljer. Noen fant hun ut av selv, andre spurte hun meg om. Dette var ofte detaljer som jeg selv hadde oversett. Mange av detaljene var fikse praktiske løsninger, for eksempel for å spare plass i boden ved å ha en krok til et takoppheng til gjestesengene slik at de henger høyt og usjenert, og tar samtidig ikke av den begrensede gulvplassen.

Vi gikk så videre til en ny spisestueutstilling som Ingrid på forhånd hadde snakket mye og begeistret om. Vi satt litt rundt, på forskjellige spisestoler, kjente på dem og gikk lenge rundt i det jeg da hadde oppfattet som kun en spisestueutstilling på ca 20 kvm. Ingrid hadde vært flere ganger og sett på den tidligere, og hadde lenge hatt lyst til å kjøpe den. Hun viste meg spisebordet og stolene, fortalte meg hva serien heter. Vi kjente på materialet, på fasongene og linjene, på kanter, lister og spor, puter av skinn. Vi prøvesatt. Ingrid begynte etter hvert å spørre etter andre ting der inne, ting rundt i de viere omgivelsene (langs veggene, andre møbler og inventar). Det jeg først oppfattet som en spisebordsutstilling, oppdaget jeg plutselig var både spisestue og stue. Ingrid var helt tydelig godt kjent der, og hadde stuen med i sin indre forestilling av møbelserien. Først *da* så jeg at mange av tingene hun beskrev for meg tidligere, og som jeg til å begynne med ikke oppdaget, befant seg der også, men som i mitt bilde lå litt mer for seg selv. Det stod blant annet et skap der i samme materiale som spisestuemøblene hun liker så godt, med skapdører fylt med sirkulært gjennomsiktig glass. Vi gikk bort og betraktet det nærmere. Ingrid spurte alltid først, når hun skulle kjenne på ting og møbler, om det stod andre ting der. Dette gjorde hun, skjønte jeg etter hvert, for å kunne forberede seg på det hun skulle berøre med hendene. Hvis det ikke stod noe annet foran eller i veien, kunne hun konsentrere seg om å ta inn alle inntrykkene fra den bestemte tingen. Fra

første berøring mellom fingertuppene og materialiteten. Hun kjente langs kantene på skapet, på midten, under, oppå. Jeg kommenterte at de hadde glemt å sette på håndtak. Ingrid sa ikke noe, men begynte å undersøke skapet nærmere. Hun kjente langs nederste kanten av skapdørene og fant en profil under som man kan klemme fingertuppene inn i for å få tak. Ingrid kommenterte at det var der man skulle holde for å få det opp. Ingrid hadde ikke sett på dette skapet tidligere. Hun kommenterte videre at det var mye luft under skapet og at det kun hadde bein på sidene. Det liker hun, det samme var det på spisebordet. ”Dette gjør det luftig og åpent”, sa hun.

Vi gikk så inn i en annen utstilling som var en åpen kjøkkenløsning med et langt spisebord som fylte det store rommet på langs. Utstillingen hadde få skillevegger. Kjøkkeninnredningen var satt opp langs en veldig lang vegg. Vi fulgte langs med det. Ingrid brukte god tid, kjente på hver enkelt seksjon. Hun kommenterte at det var en liten åpning mellom hver seksjon, noe hun syntes virket malplassert, og som gjorde det vanskelig å komme til for å vaske. Vi gikk bort til spisebordet som var dekket på til festmiddag. Vi kjente på bordbrikker, dekketallerkener, middagsfat, suppeskåler, forrett-tallerkener, glass, bestikk, på formen på dem og hvordan de var arrangert på bordet.

Vi gikk systematisk og nøye gjennom tre-fire svært forskjellige kjøkkenutstillinger. Ingrid kjente på alle skap, skuffer, hyller, knotter, kanter, ting som stod utstilt, boller, vaser, kjøkkenstyr, oppvaskmaskin, ovn, kokeplater. Én av kjøkkenutstillingene brukte Ingrid lang tid på. Det var en av de mindre kjøkkenutstillingene, det vil si et lite og intimt rom, med tre vegger, i motsetning til de større kjøkkenutstillingene vi var innom først, som var uten faste vegger og som lå etter hverandre, i litt rotete rekkefølge, på et stort åpent område. Det ble lettere og mer spennende å danne seg et helhetsinntrykk av dette mindre, enkle og intime kjøkkenet.

Ingrid hadde vært der flere ganger før og fortalte at hun syntes dørenes overflater hadde så fine profiler. Jeg skulle ledsage Ingrid bort til kjøkkendørene. Da vi nærmet oss kjøkkenskapene for å studere dem nærmere, spurte Ingrid om de var langt unna. Jeg tok da grep om underarmen til Ingrid og skulle til å lede hånda hennes i en brå og uventet bevegelse bort til overflaten. Jeg merket umiddelbart motstand i Ingrids hånd, gjennom et lite rykk. Akkurat i det jeg nærmest satte hånden hennes helt bortpå, og hun umiddelbart lukket de fra før følede og utstrakte fingrene inn i hånda, forstod jeg at jeg var i ferd med å ødelegge hele inntrykket for henne. Når man ledsager skal man jo selvfølgelig ikke ta hendene og armene til

folk for så å føre dem bort til ting. Man skal legge sin egen hånd på gjenstanden og så skal den man ledsager selv få føle seg fram, langs armen min og over til gjenstanden. Episoden skjedde relativt tidlig i min karriere som feltarbeidende og ledsagende, og det hadde ikke slått meg hvor feil det var før denne situasjonen oppstod. Et aspekt er selvfølgelig at folk skal slippe å føle at de blir leid som et barn. Et annet viktig forhold, som jeg der og da innså for sent, er at for at Ingrid skulle få dannet sitt eget inntrykk av kjøkkenet, måtte hun selv være den bevegende og den som oppsøkte og orienterte seg mot det. Jeg kjente det, bokstavelig talt på min egen kropp, gjennom motstanden hun overførte fra sin arm til min, hele kroppen hennes rygget, som om hun hadde fått elektrisk støt.

Gjennom min følelses- og innlevelselsløse håndledning hadde jeg fratatt Ingrid muligheten til selv å ta kjøkkenet inn. Ingrids måte å ta inn helhetsinntrykket av kjøkkenet på kan minne om måten man tar inn generelle helheter på, for eksempel et maleri, et landskap, en by. Bildet blir for stort til å kunne ramme inn inntrykkene. Vi trenger å dele det opp, stoppe opp ved ting eller hendelser som fanger vår oppmerksomhet og interesse. Ingrid dro hånda litt mot seg, og da hun allerede hadde kjent på flaten det korte øyeblikk jeg hadde ledet henne bort på, visste hun nå hvor skapdørene var, og kunne, sakte og med hele kroppen og uten min innblanding, først trekke seg litt unna flatene, for så på ny, og varsomt denne gangen, nærme seg dørene og flatene med hendene åpne, med spredte fingre. Det var fascinerende å være vitne til, de utrolig nyanserte bevegelsene, følelsene og touchen som lå i hånden og bevegelsen, sprikende fingre varsomt og søkende, mot overflaten, med hele kroppen. Ingrid følte seg fram, først bare så vidt ved å berøre kjøkkenskapene, over store områder, for å danne seg et større bilde. Så lot hun hendene og fingrene gli nærmere og mer utforskende rundt på alle kanter og flater for å kjenne og ta inn detaljene.

Ingrid kjente på en komfyr med induksjonsplater og kommenterte at hun ikke kan bruke slike, hun må kjenne på om platene er varme. Ingrid kommenterte et kjøkken, som hun syntes hadde altfor glatt flate, det var for sterilt. Jeg oppdaget stadig helt nye ting ved gjenstander som jeg aldri ville gjort uten Ingrids oppmerksomhet, både snitt, fasonger og stiler. Hun kommenterte også tekstilene, noen likte hun, andre ikke.

Dagen raste av gårde, og plutselig var det på tide å dra hjem før de stengte dørene. Da vi kom hjem til Ingrid igjen, tente hun lys i stua. Det var blitt mørkt ute mens vi var på tur hjem. Jeg spurte henne om hun bruker å ha lys på, om det var for min del? Ingrid: "Å, nei! Selvfølgelig har jeg på lys. Det vil jeg, ellers hadde det sett helt mørkt ut her inne. Det er vanskelig å vite

når på dagen jeg skal sette på lys. Når er det skumring, det skifter jo, kommer an på været og årstiden.” Vi satte oss i salongen for å oppsummere IKEA-turen, og jeg ba Ingrid beskrive smaken sin nærmere:

Det kommer helt an på hva det handler om. Jeg vet ikke om du ser det, men jeg har ommøblert siden sist du var her. Jeg har ennå bilder og lamper og sånn som skal opp på veggen. Det er et helt prosjekt. Jeg må vite hva jeg vil ha. Må komme på de rette plasseringene. Noen må jo også utkommanderes til å henge opp lampen og. Jeg kan jo ikke ringe vaktmestertjenesten. Denne sofaen er ny. Den har rette linjer. Jeg ville ha en hjørnesofa. God å sitte i, litt stoffa, med rette linjer. De hadde en sofa på IKEA som passet inn i forhold til proporsjonene, men som likevel ikke passer inn her hos meg. Den nye sofaen er kjøpt hos Skeidar. Det er litt luftig under, litt plass under den. Den er litt fastere og strammere i hele uttrykket sammenliknet med den gamle. Den gamle står under trappa, den er mer putete, en kosesofa som man synker ned i. Den er også svart skinn, men helt annerledes både i fasongen, den er løsere, og har en annen størrelse.

Vi gikk ned og kikket på den før vi gikk tilbake opp til den nye sofaen:

Den nye sofaen i stua er ikke kosesofa, men den har et hjørne så man kan slenge seg nedpå. Den har rette linjer... Jeg kjøpte også nye stoler, før den nye sofaen. Tre svarte skinnstoler. Jeg ville ikke ha stressless, men mer lette og nette, som er rimelige nok til å sitte godt i og som man kan snurre på. Foten er også viktig. Den er liten, er av tre, ikke metall. Jeg ville ha lyst tre siden stolen ellers er i svart skinn. Foten er slank og har fem armer. Jeg ville ikke ha en stor kraftig ring, som setter merker på gulvet, som er vanskelig å komme til når man skal vaske. Denne foten er designet slik at det gjør det mer luftig rundt. Det fulgte skammel med alle tre. Den ene kan du se foran den ene stolen, men ser du de andre to?

Jeg satt da i sofaen inntil stuebordet. Jeg kikket rundt meg, spurte flere ganger om hun var sikker på de befant seg i stua. Hun lo og utbrøt: ”Ja, ja!”. Til slutt måtte hun vise meg at de stod skjult under stuebordet. Hun lo høyt og sa: ”IKEA triks!” IKEA er kjent for å ha smarte løsninger for å oppbevare ting og møbler som ikke til en hver tid er i bruk.

Jeg ba Ingrid beskrive mer inngående om hvordan hun opplever farger:

Gull, sølv, det er veldig... det er noe med stofftypene de fargene ofte brukes på, de er stygge! Pongponger, dusker, dill og dall. Det er greit med litt detaljer, men det må ikke overdrives. Gardiner og puter er vanskelig. Stoffet må være blankt, men ikke.. det må

være mer matt, ikke glinsende. Nede har jeg noen grove puter. Det er struktur på, men de er ikke så spennende, litt kjedelige, gråsvarte, de gjør ikke så mye av seg... Generelt sagt så er stoff og struktur viktig. For eksempel putene her i sofaen. Jeg brukte masse tid, dro hit og dit, og på alle mulige møbelbutikker over hele byen. Jeg endte likevel opp på IKEA. Jeg kunne jo bare dratt dit i utgangspunktet, egentlig. Se på de store gode putene der, i et sånt plysj-stoff, jeg liker stoffet, også er det noen artige detaljert. Noe som ser ut som et hundeører i hjørnet på puta.

Ingrid viste meg hvilke puter hun mente, og sammen kjente vi på dem. Farger er spennende i fenomenologisk forstand fordi de, på linje med former, retter en bestemt type oppmerksomhet mot fenomener. Vi kan ikke ha oppfatninger om farger i seg selv, farger er alltid farger *av eller på noe*, i en eller annen materiell form. For Ingrid settes farger sammen med strukturer. Gull og sølv forbindes med dill og dall, og er ikke noe for hennes smak. Det vil si at gull og sølv for henne samtidig er dill og dall, altså en type forklaring og beskrivelse som *hører sammen med* fargene. For Ingrid og Stine handler farger om former og komposisjoner, men de handler også om sosiale relasjoner, om anerkjennelse, og om kultur. Fargene er ikke *representasjoner*, de er fenomener som inngår i erfaringene til Stine og Ingrid. De fyller ut et bilde av hva ting *er* for dem, ikke bare hva de skal framstå som overfor andre betraktere.

Ingrid fortsatte å forklare om stilen sin i hjemmedekoringen:

De andre putene som ligger sammen med de store, er litt mindre. De er finere, glattere i stoffet, men de har samtidig en brytning, en søm/kant som bryter de glatte strukturene. Så er det sånne artige frynser. Søsteren min hjalp til, hun sa det var fine farger. Det var viktig at putene passet sammen. Jeg fant ut at jeg kunne ha litt farge på putene fordi det var en svart sofa.

Ingrids estetiske erfaringer og uttrykk er i stor grad basert på taktil sansing av teksturer og former, av overflaters ulike uttrykkskvaliteter (Waterhouse 1997). Fysiske variasjoner ved overflater understreker en form, en kontrast, og skaper dybder og variasjoner, som framstår samtidig som skjørt, prangende, frodig og enkelt. Fargene utgjør på samme måte som teksturer kontraster, mellom lyst og mørkt, og viser til sammenhenger, farger som passer sammen. På denne måten framstår det estetiske uttrykket som helhetlig.

Kroppslig estetisk oppmerksomhet skaper helhet og integrasjon

Estetikken og de estetiske, både inn- og uttrykkene, er med å gi en dypere mening med, en ekstra dimensjon ved, og skaper helhet og integrasjon ved det å bo og å leve. En sensorisk

holisme (Desjarlais 1992: 72) bidrar til å fylle ut ens selv og andre, både sosiale og materielle omgivelser. Det må derfor ses som en genuin del av ens selv og erfaring av seg selv i noen bestemte omgivelser. Vi tillater oss selv å bli engasjert i et samspill med omgivelsene med utgangspunkt i vår intuisjon for vår tilstedeværelse (Seel 2005). Estetiske erfaringer er ikke av ting som kun framtrer for oss sammen med et intellektuelt innhold, men utgjør genuine uttrykk og prosesser, hvor hele kroppen er engasjert. I estetiske erfaringer trenger vi ikke se etter de teoretiske eller praktiske spesifikasjonene av et noe, men snarere rette oppmerksomheten mot et objekts ulike aspekter og komponenter slik de framtrer for oss, her og nå (Seel 2005: 27).

Gjennom vandringen gjennom spise- og stueavdelingen, med Ingrids beskrivelse av former og kanter, og ved å observere måten hun tok inn kjøkkenutstillingen på, oppdaget jeg selv aspekter ved fenomenene som understreker at ingenting bare er hva det er. Alt framtrer for oss i lys av de ulike aspektene ved tingene. Dette gir oss en mer kompleks og sammenhengende forståelse av denne tingen og også av oss selv som lyttende, følende, bevegende, "... it is a sensing self-awareness that accompanies the lingering at the sensuous particularity of something" (Seel 2005: 31). Å sanse og oppfatte en gjenstand i denne sammenheng er også knyttet til et spesielt nærvær av utøvelsen av denne persepsjonen. Vi kan reagere estetisk i forhold til hva som helst som i en eller annen form er sensorisk tilstede, eller vi kan la være.

Estetikks plass i kultur og i analyser gir oss adgang til ulike sider ved menneskelig erfaringer, til hvordan folk føler og responderer overfor verden rundt seg. Ifølge Morphy (1996: 255) kan estetikk sies å handle om den menneskelige kapasiteten til å bestemme kvalitative verdier ved ting i den materielle verden. Det refererer til en spesiell evne til å respondere på og erfare handlinger og ting i omgivelsene, på linje med kapasiteten vår for tenkning. Den estetiske sansningen gjør oss i stand til å vurdere ting innenfor en rekke dimensjoner som mykhet, hardhet, tyngde, og liknende. Det er ikke bare en kapasitet eller evne vi som mennesker har, men som er uløselig knyttet sammen til erfaringer av verden, og har ofte en emosjonell dimensjon knyttet til seg.

Indre og ytre, kjent og fremmedartet

Gjennom kroppslige estetiske erfaringer transformeres fysiske gjenstander til og blir del av vår opplevelse av å være-i-verden, kroppslig. Estetikk gir referanse til samfunnet rundt oss, forteller oss om hvordan ting skal være og bidrar samtidig til å skape sammenheng, integrasjon og orden i livet. Estetiske former og uttrykk er noe som *gjøres*. Stine og Ingrids

smak og stil gjøres aktivt og er forankret i et felles kulturelt grunnlag som også seende deler. En fenomenologisk estetisk oppmerksomhet rettes med det mot kjernen av livsverden hvor menneskelige aktiviteter er vevd inn i hverandre (Sepp og Embree 2010: xxvii). Estetikk bidrar i så måte til å knytte sammen indre og ytre, det kjente og fremmede.

Kontrastene mellom vaner og det som er ukjent for oss, viser hvordan kroppen som kulturelle og sosiale vesener behersker verden. Beskrivelsene av og fra Stine og Ingrid's erfaringer har gitt oss innsikt i hverdagsliv, i rutiner, vaner, men også oppbrudd, fremmedhet. Dette viser hvordan mening dannes i og ut av situasjonene man befinner seg i. Kroppen formidler forståelser av tingene og av andre i verden. I dette ligger også vanene. Når vi foretar handlinger i verden som utkaster betydninger, kan de etter hvert få en karakter av vane. Vanene bygger opp en fortrolighet, man vet hvor skapet står, og man handler og beveger seg i rommet uten å tenke over det. Verden blir fortrolig for oss, vi lærer oss og vet tingenes betydning, for eksempel hvordan vi skal bruke en gaffel, en sofa, et bord. Merleau-Ponty (1994) gir et eksempel med en blind manns stokk. Etter at den blinde mannen er blitt fortrolig med stokken og dens bruk, blir den ikke lenger oppfattet som en gjenstand, men som en forlengelse av sansene, fordi gjennom stokken får den blinde mannen kontakt med verden. Vanen betyr at vi er fortrolig med verden, og krever ikke tematisering eller språk. Bourdieu (1977: 87) bruker begrepet *hexis* om en bestemt kroppens rutinemessige måte å gjennomføre spesifikke oppgaver på, som er ferdigheter man ikke nødvendigvis har tilegnet seg gjennom formell instruksjon, men ved gjentatte kroppslige gester og positurer i møte med verden.

De to følgende kapitlene skal mer eksplisitt ta for seg brudd med det fortrolige, med vanene, gjennom førerhundbrukeres etablering av nye ekvipasjer med nye hunder og reiser i fremmede omgivelser. Vaner blir særlig påtakelige når noe er i uorden. Verden er fortrolig for oss når vi inngår i velkjente situasjoner, men vi støter også på nye fenomener og situasjoner som ikke er fortrolige for oss. Ifølge Merleau-Ponty (1999) er det en tvetydighet knyttet til vår tilstedeværelse i verden. Tvetydigheten ligger i at vi opplever både en verden av det velkjente og det fremmede, samtidig. Det er i brudd med vanene at kroppens væren-i-verden blir synlig og observerbar for oss og mulig for antropologisk analyse:

Any theory of culture, habitus or lifeworld, must include some account of those moments in social life when the customary, given, habitual, and normal is disrupted, flouted, suspended, and negated. At such moments, crisis transforms the world from an apparently fixed and finished set of rules into a repertoire of possibilities. (Jackson 1996: 22)

Vanen er ikke noe som aktiveres gjennom bevisste tanker eller refleksjoner, men må heller ses som uttrykk for en viten som er lokalisert i kroppen. Vaner viser hvordan kroppen behersker situasjonen. Når vi kommer ut av det velkjente, ureflekterte vanemønsteret, blir vi nødt til å *gjøre noe annet*. I dette ligger både en handling, men også en refleksjon som gjør det mulig å gripe både det ukjente og det kjente. Når vi bryter med det normale og kjente, hvilke kvaliteter fra det kjente tar man da med seg i det ukjente?

5. Ekvipasjer – samspill menneske, dyr og omgivelser⁵

Flere av deltakerne i dette avhandlingsprosjektet er førerhundbrukere⁶. Gjennom flere feltarbeid har jeg fått verdifull innsikt i ulike måter ekvipasjer (førerhundbruker, førerhund og arbeidssele) samhandler og orienterer seg når de er ute i det offentlige rom. Ekvipasjen kan derved ses som et system hvor informasjon og kunnskap distribueres gjennom bevegelse. Ting, ord, kommandoer, rutiner, underlag med mer utgjør deler av dette systemet som gjør orientering mulig. Kapittelet skal likevel ikke handle om denne tematikken generelt. Det kunne det for så vidt godt ha gjort, men siden jeg i denne delen av avhandlingen er opptatt av brudd med, eller fravær av, det rutinerte hverdagslige, vil jeg bruke etablering av nye ekvipasjer som tematisk innramming for dette kapittelet. Jeg har valgt å konsentrere det meste av beskrivelsene rundt prosessen som synshemmede gjennomgår i forbindelse med anskaffelse av førerhund. Jeg har blant annet gjort feltarbeid ved en førerhundskole og fulgt to kvinner som utgjorde del av en gruppe synshemmede i opplæring med ny førerhund. To av de kvinnene som deltok i studien, Carin og Bente, skulle få nye førerhunder og inviterte meg med til å følge dem i denne prosessen. Jeg dro derfor sammen med dem til en førerhundskole på Østlandet, og fulgte deler av samtreningsskuret de skulle delta på. Jeg var også til stede mens de hadde hjemstedstrening og da de fikk godkjenning med de nye førerhundene sine.

Å være i starten av en prosess hvor en ekvipasje er under etablering, gjør eksplisitt og øyensynlig beskrivelser av hvordan ekvipasjer fungerer som ellers vil kunne være vanskelig å få grep om. En ekvipasje blir, etter hvert som den har gått seg til, nærmest automatisert, en vanehandling, noe man gjør uten å ha oppmerksomheten med seg. Det kan være vanskelig for førerhundbrukere å sette ord på hvordan de beveger seg, tenker og handler når de er blitt en del av en etablert ekvipasje. Hvis vi kobler Bourdieus (1990) forståelse av begrepene *habitus* og *doxa* til dette, kan vi se en opptrent ekvipasje som rutiniserte væremåter som både er kroppslige og mentale, og som rommer både biologi, psyke og kultur. Prinsippene for denne embodiment ligger utenfor bevisstheten, som implisitt, uuttalt kroppslig kunnskap. Disse vanene innprentes gjennom sosialisering i sosiokulturelle omgivelser. Viten eller kunnskapen

⁵ Deler av temaet kapittelet er basert på, er tidligere publisert som bokkapittelet "Et liv med førerhund" i *Funksjonshemming – politikk, hverdagsliv og arbeidsliv*. Jan Tøssebro (red.), Universitetsforlaget, 2009.

⁶ Førerhundbruker og bruker er begreper som anvendes som emiske kategorier der hvor det ses relevant i teksten. Begge begrepene er velferdsforvaltningens, og betegner synshemmede som mottakere av bestemte tjenester og/eller hjelpemidler fra det offentlige, her førerhunder.

om dem er ureflektert og iboende i de dagligsdagse handlingsmønstrene og vanene våre – doxa (ibid.). Rutinehandlinger krever ikke analytisk tenkning. Læring er en konsekvens av interaksjon med noen bestemte omgivelser, over tid (Hutchins 1995: 292). Dette kapittelet tar derfor utgangspunkt i en bestemt form for tilpasningsprosess som ligger til grunn for samspill mellom personer, dyr, ting og omgivelser. Når synshemmede går inn i en prosess med å få førerhund, vil det for utenforstående være lettere å observere hvordan ekvipasjen etableres, og også lettere for den synshemmede selv å beskrive *hva* det er som skjer og *hvordan* det erfares. I denne prosessen blir forhold mer åpenbare, nye erfaringer skjer umiddelbart og kan snakkes om der og da.

Under feltarbeidet begynte jeg nærmest ved en tilfeldighet å lese boka *Cognition in the wild*, skrevet av antropologen Edwin Hutchins (1995). I boka tilnærmer Hutchins seg kognisjon gjennom studier av kulturelt konstituerte aktiviteter utenfor laboratoriet, nemlig ”*in the wild*” og i dette tilfelle sjøfartsnavigasjon (Hutchins 1995). Navigasjon kan ses som en type distribusjonssystem, hvor en vellykket navigering, fra et punkt til et annet, er et resultat av samhandlingen mellom blant annet havet, været, båten, instrumenter, landmerker og mennesker. Gjennom å lese Hutchins og å vandre rundt langs ruten hvor førerhundekvipasjene trente i Oslos gater, begynte noen av mine egne erfaringer fra å tilbringe mye av barndommen i båt på havet, samtidig gradvis å demre for meg. Jeg kunne trekke en parallell mellom disse erfaringene og førerhundekvipasjenes måter å orientere seg på, hvor underlag, kjennemerker, lyder og lukter sammen med bevegelsen og rytmen hos ekvipasjen gjør den i stand til å navigere gjennom landskapet.

Som barn pleide jeg å følge med faren min på noen av hans mange sykebesøk rundt i øyværene i kommunen jeg vokste opp i. Han var det som på 1970-tallet het distriktslege (nå: kommunelege) i en øykommune på Helgelandskysten, hvor folk bodde spredt rundt i små øysamfunn omkranset av større og mindre havstykker. På slike turer satt jeg i styrhuset sammen med båtenes mannskap og fulgte fascinert med på hvordan skipperen og matrosen sammen loset oss gjennom ”storm og stilla”. Når det var svært dårlig vær, ga mannskapet klart uttrykk for ikke å synes særlig om å ha meg med, og jeg måtte av og til krangle meg med på uværserdene. Fra slike turer, i storm og uvær, har jeg mange spennende minner lagret i kroppen. Sittende, godt ”fortøyd” på den høye krakken som var spent fast i dekket i styrhuset, fulgte jeg med en blanding av redsel og fryd med på hvordan mannskapet navigerte og manøvrerte båten. Hvordan de fāmælt diskuterte seg fram til hvor leia gikk og hvordan kursen skulle settes. Det var lite prat i styrhuset når været var riktig ille og sikten dårlig, kun en og

annen småkommentar som justerte kursen. Bølgene slo over styrhuset, sikten var ofte så dårlig at vi knapt kunne øyne baugen på båten. Sjø- og landmerker var umulige å oppdage før de var passert. Båten stampet eller rullet og de eneste holdepunktene mannskapet hadde i tillegg til sjøkartet, var dårlig sikt og en uklar radar.

Når jeg så i voksen alder kjenner tilbake på disse uværsferdene, har jeg begynt å reflektere rundt dem. Ferdene kan ses som basert på et system som rommer informasjon og kunnskap som er distribuert i et samspill mellom menneskene, skipperen og matrosen og all deres kroppslige erfaring og kompetanse, og ting, radaren, sjømerker, kart, omgivelser, fyrlykter, øyer, holmer, hav, av båtens bevegelser og vær, vind, sikt og nedbør. Innenfor dette systemet hadde de ulike delene betydninger for at navigasjonen ble vellykket. Mannskapets kunnskap og erfaring satt i kroppene deres, og fikk mening i møter med omgivelser som var lagret med betydninger. Mannskapet kjente farvannet godt, og kunne orientere seg ved hjelp av andre inntrykk enn bare synet. Gjennom ulike sanser og ved hjelp av minner og forestillinger om landskap og havområder visste mannskapet til en hver tid hvor båten befant seg. Mye av informasjonen og hukommelsen ligger i landskap og relasjoner mellom den enkelte kropp og omgivelsene. "Human memories, whether individual or collective, are so often localized in landscapes even when people cannot precisely remember when they happened in time or how long they lasted" (Sheldrake 2001: 13). Minner kan sies å være lokalisert i landskap og landskap kan også være situert i den enkelte kropp. Selv om mannskapet på legeskysbåten ikke alltid kunne se landskapet og skjærgården rundt seg på grunn av sikten eller mørket, hadde de et indre bilde av det. Dette bilde var ikke nødvendigvis bare visuelt basert, men sedimentert i kroppen med alle dens sanser, følelser og tenkning gjennom gjentagende erfaringer i omgivelsene fra tidligere ferder.

Synshemmede som bruker førerhund, trener inn ulike ruter de beveger seg i sammen med førerhunden. Dette er ruter som angir retning og posisjon for orienteringen i omgivelsene. En slik rute, eller sted, rommer fysiske kjennetegn som gir instruksjoner og beskjeder slik at vi vet hvor vi er og hvordan vi skal handle. Beskjeder og instruksjoner er del av et informasjonssystem som er forankret og erfart kroppslig, og som finner sted i noen bestemte omgivelser "...because people are embodied they are always `somewhere`" (Sheldrake 2001: 9).

Når førerhundbrukere får ny førerhund og de går i brukerens hjemlige og kjente omgivelser, blir de tvunget til å etablere et nytt orienteringssystem. Selv om omgivelsene fra før er kjent

for brukeren, har hun/ han begrenset nytte av denne kunnskapen i seg selv. For den nye hunden er omgivelsene helt ukjente, og brukeren må derfor gjøre seg kjent, på ny og annen måte i ekvipasjen. For å kunne gjøre nytte av en førerhund, trenger brukeren opplæring og kompetanse. Denne opplæringen skjer i samarbeid med en førerhundtrener og en hund som er trent opp til å bli førerhund. Kunnskap, erfaring og kognisjon distribueres i et sosialt nettverk eller system, som i opplæringsprosessen er direkte observerbar. Ved å observere aktiviteter, praksis og relasjoner mellom den synshemmede og de sosiale og fysiske omgivelser kunne jeg utforske hvordan kunnskap og erfaringer blir distribuert og omformet. Opptrening og samtrenting med førerhund er reelle fysiske aktiviteter. Hva gjør de? Hva må de vite og kunne for å gjøre det de gjør? De fysiske og sosiale omgivelsene består både av andre mennesker, som førerhundtrener, forbipasserende på gata, bussjåfører, butikkansatte og av fysiske omgivelser og artefakter, førerhund, arbeidssele, skilt, stolper, fortau, fotgjengerfelt, trapper og dører. Den enkelte ekvipasje må danne sitt eget rom gjennom aktivitet og bevegelse. I dette bevegelsesrommet, langs rutene ekvipasjene beveger seg i, ligger det beskjeder i fortauskanter, i lyder fra biltrafikk, lyskryss. Dette er beskjeder som gir ekvipasjen informasjon om hvor de befinner seg og hvor de er på vei.

I opplæring og samtrenting

Når synshemmede som søker om å få førerhund, kommer inn på en førerhundskole på kurs, brukes mye av den første tida til å kartlegge om den enkelte *trenger* og *ønsker* hund. Kursene er tredelt. Etter at de har søkt om opptak på kurset og fått innvilget det, innkalles søkerne til et forkurs. Da får de et kort innføringskurs som går over noen dager, og de får hilse på hundekullet som senere skal utleveres til brukerne.

Etter en stund blir de så innkalt til et tre ukers samtreningskurs hvor de gjennomgår teoretisk og praktisk opplæring sammen med førerhundtrenerne, og etter hvert også samtrenter med hunden. Etter kurset på førerhundskolen reiser de hjem og holder på med hjemstedstrenting sammen med hund og trener, helt til treneren vurderer ekvipasjen som så godt innkjørt at godkjenningnemnden blir bedt om å komme og vurdere om ekvipasjen kan ses som godkjent. Siden det er private aktører som både trener opp hundene og arrangerer samtreningskursene, er det viktig for staten, som står som finansielt ansvarlig for hundene (hjelpemidlet), å ha en forsikring om at investeringen i å frambringe en god førerhund er hensiktsmessig. Denne godkjenningnemnden er et ekspertutvalg nedsatt av NAV, og består av fagpersoner som er spesialister på tjenestehunder.

Mens brukerne er inne på forkurset, holder førerhundtrenerne kurs om hunderasen, hundehold, forpliktelse, ansvar og stell. Hundetrenerne bruker også dette forkurset til å kartlegge hvilke hunder som kan matche hvilke brukere. Ingen får vite der og da om hvilke hunder de vil få. Både Bente og Carin fortalte at de hadde funnet hver sin favoritt. Carin: ”Det er jo kjempefarlig. Plutselig får du en annen, så får jeg hennes, og hun min favoritt. Det blir jo så sårt.” Den enkelte person som søker status som førerhundbruker, har også enesamtale med psykolog og andre fagfolk som skal være med å vurdere om de anser den enkelte som *skikket* og *egnet* til å ha hund. Da kartlegges rusvaner, psykisk helse, aktivitetsnivå ellers, og man ser hvor innstilt den enkelte er på å ta på seg det arbeid og de forpliktelser førerhundhold krever av dem.

Carin fortalte fra hennes første forkurs:

Da har du fått vite hvor mye hundehår, veterinærutgifter og arbeid det er. Hvor mye skit det blir hjemme i huset dit, du får vite alt det negative, nesten. Det føles veldig sånn. Så får du pratet med alt fra psykolog til noen faglige utvalg til brukerrepresentanter, til alle trenerne, for de skal vurdere hvorvidt man er kompetent til å få det. Det går på om man rett og slett er skikket, at de anser oss som skikket til å ta vare på en hund. For det er tross alt en hund som skal tas vare på og de ser jo spesielt mye på psykiske problemer, alkoholproblemer også i forhold til, ja hvor villig er du til å satse på det her... Også er man rundt og går sammen med treneren for de skal finne ut; hvordan fysisk går vi, hvor fort ønsker vi å gå? Hvor god balanse har vi, også er det viktig hvor man bor. Bor man i villastrøk, bor man midt i byen, i forhold til hvilken hund da som vil passe. Du må ha god orienteringssans. Hvis jeg ikke vet hvor butikken er, så kan ikke hunden fortelle det, for jeg må vite veien.

Også hundene må kvalifisere seg og ses som godt nok egnet for status som førerhund. På veien fram mot godkjenning som førerhund gjennomgår hunden flere faser av kvalifisering. Alle hundene som brukes i opptrening, er avlet opp på førerhundskolen, med nettopp en framtid som førerhund i sikte. De hundene som godkjennes for opptrening, omtales som ”Crème de la Crème”, de beste av de beste. I vurderingene vektlegges trekk ved hundene som ses som spesielt egnet for å kunne bli en god førerhund. Dette handler om deres lærevillighet, robusthet, omgjengelighet og hukommelse. Gjennom kontrollert avl mener man at bestemte hunder har spesielt gode gener og at de er ekstremt sosiale dyr. En av de mest vanlige hunderasene som brukes til opptrening som førerhund, er Labrador Retriever. På Norges Blindeforbunds førerhundskoles hjemmeside står det følgende om denne rasen: ”En lettlyrt,

folkekjær og omgjengelig hund som ”selger sjela si” for en liten godbit.” (www.forerhund.no). At Labradoren regnes som sosial og knyttet til mennesker og at den er glad i mat - og dermed lett å belønne god og ønsket atferd med - ses som viktige egenskaper for å gjøre gode førerhunder av dem. På forkurset snakker trenerne også en del om hva den enkelte kan forvente av hunden, om hva en hund *kan* og *ikke* kan. Selv om hundene har unike egenskaper og kan læres opp til å følge krevende instruksjoner, er det samtidig begrenset hva hundene faktisk kan. De kan for eksempel ikke se forskjell på rødt og grønt lys.

Når hunden er et par måneder gamle, overleverer førerhundkolens kennel den til en forvert. Dette er ofte vanlige familier, eventuelt barnløse par, som har ønsket å ha hunden hos seg i den første tida. Hos forverten skal hunden sosialiseres, bli kjent med og vant til hverdagslige omgivelser. Når hunden er blitt ett til to år gammel, kommer den tilbake til førerhundskolen hvor den blir testet for å se om den er egnet, til å trenes opp til førerhundyrket. Etter at hundene eventuelt er vurdert som egnet begynner den enkelte trener opptrening av spesifikke hunder. Opptreningstiden varierer, men varer gjennomsnittlig seks - åtti måneder. Hunden trenes opp til å tro den er større enn den er. Dette gjøres fordi den, når den jobber, skal bevege seg i en større fysisk utstrekning enn selve ekvipasjen, slik at den rommer både hunden selv og brukeren, og i tillegg en sikkerhetsmargin ut over det. Dette er for å hindre at brukeren kommer bort i stolper, skilt, huller i veien og andre hindringer, og for at ekvipasjen ikke skal skunse borti folk de går forbi. Hundene trenes også til å markere dører, trapper og fortauskanter. Hunden skal alltid stoppe foran et referansepunkt, enten det er en dør, et fortau eller en trapp, og vente til brukeren har markert punktet ved å sette foten på det og eller gi kommando om å gå. Hundene er opplært til å søke mer generelle orienteringspunkter som dører, heiser, skranke og trapper. Hvis en ekvipasje kommer til en bygning hvor brukeren er usikker på hvor inngangen er, kan vedkommende gi kommandoen: ”søk dør” og hunden vil ledsage brukeren til døra. For eksempel på et apotek skal bruker kunne gi kommando ”søk skranke” eller ”søk disk”, og hunden skal da ledsage brukeren fram til disken eller skranken. Førerhunden blir også opptrent til ikke alltid å etterkomme førerhundbrukerens ordre, fordi hvis en ordre innebærer fare, skal hunden kunne nekte å utføre den.

Hundetrenerne snakket mye om hvordan hunden opplever å flytte til så mange hjem i løpet av den første fasen av livet og ber brukeren gi hunden tid, og å vise den omsorg og oppmerksomhet, spesielt i den første tida. Den første tida etter at hunden er kommet fra forevertsfamilien tilbake til kennelen, regnes som tøff. Også avvenningen fra trener, når brukeren skal overta den, ses som en påkjenning for hunden og en prosess som vil ta tid. Når

brukeren får overlevert hunden, skal bruker og hund bo på internat sammen under samtreningsskurset. Etter at kurset er over og brukerne reist hjem, fraktes førerhundene etter hvert sammen med trenerne til den nye brukerens hjemsted.

Under samtreningsskurset skal brukerne for første gang få treffe den hunden som er valgt ut til hver og en. Både Carin og Bente ble veldig glade etter å ha fått vite at de fikk den hunden de hadde ønsket seg: ”Min hund hadde akkurat samme personlighet som meg. Hun hadde de kvalifikasjonene som jeg lette etter.”

Både førerhundbrukere og trenere snakker om at hunden og brukeren må matche og harmonere. Carin beskrev det slik:

Jeg må ha en hund som passer til meg og mine behov. Jeg må ha en hund som er vant til unger, en rolig hund som tåler mye reising og stress, og som ikke går for fort, men som går fort nok. Jeg har god balanse, så jeg trenger ikke en hund som er veldig stødig.

Bjørn understreket også betydningen av å finne en hund og et menneske som passer sammen: De prøver å matche en hund mot en mann; en gammel dame får gjerne en hund som er litt treg, ikke sant, og som ikke er så vill. Mens en ungdom kan få en hyperaktiv liten hund sånn som min var da hun var ung.

Riktig match ses som viktig av flere grunner. Én ting er å finne hund og bruker som har samme type aktivitetsnivå og som kan utvikle et godt samspill. Et annet viktig forhold er tillit mellom menneske og hund. Førerhundbrukeren må kunne stole 100 % på hunden. ”Da er det viktig at bruker og hund harmonerer. Er brukeren for eksempel en aktiv og temperamentsfull person, må førerhunden matche dette.” (www.forerhund.no).

Pia er det man kan kalle en dreven førerhundbruker og har hatt flere førerhunder tidligere. Hun fortalte om erfaringene med den første hunden, hvor ikke alt fungerte bra:

Det som hovedsaklig går gærent er at man får ikke hjelp, for bikkjene responderer feil og gjør feil når det ikke er trygghet rundt dem. De er jo levende vesener. De responderer på det som skjer rundt. Min første hund, han ble rett og slett redd alt mulig, så han var ikke trygg på en flekk. Jeg kunne ikke gi han noen trygghet. Jeg var jo kjempeusikker tenåring. Han var i utgangspunktet en hund som trengte masse støtte på at han gjorde en riktig jobb og at han var flink. Men han klarte liksom ikke det ansvaret selv, med å gi seg selv den støtten, for å si det sånn. Det kan jo ikke en hund.

Så han ble mer og mer usikker og stolte ikke på meg som hans leder. Og jeg visste jo hele tida at jeg ikke klarte å ta avgjørelser, ikke sant? Så det ble verre og verre for han etter hvert og han syntes lyktestolper var det meste skumle her i verden, og kom det en gravemaskin så løp han bak meg og gjemte seg.

Det eksisterer også en bestemt arbeidsdeling mellom hund og bruker. Når Bjørn beskriver forskjellen mellom å bruke hund og hvitstokk, snakker han om hvor mye mer avslappet han kan være i forhold til detaljer langs ruta når han går med hund. Hvis han går med hvitstokk, må han hele tida registrere de fysiske omgivelsene. Samtidig må brukeren når han/hun går med førerhund også vite hvor på ruta ekvipasjen befinner seg. Å føre ekvipasje krever energi og konsentrasjon. Hvis en hund går sakte, har den lettere for å miste konsentrasjon og bli distraheret. En fagmann fra NAVs utvalg fortalte om en ekvipasje utvalget var bedt om å vurdere hensiktsmessigheten ved. En godt voksen kvinne hadde en førerhund som hun slet med å samarbeide med. Den var ukonsentrert og utførte ikke kommandoene slik det var hensiktsmessig. Utvalget registrerte at denne kvinnen, som var svært overvektig, hadde et tempo som var altfor sakte for hunden. Hunden mistet fort konsentrasjonen av å gå så sakte. Fagmannen sa videre at hvis en førerhundbruker merker at hunden begynner å trekke i selen og bli ukonsentrert, skal hun/han sette opp farten.

På samtreningsskuret skal brukerne lære om hundestell og om hunderasen og de får det nødvendige utstyr til hunden. Noen må lære helt grunnleggende forhold ved hundehold som *"hvordan vet jeg om hunden vil tisse?"* Like før den enkelte bruker får tildelt sin hund som de knapt har fått hilse på i løpet av den første tida under oppholdet på førerhundskolen, får de utlevert utstyret. Jeg deltok under en slik utdeling og merket meg den spente stemningen som hersket i gruppen mens førerhundtrenerne delte ut en pose med utstyr til hver av deltakerne. Etter at alle posene var fordelt, gjennomgikk en av hundetrenerne de forskjellige delene som posen inneholdt, samtidig som brukerne følte seg fram til den rette delen og gjorde seg kjent med den. Posen rommet blant annet hundebørste, matskål, hundebånd, halsbånd, refleksbånd, bjelle og arbeidssele. Spesielt stor var spenningen når de hentet arbeidsselen ut av posen. Mens hver og en kjente nærmere på selen, begynte de å diskutere ulike erfaringer med ulike typer av arbeidsseler. Denne førerhundskolen brukte tidligere en svensk seleprodusent, men har i løpet av de siste årene gått over til en engelsk produsent. For en uinnvidd kunne det virke som om det kun var små detaljforskjeller som skilte mellom de to selene, men for flere av brukerne opplevdes forskjellen som stor. Selen består av en kraftig brystreim og en tynnere magereim som spennes på hunden når den skal jobbe. I tillegg er det en bøyle som er festet på

ryggen av hundeselen med et håndtak i andre enden som brukeren holder hunden i. Selve arbeidsselen består av en bred reim som tres over hodet på hunden og som går fra ryggen og fram rundt brystet. Det er også festet en smalere buk reim bak hundens forlabber. Det sitter en spenne på reimen som gjør at selen holder seg på plass rundt kroppen til hunden, og som gjør at selen kan tas av og på hunden. Fra hundens skuldre er bøylene, det vil si den delen av arbeidsselen som forbinder hunden og brukeren, festet. Den svenske selen er tyngre og større enn den engelske, og har også teleskopleddet bøyle som kan justere avstanden mellom fører og hund. En av kvinnene som skulle få førerhund for første gang, ville ha den svenske arbeidsselen fordi hun er lav av vekst og trenger å komme nærmere hunden. Dette beskriver hun som å gi henne bedre kontakt med hunden. Den engelske selens bøyle er ikke regulerbar og er spinklere, lettere og mer tøyelig, og brukere beskriver den som løsere og mer slingrete. En bruker beskriver den som "... å gi mindre kontroll." Noen brukere opplever den svenske som for uelastisk og stiv, mens den engelske gir et litt løsere og friere grep.

Illustrasjonen viser den svenske (øverst) og den engelske arbeidsselen.

Flere av de som har gått fra den svenske til den engelske selen, samarbeidet med hunden helt annerledes fordi det er en ny måte å orientere seg på. Mange føler seg hjelpeløse og utrygge i starten mens de samtrener med den nye hunden. For det første er det en ny hund, med helt andre bevegelser enn den gamle førerhunden, og i tillegg er bevegelsene som overføres gjennom arbeidsselen uvante. Den svenske selen ses øverst på illustrasjonen over og har et kuleledds-feste, som er ringet inn med rødt. Den engelske selens karabinkrok-kobling ses nederst i illustrasjonen ovenfor, og er ringet inn med blått. På illustrasjonsbildet ligger begge

selenes bøyle (håndtak) motsatt vei (altså mot venstre) enn den plasseringen de har i bruk (som er på høyre side av selen), men de er lagt slik for å få bedre bilde av selve koblingen. Bøyla på den engelske selen gir større rom å bevege seg i. Koblingen som utgjør karabinkrokens feste i arbeidsselen, har stor slakk i forhold til den svenske utgaven. Den svenske arbeidsselens kobling gir mye fastere og stivere bevegelse, og kan kun bevegges fram og tilbake, ikke sidelengs. Den oppleves som mer styrende. Slakken eller rommet i den engelske selens kobling overføres i form av løse bevegelser mellom bruker og hund. Denne koblingen muliggjør bevegelse i alle retninger. Brukerens mottak av bevegelsene i form av armens bevegelsesmønster, blir større og samtidig mindre presise, og bevegelsen som overføres fra brukeren til hunden blir også mindre nøyaktige og løsere. Når de etter hvert blir vant til det, er det flere brukere som opplever den nye og annerledes måten å bevege seg på som positiv. Karabinkrokkoblingen oppleves å gi både bruker og hund større og friere bevegelsesrom og fleksibilitet.

Selen har en stor bred refleks festet i bøylen hvor det står: *Ikke forstyr! Jeg jobber!*. Førerhunden har status som tjenestehund og ses å være i arbeid når den har på arbeidsselen. Å være førerhund betegnes som å ha et meningsfylt yrke (www.forerhund.no) og utløser også noen bestemte rettigheter. Blant annet går hunden gratis på offentlig transportmidler mens den er i arbeid og er den eneste hund (og dyr for øvrig- de som skal fortæres ikke iberegnet) som har papir på at den har tillatelse til å oppholde seg på restauranter, i matbutikker og liknende steder som er lovregulert gjennom næringsmiddelmyndighetene. Når arbeidsselen kobles fra, kobles førerhunden fra tjeneste. Dette markerer at hunden har pause fra arbeidsoppgavene, og er midlertidig tatt ut av tjeneste. Dette kan for eksempel være hensiktsmessig hvis brukeren skal lufte hunden i parken, har satt seg på trikken eller deltar på et møte og har hunden liggende under bordet. Hvis en førerhundbruker, for eksempel på vei hjemmefra og til butikken, merker at hunden blir ukonsentrert fordi den har akutt behov for å gjøre fra seg, er brukeren nødt til å stoppe i en park eller andre grønne flekker, koble løs selen og slippe hunden fri. Ei bjelle festes da på hundens halsbånd. Bjella skal gi brukeren, gjennom bruk av retningshørselen, mulighet til å anslå områdene og retningen hunden beveger seg i. Erfaringsmessig slutter mange brukere å feste bjella på hunden etterhvert som de blir trygge på den og stoler på at den ikke stikker av og at den kommer når den kalles inn.

Bruk av arbeidsselen illustrerer hvordan ting er en sentral del av kommunikasjons- og orienteringssystemet som ekvipasjen utgjør. Uten selen er hunden en vanlig hund og brukeren en synshemmet person. Førerhunden ses på som et arbeidsredskap, som rent konkret er på

jobb når den har på arbeidsselen. Når brukeren går med hunden i bånd på tur, oppfører hunden seg helt annerledes enn når den er i sele. Når hunden jobber i sele, er den konsentrert, rolig og oppmerksom på brukerens instruksjoner og bevegelser. Når den derimot er i bånd, virker den mer ukonsentrert og impulsiv. Da er den frikoblet fra tjeneste og har ikke som oppgave å lede en synshemmet person. Da snuser den rundt seg, markerer på lyktestolper og hilser på andre hunder og mennesker som tar kontakt.

Hundetrenerne instruerte også de nye brukerne på samtreningsskuret i å huske at når de går med hunden i bånd, så skal hunden følge den synshemmede. Iført arbeidsselle skal brukeren følge bak førerhunden. Det vil si at når den synshemmede leier hunden i vanlig bånd, så er hunden en vanlig hund og mennesket en synshemmet person som må bruke andre måter å orientere seg på, enten ved hjelp av hvitstokken eller en ledsager. Det gjør også noe med menneskets, og også hundens, opplevelse av seg selv, dets væren-i-verden. Når arbeidsselen frakobles, opphører ekvipasjen. Førerhunden blir en hvilken som helst hund og førerhundbrukeren blir en hvilken som helst synshemmet person. Selen mister betydning. For brukeren innebærer denne frikoblingen at det er hun/han som må ta ansvar for orientering, og mister samtidig kontroll over hunden. Når brukeren kobler hunden fra tjeneste, setter hun seg selv i en sårbar situasjon. Også hun blir en annen. Fra å være en del av en enhet hvor hennes kompetanse og måte å orientere seg på er sammenvevd med hundens og omgivelsene, blir hun/han, frikoblet fra ekvipasjen, en synshemmet person hvis kompetanse og orienteringsevne mot omgivelsene blir en annen. Arbeidsselen mister også betydning når den tas av. Da jeg skulle ta bilde av de to ulike typene av arbeidsseler (se illustrasjon s.143), og Carin la dem for seg selv, side ved side på gulvet, opplevde jeg dem plutselig som noe annet, som fremmedgjort, og som, ja "bare" ting, løsrevet fra et system som ga mening. I en beskrivelse av forholdet mellom en blind mann, en hvitstokk og omgivelsene, gjør Bateson (1927) et analytisk poeng ut av hva som skjer når dette systemet mann-stokk-omgivelser opphører. Det er *hva* man vil forstå som er det viktige. Når den blinde mannen setter seg ned for å spise lunsj, er stokken og dens beskjeder ikke lenger relevant "... *if it is his eating you want to understand.*" (ibid.: 465).

Vi kan gå tilbake til avsnittet som beskriver forskjellen mellom den engelske og den svenske arbeidsselen. Fordi koblingspunktene mellom håndtaket og selve selen er så ulike hos den engelske og svenske selen, gir de grunnlag for ulike bevegelsesteknikker og måter å orientere seg sammen på hos den enkelte ekvipasje. Koblingspunktet hos den svenske arbeidsselen gjør at bevegelsen som overføres mellom hund og menneske, blir fastere og mer styrende. Den

engelske selens kobling er mye løsere, og bevegelsen som overføres via den blir romsligere og mindre nøyaktig. De ulike bevegelsesmønstrene som overføres til brukeren, fra hunden, gjennom selen, gir ulike typer av informasjon til brukeren og brukerens overføring av bevegelse til førerhunden, ved arbeidselens koblingspunkt blir også forskjellig gjennom bruk av de to ulike selene.

De neste ukene av kurset brukes til å trene ekvipasjen i å orientere seg sammen. Hundene skal den første tida mens de er på førerhundskolen, kun ha selen på når ekvipasjen trener sammen med hundetreneren. Utenom samtrentingen skal brukerne ha vanlig hundebånd på hundene, også inne. Allerede første dagen får brukerne utlevert hunden sin. Hver og en får beskjed om å gå på internatrommet sitt og vente der til trenerne kommer med hundene og leverer ut en og en. Jeg ventet sammen med Carin på hennes rom. Hun var kjempespent, og satt klar på gulvet med en godbit i hånda. Da førerhundtreneren kom opp til henne med hunden, fikk hun en stund alene sammen med hunden. Da hun ropte meg inn igjen, beskrev hun begeistret den nye hunden for meg. Hun var spesielt fascinert over hvor liten den var. Hjemme hadde hun en pensjonert hann labrador, den nye hunden er en hunn. Hun kjente rundt på hele hunden, spesielt ansiktet og labbene brukte hun lang tid på å utforske. Hun smålo mens hun beskrev de små korte labbene og potene.

Brukeren får ansvaret for hunden fra første dag. Den skal bo sammen med brukeren under hele kurset, og hundetreneren bistår brukeren i innføring og praktisk hundehold gjennom hele kursperioden. De får samtidig beskjed om ikke å bruke kommandoer overfor hunden så lenge de er i tilvenningsfasen. Etter noen innledende dager med teori begynner selve samtrentingen. Da starter den praktiske treningen, en bruker og dens førerhund sammen med treneren som har trent opp hunden. Treneren skal da starte prosessen med å overføre til brukeren det hunden har lært i løpet av års trening. Kursdeltakerne blir bedt om å være forberedt på at denne perioden vil bli tøff, krevende og slitsom både for bruker, førerhund og trener. Det er intense dager og mye hardt arbeid. De begynner samtrentingen forsiktig inne på førerhundskolens område. Til å begynne med leier brukeren hunden i vanlig bånd rundt på området. De øver på å få hunden til å gå ”fot”, følge tett inntil brukerens venstre fot, de øver på å kalle inn hundene, og de lufter dem i luftegården. I løpet av samtrentingen øver brukeren spesielt på å trene hunden til å unngå å oppsøke ”fristelser”. Da legges brødbiter eller hundefor langs en linje og mens hunden får beskjed om å ligge stille i den ene enden, går brukeren i den andre enden. Brukeren skal så kalle på hunden, og hunden skal da komme rett til brukeren uten å snuse på eller spise av maten som er lagt langs veien.

Mens jeg var til stede på førerhundskolen, og brukerne gikk rundt ute i gården sammen med hundene og trenerne for å sette på arbeidsselen og trene for første gang, var hele gruppen spent. De brukte tid på å bli kjent med selen og utstyret og lære hvordan selen skulle monteres. Carin syntes det var rart og uvant å sette på en mindre sele på en mindre hund, og var spent på hvordan det kom til å være å gå med en så liten hund. Ekvipasjene går først rundt på førerhundskolens område, med treneren ved siden av seg. Særlig i starten var det åpenbart at hunden ble forvirret av å skulle gå i sele sammen med brukeren. Ved flere anledninger stoppet hunden opp, beveget seg usikkert, og orienterte seg mot treneren, spesielt gjennom blikkontakt. Treneren var i slike situasjoner særlig observant på å fjerne seg fra ekvipasjen og unngå blikkontakt med hunden samtidig som hun/han ga beskjed til brukeren om å være mer tydelig overfor hunden.

Samtreningen utvides etter hvert til bytrening og landeveistrening. Da reiser kursdeltakerne, trenerne og hundene til bestemte steder hvor hundetrenerne på forhånd har trent spesielle ruter sammen med hundene. Den enkelte bruker, hund og trener går sammen disse rutene og trener på å øve inn rutene. Ruta er en rektangulær angivelse med et felles utgangs- og slutt punkt. Ut fra startpunktet begynner ruta enten med en 180 graders dreining til venstre eller rett fram, for så å dreie 180 grader til venstre, etterfulgt av en rett linje til neste punkt på ruta som dreier 180 grader til venstre igjen. Til slutt kommer de tilbake til utgangspunktet igjen.

For å finne en måte å orientere seg langs ruta på, markeres spesielle referansepunkt. Dette kan for eksempel være en trapp, en stolpe, en fortauskant, et punkt hundene trenes opp til å stoppe ved, på kommando. Dette gir førerhundbrukeren faste holdepunkt om hvor i ruta de befinner. Ved hvert kryss skal hunden gå fram til fortauskanten og stoppe der. Brukeren skal så markere kanten ved å sette foten på den. Så skal hunden vente på neste kommando, som enten vil være å krysse gaten, eller å vende om til venstre eller høyre. Denne kommandoen gir brukeren ved stemmebruk, for eksempel ”foran”, ”venstre” ”høyre” samtidig som hun/han markerer med en håndbevegelse i samme retning som kommandoen gis. Hvis ekvipasjen møter hindringer langs ruta, er hunden trent opp til å stoppe, og ved kommandoen ”vis vei” skal hunden føre brukeren forbi hindringen. Det skjer ofte at ekvipasjen støter på skilt, blomsterpotter, gatesalg fra butikker etc som opptar deler av fortauet. Det hender også at biler står parkert på og sperrer fortauet på grunn av lossing eller lasting, større heiser som brukes til vindusvask eller reparasjoner på store bygårder, søppelcontainere, stillaser etc. I mange tilfeller må ekvipasjen da ut i veibanen for å komme forbi. Hunden skal da føre dem forbi så tett inntil fortauet som forsvarlig.

Det er alltid knyttet stor spenning til selve overleveringen av hund til bruker, ikke bare konkret og fysisk, men også i forhold til overlevering av kompetanse og ferdigheter. Under samtrentingen er det hunden, brukeren og treneren som samarbeider. En av utfordringene som trenere beskriver, er å få hunden til å skifte fokus og oppmerksomhet fra treneren og over på brukeren. Hunden er vokst opp i et miljø av seende, er sosialisert inn i seende vertsfamilier og gjennom opptrentingen med treneren har blikkontakt vært en sentral kommunikasjonskanal. Hunder bruker generelt blikket mye i kommunikasjon, og førerhunden kan i starten bli forvirret av at den ikke får blikkontakt med brukeren. Dette medfører at hunden i starten av samtrentingen sies å kunne ha problemer med å oppfatte og tolke brukerens kommandoer og beskjeder.

Samspeillet og kommunikasjonen mellom brukeren og hunden er helt avgjørende for om ekvipasjen fungerer. Hundetrenerne er bevisste på brukernes kroppsspråk. De har erfaring med at en del synshemmede har kroppsspråk som i starten kan virke truende overfor hunden. Synshemmede som ikke kan se hunden, har ifølge trenere en tendens til å forsøke å fange hunden med armene samtidig som de bøyer seg ned med fjeset over og foran hunden. Flere av de som deltok på samtreningskurset jeg var tilstede ved, hadde en litt framoverbøyd kroppsholdning når de tok kontakt med hunden. De følte seg fram mot hunden med armene, som de beveget fra side til side framfor seg for å få kontakt med hunden. Ofte reagerte hunden med å trekke seg unna. Hunder blir usikre av fysisk nærkontakt med fjes og armer. Brukerne øves derfor til å prøve å være seg bevisst sitt eget kroppsspråk, og å ha en mer oppreist kroppsholdning, spesielt i starten. Siden blikkontakt ellers ses som en viktig del av kommunikasjon og samspill mellom en hund og et menneske, ses det som særlig viktig for synshemmede, i tillegg til å bruke kroppsspråk og berøring på en hensiktsmessig måte, å bruke stemmen og gi tydelige verbale beskjeder. I opplæringen får brukerne kontinuerlig beskjed om å gi verbale tilbakemeldinger til hunden, rose den og gi tydelige kommandoer. Ikke alle er komfortabel med dette i starten. Bente sa hun syntes det var uvant og ukomfortabelt å hele tida skulle gå og koseprate med en hund. Både Carin og Bente opplevde samtrentingen som utfordrende. Hver ettermiddag eller kveld når kursdagen var over, ga de uttrykk for å være slitne. Begge slet i starten med å finne trygghet. Bente opptrådte utydelig og usikker overfor den nye hunden, mens Carin hadde en tendens til å overstyre hunden.

Måten omgivelsene reagerer på og forholder seg til ekvipasjer på, er tydelig når ekvipasje og hundetrener er på samtrenting og går byrutene. Hvis ekvipasjen skal øve på å gå ut mot fortauskanten og brukeren markere kanten med foten når de er kommet fram, hender det at

folk stopper dem og/eller roper at de må passe seg fordi de holder på å gå ut i en trafikkert vei. En dag Carin, hunden og treneren trente på en byrute, skulle de spesielt trene på å forsure hindringer på fortauet. Det stod en container midt på fortauet, og de øvde på å gå helt til de kom bort til containeren, for så å gi kommandoen ”søk vei” slik at hunden skulle finne nærmeste og beste omvei. Mens de trente på dette, kom det en dame bort til ekvipasjen da den var på vei mot containeren. Hun sprang mot ekvipasjen mens hun ropte at de måtte stoppe. Bentes hundetrener fortalte senere om en dag han, Bente og hennes nye førerhund hadde hjemstedstrening i sentrum av byen hvor Bente bor. Dette var også i en situasjon hvor de trente på forsering av hindringer. Hele fortauet var på et punkt på ruta avstengt grunnet gravearbeid. Området var bare oppmerket med et hvitt og rødt plastbånd. Da ekvipasjen og treneren kom gående mot dette punktet på ruta, kom en parkeringsvakt bort for å stoppe ekvipasjen. Han stilte seg opp rett foran dem, løftet hendene og skrevet med beina uten å si et ord. Mange opplever kontakten som folk på gata tar med hunden som både truende og frustrerende. Hvis folk tar kontakt med hunden når den jobber, kan det bringe ekvipasjen opp i farlige situasjoner som følge av at hunden blir ukonsentrert og distraheret.

Etter at samtreningsskurset er over, reiser brukeren hjem. En kort stund etter kommer hunden og treneren. Da bruker de rundt to uker på hjemstedstrening. De velger ut noen ruter som vil være de mest faste og brukte veiene som brukeren trenger. Dette kan være ruter som går fra hjemmet og til butikken, fra hjemmet til busstoppet, fra hjemmet til jobb, utdanningssted eller sentrum. En av trenerne snakker om disse rutene som trestammer, der hovedruta utgjør treetts stamme, og sideruter omtales som forgreininger. Hvis en hovedrute ikke inneholder en avstikker til postkontoret, kan de øve den inn ved behov. Da går de ut av hovedruta og kommer inn på den igjen på samme sted. Det er den enkelte synshemmedes behov som legger grunnlaget for hvor rutene går. Under hjemstedstreningen brukes mye tid på å finne naturlige referansepunkt langs ruta. Dette kan for eksempel være minibank, butikk, kontorer, etc. som ligger langs ruta. Når ekvipasjen kommer til et av disse punktene, skal hunden stoppe på kommando og brukeren vet da hvor for eksempel minibanken er.

Jeg fikk bli med Carin da hun skulle ha hjemstedstrening. Da øvde hun, førerhunden og treneren på ruter hun bruker hjemme, faste ruter:

Jeg vet jo hvilke ruter jeg bruker. Jeg vet for eksempel, herfra og til butikken er det ei rute jeg bruker. Så forklarer jeg treneren hvor jeg skal, og så finner han de rutene som er lettest, så lærer han hunden på en måte å kjenne igjen hvis det er vanskelig. Kryss og sånn er veldig lett, for da stopper hunden når den kommer til krysset, men hvis vi

for eksempel går på venstre side og vet at det går en stikkvei til høyre, så finner treneren en stolpe som han lærer hunden å markere at når du kommer til den stolpen, så skal du stoppe. For da vet jeg at, ok, da er det rett over veien. Hunden husker det. Han går på vane, rett og slett. Hvis det var en fremmed plass, hvis du hadde forklart meg ”så går du rett fram der”, så kunne jeg ha sagt; ”ok, søk stolpe”. Og da vil han finne fram på fremmede plasser, som når jeg er i Oslo, når jeg reiser, bruker jeg: Søk heis! Søk disk! Søk trapp! Så finner han det som er nærmest.

Det var fascinerende å se hvor mye som hadde skjedd på de tre ukene som hadde gått siden jeg var sammen med Carin på førerhundskolen. Hjemme langs de etablerte rutene virket ekvipasjen veldig trygg og samkjørt. Hindringer som oppstod, ble løst etter hvert som ekvipasjen beveget seg langs ruta. Fra å ha vært engstelig og overstyrende under treningen på førerhundskolen var Carin nå blitt mer oppmerksom på samhandlingen med hunden, kjenne og tolke hundens bevegelser og reaksjoner, og dette bidro til å gjøre ekvipasjen samkjørt og trygg.

Til slutt blir den enkelte ekvipasje vurdert av et faglig ekspertutvalg fra NAV. Dette blir en godkjenning på om ekvipasjen ses som god nok til at brukeren får innvilget førerhund. Selve godkjenningen foregår vanligvis mens de er ute på samtreningsrutene uten at brukerne selv vet når. Da følger utvalget, som ofte er to til tre medlemmer, etter ekvipasjen mens de går samtreningsrutene. De observerer ekvipasjen og gir i etterkant godkjenning hvis de mener bruker og hund ser ut til å fungere godt sammen. Mens jeg fikk slå følge med dommerne i ekspertutvalget som vurderte Carin og den nye førerhunden, fortalte en av dem at det er ekvipasjen, og hvordan *den* fungerer, som er avgjørende for om brukeren og hunden blir godkjent. Det er ikke enten hunden eller brukeren, men samarbeidet mellom dem som ses som det viktigste.

Ikke å vite når de kommer og når de blir vurdert for godkjenning, oppleves som skummelt. Carin sa, ”Du vet ikke at de er der. Vi blir bare observert. Jeg ble stressa av det. Det måtte gå bra. Jeg var livredd.” Ofte er trenerne like nervøse som brukerne. For dem handler det om å få tilbakemelding på om de har gjort jobben sin godt nok.

En av trenerne beskrev arbeidet han har gjort med opptrening av hunden som en bruksanvisning til et hjelpemiddel han overleverer til brukeren. Han utdypet det med å si at det ikke er alle som leser bruksanvisningene like godt. Noen velger også å gjøre ting på andre måter enn det som står i bruksanvisningen. Dette er en utfordring som han forsøker å løse

sammen med brukeren mens de holder på med samtreeningen. Denne bruksanvisningen inneholder språklige handlinger, som kommandoer som førerhundtreneren innlærer i hunden, men som for hunden kun har mening i bestemte situasjoner. Den kan finne en dør når ekvipasjen beveger seg langs et fortau med bygninger som har en dør, eller når ekvipasjen kommer inn i en entré og hunden får beskjed om å finne heisen. For hunden har ikke ordet dør eller trapp en egen abstrakt mening, den blir først en dør eller en trapp når den viser seg for hunden i en situasjon som likner på tidligere situasjoner, og som innebærer en handling/aktivitet. Hunden kan ikke differensiere trappa fra handlingen gå-til-trapp. Når denne bruksanvisningen så skal overføres til den nye brukeren og ekvipasjen, er det både ord, som kommandoer og også muntlige beskrivelser som treneren snakker med brukeren om, som kan utfylle bildet. Dette gjør at brukeren kan bruke dette beskrevne som verktøy i gitte situasjoner med hunden. I motsetning til hunden kan brukeren lage sine abstrakte forestillinger om trapper og dører generelt, men i orientering og bevegelse i ekvipasjen er det den konkrete trappa som er betydningsfull. Gjennom å øve sammen med treneren blir indre forestillingsbilder konsistente med talte ord og ytre handlinger (Jackson 2006: 330). Det ikke å lese bruksanvisningen godt nok, eller på samme måte, handler om forholdet mellom kroppslige praksiser og verbale diskurser. Kroppslige praksiser er ikke alltid like enkle å redusere eller oversette til kognitive eller semantiske operasjoner, slik Jackson (2006: 323) påpeker, "... body movements often makes sense without being intentional in the linguistic sense, as communicating, codifying, symbolising, signifying thoughts or things that lie outside or anterior to speech.". Ekvipasjens bevegelse og orientering er ikke noe som symboliserer virkeligheten, den *er* virkeligheten. Og kroppen er ikke et instrument for hjernen eller for det som skal uttrykkes, men er en del av et vekselspill mellom selvet og verdier og ideer i den omkringliggende verden. Denne prosessen rommer ikke nødvendigvis verbal eller bevisst kunnskap, men blir mulig å gripe gjennom ny praksis (ibid.).

Carin er opptatt av å kunne bevege seg effektivt og raskt, og innrømte at hun sammen med sin forrige hund hadde utviklet noen helt spesielle kommandoer, som for eksempel "*skrå foran!*". Denne kommandoen finnes ikke i "bruksanvisningen" fra førerhundtreneren. En hund lærer retningskommandoer som kun angir retning rett fram, vende om 180 grader, og til høyre/venstre. Samtidig som trenerne understreker viktigheten av at deres bruksanvisning følges, ber de brukerne tenke om den som en guide som er ment å hjelpe ekvipasjen i samtreeningen. En bruksanvisning kan man velge om hvorvidt man ønsker å følge slavisk eller delvis. Har man erfaring fra tidligere, vil man i større grad finne egne tilpasninger enn hvis

man er førstegangs bruker. Erfarne førerhundbrukere drar med seg sine tidligere løsninger og samhandlingsmønstre. Flere av dem fortalte også at når de samtrener med ny hund bruker de kommandoene og bevegelsesmønstrene slik treneren ber dem om, men etter at ekvipasjen har gått seg til, i sine hjemlige kjente omgivelser, hender det at de finner egne kommandoer og måter å løse orienteringsoppgaver på som oppleves som mer hensiktsmessig. Det er til syvende og sist erfaringene som ligger i samspillet mellom hund og bruker som avgjør hvordan ulike situasjoner oppleves og håndteres.

Jeg spurte Carin hvordan hennes *Skrå foran*-kommando fungerte på den nye hunden:

Jo, det funker veldig fint. Jeg bruker andre kommandoer enn dem jeg fikk på kurset. Jeg har droppet noen, beholdt noen gamle, og tilført noe nytt. "Søk felt" for eksempel, da skal jeg si "Foran til fortau", jeg ser ikke poenget med det, den skal jo stoppe der uansett. Nyhunden er veldig god på faste ruter. Når vi går utenom, går hun fortere, liksom, Hvor skal vi nå? For eksempel ruta her i sentrum, da skal hun liksom innom dyrebutikken, den ligger vegg i vegg med banken.

Carin kan si *Retning foran*, men plutselig hiver hunden seg opp på trappa. Når de går utenom de kjente rutene, stopper hunden ved alle kanter. Det hadde de terpet mye på.

Pia fortalte også om hvordan hennes ekvipasje etterhvert hadde utviklet sine egne handlingsmønstre mens hun i en periode bodde i en storby og var i arbeid:

Hunden... pendlet med meg. Kjørte tog i timevis hver uke. Og hun taklet det ufattelig godt altså. Var med på alt. Helt utrolig til å huske steder. Hun var en orienteringshjelp for meg til de grader. Men hun fikk jo en del merkelige vaner da. Blant annet så klarte hun ikke å passere eller at en trikk passerte henne uten at hun begynte å løpe etter den. For vi løp jo etter trikker hele tida. Etter hvert ble dette her litt komisk for bare en trikk kjørte litt for fort [forbi ekvipasjen] og begynte å stoppe opp så løp bikkja. Det var det vi var vant til da, begge to, så det var sånn: Hjelp! Men vi hadde det veldig moro. Hun fant på veldig mye rart og var en rabagast, og hvis hun først kom løs, så var det bare å håpe på at hun kom tilbake før eller siden, men veldig morsom og jeg lærte så mye og jeg hadde det så moro. Det er liksom det der å kunne... altså du kan jo ikke legge alt ansvaret over på bikkja og tro at bikkja finner fram over alt, men etter hvert som de begynner å bli kjent på steder, så husker de jo hva man pleier å gjøre og gir jo masse signaler på at: Hallo! Her har jeg vært før. Står med labbene på en trapp og avventer nærmere beskjed. Bikkja viser faktisk at her har vi vært. Her kan du gå, for her har jeg vært før.

Brukerne er spent på hvordan det blir å begynne å bruke den nye hunden hjemme. Både Bente og Carin har pensjonerte førerhunder hjemme. Når hundene når en alder på ni-ti år blir de som regel "kuttet". Å bli kuttet betyr å bli vurdert av en veterinær som ikke arbeidsfør lenger, og hunden får papirer på en status som pensjonert. Hvordan pensjonisttilværelsen for disse førerhunden blir, varierer. Noen brukere velger å beholde dem som husdyr, andre hunder overtas av forvertene som hadde dem mens de var valper. Noen hunder har dårlig helse som krever avlivning, mens andre omplasseres hos slektninger eller venner av brukerne. Carin valgte å beholde den gamle førerhunden den første tida etter at hun hadde fått ny førerhund. Hun syntes det var rart å komme hjem med ny hund. Den gamle førerhunden tok nysgjerrig og åpent imot den nye førerhunden. Hun merket at når hun ga kommando til den nye førerhunden om at de skulle ut, gikk gammelhunden ut i gangen og satte seg vendt mot arbeidsselen. I den første tida har brukerne fått beskjed om å være tydelige overfor andre familiemedlemmer om at det er brukerens hund og at det er hun/han som er sjefen. Særlig i starten ses det derfor som viktig at resten av familien holder seg på avstand, unngår å gi kommandoer eller å mate hunden.

Carin fortalte at den gamle hunden var en veldig stabil førerhund, lett, lydig. Den *gikk som ei klokke*. Nyhunden har en helt annen lederstil. Hun er tisper, mer følelsesmessig engasjert, blir fortere såra, glad. Hannhunden er mye større og gikk annerledes. Carin beskrev den gamle hunden som mer forutsigbar. Den nye hunden er nysgjerrig, leken, impulsiv, og det var hun ikke vant med. Hun hadde aldri trodd det gikk an å få to så ulike hunder. Den nye hunden er en sjarmerende og glad hund. De måtte bare ta tida til hjelp, trene mer. Den gamle hunden var god i skogen, han stoppet og markerte. Den nye hunden vimser i skogen og på landevei, snuser og lukter og går på. Hun er i følge Carin en typisk byhund. I starten opplevde Carin at gammelhunden ble sjalu på den nye arbeidshunden. Selv om nyhunden gikk i selen, markerte gammelhunden den første tida ved referansepunktene. Carin fortalte også at hun hadde prøvd arbeidsselen på gammelhunden en stund etter at den var tatt ut av tjeneste. Hun ble så overrasket, og tenkte: "Gikk jeg så høyt og langt fram?". Hun fortalte videre at gammelhunden ikke ville gå med arbeidsselen.

Når hunden dør eller blir pensjonert, opplever mange ikke bare å miste en god venn, men også en god arbeidskamerat. Sammen har ekvipasjen rutiner som har blitt innarbeidet over mange år. Når en bruker får ny førerhund, sies det å ta omtrent et års tid før bruker og hund er samkjørte.

For å fungere som ekvipasje har vi sett at det er mye som skal stemme, og selve etableringen av ekvipasjen ses som en møysommelig og lang prosess. Det er mange forutsetninger som må ligge til grunn, både hos menneske og hund. Hunden må være sosialisert (som for eksempel tåle familieliv, unger, stress), må være lettrent, lydig, årvåken etc. Førerhundbrukerne må ha en livsstil som passer for hundehold, ha god balanse og retningsans, og også være fullt ut motivert for jobben og omsorgen hunden krever av dem. Så, i selve samtreningen, skal bruker og førerhund sammen lærer seg en rekke ferdigheter som gjør det mulig for dem å orientere seg i omgivelsene som ekvipasje. I dette samspillet er omgivelsene av avgjørende betydning. Både hund og menneske må forholde seg til og kommunisere gjennom fysiske så vel som sosiale omgivelser, vær og vind, lyder og stemninger, kvinnen og mannen i gata, biltrafikk, fortauskanter og lyktestolper. Dette diskuteres videre i det følgende, hvor jeg går nærmere inn på ulike tema som alle på forskjellige måter kaster lys over sammenbinding av menneskelig erfaring, dyr og rom.

Ekvipasjer som kommunikasjons- og orienteringssystem

Beskrivelsene ovenfor viser at en vellykket ekvipasje blir til i samspillet mellom menneske, hund og omgivelser. Ekvipasjen utgjør et system hvor mennesker, dyr, redskaper og omgivelser er sammenvevd. System i denne forstand må, rent konseptuelt, ses som en måte å organisere og integrere komplekse sammenhenger mellom mennesker, ideer, følelser og gjenstander på. Hutchins (1995: 292) formulerer dette slik: "The proper unit of analyses is, thus, not bounded by the skin or the skull. It includes the socio-material environment of the person, and the boundaries of the system may shift during the course of activity". Dette impliserer at det er aktiviteten man ønsker å forstå som er det sentrale, og som til en hver tid er med å avgrense et system. For at en vellykket orientering skal være mulig, inngår hunden i et samspill mellom en førerhundbruker og omgivelsene. Hunden er en del av en formidlende struktur, hvor også omgivelsene, trafikklys, butikker, fortau og ulike materielle og naturlige omgivelser i slike strukturer ses som viktige. Strukturer det her er snakk om, er iboende i teknikker, i ideer, i sosiale interaksjonssystem eller i alle samtidig. Materialet diskuteres i sammenheng med hvordan orientering, bevegelse og kunnskaps- og erfaringsoverføring blir mulig gjennom analyser av kropp, kognisjon, språk og materialitets betydning i slike aktiviteter.

Team-performance

Ekvipasjen består av et synshemmet menneske, altså en førerhundbruker, en hund som er avlet fram og opptrent som førerhund og en arbeidssele som skaper forbindelsen mellom mennesket og hunden. En vellykket ekvipasje krever et nært samarbeid, hvor individene, altså hund og bruker, sammen må produsere resultater som ikke kunne blitt til alene. Det handler om å koordinere ens egen aktivitet med den andres. Kunnskap, kompetanse og erfaringer delegeres og distribueres gjennom aktiviteter og bevegelser som ekvipasjen samvirker til at skjer. Ekvipasjen kan ses som uttrykk for overskridelser av kroppslige grenseopp ganger. Brukerne og hundens enkeltvise kropp overskrides, kobles sammen og kan ses som å gå over i hverandre. En ekvipasje er ikke en ekvipasje uten relasjonen mellom bruker og førerhund. Ingen av aktørene kan i denne sammenheng ses som enestående. Det er i relasjonen, i de konkrete aktivitetene at bevegelse og orientering blir mulig. I Batesons (1972) analyse av den blinde mannen og stokken ses forholdet mellom den blinde mannen og hvitstokken som å utgjøre et økologisk system. Han beskriver mannen, stokken og omgivelsene som å utgjøre et persepsjonssystem med fokus på gjensidig avhengighet og interaksjon mellom delene.

En amerikansk kvinne vi var en del sammen med under førerhundkongressen i USA fortalte om hvordan hun hadde opplevd overgangen fra hvitstokk til hund. Hun beskrev seg selv som *a fast walker*. Hun var lei av hele tida å få stokken i magen mens hun gikk i raskt tempo og et eller annet ved underlaget støtte mot tuppen på stokken. Da hun gikk med stokk greide hun aldri å reagere fort nok på møter med ujevnheter i underlaget, mens med hunden kan hun gå raskere, få mer flyt i bevegelsene. Det passer henne bedre og gjør også at kroppen føles å fungere bedre: "With the dog my whole body feels better. Before I went with my neck down, bent, to see the stairs." Bjørn liker heller ikke å bruke hvitstokk. Han synes det er mye enklere å orientere ved hjelp av hund: "Da slipper jeg å fokusere på detaljene langs ruta, sånn som svinger og stolper og sånt." Han kan slappe av og være trygg på at førerhunden leder han i den retningen han skal, og at hunden markerer ved fortauskanter og hindringer. Da kan han selv bruke oppmerksomheten til å fokusere på visse ting i omgivelsene og overse andre.

Å forstå er ifølge Merleau-Ponty ikke å besitte et fenomens betydning med tanken, bevisstheten, men med kroppen. Forståelse må derfor ses som en kroppslig handling, som tar opp i seg et bestemt fenomens betydning (Thøgersen 2004: 121). Instruksjoner er språkliggjorte beskjeder som førerhundbrukeren anvender i kommunikasjon med hunden, men de har ingen mening før de er embodied gjennom orientering og bevegelse i rom. Thøgersen peker på at

Merleau-Ponty ikke mener at mennesket i kraft av kroppslige praksiser skaper betydning i en ellers meningsløs verden, eller at mennesket passivt oppdager en allerede eksisterende betydning i verden:

Egenkroppens tilgang til verden overskrider en passiv modtagelse og en aktiv skaben, og peger i stedet på, at en betydningsprocees krever bidrag fra både verden og egenkroppen. En betydningsprocees krever både passivitet fra menneskets side, hvor vi lader genstanden udfolde sig på dens egne præmisser, men også en aktivitet, hvor vi retter os mod genstanden som et nærværende fænomen. Det betyder, at egenkroppen aldrig kan besidde betydning av noget absolut givet, dvs noget der aldrig forandrer sig og som fremstår som noget ferdigformet. Men egenkroppen eksisterer heller ikke i en absurd verden, hvor den er frarevet enhver betydning. Vi kan si, at betydning oppstår i et samarbejde mellom fænomen og egenkrop i en åben, uferdig verden. (Thøgersen 2004: 121-122).

Ekvipasjer kan ses som "team performance" (Hutchins 1995). Når bruker-hund-utstyr passer og fungerer sammen, har ekvipasjen en egen dynamikk av rytme og flyt. Da stemmer både balanse, fart og motorikk som flyter gjennom arbeidsselens overføring mellom bruker og førerhund. Når en del av ekvipasjen blir utrygg eller usikker- dette kan enten være hunden eller brukeren, eller begge - skyldes det omskiftelige eller uventede endringer og hendelser i omgivelsene - så som gravearbeid, bil på fortauet, ukjente lyder og så videre. Denne usikkerheten eller utryggheten forplanter det seg i kommunikasjonssystemet og ekvipasjen mister rytme, flyt og retning. Vi har tidligere sett beskrevet hvordan ekvipasjen er avhengig av en viss fart, hunden blir ukonsentrert av for lavt tempo og rytmen opphører. Det er kroppslige ferdigheter og embodied kunnskaper som samvirker med omgivelsene. I ekvipasjen overskrides de enkelte kroppene (hund-menneske) og virker sammen med omgivelsene. Ekvipasje kan sies å offentliggjøre kropp, bevegelse og orientering. Ekvipasjen beveger seg i det offentlige, sosiale rom; på gata, på bussen, i bygninger. En ekvipasje er et blikkfang. "Publikum"- folk på gata, medpassasjeren på bussen, kelneren i restauranten observerer ekvipasjen, legger merke til at dette ikke er en vanlig hundeeier som er ute og luffer hunden sin. Intimitetens sfære, og skillet mellom offentlig og privat opphører.

Ekvipasjens team-performance kan også settes ut av spill. Ting og hendelser kan gi feilaktige beskjeder og forstyrre ekvipasjen. Det kan være hunder som blir redde for lyktestolper eller gravemaskiner eller som tolker feil informasjon ut av situasjoner, og det kan være førerhundbrukere som ikke klarer å tyde hunden eller som blir usikker på omgivelsene.

Fysiske hindringer kan plutselig komme i veien og sette ekvipasjen ut av spill. Noe kan gå fullstendig galt, og dette viser at systemet er sårbart. Hvis en part eller del feiler, trues hele systemet med å bryte sammen. Nylig kom det for en dag andre mulige forklaringer på hvorfor Titanic, skipet som ikke kunne synke, likevel sank, etter et sammenstøt med et isfjell, og som forårsaket at mellom 1350 og 1512 passasjerer omkom. I følge barnebarnet til andrestyrmannen, som var den av mannskapet med høyest rang som overlevde forliset, skal denne styrmannen ha innrømmet at den offisielle sjøforklaringen, som hevdet at Titanic støtte sammen med isfjellet på grunn av for høy fart, og fordi mannskapet ikke holdt utkikk, ikke er riktig. Han har *off the record*, og som er gjengitt i en bok barnebarnet har skrevet om forliset, hevdet at Titanic gikk på isfjellet fordi han, som rommann på vakt, tok feil av styrbord og babord. Bakgrunnen for den fatale feilen skal ha vært at britene nylig hadde gått over fra et gammelt ordresystem til et nytt, og i det nye systemet ville en ordre om hardt til styrbord bety det stikk motsatte av det beskjeden hadde gjort i det gamle systemet. Styrmannen oppfattet beskjeden som det motsatte av det den var ment, og vred roret feil vei:

Da han reagerte var det to nautiske mil unna [*isfjellet*], og ifølge boka ga han den uheldige ordren om å gå hardt mot styrbord, en ordre som umiddelbart ble misforstått til å bety det stikk motsatte. Noen korte sekunder senere var det allerede for sent å endre kurs. (<http://www.nrk.no/kultur-og-underholdning/1.7304129>).

Systemet her, skipet, havet, isfjell, styrmann, navigatør, instrumentene på skipet etc, fungerte så lenge beskjeder som ble overført mellom ulike deler av systemet ble oppfanget og gitt samme meningsinnhold og respons. En enkel feil, som å vri roret feil vei i navigeringen i et ellers relativt åpent hav, førte skipet rett inn i isfjellet, og i neste omgang til at det tok inn vann og sank med de kjente fatale omkostningene.

Forholdet mellom synshemmet, hund og omgivelser kan sies å utgjøre et distribusjonssystem som rommer kognisjon, sansing og kroppslig erfaring. Kroppen, både den menneskelige og hundens, er både den som erfarer og som bærer på erfaring. Videre vil jeg se nærmere på hvordan kunnskap og kompetanse blir til og distribueres mellom menneske, dyr og omgivelser, og hvordan tenkning kan ses å inngå som del av et orienteringssystem hvor kropp og materialitet også utgjør sentrale deler.

Bruksanvisninger, script- overføring av kunnskap og kompetanse

Kunnskap og kompetanse om orientering i ekvipasjer er, som jeg tidligere har beskrevet, sammensatt, og i dette inngår både mennesker, dyr og omgivelser. En ekvipasje er hva den er og får betydning gjennom å være i bevegelse og å utføre oppgaver og aktiviteter. Gjennom å øve på, og få erfaring fra å gå sammen, setter kunnskapen seg gradvis i kroppen, både på menneske og dyr. Bevegelse er en måte å vite på: ”Knowing is doing, doing is carrying out tasks, and carrying out tasks is remembering the way they are done” (Ingold og Vergunst 2008: 5). Gjennom å bevege seg utfører de bestemte aktiviteter og oppgaver, og gjennom å utføre oppgaver, gjøre ting, memorerer de ikke bare måten de blir utført på, men også omgivelsene, og kunnskapen blir derved *textured* (Ingold og Vergunst 2008: 7), både i kropper og i rom.

Vi kan starte å nøste ut fra førerhundtreneren. Det er hennes/hans, både teoretiske og praktiske, kompetanse og erfaring som er utgangspunktet for opptreningen med hunden. Treneren følger en plan, som en av dem betegnet som en bruksanvisning, for opptrening av hunden, og bruker år på å overføre planens innhold til hunden slik at den blir lagret i dennes kropp og atferdsrepertoar. Hunden trenes opp til å respondere på omgivelsene på ulike måter, og lærer seg til å differensiere mellom ulike typer av omgivelser. Hunden lærer å tilpasse sine bevegelser til mennesket, og lærer seg også å tolke kroppsspråket og de verbale kommandoene mennesket utøver. Noen referansepunkt rommer bestemte typer av informasjon, som for eksempel fortauskanten hvor ekvipasjen skal stoppe. Dette skal hunden kunne finne ut av selv, etter at treneren er ferdig med opptreningen av den og hunden settes i arbeid sammen med en bruker. Treneren og hunden utgjør i starten et eget system, en egen ekvipasje. Når førerhunden skal overleveres til en bruker, opphører ekvipasjen slik den opprinnelig var etablert mellom trener og hund, for så å etableres på ny i et nytt samhandlingssystem med et nytt og ukjent menneske. Treneren skal overføre sin kunnskap ikke bare til brukeren, men også til den nyetablerte ekvipasjen. Det er ikke mulig for treneren å overføre bruksanvisningen uten at det skjer gjennom praksis mens ekvipasjen er under etablering. Selv om førerhunden allerede har programmert inn noen bestemte måter å oppføre seg og tolke omgivelsene på, må alt slik sedimenteres kroppslig på ny gjennom den nyetablerte ekvipasjen. Kunnskap og kompetanse blir dermed til på ny og etableres i samspillet mellom førerhunden og brukeren. Hunden må lære å tolke brukerens annerledes kroppsspråk, og etter hvert nye ruter på hjemstedet, og brukeren må tilpasse sin kropp, med all sin kognisjon, sanser og bevegelse til den kunnskap hun/han får overlevert fra treneren.

Førerhundbrukerne som jeg har fulgt, har tidligere hatt hund, og er vant til å orientere seg sammen med førerhund. Den enkelte synshemmede har med seg en perseptuell rute inn i samtreeningen med den nye hunden. Persepsjonens subjekt - førerhundbrukeren, så vel som førerhunden - har en generell retning med seg, men denne retningen i rom er ikke av noen fast karakter, men er til hjelp for å kjenne igjen og bli seg bevisst et objekt eller noen spesifikke omgivelser (Merleau-Ponty 1962: 253).

Selve overleveringen av kunnskap og kompetanse skjer som vi har sett gradvis. Brukeren må først bli kjent med hunden, som hund, og lære den å kjenne gjennom å gi vanlige instruksjoner som innkalling, sitte, ligge og liknende. Hunden må også bli kjent med mennesket, få tillit og etablere relasjon til henne/han. Etter hvert som arbeidsselen kommer på, trener de først inne på førerhundskolens avgrensede og kjente område, så etter hvert ute i byen langs kjente ruter som førerhunden har øvd inn sammen med treneren. Selv om den nye ekvipasjen ses å ha fått et godt utgangspunkt gjennom samtreeningen på førerhundskolens kurs, ses hunden fortsatt som en del av en relasjon til treneren, og det anses ikke som forsvarlig eller hensiktsmessig å sende hunden hjem med brukeren fordi de ikke har øvd inn samhandlingssystemet i den synshemmedes hjemlige omgivelser. Førerhunden blir derfor kjent med brukerens hjemsted i selskap med treneren. Hunden bærer på sin kompetanse fra opplæringen sammen med treneren, men denne kompetansen har ingen mening i seg selv, den kan kun komme til uttrykk og bli meningsfull i en ekvipasje som samhandler i omgivelser som bærer på mening og er fylt med informasjon. Uten relasjonen til brukeren har førerhundens kompetanse heller ingen verdi. Vi kan gå tilbake til beskrivelsen Carin ga av hvordan den gamle førerhunden hennes i starten markerte ved referansepunktene på kjente ruter når den var med og gikk sammen med den nye førerhunden og Carin. Etter hvert hadde den gamle hunden avlært det. Den var ikke lenger en del av kommunikasjonssystemet, og fikk heller ikke lenger respons på å markere. Slik type atferd ble derfor meningsløs.

Treneren beskrev tidligere det å strate samtreeningen med brukeren og hunden som å overlevere en bruksanvisning til den nye ekvipasjen. Denne overleveringen av kunnskap og erfaring om å samarbeide med den enkelte førerhund i opptrening skal videre kunne overføres til den nye brukeren. Dette kan knyttes til det som betegnes skript. Et skript kan ses som en oppskrift som tvinger oss til å gjøre det ene, ikke det andre (Akrich og Latour 1992). Gjennom innarbeiding av slike skript innlæres ferdigheter, kunnskaper og aktiviteter. Denne bruksanvisningen blir innskrevet i materialiteten og i forholdet mellom dyr og menneske. Ferdighetene og kunnskapen innlæres i aktiviteter og i kroppslige uttrykk. Trenerne har

innøvd dette sammen med hundene på forhånd, og i hvert trafikkryss og hver fortauskant som er del av den ruta som øves inn, ligger det beskjeder som plasserer ekvipasjen i omgivelsene gjennom å fortelle hvor den befinner seg og hvilken retning den videre skal bevege seg i.

Dette samspillet mellom førerhundbrukeren/mennesket, førerhunden/dyret og omgivelsene/fortauskanter finner sted i et kontinuerlig vekselspill mellom kropper og rom. Å orientere seg med førerhund viser til en aktivitet som utføres av mennesker - og dyr - i faktiske omgivelser. Det er ikke intellektuelle ideer eller planer, ei heller mentale representasjoner som importerer inn i verden av et subjekt, fordi det er i verden menneskets tanker og ideer er forankret og finner sin mening. Ting og materialitet har heller ingen mening i seg selv, men kan sammenliknes med en enkelt tones plass i en melodi, slik Carr (2004: 9) gjør det "... the present is nothing by itself; it is what it is thanks to its "place" in the melody, its role in the unfolding whole of which it is part."

Flyt og rytme

Steder er hukommelse og de er fylt med informasjon og mening. Sted kan være noe som er kjent og som assosieres med hendelser som skjer i landskap. Et landskap er noe som rommer et sett av sosiale aktiviteter, et nett av mening og ritualer, innvevd i hverandre. Landskap rommer menneskelig utforming. Kjente landskap kan ses som menneskelige forestillingers geografi (Sheldrake 2001: 14). Selv om sted er en menneskelig konstruksjon, utgjør de naturlige særpregene deler av forbindelsene som gjør et sted til et sted: "The physical landscape is a partner, and an active rather than purely passive partner, in the conversation that creates the nature of a place... there is an interplay between physical geographies and geographies of the mind and spirit" (ibid.: 15).

Navigasjon som begrep kommer opprinnelig fra sjøfart. I maritim terminologi ses navigasjon som en prosess som gjør det mulig å dirrigere et fartøy fra et punkt til et annet, hvor man anviser og bestemmer en posisjon i forhold til kjente geografiske lokaliseringer (Hutchins 1995). Å navigere er å finne og fastsette kurs, og å lede et skip eller luftfartøy. Det handler om å finne vei og retning i omgivelsene. Å finne retning/vei på land ved hjelp av kart og kompass kalles for orientering. Det kan være interessant å trekke paralleller mellom navigasjon/orientering og det en ekvipasje gjør når den går ruter. Alle disse typer av aktiviteter har som formål å frakte noe og noen fra et punkt eller sted til et annet, og

samhandlingen mellom menneskelig kognisjon, erfaring og aktiviteter og omgivelsene skjer gjennom bruk av et medium, enten det er et skip, en hvitstokk eller en hund.

Brukeren, hunden og omgivelsene inngår i et samspill. For at orientering skal være vellykket, må alle elementene samvirke. Her inngår ulike elementer, både kroppslige og materielle. De kroppslige elementene som blir sentrale, er bevegelses-, sanse- og persepsjonssystem, gjennom lyd og kontakt med underlaget. Omgivelsene utgjør, i form av veier, kryss, trafikkmaskiner, fortau, asfalt, grus, lyktestolper, skilt, trapper, fortauskanter, former for navigasjonspunkt og kan ses som landemerker og instrumenter. Uten at ekvipasjen er trent til å samhandle med omgivelsene, tyde dem som skript/bruksanvisninger, betyr omgivelsene ingen ting. Det er først når en fortauskant utgjør et referansepunkt, det vil si til en kant ekvipasjen er innøvd til å stoppe opp og markere for å plassere seg i landskapet, at kanten blir til noe annet enn en hvilken som helst fortauskant. Det ligger ingen beskjeder iboende i fortauskanten, men gjennom denne innlærte betydningen rommer den en form for materiell intensjonalitet (Larsen 2009).

Pia beskrev forskjellen på å gå kjente ruter og det å orientere seg i ukjent landskap for meg på følgende måte:

Når du går i områder du er godt kjent, blir de faste punktene i stor grad merkebøyer for å kunne dobbeltsjekke at du og hunden går riktig. Du kobler mer av og lar tankene fly og bare sånn halvt bevisst registrerer dem. Spør noen hvor mange fortauskanter du har gått over, er det ikke nødvendigvis sikkert du husker det. Mens på et nytt sted er det større sannsynlighet for at du husker dette, selv om det i seg selv ikke er fullt så viktig kanskje. Fokuset rettes mot all info du kan bruke til noe. På nye plasser er de mye mer i fokus. Ikke minst fordi man kanskje ikke vet hva som kommer ved neste sving.

Dette kapitlet har vist hvordan ekvipasjer, relasjoner mellom menneske-dyr-omgivelser, blir til og hvordan de ulike delene inngår som viktige aspekter ved erfaringer og forutsetninger for bevegelse og orientering og for å skape meningsfulle steder. Mange av beskrivelsene har vist hva som skjer når førerhundbrukere skal etablere en ekvipasje med ny hund, og hvordan de trener, først i ukjente omgivelser med fremmed hund, for så etter hvert å samtrene med hunden hjemme i kjente omgivelser. I neste kapittel er utgangspunktet også bevegelse i og erfaring av noe ukjent, men her er rammen ulike beskrivelser fra reiser gjennomført sammen med synshemmede i utlandet. Det som kjennetegner alle disse erfaringene, er den først nærmest totale forvirringen, et kaos av lyder og inntrykk, av materialitet (vegg-til-vegg teppe,

skilt, trafikk) som gir en ny og annen resonansbunn og som representerer overraskende hindringer og spennende nye steder. Etter hvert, gjennom bevegelse, blir det hele mer gjenkjennelig, tilegnet; embodied, noe man kan forholde seg til, som inkorporert.

6. Når ukjent rom blir meningsfulle steder

Materialet som beskrives i dette kapittelet, er hentet fra tre ulike utenlandsturer jeg har hatt sammen med blinde. Å være sammen med blinde i kjente, vante hjemmeomgivelser gjorde meg oppmerksom på hvor automatisert mye av vår alles orientering i omgivelsene er i hverdagen. Folk er kjent, vet hvor de skal, hvordan omgivelsene rundt dem er og hvordan de skal bevege seg. Selv om mange har svært gode og detaljerte måter å fortelle om og vise hvordan de gjør ting, er romlige, kroppslige ferdigheter ikke alltid like lett å beskrive og sette ord på. I fremmede og ukjente kontekster erfarer vi rikere, og slike erfaringer representerer brudd med det implisitte, hverdagslige og automatiserte. Noe Low (2003: 13) uttrykker slik: "... actors usually become aware of the boundaries only when they are violated, often in culture contact situations."

På reiser, når man er på nye ukjente steder, løsrevet fra hverdagens kjente rutiner og kroppslige ferdigheter, kan det ligge en utfordring i å stagge angsten for å miste retning til fordel for å eksplisitt søke etter nye horisonter. Hastrup påpeker at det er forbausende lite oppmerksomhet som har blitt rettet mot "the actual travelling body" (Hastrup 1994: 234). Reise blir ofte degradert til en metafor, ikke noe konkret eller kroppslig erfart. Verden blir alltid erfart og opplevd fra et bestemt punkt eller ståsted i det sosiale rom. Samtidig er dette ståstedet alltid i bevegelse. I møte med nye og ukjente steder erfarer vi aktivt, og vi blir bevisste oss selv og hvordan vi beveger oss i rommet. I det dagligdagse og rutiniserte rommet utøver vi romlige ferdigheter, men den romlige kunnskapen og erfaringen er ikke nødvendigvis åpenbar for oss og vi kan ha vansker med å artikulere den. I det dagligdagse er vi ofte svært uoppmerksom på det vi vet, kan og gjør; "... mind is elsewhere" (Tuan 1977: 69). Når vi derimot gjør noe nytt eller overskrider hverdagslivets rammer, må vi stoppe opp og tenke, forestille oss noe. Hvert sammentreff med omgivelsene blir et tegn på hva man skal gjøre videre. Dette skildrer Tuan (ibid.: 68) slik: "Walking is a skill, but if I can "see" myself walking and if I can hold that picture in mind so that I can analyze how I move and what path I am following, then I will also have knowledge". I møte med noe ukjent blir vi tvunget til å strukturere rom og fylle det med mening, og dette lærer vi gjennom å bevege oss i dem, gjennom å være oppmerksom, identifisere holdepunkt og landemerker som bekrefter at vi er på riktig vei.

Flere av dem jeg var sammen med, har vært mye på reise, og de fortalte om ulike steder, byer og land de hadde besøkt. Jeg ble veldig nysgjerrig på hvordan en som er blind, som ikke bruker synet i persepsjon og inntrykksdannelse, erfarer nye steder, storbyer og andre land.

Den mest fruktbare måten å få innsikt i dette ble derfor naturligvis å reise sammen med noen. Å kunne være med på slike reiser som ledsager og reisefølge, og selv observere og oppleve nye steder og rom sammen med blinde, kunne derfor være interessante inntak til en ny forståelse. Hvordan tilskrives Dublin, USA og Danmark mening for folk som ikke ser? Jeg skal gå nærmere inn på noen opplevelser fra utenlandsturene som alle har det til felles at de beskriver måter å møte og ta inn over seg og gjøre nye og ukjente rom, materielle som sosiale/kulturelle, til kjente og meningsfulle steder. Jeg starter ut med noen beskrivelser hentet fra sykkelferien i Danmark sammen med Bjørn.

Bjørn

Jeg reiste med som ledsager på en sykkelstur i Danmark sammen med Bjørn, en blind ung mann, og et større reisefølge av unge synshemmede kvinner og menn. Da vi gikk av båten som hadde fraktet oss fra Norge til Danmark, gikk vi ned på kaia for å hente syklene og levere bagasjen vår til en representant for sykkelutleiefirmaet som skulle kjøre den ut til vertshuset som vi skulle overnatte på etter dagens første etappe. Det tok litt tid før Bjørn og jeg fikk ordnet med tandemsykel og hjelm, og før vi var klare hadde de fleste andre allerede satt seg på syklene og syklet avgårde. De som var svaksynte, men hadde godt nok syn til å orientere seg på egen hånd, syklet på egne sykler, mens resten syklet tandem enten sammen med seende ledsagere eller med andre svaksynte deltakere. Starten ble litt hektisk og kaotisk, vi nærmest hev oss på sykkelen for å ta igjen de andre i følget. Ingen visste helt retningen hvor vi skulle, noen mente likevel de husket det fra en tidligere tur. Terminalen vi ankom til lå et stykke utenfor sentrum av byen i et industriområde preget av ombygging og veiarbeid, med mye tungtransport, og flere lyskryss og rundkjøringer. Jeg opplevde fra starten av en akutt utrygghet, og syntes det var vanskelig å finne balansen på tandemsykkelen. Jeg var pilot, som er betegnelsen på den som sitter foran og styrer retningen. Jeg hadde aldri syklet tandem før, og for å komme i gang krevdes koordinasjon av bevegelsene fra oss begge, Bjørn bak og jeg foran. Pedalene måtte trøs ned samtidig og med samme kraft, samtidig som vi skulle finne balansen og få fart og retning på sykkelen. Det var fullt trøkk fra første omdreining og alle syklet ut i ulike retninger og rett ut i trafikken. Følget tok ikke hensyn til sykkelstier eller lysregulerte kryss, syklet mot trafikketningen og på kryss og tvers. Folk syklet flere i bredden, også de på tandem.

Vi ble etterhvert mer samlet som gruppe, syklet mer på rekke og med samme fart og vi fant etter hvert veien inn mot sentrum hvor vi skulle stoppe for å spise lunsj før vi kjørte videre.

Da vi kom inn til sentrum, syklet folk i følget flere i bredden, over fotgjengerfelt og midt i gågata som var full av folk, utstilte varer og skilt. Jeg ba Bjørn om vi kunne senke tempoet og ta det litt rolig for å unngå å kjøre inn i noe eller noen. Etter å ha spist, la vi ut fra sentrum langs landeveien. Et stykke ut, ved en lite trafikkert skogsvei, la jeg merke til at en av tandemsyklene foran oss begynte å skjene ut av veien i lav fart og veltet rolig ut i grøfta. Begge mennene falt av, men kontrollert og uten å slå seg. Vi stoppet og spurte om det gikk bra. Den mannlige ledsageren fortalte dette var hans første tandemtur og at det var uvant og litt vanskelig å finne rytme og balanse. Bjørn sa etterpå at han ble litt overrasket fordi deltakeren, den synshemmede, var i god form og vant til å sykle tandem, og har god balanse. Det kunne virke som om det var piloten som var årsaken til velten. Selv om den han ledsaget var dreven til å sykle tandem, hjelper det ikke stort hvis piloten som sitter foran og styrer, ikke har kontroll.

Etterhvert som vi syklet, merket jeg gradvis at Bjørn og jeg ble mer samkjørte. Vi fant en rytme og et tempo som harmonerte og som ga oss god flyt og stor fart. Jeg merket helt fra starten at Bjørn var sterk og i god fysisk form. Det var hele tida han som justerte farten og som dro på og fikk meg til å følge på. Etter å ha syklet en halv mil ut av byen foreslo jeg for Bjørn at vi kunne stoppe og vente på resten av følget. Vi hadde da kommet et langt stykke foran de andre. Da gruppen igjen ble samlet og vi hadde tatt en opptelling, var det en som manglet. Bjørn sa vi kunne sykle tilbake for å finne den siste. Vi syklet tilbake gjennom skog og enger i en radig fart, og fant til slutt den siste deltakeren nesten inne i byen. Hun hadde stoppet for å kjøpe vann og da hun kom ut, var alle vekk. Da vi kom tilbake til gruppen, ble det enighet om å ha noen kjøreregler: Folk kunne kjøre i eget tempo, men stoppe og vente på resten når veien skulle krysses eller vi skulle endre kurs. Hvis noen hadde ærender, skulle det gis tydelig beskjed. Pilotene fikk beskjed om å ta ansvar for å påse at alle var med og jevnlig telle antall deltakere.

Vi syklet videre. Folk syklet mer samlet og i jevnt tempo. Jeg merket etter hvert at flere begynte å bli slitne, spesielt pilotene. Enkelte klagde også over vond bak. Bjørn og jeg lå fortsatt langt foran resten av gruppen, og siden Bjørn hadde syklet samme ruten året før, kunne han, gjennom bevegelsene, luktene og lydene sammen med mine kontinuerlige beskrivelser av omgivelsene, kjenne seg igjen og vite omtrentlig retning. Vi syklet på små sykkelstier gjennom tett krattskog hvor vi av og til kunne kjenne greinene stryke oss over hodet. Noen steder var det grus, andre veier var asfalterte. Vi krysset små broer, krappe svinger og små bakker. Det var forbausende og frydfullt å kjenne hvordan vi ble mer og mer

innkjørt som team, Bjørn bak med energien og jeg foran med retningsanvisningen. Alt beveget seg, kroppene vår, sykkelen og omgivelsene, i en kontinuerlig strøm av fart og helhet. Det siste stykket på vei inn til overnattingsstedet kom vi på en trafikkert vei med mye tungtrafikk. Det var ingen egne sykkelfelt og når trailere suste forbi, tett på oss, kjente vi lufttrykket på kroppen. Det var ubehagelig, vi mistet farten og balansen i trykket som oppstod og måtte senke farten. Været endret seg også. Vi hadde hatt fint vær, sol og stille, men mot slutten skyet det over og etter hvert begynte det å regne og blåse opp.

Vel framme og samlet i en gruppe igjen på overnattingsstedet, som lå litt utenfor en by, gikk vi til resepsjonen for å sjekke inn og finne bagasjen og rommene vi skulle bo på. Noen i følget skulle bringe syklene inn til byen for å avlevere dem, og flere av de ivrigste deltakerne meldte seg. Det betød også at tandemparene ble omrokkert, noen fikk nye piloter, og andre som hadde sittet bak, ble flyttet fram. I starten hadde enkelte tandemsyklister litt problemer med å finne rytmen og balansen, men kom etter hvert i fint driv. Været ble stadig dårligere. Siste delen av turen kjempet vi i motvind og styrtende regn over et område som var langt, åpent, øde og kupert. Regnet og vinden pisket mot hele kroppen og gjorde det vanskelig å se. Det var nå blitt tungt å sykle. Dette var på tampen av en lang dag på sykkel og med vinden som kom i kast i mot oss og fra siden. Rytmen og helheten jeg hadde kjent gjennom dagen, ble brutt mer opp. Jeg måtte konsentrere meg på en annen måte, men jeg kjente fortsatt energien til Bjørn gjennom beinas kraft på pedalene og armene og overkroppens muskelspenninger når han tok i for å få opp farten mot vinden. Bjørn klaget ikke, han virket til å nyte det å kjenne det ujevne og uforutsette underlaget. Han kom av og til med utbrudd om at dette var moro, deilig å kjenne været og terrengets utfordringer mot kroppen.

Da vi kom tilbake til overnattingsstedet med toget, og gikk inn i leiligheten vi skulle bo i, gikk Bjørn rundt helt på egen hånd, kjente på dørkarmer, vegger, benker, hyller, kanter, og virket fort trygg på hvor han skulle gå og hvordan han skulle orientere seg; når trappa kom, hvor badet, soverommet, kjøkken, stue var lokalisert. Det tok ikke lang tid før han gikk alene opp til resepsjonen, rundt på plasser i området, og han brukte i mindre grad meg eller hvitstokken til hjelp mens han saumfør omgivelsene. Når Bjørn gikk ut fra leiligheten, gikk han bort til fortauskanten og fulgte den bortover. Han brukte også hekken som stod langs enkelte av gangveiene som rettesnor for orienteringen.

Noen av oss gikk en ettermiddag for å bade i et innendørs badeanlegg. Jeg hadde følge med Bjørns venninne i damegarderoben. Bjørn skulle gå alene i herregarderoben, og venninnen

spurte om det gikk bra for han å finne fram på egenhånd. *Ja, svarte Bjørn, det går helt fint.* Garderoben var ganske uoversiktlig, med benker og knagger i ansiktshøyde plassert midt i rommet. Det var kronglete å komme til dusjene og flere dører man kunne ta feil av. Bjørns venninne kommenterte det og sa at dette kunne bli vanskelig for Bjørn å finne ut av alene. Bjørns venninne og jeg vandret rundt i bassenganlegget og gjorde oss kjent. Anlegget var stort og åpent, og det var høyt under taket. Bjørn kom ut av herredusjen. I stor fart gikk han rett mot bassenget. Han lot seg ikke heftes ved noe, og gikk raskt og kontant uti fra den grunne delen. Han hev seg ned i vannet og begynte umiddelbart å utforske bassenget. Bjørn småløp og svømte på kryss og tvers av bassenget. Han følte og kjente seg fram langs kantene, inn i en liten grotte, kjente på taket som omga dem, på dusjanleggene som var festet til bassenget. Han strakk seg opp for å kjenne ordentlig. Han fortsatte å gå og svømme rundt i bassenget, støtte borti folk og kanter, justerte kursen og beveget seg videre på kryss og tvers til han hadde full oversikt. Bjørn er hele tida kjapp og aktiv i sin orientering i omgivelsene. Han ville prøve vannskliene, og raste fort nedover, opp trappa igjen for å prøve på ny. Bjørn fortalte at det var vanskelig å orientere seg i garderoben, og kommenterte at leggene hans må være en røntgenmessig interessant studie. Selv er han så herdet av å krasje borti med leggene at han ikke kjenner smerte. Verre er det med hodet og fjeset. Han hadde kræsjet fjeset rett i knaggene på garderobebenken i midten av rommet i herregarderoben da han skiftet. Det var en hyggelig mann som hjalp han med å finne ut av hvor dusjene og døren til bassenget var.

Den siste ettermiddagen vi oppholdt oss på området, satte vi oss ute på terrassen foran leiligheten. Bjørn sukket og sa han godt kunne tenke seg å være der lengre og slappe av, nå som han var blitt så godt kjent. Han hadde brukt masse krefter på å gjøre seg kjent i området. Han gikk mye rundt på egen hånd, beveget seg i landskapet, støtte borti ting, fant kantsteiner, strukturer i underlaget hvor han beveget seg og som han kunne bruke som referansepunkter for å kjenne igjen. I løpet av turen fikk Bjørn stadige kommentarer fra en av de unge svaksynte kvinnene i følget, som også var en nær venn av han, om at han *alltid skulle fikle på ting rundt seg.* Jeg hadde selv lagt merke til at overalt hvor vi kom, til et nytt sted, eller rom, en butikk, et venterom, en togkupé, en restaurant, et hotellrom, begynte Bjørn umiddelbart å kjenne på omgivelsene og bevege seg rundt og undersøke området. Han kjente rundt på bordet når vi satte oss for å spise på restaurant, på bordkantene, på bestikket, pynten, salt og pepperbøssene etc. Han spurte ofte hva ting rundt han var eller ba om bekræftelse på om ting var det han tenke det var: ”Er dette en brosjyre?” ”Hva er dette?”, ”Går denne kanten helt bort til hjørnet?”. Mens vi ble ekspedert på turistinformasjonen, lot han hendene gå, kjente på

disken, på brosjyrene, på listverket som omga kanten rundt veggen og under disken. Da vi gikk rundt i matbutikken for å handle, kjente Bjørn rundt seg, på varene og hyllene. Han spurte hva ting var, og mens han stod og kjente på noen hermetikkbokser som stod oppstilt oppå hverandre, kommenterte han så lurt det var at hermetikkboksene hadde en fordypning innover i kanten av bunnen, slik at når man satt dem oppå hverandre, holdt de seg stødig oppå hverandre. Venninnen ba Bjørn om å folde hendene og holde dem for seg selv. Mens vi satt på toget og spiste jordbær og Bjørn satt og kjente på tak, vegger, seter, gardiner og bord i kupéen, utbrøt venninnen: ”Åh! Kan du ikke bare sitte rolig og spise jordbær som alle andre!?” Bjørn smilte. Den unge kvinnen kalte slike aktiviteter for klåing, selv sa han det var hans måte å gjøre seg kjent i og danne seg inntrykk av omgivelsene på. For Bjørn var det å kjenne på, aktivt søke rundt seg gjennom å bevege seg, en måte å avgrense og definere rommet på. Han måtte finne ut av rommet, ta det inn over seg og gjøre det til sitt, før han kunne slå seg til ro. Rommet blir konkret realitet for Bjørn gjennom måten han selv avgrenser det på, gjennom aktiv kroppslig bevegelse.

Hvor vi enn var, rettet Bjørn hele tida en søkende og interessert oppmerksomhet mot omgivelsene som satte avtrykk i kroppen hans. Han var generelt opptatt av og interessert i å danne seg inntrykk av det han har rundt seg, og å klare seg mest mulig selv. Hans måte å orientere seg i omgivelsene på bar preg av fart, bevegelse og besluttsomhet. Bjørns kropp, med all dens oppmerksomhet rettet utover, ta inn omgivelsene, gjennom sansing, berøring, bevegelse, lyd, lukt og smak, gjorde ukjente rom til hans egne steder, nemlig til kroppsliggjorte rom med en mening. Ukjente omgivelser tas inn og blir meningsfulle gjennom kroppens oppmerksomhet mot dem. Dette skal jeg komme mer inn på i det følgende, gjennom å presentere skildringer fra en tur til Irland og Dublin som Pia og jeg foretok sammen med et ektepar, han blind, hun sterkt svaksynt. Mot slutten av kapittelet vil jeg også presentere erfaringer fra en reise til USA sammen med Pia, hvor hun skulle delta på en amerikansk blindekongress. Det meste av beskrivelsene derfra dreier seg om hotellet vi bodde på og hvor konferansen fant sted. I løpet av kort tid var et svært og helt ordinært hotell omdannet til det jeg har kalt et blindehotell.

Embodied Dublin

Noen av de mest fascinerende inntrykkene vi alle fire i reisefølget satt igjen med etter opplevelsen av Dublin, var hvordan ulike lydbilder fra trafikken påvirket erfaringene våre. I starten ble vi alle forstyrret av at lydene og bevegelsene fra trafikken i byen kom i ”feil”

retning. Vi følte oss til å begynne med helt feilplassert og forvirret. Dette startet for min del allerede da vi skulle sette oss inn i drosjen på flyplassen utenfor Dublin sent om kvelden etter å ha ankommet Irland. Jeg ledsaget Pia til høyre bakdør. Hun satte seg i passasjerstet helt til høyre bak mens ekteparet Per og Anne satte seg inn ved siden av henne fra venstre. Per er født blind, mens Anne er sterkt svaksynt. Anne var Pers ledsager på turen, i tillegg til at jeg også i spesielle eller kompliserte situasjoner supplerte dem med ledsaging. Etter at jeg selv hadde gått fram og var i ferd med å sette meg inn på høyre side foran Pia, gjorde hun meg oppmerksom på at i Irland har man venstrekjøring og at det var sjåførens sete jeg var på vei inn i. Jeg visste jo egentlig det, men handlet helt på refleks. Jeg steg ut av bilen og gikk rundt og satte meg foran på venstre side. Dette ble det latter av i drosjen på vei inn.

Vi skulle bo på et Bed & Breakfast (B&B) litt i utkanten av Dublin. Pia hadde funnet fram til det via en nettside. B&B hadde godt utbygd bussforbindelse til sentrum, samtidig som det lå litt utenfor den mest trafikkerte delen av byen. Da vi ankom, stod innehaveren, *the landlady*, klar og tok i mot oss. Hun kom ut til drosjen og begynte straks å lede reisefølget mitt fra drosjen og opp mot huset. Hun tok hver og en i hendene, dyttet litt på dem her og der, håndledet dem, mens hun gjorde dem oppmerksom på trappetrinnene og døråpningen, samtidig som hun grep etter og begynte å bære koffertene deres. Hun viste oss rundt til de forskjellige rommene vi skulle bo på, tok hver og en i reisefølget med seg og håndledet dem rundt i rommet, kjente på lysbryter, seng, fjernsyn, vindu. Hun tok dem med til baderommet, håndledet dem rundt der inne og viste hvor håndvasken og håndklærne befant seg, hvordan dusjen fungerte, toalettstet osv. Hun var veldig hjelpsom og velmenende, samtidig som hun virket litt nervøs. Hun kommenterte også at hun hadde vært spent på å få oss på besøk. Hun håpet vi ville trives, men gjorde oss oppmerksom på at hun ikke hadde hatt blinde gjester på besøk før. Etter at innehaveren hadde informert oss om frokosten og ønsket oss god natt, og Pia og jeg fikk litt tid for oss selv, sa Pia at all gjestfriheten og vennligheten var noe av det som gjorde at hun likte seg så godt i Irland. Hun hadde vært i Irland to ganger tidligere.

Pias rom lå i første etasje, hvor også frokostrommet befant seg, mens paret og jeg hadde fått hvert vårt rom i annen etasje. B&B var en enebolig, kjedet sammen med andre liknende hus, og vårt lå i enden av rekken. Det var en trapp utenfor huset som gjorde en 90 graders sving opp til inngangspartiet. Da vi kom inn i entréen, førte en dør til venstre oss inn til en liten stue. Innenfor den lå frokostrommet. Til høyre fra inngangsdøren var trappa som førte opp til andre etasje. Rett fram fra entréen lå Pias rom til høyre. Lenger inn i korridoren lå det flere rom etter hverandre. I annen etasje var det tre rom, og rommene til ekteparet og meg lå på

skrå overfor hverandre. Alle rommene var relativt små og maksimalt utnyttet for å få plass til seng, garderobeskap, servant, fjernsyn, lamper og nattbord, samt et lite bad.

Vi ble alle enige om at jeg skulle komme rundt til de andres rom kl. 9 neste morgen slik at vi sammen kunne finne fram til frokostrommet. Da jeg gikk rundt og hentet følget og vi beveget oss mot frokostrommet, kjente de alle tre seg godt rundt. De spurte meg om hvordan det så ut rundt oss, og de kjente på dørkarmen, vegger, trappegelender, bord og kommoder. Da vi satte oss til bordet, kjente de rundt på bordet, på bestikk, glass, kopper og fat. Vi hadde bestilt irsk frokost, og mens vi spiste egg, bacon, stekte pølser, tomater og bønner, diskuterte vi dagens program. Etter Pias anbefaling ble det enighet om å dra inn til byen for å finne ut hvor guidebussene kjørte fra. Ved å starte med å kjøre rundt i sentrum med en av de mange bussene som frakter turister til de sentrale områdene og severdighetene, ville vi kunne danne oss et førsteinntrykk av, og oversikt over, bybildet. Vi skulle først ta en lokal buss ned til sentrum.

Gaten vi bodde i, var en av hovedinnfartsårene til Dublin. Mens vi stod på fortauet ved busstoppet på venstre side av veien, kunne reisefølget kjenne og høre trafikken, og alle fire syntes vi det var et uvant trafikkbilde. Det var merkelig å stå på "feil" side av veien og vente på en buss som kom fra "feil" side, det vil si fra høyre. Plutselig gled bussen opp foran oss, uten at jeg hadde sett den komme. Heldigvis var det andre passasjerer som stod på samme busstopp og som hadde vinket bussen inn. Vi stresset litt alle fire da vi skulle inn på bussen. Siden omgivelsene var ukjente for oss alle, merket jeg at Anne hadde behov for mer ledsaging fra meg, i tillegg til at hun skulle ledsage sin blinde mann. Pia var litt engstelig for å trå feil da vi skulle inn på bussen, for hun ante ikke hvor lav bussen var i inngangspartiet og om det var trapp eller steg vi måtte gå i. Jeg kjente at hun klemte den ellers mer ledige hånda rundt albuen min og at hun fomlet og snublet litt da hun skulle trå inn. Bak meg hørte jeg Anne og Per litt oppjaget spørre meg om hvordan de skulle trå inn på bussen. Selv var jeg småstresset fordi jeg både skulle sørge for at vi alle fire kom oss inn på bussen, samtidig som jeg skulle finne ut av hvordan billettsystemet fungerte. Vel inne, etter litt snubling og beskjeder sendt fram og tilbake oss i mellom, var det flere medpassasjerer som umiddelbart reiste seg for oss, andre som tok i et tak og førte hver enkelt i reisefølget til et ledig sete. Da vi kom ned til sentrum, gikk vi av i O'Connell Street, en av hovedgatene hvor også alle bussene, både de lokale og turistbussene, har stoppested. Vi surret litt rundt, alle ganske forvirret av trafikkbildet. O'Connell Street er hovedfartsåren gjennom sentrum av Dublin og en av Europas videste gater. Gaten har to kjørefelt i hver retning, men det som gjør den så bred er at

det langs begge sidene av bilveien er et fortau som er langt bredere enn bilveien. I tillegg er det en midtrabatt som er like bred som en tofelts bilvei. Langs denne trafikkåren suste biler, busser og mennesker på kryss og tvers. Venstrekjøringen gjorde gaten vanskelig å orientere seg i lydmessig, og for meg også visuelt. Alle fire opplevde det som forvirrende, og vi begynte å diskutere hvilken retning vi egentlig skulle ta, og fra hvilken side av veien guidebussen skulle gå.

Pia opplyste om at det fantes to ulike selskap som driver guidebuss i Dublin, og at "the Green and Cream" var den mest anbefalte. Hun hadde lest at de hadde de beste og mest erfarne guidene. Guidebussen var en grønn og kremhvitt dobbeldekker med åpent tak. Da jeg spurte følget hvor de ville sitte, oppe utendørs eller inne nede, utbrøt de i kor: "Oppe, selvfølgelig!". Det var en overskyet dag, litt vindfullt, men mildt. Vi satte oss øverst nesten bakerst i bussen, på to dobbeltseter etter hverandre. Vi hadde planlagt at vi skulle være med hele runden, fra start til siste stopp. Da bussen begynte å kjøre ut fra holdeplassen, ønsket bussjåføren, som også var guide, alle velkommen. Han snakket over høytaleranlegget og fortalte historiske fakta og hendelser om Dublin, fra grunnleggelse til sentrale bygg og severdigheter han kjørte oss rundt og forbi. Det var også lagt inn holdeplasser ved kjente attraksjoner som han informerte om før vi ankom det enkelte stedet. Sjåføren/guiden var en flink forteller. Han la inn små visesnutter og anekdoter underveis og alle i følget lo godt hele veien. Selv slet jeg litt med å få med meg alt sjåføren sa på grunn av dårlig lyd kvalitet på høytaleranlegget, men jeg forstod ut fra kommentarene og latteren fra reisefølget mitt at de fikk med seg det meste. Jeg brukte i tillegg blikket mye under denne turen, og beskrev de ulike omgivelsene høyt for reisefølget mens vi kjørte forbi. Jeg fortalte om strøkene vi kjørte gjennom, om bygninger, hvor høye de var, om de var gamle eller nye, pompøse eller slitte, om folkevrimmel, puber, butikker, offentlige og historiske bygninger, monumenter, parker, flora; blomster, trær, og andre ting som suste forbi synsfeltet mitt langs ruta.

Vi tok samme turen igjen dagen etter. Mest fordi vi skulle besøke et museum som lå for enden av ruta, men også for å gjenoppleve bybildet. Det var ny sjåfør og på denne turen satte vi oss igjen oppe utendørs. Det var en fantastisk følelse å sitte der, høyt og i friluft. Alle fire hadde vi gårdagens tur med oss i kroppen og kunne nyte inntrykkene som for forbi på en helt annen måte. Jeg var da "off duty" siden jeg allerede hadde beskrevet turen dagen i forveien, og kunne sammen med reisefølget mitt lene meg tilbake, lukke øynene og ta inn over meg bylivet; alle lukter, fra eksos, sommer- trær, blomster, restauranter. Duftene og aromaen fra trær og blomster i den store *Phoenix Park*, som vi kjørte gjennom, maltlukten fra Guinness-

bryggeriet, lydbildet som hele tida skiftet, fra folkevrimmelen - latter, roping, prating -, biler, fugler, langs elven og vinden som strøk forbi fra skiftende retninger etter hvert som bussen dreide i bygatene, ekkoet fra bussen, trafikken og guidens stemme over høytaleranlegget, som runget mellom de høye bygningene i de trange gatene vi passerte, og når lydbildet utvidet seg i større åpnere landskap. Etter hvert begynte det å småregne. Folk trakk innendørs, ingen i mitt følge ville trekke inn under tak, men vi måtte til slutt søke ly inne nede i bussen da det til slutt styrtregnet.

Vi gikk mye rundt i sentrum av Dublin også, i de store handlegatene og i små trange smug, over broer, langs elven Liffey som deler Dublin på tvers i nord og sør, i pubstrøk og gågater. Jeg merket at Pia i starten følte seg utrygg. Underlaget var ukjent og vanskelig å tolke og hun virket usikker og famlende. Hun tok ekstra hardt tak rundt albuen min og kom flere ganger med smånervøse, men lattermilde, utbrudd. Selv små, for meg ubetydelige ujevnheter, ble opplevd som barrierer og truende for henne. Jeg hadde etter hvert blitt godt kjent med Pia gjennom ledsagingen, og kunne skjelne ganske nyansert mellom ulike situasjoner, når hun følte seg utrygg og når ting følt forutsigbart og greit. Når Pia var trygg i ledsagingsrelasjonen, holdt hun meg i armen kun ved å ha det ytterste punktet av tommeltuppen hvilende på albueknokkelen min. På mer utrygg grunn la hun hele hånda i et fast og tungt grep rundt hele albuen min, for dermed å få større slingringsmonn og radius å tolke mine bevegelser ut fra. På denne måten kunne jeg avpasse farten, beskjedene om underlaget og retningen i samsvar med hvilke typer informasjon hun trengte for at ledsagingen skulle flyte. Når vi var ute og gikk, holdt Anne og Per litt på skrå bak oss. Anne ledsaget Per, men de hadde begge også nytte av mine instruksjoner og beskrivelser. De første dagene kommuniserte vi mye mens vi gikk. Mye av dette var informasjonsutveksling og presiseringer om omgivelsene, underlaget, retningen og bevegelsene i folkemengden og biltrafikken som til en hver tid omga, møtte og forvirret oss.

Etter som dagene gikk, ble vi alle gradvis mer kjente, både på B&B, i det lokale området vi bodde i og i sentrum av byen. En ettermiddag vi kom hjem til B&B, hang det en lapp til Pia fra landladyen ute i entréen. Ladyen dukket samtidig opp og hun forklarte at B&B var overbooket og at hun dessverre hadde sett seg nødt til å flytte Pia over til et annet rom. Hun hadde flyttet tingene hennes over. Pia ble litt stresset av rombyttet. Hun reagerte spesielt på at *landladyen*, i beste mening vel og merke, hadde flyttet tingene over og satt dem fra seg på det nye ukjente rommet til Pia. Pia måtte da gjøre seg kjent på et nytt område og måtte samtidig finne igjen tingene sine og legge dem i sitt eget system. Alle fire hadde i utgangspunktet en

avtale om å møtes hos Pia etterpå, men Pia og jeg ble enige om at jeg skulle informere de andre om romskiftet og utsette møtetidspunkt slik at Pia kunne komme i orden og gjøre seg kjent på det nye rommet. Da vi kom til Pias nye rom, hadde hun fått ordnet seg, satt ut tingene sine og var falt mer til ro. Hun sa det var ok nå, men at hun hadde blitt litt satt ut av at hun måtte bytte rom, og at det var kaos i tingene hennes, nå som hun var blitt så god kjent på det gamle. I løpet av oppholdet fikk også Per og Anne beskjed om at de måtte flytte til et annet rom, i første etasje. Dette skiftet gikk mye bedre fordi de selv fikk flytte over tingene sine.

Ved frokosten en morgen spurte landladyen om vi hadde noen spesielle planer for dagen, og tipset om å besøke byens botaniske hage som lå et stykke fra huset hennes. Hun tilbød seg å kjøre oss dit, og vi sa takknemlige ja. På veien bort forklarte hun for oss hvor og hvilken buss vi kunne ta fra hagen og ned til byen. Hun anbefalte samtidig en pub lenger ned i gaten ved B&B hvor det er en hyggelig lokal atmosfære med god og tradisjonell irsk mat for en rimelig penge. Hun la til at det også var statsministerens lokale pub. Da vi var satt av utenfor hagen, gikk vi bort til oversiktskartet over området og jeg forklarte for fulget hvordan hovedlinjene i parkområdet gikk. Vi ruslet inn og begynte å gå rundt på området. Midt foran oss lå det flere store gamle ærverdige drivhus. Et av dem vi gikk inn i, inneholdt tropiske planter og hadde et klima som var vått og fuktig. Jeg merket snart at de andre ikke trivdes der inne, de syntes det bråket fra rislingsanlegget, det var våte dammer spredd ut over gangveiene og stadig fikk de grener fra de store tropiske plantene i fjeset. Vi forlot drivhusene og fortsatte oppover i parken. Det er et stort, stille og frodig område. Vi kom inn i et område hvor store plenklippere kjørte rundt, og Anne spurte om ikke vi kunne gå rundt dem, på grunn av støyen. Jeg merket etter hvert at jeg syntes det var vanskelig å vite hvor langt de ville gå, ingen sa noe om det heller. Parken var kjempestor, og hvordan skulle vi løse det? Mens vi gikk, fortalte jeg om hvor stor jeg trodde den var, beregnet avstander i forhold til hvor langt vi hadde gått og i forhold til kartet utenfor. Jeg foreslo noen ulike ruter, noen lengre rundt på området, andre ned mot utgangen. Det ble enighet om å ta ruten ned mot utgangen. På vei tilbake, en annen vei, kom vi inn i et område med masse ekorn som løp rundt oss. Jeg fortalte det til de andre, og Anne sa det var så trist ikke å kunne se ekornene, siden hun ser så dårlig og er avhengig av å ha ting helt nær for å kunne få et glimt av dem. Vi stoppet opp og et ekorn nærmet seg forsiktig oss. Anne satte seg ned og ventet til det kom så nært at hun kunne se det og så vidt rekke å kjenne på pelsen før det hoppet videre. Anne ble så glad, og fortalte at det var første gang hun hadde sett et ekorn.

Hagen representerte stillhet og åpenhet, som en kontrast til sentrum av Dublin med all sin trengsel av folk, biler og gater. Det var litt godt å få en pause fra alt livet og bråket. Samtidig virket det som om parken av og til følte litt for åpen, grenseløs. Lydene av gressklipperne, det å kjenne det våte underlaget under føttene i drivhuset, planter som strøk over fjeset, ble opplevd som mer påtrengende enn bysentrumets liv og leven.

Om kvelden ruslet vi ned mot den lokale puben som landladyen hadde anbefalt oss og beskrevet veien til. Pia snublet i en liten helling utenfor B&B og gispet og kløp meg hardt i armen. Hun begynte å le og ba om unnskyldning. Det var en del trafikk nedover veien. Vi krysset veien før en bro. Etter broen stoppet vi opp og diskuterte hvor ladyen egentlig hadde ment puben lå. Pia mente vi skulle til andre siden av veien. Vi andre tre mente vi stod på den riktige siden. Per sa landladyen hadde sagt til høyre og så venstre. Både i denne og andre situasjoner hvor vi skulle orientere oss i byen, merket jeg at vi alle fire var usikre, og at de andre, av og til og særlig Per, ikke stolte helt på min ledsaging og orientering; ”Er du sikker på at der er her vi skal? Jeg tror bussen går fra andre siden av vegen.” Anne kommenterte disse betraktningene i ettertid da hun leste gjennom avhandlingsutkastet. Hun mente dette skyldtes at hun selv ledsaget Per og at det ekstra kommunikasjonsleddet, som hun beskrev det som, gjorde at informasjonen hadde større vanskeligheter med å nå fram mellom oss.

Min egen usikkerhet gjorde også at jeg ikke klarte å observere og få med meg deler av det som foregikk rundt oss. Fordi det var så forvirrende med trafikken, mistet jeg begrep om retning og orientering, og jeg utnyttet ikke synssansen slik jeg ellers pleide. Jeg overså detaljer og viktige referansepunkter fordi jeg ble forstyrret av inntrykk som ikke stemte overens med min fortolkning av omgivelsene. Vi ble stående på et gatehjørne. Jeg kunne bare se rekkehus hele veien nedover gata, men ingen puber. Plutselig fikk jeg øye på skiltet som hang over døra til huset vi stod rett utenfor. Vi gikk helt inntil og oppdaget det var puben.

Puben hadde en koselig atmosfære som vi kjente umiddelbart da vi kom inn. Det var masse folk der inne, og en varm og trivelig stemning. Reisefølget gispet begeistret da kelneren kom med meny i punktskrift. Det er det ikke ofte Pia, Anne og Per opplever, så skjer det altså på en liten lokal pub i utkanten av Dublin. Mens vi spiste, snakket vi om hvordan dagen hadde vært. Alle syntes det hadde vært en fin dag. Balansert, vi hadde opplevd mye, men ikke stappet inn for mye på programmet. Vi diskuterte nærmere ulike beskrivelser av dufter og lukter. Vi hadde vært på Jamesons Whisky museum og der var det mange spennende og nyanserte lukter. Reisefølget sa det tar tid og krefter å ta inn over seg og bearbeide alle

inntrykkene. Alle ga uttrykk for fremdeles å bli stresset av trafikkbråket, og syntes det var komplisert å bli vant til retningene i lydbildet som er så annerledes enn hjemme i Norge. Jeg sa at for meg som ikke kan forskjell på høyre og venstre ble det enda mer komplisert. Per fortalte at han selv heller ikke kan skille høyre fra venstre. Han la til at det er betryggende at førerhunden hans kan forskjellen på høyre og venstre: ”Jeg sier venstre til hunden og den går til høyre.” Hunden vet hvilken retning de skal, og vet at venstre i den settingen de befinner seg, ikke er riktig. Da vi ruslet hjemover og stod ved fotgjengerfeltet og ventet på grønt lys, kom det en eldre mann bort til oss, spurte høflig om noen av oss var seende, eller om vi trengte hjelp over gaten. Det virket som om det falt han helt naturlig å tilby sin hjelp.

Vi snakket videre om utflukten vi hadde deltatt på tidligere på dagen til et gammelt erverdig slott et stykke utenfor Dublin. De andre syntes turen var en skuffelse, fordi inne på slottet var det meste av det som var interessant å bli nærmere kjent med stengt inne bak monterer. Mange av utstillingene befant seg bak pleksiglass. Jeg kommenterte at det stod skilt overalt om at man ikke fikk lov å ta på ting inne i rommene. Det ble helt stille, før Anne etter en stund sa: ”Men jeg tok nå likevel.” Pia stemte i: ”Jeg òg!”. Per sa ivrig: ”Jeg tok på alt; vegger, dører og gelendere.”, mens vi alle fire lo. Å oppleve ting forutsetter at man kroppslig kan få kontakt med denne tingen. Tingene blir til gjennom kroppens erfaring av dem. Man må selv fylle ut rommet med mening og entusiasme, ta og føle på. Casey (1996: 19) ser, som jeg beskrev innledningsvis i avhandlingen, steder ikke som en fysisk konteiner, men som den mest grunnleggende form for kroppslige erfaring, ved det han kaller *emplaced experiences*.

Det var enighet i reisefølget om å oppsøke Bram Stoker Dracula Experience, som ligger i forfatteren Bram Stokers nabohus. Poenget med utstillingen var at man skulle kunne oppleve på kroppen fortellingen om Dracula, all mystikken, spenningen, skrekken og gruen. Vi skulle ta buss dit. Jeg strevde litt med å finne riktig buss. Vi ble til slutt vinket inn av den vennlige sjåføren på bussen. Han sa han ikke trengte å se busskortet vårt. Hittil hadde vi erfart folk i Dublin som veldig hjelpsomme overalt. Overalt var det noen som tok tak i reisefølget mitt og ledet dem. Folk reiste seg kjapt på bussen når vi kom inn, for å gi reisefølget mitt sitteplasser. Vi gikk av bussen ved en park og hadde fått anvisning av sjåføren om hvor vi skulle gå for å finne Dracula opplevelsessenteret. Vi trasket bortover en trafikkert gate langs parken. Det striregnet. Pia sa bekreftende at hun husket veien fra sist. Da var senteret stengt. Hun husket at det lå i utkanten av parken. Vi gikk et stykke før jeg tilfeldig oppdaget et skilt med Dracula Experience. Vi ble gående en stund rundt omkring, uten å finne inngangen. Vi stod da utenfor et mosjonssenter. Etter å ha surret litt rundt, kom en vakt bort og spurte om vi trengte hjelp.

Da han hørte hvor vi skulle, veiledet han oss inn, svært høflig og hyggelig. Det var en kronglete vei, gjennom en svømmehall, en enorm bar, flere spillehaller, til en annen etasje, gjennom et biljardrom. Vi surret litt rundt i noen korridorer, ned en trapp, og fant omsider en delvis skjult inngang. I inngangen til opplevelsessenteret stod en vakt som forklarte oss konseptet. Første del av senteret var en utstilling om Stoker, forfatteren bak bl.a. Dracula. Det er en mørk, trang gang med høy musikk og lite lys, med bilder og tekster på veggene. Jeg forsøkte, men fant det fort umulig å lese høyt fra tekstene, for ingen av de andre klarte å høre meg gjennom musikken. Neste del av senteret var selve *the Experience*. Vi kom først inn gjennom en slags "tidstunnel". Det var en trommel vi måtte gå gjennom, hvor veggene var dekket av små lyspunkt i et mønster som snurret rundt og skulle framkalle synsforvirring slik at besøkende fikk følelsen av en slags romlig forvirring og av å reise i tid. Trommelen snurret rundt mens vi gikk gjennom den. Jeg merket jeg ble svimmel og ble redd for å miste bakkekontakten. Jeg kjente også en tiltagende tilløp til klaustrofobi. Selv om jeg forsøkte å ledsage gjennom tunnelen uten å miste kontrollen, merket Pia at jeg holdt på å miste forfestet. Vi kom videre inn, i korridorer og vindeltrapper som førte oss rundt. Vi kom blant annet inn i en større hall som forestilte en gammel ustelt gravgård. Plutselig spratt et "lik" av ei kiste og lagde en slags vesende lyd. Pia skvatt allerede før lyden kom. Hun fortalte etterpå at hun merket bevegelsen av lufttrykket før lyden. Det var mange høye lyder der inne og Pia skvatt flere ganger. Vel ute igjen var vi alle enige om at vi var glade for at det ikke hadde kostet oss noe, siden utstillingen inngikk som en del av turpasset vi hadde for Dublin. Utstillingen ble opplevd som kommersielt stress og kaos.

Vi la noen planer for neste dag og ble enige om å ta turen innom turistinformasjonen først for å spørre om buss til Guinness-bryggeriet. "Vi skal i hvertfall opp i baren med panoramautsikt. Så kan jeg peke ut hvor jeg vil etterpå!", sa Per, mens vi alle lo.

Etterhvert som dagene gikk kjente jeg at reisefølget ble mer og mer kjent og trygg både på B&B og i byen. Det ble mindre korrigerings og spørsmål om kursen jeg holdt: "Er du sikker på at vi skal denne vegen?". Som gruppe fikk vi en flyt over bevegelsene og orienteringen, ikke bare i de overfylte gågatene, men også i områder med mye og komplisert biltrafikk. Pia ble også mer og mer avslappet i grepet rundt albuen, og vi fikk til mer koordinering av bevegelsene i ledsagingen. Følget ble også bedre kjent inne på B&B. I begynnelsen avtalte vi at jeg skulle hente de andre tre på rommene deres for så gå sammen til frokostrommet, men allerede andre morgenen gikk de på egen hånd, før jeg kom.

En morgen vi forlot B&B for å ta lokalbussen som har stoppested like utenfor huset, fant jeg ut at jeg var for tynkledd. Jeg spurte om det var greit at jeg stakk opp etter en jakke. Da jeg kom ut igjen, kjørte det akkurat en buss ut fra holdeplassen. Jeg kunne ikke se reisefølget mitt og tenkte umiddelbart at de hadde gått på bussen. Da jeg kom ned, viste det seg at de stod litt på siden av busskuret og derfor var vanskelig å få øye på fra der jeg stod. Da jeg fortalte at jeg trodde de hadde dratt, lo de og fortalte at de hadde snakket om det. Per sa at det skulle de nok klart å finne ut av. Bussjåføren ville jo sagt fra hvor de skulle gå av når de kom inn til sentrum, og inne i byen var de jo nå blitt rimelig godt kjent.

Mens vi på ettermiddagen satt på bussen hjemover fra sentrum sa Per at bussen kjørte samme ruta som flere av de tidligere bussene. Han syntes det var så godt å kjenne seg igjen. Kroppen hans var plassert i og harmonerte med rommet som beveget seg rundt oss. Vi snakket litt om å orientere seg i Dublin. Per og Pia ga uttrykk for at de var begynt å kjenne seg igjen. Per sa han fortsatt ikke hadde helt taket på O'Connell Street og Henry Street (en stor gågate som krysser O'Connell Street). Mens jeg begynte å forklare, la jeg merke til at han ble usikker. Jeg forstod da at jeg hadde forklart feil. Da jeg skulle forklare retningen ut fra hvor vi gikk av bussen i sentrum, hadde jeg tenkt med utgangspunkt i feil side av veien. Anne sa at mye av det som gjorde at hun slet med å orientere seg, var at det er omvendt trafikkbilde, med venstrekjøringen. De andre samtykket, og Pia sa: "Det blir helt feil i hodet." Jeg ba dem om å beskrive sentrum slik de opplevde og forestilte seg det. Deres inntrykk stemte helt overens med mitt eget. Da vi hadde gått av bussen og gikk hjemover mot B&B, løsnet Pia plutselig grepet fra ledsagerarmen min. Uten å si noe gikk hun foran oss andre opp trappa. Hun tok fram nøkkelen og sa hun hadde lyst å prøve å låse opp. Mens hun stod ved døra, kommenterte Per: "Å ja, du er *der* du." Pia hadde gått opp trappa og inn døra mange ganger sammen med meg og hadde til slutt gjort rommet til sitt eget kroppsliggjorte, erfarte sted.

En av de siste kveldene vi var ute og gikk i nrområdet, som vi hadde gjort flere ganger tidligere, merket jeg hvor avslappet vi gikk. Alle fire ble mer og mer stille. Da vi nesten var hjemme igjen ved B&B og stod ved et av lyskryssene og ventet på grønt lys, begynte den ene etter den andre å fortelle at omgivelsene nå begynte å bli godt kjente. Vi brukte alle mindre energi og oppmerksomhet mot underlaget og lydene for å orientere oss, og kunne ta inn andre inntrykk, som fulgekvisper og blomsterdufter. Alle syntes det var behagelig å kjenne at bevegelsen og orienteringen harmonerte med omgivelsene. Formiddagen, da vi skulle reise hjem, ruslet vi rolig og jevnt oppover gaten og over på den andre siden til busstoppet hvor bussene som går ut av byen og i retning av flyplassen stopper. Da vi kom bort til busstoppet

stod et amerikansk par der allerede og ventet. Etter en liten stund tok de kontakt med Per mens de spurte han om det var riktig at de stod på busstoppet i retning av flyplassen. Per bekreftet dette, stilte seg så opp med et smil om munnen, vendte ansiktet i riktig retning, med ansiktet i retningen mot der bussen skulle komme fra. Vi andre tre stod allerede med ansiktet vendt den riktige veien. Det var en god stemning. Alle følte seg trygge og kjente.

Jeg skal nå bevege meg videre til noen av inntrykkene hentet fra turen til USA sammen med Pia. Denne turen kom i stand året etter at vi hadde vært i Irland. Jeg kjente etterthvert Pia godt. I tillegg til å ha vært i Irlands sammen med henne, hadde jeg tidligere også vært hjemme hos henne ved flere feltarbeid hvor vi tilbrakte tid sammen i hennes hverdagsliv. Å kunne reise til nye ukjente steder sammen med henne ga en spennende klangbunn i forhold til det rutineprega hverdagslige livet hjemme, hvor jeg både hadde fungert som ledager og opplevd Pia som førerhundbruker. Å kjenne, gjennom ledsagingen og erfaringene vi knyttet til opplevelsene på reise, hvordan kroppene våre forholdt seg til og responderte på nye rom, ga et spennende inntak til å se nærmere på hvordan ukjente rom blir til kjente steder. Da vi dro til USA, hadde jeg allerede erfaringer sammen med Pia fra Irland-turen, av hvordan ukjent rom etter hvert integreres i kroppen til en meningsfull sammenheng. Denne bakgrunnen gjorde det også lettere og enda mer spennende å utforske og oppleve helt andre kontekster sammen med henne.

Det blinde hotellet

Jeg fulgte med Pia på en tur til en av sørstatene i USA, for å delta på en amerikansk nasjonal blindekongress. Konferansen foregikk på et konferansehotell i sentrum av en middels stor amerikansk by. Vi planla reisen sånn at vi skulle komme fram et par dager før, både for å komme oss etter den lange reisen hjemmefra Norge og for å rekke å bli litt kjent på området før konferansen startet og hotellet ble fylt med deltakere.

Konferansehotellet var enormt, og bestod av to store bygninger, forbundet med en gangbru (*pedway*) i 3. etasje. De to tårnene som ellers utgjorde hotellet, var på henholdsvis 21 og 32 etasjer. Øverst i det ene lå en restaurant og i det andre et treningsinstitutt. I *pedwayen* var det svært høyt under taket, og rommet hadde store åpne flater, med vegger og tak i glass. *Pedwayen* utgjorde knutepunktet, broen mellom de to tårnene. Den hadde en bar og en døgnåpen kafe, mange sittegrupper, et stort fuglebur i midten av lokalet og et piano lenger inn i et hjørne. Det var vegg-til-vegg teppe på gulvene overalt på hotellet, foruten i foajéen. Interiøret, vegger og møbler i korridorene, trappene, restaurantene, seminarrommene og

hotellrommene var mørke og dårlig opplyst. Det var relativt lavt under taket (sammenliknet med bredden), foruten i foajéen og *pedwayen*. Korridorene var tilgjengelig svært brede. Foajéen var åpen og luftig med store vindusflater som ga rikelig med lys. Hele foajéen var belagt med lyse, slipte, blanke fliser. Det var fire heiser i den bygningen vi bodde i, og trapp og rulletrapp fra 1. til 2. etasje. Vi bodde slik til (3. etg) at vi kunne veksle mellom trapp, rulletrapp og heis når vi skulle bevege oss mellom foajéen, spisesteder og konferanserom.

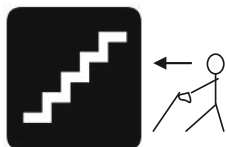
Den første dagen brukte vi til å gjøre oss kjent i omgivelsene på hotellet og i sentrum av byen. Vi tok heis, trapper og rulletrapp opp og ned, lokaliserte og undersøkte de forskjellige korridorene, seminarrommene og fellesområdene. Vi ruslet rundt, Pia kjente på avstanden mellom veggene i korridorene, på underlaget, heisknappene og døråpninger mens jeg fortløpende beskrev omgivelsene. Vi spiste på en av restaurantene og drakk kaffe i kaféen i *pedwayen*. Hotellet var tomt og stille, de få gjestene som var rundt oss, var for det meste seende familier på ferie. Vi hadde stillheten og stedet nesten helt for oss selv.

Vi bestemte oss for å gå ned til selve kjernen av sentrum (*downtown*) for å gjøre oss litt kjent i sentrumsområdet og for å spise på Hard Rock Café. Det hadde Pia ønsket å gjøre, spesielt spareribsmenyen ønsket hun å smake. Da vi kom ut av hotellet, ble vi møtt av en vegg av varm og fuktig stillestående luft og av lyden fra biltrafikk. Dette inntrykket ble en umiddelbar kontrast til den svale airconditionsluften og stillheten inne på hotellet. Pia ble umiddelbart litt slått ut av denne kontrasten. Hun stanset brått opp da vi kom ut av svingdøren på hotellet, og rygget litt. Jeg stanset og ventet litt, før vi forsiktig begynte å bevege oss bortover fortauet langs den firefelts trafikkerte hovedgata. Pia sukket og fortalte at hun syntes det var tungt å puste i den råe luften, og opplevde at det fuktige klimaet kom så tett på. Mens vi gikk nedover, og jeg beskrev området vi beveget oss i, kommenterte Pia at hun opplevde det som innestengt. Hun kunne kjenne hvor massive og høye bygningene var. Hun følte at det var stengt rundt oss, at vi gikk ”langt her nede”, som hun formulerte det. Hun sa det hadde med lydbildet å gjøre, det var hardt. Dette vedvarte helt til vi kom ned til restaurantområdet, som hun opplevde som mer åpent og hvor hun følte hun kunne puste ut. Pia syntes det var ubehagelig å gå ute i det fuktige været. Hun sa det gjorde noe med opplevelsen av uteområdet, som kjentes vått, påtrengende og ekkelt. På vei hjem til hotellet igjen, etter å ha spist og handlet litt, kom en kvinne småløpende mot oss fra andre siden av gaten, mens hun ropte til oss. Jeg merket umiddelbart at Pias grep rundt albuen min strammet seg og hun visket til meg at hun ville at damen skulle gå vekk! Hun syntes det var ekkelt plutselig å bli tiltalt av en fremmed kvinne, som snakket til oss med litt euforisk stemme mens hun beveget seg i retning av oss. Etter at

jeg hadde sagt god dag og farvel til kvinnen, og jeg hadde beskrevet henne for Pia, ble hun umiddelbart beroliget av å høre at hun bar uniform. Dermed hadde hun ikke skumle hensikter.

Den første konferansedagen tok vi heisen ned en etasje fra hvor rommet vårt lå, for å registrere oss. Dette var like etter at registreringsranken åpnet. Vi registrerte oss og fikk konferansemateriellet og navneskiltene våre. Foreløpig var det få folk ankommet, men en og annen førerhundbruker og andre synshemmede, de fleste uten ledsager, begynte etter hvert å komme til. Kongressen startet ikke før på ettermiddagen, men det begynte gradvis å komme flere og flere deltakere til hotellet ut over dagen. Foajéen ble etter hvert fylt med mennesker, førerhunder og bagasje i køer foran hotellinsjekkningen. Lydbildet ble også sterkere og tettere, folk som småpratet, ropte gjenkjennende til hverandre, ga kommandoer til og snakket med hundene sine og med hotellbetjeningen.

Også resten av hotellet fyltes opp i løpet av dagen. Etter hvert myldret det med folk over alt, høye stemmer, småroping til førerhunder, ledsagere, forbipasserende, folk som hilste på hverandre: "How *are* you?!" Og så: "How *are you*" til brukerens førerhund. Rommet tetnet til av lyder og bevegelser overalt på hotellet. Folk pratet veldig høyt, ropte, litt hektisk, skubbet hverandre. En nervøs førerhund gjorde fra seg på flisene i foajéen. Overalt var det nå mennesker, med og uten hunder, som småløp hit og dit, i villfarelse, støtte borti vegger, dørkarmen, blindgater, kræsjet i andre gjester, hunder, møbler, gikk på rulletrappa i feil ende (oppadgående i stedet for nedadgående når de skulle ned). En gjest tok feil dør og forvillet seg inn i restaurantkjøkkenet. En blind dame passerte meg da jeg kom ut av dametoalettet, med stø kurs inn mot herretoalettet. I korridoren utenfor rommet vårt hørte vi til stadighet noen som banket på feil romdør og andre som ikke fant tilbake til rommet sitt og ropte i korridoren etter bistand. På skrå til høyre utenfor et av seminarrommene var det en trapp som kom ned fra 2.etasjen. Hvis folk ikke tok til høyre umiddelbart etter at de kom ut av seminarrømmet, men i stedet gikk helt fram til den andre enden av korridoren, til den motsatte veggen, for så å snu 90 grader mot høyre, risikerte man å gå rett inn under trappa og treffe den med pannen først.

Både førerhunden og hvitstokken kom først i berøring med trappas nederste del etter at folks panne og ansikt hadde smelt inn i trappa. Etter at en mann hadde gjort akkurat det, skadet seg i pannen da han møtte baksiden av trappetrinnet med pannen først, ble det satt et bord under trappa som markerte at man måtte gå utenom.

Overalt var det ulike konstellasjoner av synshemmede å se: enslige med hund eller stokk, par som gikk sammen, begge synshemmet, den ene med hund, den andre med stokk, noen sammen med seende. Det var også rekker av synshemmede, oftest med stokk. Det kunne være rekker på opptil åtte personer, som gikk etter hverandre. En ledet an, og de andre fulgte på skrå rekke bakover mens de holdt i albuen til personen foran. Man kunne registrere bevegelse over alt, noen sakte, prøvende og forsiktig, andre raske og offensive. Det var barn, unge, voksne, eldre, afroamerikanere, hvite, kvinner, menn, kristne, heterofile, homofile, noen med GPS, andre alene, eller med førerhund, ledsager eller stokk.

Pia og jeg satt i kaféen i *pedwayen* en kveld og snakket om opplevelser av rom og lydbilder. Pia sa at når jeg beskrev omgivelsene for henne, plasserte hun lydene. Hun bygde ut lydbildet med beskrivelsene. Hun tok et eksempel i kaféen vi satt i: Disken lå bak oss, der hvor vi kom gående fra. Lydbildet der var bevegelig, og beskrev folk som flyttet på seg, som gikk til og fra for å bestille og handle. Pia sa det er viktig å vite hva som er statisk og hva som er i bevegelse. Når jeg sa ”her er en sofa”, så var ikke *det* det interessante, det trengte hun ikke følge med på. Det hun må følge med på, er hvor folk kommer fra: ”Nå er det noen bak meg. Det handler om hvor du skal ha retningen konsentrert. Hvor kom det en hånd fra?”

Mens vi stod i forsamlinger eller køer, kommenterte Pia flere ganger etterpå at hun visste hvem den og den var. Vi diskuterte videre om å orientere seg etter lyd, og jeg spurte henne om lyd blir orienteringspunkt, ikke nødvendigvis meningsinnhold? Pia svarte at først hører hun lyden, etterpå fortolker/forstå, hun den. Dette kom opp etter flere situasjoner hvor vi møtte folk som hun etterpå forstod hvem var. Pia har, gjennom internett, et stort kontaktnett med amerikanske førerhundbrukere hun visste skulle på kongressen. Hun kjente igjen folk blant andre stemmer, navn på personer og hunder. Jeg spurte Pia om hun hører etter hva folk sier når hun går forbi: ”Nei, da er jeg i transportmodus.” Pia sa hun tenkte det samme om de andre deltakerne også, at de var i transportmodus. Stemmene ble da bare lyder som fungerte som referansepunkter å orientere seg etter. Pia fortalte at første dagen, mens vi stod i kø og

ventet på å registrere oss, og også nede i foajéen mens vi stod og ventet på hjelp av resepsjonisten, *da* hørte hun etter på samtalene rundt oss. Da var hun ikke i transportmodus.

Pia beskrev opplevelsen av dette nye stedet, med mye folk, bevegelse og stemmer som kaotisk. Hun ble sliten fordi det var så mange inntrykk å ta inn og systematisere. Foran heisområdene ble det svært kaotisk og folksomt, spesielt i 2. etasje hvor registrerings- og konferanseområde var lokalisert, og i 3. etasje hvor hotellrommene og *pedway*-området lå, og som også var gjennomgang til spisestedene. Det var fire heiser på rekke, og det var alltid store ansamlinger av folk og hunder ved heisene før og etter konferansedagen, lunsj og middag. Folk trengte seg så nært heisdørene som mulig for å smette inn i en heis som stoppet. Heisene hadde ikke tale- eller punktskriftanvisning, kun et lite *pling* når heisen stoppet i etasje. Det var umulig å vite om heisen skulle opp eller ned. Hvis man kom for nært var det vanskelig å høre hvilken av heisene som stoppet. Man måtte stå lenger bak for å få et mer oversiktlig lydbilde, men da mistet man samtidig plassen sin foran heisdøren. Mange opplevde å bli stående lenge uten å komme med. Utenfor heisene, spesielt i 1., 2. og 3. etasje, var det mye roping: ”Hvilken heis kommer?” ”Går den opp eller ned?” ”Er det plass til meg?” ”Hvor skal du?” ”Jeg må ut!” ”Jeg vil inn, nå har jeg ventet lenge.” Heisene var stappfulle, spesielt før og etter plenumsforedrag og rundt måltidene. Hver gang heisen stoppet i en etasje og døra gikk opp, presset folk seg inn, uavhengig av kø eller kapasitet i heisen. Heispassasjerer som skulle ut av heisen hadde problemer med å komme seg ut og ble presset innerst i heisen av folkemengden som forsøkte å bane seg vei inn. Førerhunder ble tråkket på, så vel som folk. Det rådet et kaos av folk, hunder, lyder, rop, kjefting, latter, sukk. Vi ble vitne til at en kvinne med førerhund fikk panikk inne i den overfylte heisen. Hun ropte at hun måtte ut, presset seg fram og ut av heisen da den stoppet. Hun satte seg ned på en stol og gråt mens hun hyperventilerte. Overalt på hotellet hørte man: ”Sorry!” ”Oops!” ”Excuse me.” Det var synshemmede som dumpet borti hverandre.

Hotellområdet var lite fysisk tilrettelagt i form av merkede områder å orientere seg etter, og inneområdene var også generelt mørke. Det var lagt blå tape i trappa mellom to etasjer i det andre tårnet hvor restaurantene var, og menyene var også i punktskrift. De mange vegg-tilvegg-teppene gjorde at man ikke hørte når folk kom. Folk skvatt, og ble også engstelige for uforvarende å gå rett på hverandre. Vi fikk høre om en kvinne som skadet seg stygt da hun falt i rulletrappa. Pia bemerket at det var vanskelig å høre hvordan folk rundt oss beveget seg, det er mye enklere på tregulv og harde gulv.

Pedwayen var et område hvor spesielt mange rottet seg bort og mistet retningen. Jeg observerte gang på gang de samme mønstrene. Synshemmede, enten med førerhund eller hvitstokk, kom gående fra det andre tårnet i god fart og driv i retning av *pedwayen*. Så, i innkomstpartiet til *pedwayen*, mistet folk ofte retningen og bevegelsen. Den rytmiske flyten forsvant, de stoppet opp og så ut til å lete etter system i lydbildet. De strakk litt på hodet, vendte ørene mot lydene. De begynte forvirret å gå litt på måfå rundt i lokalet mens de støtte på bord, stoler og disker. Svært mange skrådde innover i lokalet i stedet for å gå rett fram, og endte ofte opp innimellom bord og stoler. Mange gikk også rett på det store fugleburet som stod midt i lokalet, men litt til venstre for det som utgjorde det naturlige passasjeområdet. De gikk og gikk, støtte på en hindring, stoppet opp, endret retning, støtte på en ny hindring, stoppet opp på ny og endret retning til de igjen fant åpninger. Slik fortsatte det, enten til de fant fram, rottet seg helt bort, eller fikk hjelp av forbipasserende gjester eller hotellansatte. Mens dette pågikk, beskrev jeg observasjonene mine for Pia. Jeg spurte henne om hun forstod hvorfor det ble så vanskelig å orientere seg i *pedwayen*. Pia mente det ikke er lett å orientere seg etter gulvets lyder der inne. Det var vegg-til-vegg-teppe, så høyt under taket og mye glass at det gjorde noe med akustikken. Det ble vanskelig å finne referansepunkter, man har få holdepunkter. Lyden ble kastet retningsløst rundt i rommet, og forsvant når den traff gulvet fordi den ble absorbert av vegg-til-vegg-teppet.

Hotellansatte, både dørvakter, restaurant- og kafeansatte, vaskepersonell og resepsjonister hjalp til hele tida. De ledsaget folk fram og tilbake, opp og ned mellom etasjene. Det virket som om personellet hadde blitt kurset på forhånd. Når de skulle ledsage, stilte de seg alltid litt på skrå foran folk, med albuen lett tilgjengelig. Vi spiste frokost hver morgen på en av restaurantene på hotellområdet. En morgen vi kom gående for å spise, hadde vi med oss hver vår konferanseavis. Kelneren trodde det var menyen vi hadde foran oss og beklaget veldig misforståelsen da vi etter å ha ventet en stund, ba om meny. Han kom med punktmeny til oss begge. Etter at vi hadde spist og reiste oss for å gå, hentet Pia veska og stokken sin opp fra gulvet mens jeg stod og ventet på henne. Kelneren kom plutselig ilende til og spurte meg, litt bryskt, om jeg ikke skulle ta opp stokken for Pia. Jeg svarte at det klarer hun selv, mens Pia lo.

Etter hvert som konferansehelgen skred fram, myldret det av synshemmede, førerhunder og hvite stokker overalt, ikke bare inne på hotellområdet, men også i bygatene. Alle restauranter vi kom til, hadde punktskriftmeny, og så å si enhver kelner, både på hotellet og på byens restauranter, anviste mat, drikke og bestikk. De forklarte, etter klokkeanvisning hva som

befant seg hvor på tallerkenen, de krøp over og mellom førerhunder for å servere, de holdt kredittkort under signaturfeltet slik at synshemmede visste hvor de skulle skrive under på regningen, og de ledsaget folk til og fra bordet. En av kelnerne på hotellets restaurant kom ilende til for å gi meg armen og ledsage meg en kveld da Pia og jeg reiste oss fra middagsbordet. Jeg opplevde også flere ganger å få punktmeny. En annen kelner fulgte en av gjestene fra restauranten og til rommet hans i etasjen over.

Mange hadde førerhund med seg, og hotellet var situert i bykjernen, kun omgitt av asfalt og trafikkerte veier hvor det ikke fantes grønne lunger i nærheten. Derfor hadde de konferanseansvarlige ordnet med et eget lufteområde på en parkeringsplass ved siden av hotellet. Der kunne folk, enten selv eller en hundeservicetjeneste som var tilstede under arrangementet, lufte hundene og la dem gjøre fra seg i pausene. Hotellet lå helt nede ved elva, men en stor trafikkert motorvei skilte hotellet fra elva. Konferansearrangørene oppfordret deltakerne til å ta en tur ned til elva, enten alene, eller med hund. De advarte samtidig om at trappa ned til elveområdet var svært krevende, men opplyste om at det ville stå noen der til en hver tid og passe på. Pia kviet seg litt for å ta turen, men vi bestemte oss etter hvert for å gå ned til elva. For å komme ned dit tok man til høyre rett utenfor hotellet og gikk ned mot motorveien til man fant en undergang. Deretter fulgte en lang trapp som etter en stund dreide mot høyre. Mens vi gikk nedover trappa fnøs Pia av advarselen om at den var krevende å forsere. Hun opplevde trappa som ukomplisert og fin å gå i. På vei opp mot hotellet igjen, og mens vi gikk gjennom gangtunnelen under motorveien, tok Pia fram mobiltelefonen sin og tok opp lyden fra trafikken rett over hodene på oss. Det var et konstant drønn fra bilene og tungtransporten som passerte langs de åtte filene. Lyden forplantet seg i kroppene våre og sendte trykkbølger gjennom marg og bein.

En formiddag gikk vi ned til et seminarrom på hotellet hvor det amerikanske førerhundforbundet hadde sine representanter og utstillinger. Et høylydt kaos av folk og hunder møtte oss både utenfor rommet og innenfor dørene. Pia ble stresset av det. Hun hadde avtalt å møte Stacey der, lederen for førerhundforbundet i USA, men Pia syntes det var vanskelig å orientere seg i lydbildet vi beveget oss inn i. Det viste seg at de skulle arrangerer en bli-kjent-tur rundt på hotelloområdet, foajéen, korridorer, konferanseområde, heiser, rulletrapper, trapper, *pedway*, restauranter, puber, kaféer og lufteområde for hund. Så snart gruppen hadde forsvunnet, ble det roligere i området og vi gikk bort og lokaliserte Stacey. Vi tilbrakte etterhvert litt tid sammen med Stacey under oppholdet. Hun fortalte at de fleste synshemmede konferansedeltakerne reiste alene eller sammen med andre synshemmede og

hunder, og måtte forsøke å klare seg så godt de kunne på egen hånd, samt be om hjelp fra andre tilfeldig forbipasserende hotellgjester og personale. Jeg la merke til to amerikanske blinde damer, som begge hadde førerhund. Når disse damene kom gående, kunne man høre dem langveis fra. I tillegg til at hundene hadde bjelle på, ropte damene hele tida til hverandre og til hundene: "Where are you?" "Here, here!" "Where are we heading?" "Here, here!" "Where are you?" "To the left!" "Wait for me!" "Straight ahead!" Ved hjelp av lydene og retningen på den kunne de navigere og holde følge med hverandre, den ene alltid litt skrått foran den andre. Stacey ble overveldet over å treffe Pia. De ble stående å snakke om inntrykkene sine så langt, spesielt av stressete deltakere. Stacey fortalte at det var mange som er uvante med å reise, som ble sinte på hunden og som var forvirret. Hun opplevde fortvilte førerhunder overalt, som ristet seg, med hengende haler, mens de stresset og peste.

Pia fortalte etter hvert at hun ble overveldet over møtene med det store antallet synshemmede på ett og samme område. Hun syntes det var veldig tøft. Selv er hun vokst opp i en seende verden, hvor man venter på tur og observerer andre: "Her var det sånn: Hallo! Se på meg, jeg er synshemma! Se meg!" For Pia handlet dette mye om måten de turet fram på, uten å ta hensyn til andre. Pia tok et eksempel fra heisene:

De presser på. De tenker ikke at de trenger å vente, eller ta hensyn. De er liksom alene i verden. Da blir man veldig passiv, venter på hjelp. Jeg tenker: Så hjelpeløs er du ikke. Nå må du skjerpe deg! Hjelp får konsekvenser for andre, man tenker ikke over at man belaster andre.

Pia bemerket at hun opplevde at synshemmede der ikke var vant til å være sammen med andre synshemmede. De manglet ifølge henne kodene for hvordan man som blind ter seg i seende miljø, gjennom måten de turet fram på når de beveget seg i det offentlige rom. Hjemme i Norge lærer man mer å te seg, man er opplært til å ta hensyn og være seg bevisst sin egen framtoning.

Pia traff stadig folk hun tidligere bare har hatt skriftlig kontakt med via nettet. En av kvinnene hun kjenner via nettet sa: "It's nice to put a voice to a face." Et fjes er en indre forestilling, av inntrykk de har dannet seg av hverandre, av en person gjennom å ha skrevet til hverandre over nettet. Stemmen er med på å fylle ut dette bildet. Tidlig en morgen skulle vi dra ut i byen for å spise frokost sammen med representanter for det amerikanske førerhundforbundet. Vi stod opp kl. 6 og møtte de andre deltakerne i hotellfoajéen. Jeg hadde tidlig lagt merke til at svingdøren ut fra hotellet var vanskelig å forsere med førerhund. Ofte var manglende

koordinering av bevegelse mellom hund, menneske og svingdøren årsak til at ekvipasjen og døren stanset opp. Ekvipasjen hadde vansker med å finne svingdørens inngang, kjenne hvor bred den var, følge tempoet og farten den gikk i og hvor åpningen var på den andre siden. Mange førerhunder fikk kjeft av brukerne sine på grunn av misforståelser. Da vi skulle ut av hotellet, fikk en av førerhundene svingdøra i rumpa. Når brukeren gikk først, klarte ikke hunden å beregne hvor den skulle gå ut. Døra stoppet dermed og brukeren kjeftet på hunden, uten selv å ha skjont hva som hadde skjedd. Denne førerhundbrukeren *suitcased* hunden sin, det vil si at hun selv gikk fremst og nærmest trakk hunden etter seg. Fra oppholdet ved førerhundskolen i Norge og samtalene med førerhundtrenerne der hadde jeg lært at å bruke førerhund handler mye om å ha tillit til og å stole på hunden, la *den* gå foran og lede. På ukjente steder, hvor førerhundbrukeren føler seg utrygg, er det lett å overstyre hunden, fordi man ikke stoler på at hunden klarer å finne fram. På tur til frokosten ute i byen var vi et følge på syv-åtte stykker. Foruten oss hadde alle med egne førerhunder. Stacey ledet an fra vi kom ut av hotellet. Hun gikk svært raskt av gårde og snart var gruppen spredt. Pia og jeg gikk bakerst, og hentet etter hvert inn og hjalp folk som mistet retningen eller ble hengende etter. Vi gikk inn i en offentlig bygning og ned i kjelleren hvor det lå en kantine vi skulle spise frokost i. Vi stod i kø, på rekke og rad, foran kjøkkenet hvor vi bestilte mat. Betjeningen var svært hjelpsom, håndledet folk og bar maten til bordet.

Mens vi spiste, fortalte Stacey at tv-kanalen ACB hadde direktesendinger fra kongressen. Mange av deltakerne satt på hotellrommet sitt og hørte på diskusjonene under årsmøtet til førerhundforbundet, og gikk ned kun for å delta på valg og avstemninger. Vi snakket også med blinde amerikanere fra ulike områder av USA. En blind kvinne fra et annet område av delstaten spurte Pia: ”How are you?”. Pia svarte: “It’s different from Norway.”. Damen svarte: “It is for me too! I live three hours from here, in the countryside, surrounded by cows, no traffic.” Vi snakket en del om ikke å kunne kjøre egen bil i et land hvor privatbilismen gjennomsyrrer samfunnet. En av GPS-demonstrasjonene som vi hadde vært på tidligere under konferansen, reklamerte med at GPS-en til og med kunne lokalisere bilen din utenfor kjøpesenteret. En av de blinde kvinnene vi spiste frokost sammen med, sa:

It is independence that is important. Handicap transport is disrespectful, you have to wait, they are taking the whole round. You can’t live in places where you can’t get around. Then you will always be at home. I would like to live in the woods, but I can’t.

Jeg spurte en annen blind amerikansk kvinne om hvordan hun orienterer seg i hjemmetraktene og dagliglivet, uten bil og med begrenset utbygd kollektivtransport. Hun beskrev orienteringen i omgivelsene som sirkler med kjente markører: “You got to find your own circle, things around you that are necessary for you to get to. A small narrow circle.”.

Etterhvert som dagene gikk, ble atmosfæren på hotellområdet stadig roligere, i restaurantene, kaféene, *pedwayen*, korridorene og i hallen. Folk fant mer fram etterhvert som de ble kjent. Mange så også ut til å begynne å bli litt slitne. Noen satt og halvsov i stoler og sofaer. En del satt fortsatt alene, i hver sine sofagrupper, mens andre minglet. Vi overhørte stadig folk som pratet, henvendte seg og tok kontakt med andre, men det var lavere stemmer, mindre roping og lyd. Bevegelsene og trafikken av folk rundt på hotellet ble også mer dempet og jevnere, mer forutsigbare. Ekvipasjene hadde mer flyt i orienteringen og mer koordinerte bevegelser. Førhundene virket ikke lenger stresset. Det var etterhvert hundehår overalt; på toalettene, møterommene, treningssenteret, i foajeen, restaurantene, heisene, hallen og korridorene.

Jeg merket også at Pia gradvis ble mer og mer ledig og avslappet i kroppen. Hun var allerede blitt mye bedre kjent på hotellområdet enn jeg. Hun hadde raskt fått oversikt over hvor de ulike lokalitetene på hotellområdet var. Det var oftest hun som fortalte meg hvor vi skulle gå for å finne de ulike lokalitetene, seminar- og konferanserom, kaféer og restauranter. Pia rettet også mer oppmerksomhet og kommentarer mot omgivelsene på en annen måte nå, da hun var blitt kjent, enn i starten. Hun følte seg mer fram utover rutene vi gikk. Hun kommenterte underlagenes ulike strukturer, myke tepper, glatte gulv, om ulik akustikk, lukt og lyder, på en annen måte enn til orientering. Hun tok stadig mer initiativ selv, ville låse opp døra til hotellrommet vårt, og gikk også mer og mer rundt inne på rommene våre. Vi hadde et stort felles soverom, bad og et stort oppholdsrom med sofa og kjøkkenkrok. Hun kjente på bredden i korridoren utenfor hotellrommet vårt, ved å gå på tvers, kjenne på den ene veggen for så gå over til veggen tvers over, for å kjenne avstanden, ta den inn. En dag vi var på vei ned til konferanseområdet, måtte jeg snu for å hente noe vi hadde glemt. Pia ble stående igjen i korridoren utenfor rommet vårt, og da jeg kom ut igjen hadde hun på egen hånd gått et godt stykke bortover korridoren, til avlukket hvor isterning- og drikkeautomatene stod. Hun stod og kjente på automatene og trykte ut litt is som hun lot falle over hendene sine på vei ned i renna. Hun tok opp litt av den knuste isen, kjente på den og klemte den i hendene. En ettermiddag vi stod i 1. etasje og ventet på heisen, undersøkte Pia nærmere området på utsiden, kjente på karmen til heisdøra, på opp- og nedknappene. Da heisen kom, dørene åpnet seg og vi gikk inn, spurte Pia om vi var alene i heisen. ”Ja”, svarte jeg, mens døra gikk igjen.

Det var en sjelden opplevelse å ha en hel heis for seg selv. Ellers hadde vi stått som sild i tønne og håpet på at noen skulle av i samme etasje som vi fordi tilkomst til etasjeknappene var umulig i trengselen. Jeg spurte Pia om hun selv ville finne etasjeknappen til 3.etasjen. Hun svarte entusiastisk: ”Ja!”. Da heisdørene hadde gått igjen, suste heisen oppover etasjene, mens Pia begynte å gjøre seg kjent med og lete etter systemet på knappene. Jeg sa ingen ting. Hun startet med å lete øverst, på knappen til 21. etasje. Vi fløy oppover, den ene etasjen etter den andre forsvant under oss, mens Pia lo og lot fingrene gli raskt opp, ned og på tvers av knapperadene for å finne den riktige etasjeknappen. Før vi visste ordet av det, var vi øverst, i 21. etasje. Pia fant da knappen til 3. etasje. Vi suste nedover. Pia stønnet ”Oaaoo!” mens hun strakk på magen og overkroppen. Hun syntes det var morsomt og herlig å suse nedover. Inntrykkene dannet en helhetlig kroppslig ramme som bar både på sanselige, følelsesmessige, kognitive, taktile, lydmessige forbindelser til rommet. Hotellet var blitt Pias. Rommet hadde blitt transformert til et sted som hun kroppslig kjente seg vel i og som ga mening. Hun følte hun hadde avgrensning og kontroll; hun hadde tilegnet seg rommet.

Dannelse av kroppslige topografiske og estetiske kart

Både Pia, da hun var i Dublin med Anne og Per og på hotellet i USA, og Bjørn i Danmark, dannet seg etter hvert et kart over rommet. Pia visste etterhvert hvor de ulike lokalitetene lå i hotellbygningene. Rommet var blitt trygt, gjenkjennbart og forutsigelig. Oppmerksomheten hun tidligere under oppholdet hadde rettet mot å kjenne igjen omgivelser, lyder og atmosfærer som referansepunkt i orienteringen, kunne hun nå bruke til å fylle ut kartet med inntrykk og erfaringer av estetisk karakter. Estetikk, som jeg har vist tidligere, utgjør en dimensjon hvor omgivelsene ikke bare tar form som gjenkjennelige objekter eller strukturer, men hvor også en estetisk oppmerksomhet rettes mot fenomenene rundt en. Seel (2005: 22) peker på forskjellen mellom ”sensuous being-so” og ”aesthetic appearing”, som begge er måter hvor den tilsynekomsten av et objekt er tilgjengelig, men hvor estetisk tilsynekomst eller framtrede er en type sensorisk gitthet ved noe, ”... they are given to us in an outstandingly sensuous manner; they are grasped by us in an outstandingly sensuous way” (loc.cit.). I sammenhenger kan det komme skygger i veien for den estetiske oppmerksomheten, som når man øver inn ruter, blir kjent på nye steder, byer, hoteller etc. Den estetiske oppmerksomheten gir tilgang til en annen type tilsynekomst ved et objekt, og er knyttet til inntrykkene dette objektet gir. Eller som Seel (2005: 34) påpeker: ”Aesthetic perception wants to take in something in this light, in this movement, in this tone, in this roughness and coldness, in this weather and taste.” Ingold og Vergunst (2008) viser til en vandrers beskrivelser av å gå kontra det å kjøre rundt i, for

eksempel Aberdeen. Selv om man er i bevegelse både som gående og kjørende, så er det ifølge dem, den gående som kan ta inn detaljer, de små tingene, mens sjåføren må fokusere på veien framfor seg og dermed overser omgivelsene som farer forbi.

Å gå med ekvipasjer i ukjente områder, å bevege seg gjennom Dublin for første gang, eller som nyankommen på et svært konferansehotell, kan ses litt på samme måte - man må holde fokus på retningen og på ruten man går, forsøke å danne et oversiktsbilde, mer enn å studere detaljer rundt seg. Samtidig kan bevegelser som ikke er foretatt av personen selv, men som gjennom et eller annet kommunikasjonsmiddel bringer en over lengre strekninger og i et raskere tempo enn en selv kroppslig kan foreta, bidra til å gi et oversiktsbilde. Det formes derved et kart over et bestemt terreng som er for stort for det blotte øye eller enkelte kropp å ta inn. For reisefølget i Dublin var den guidete bussturen rundt byen første dagen en måte for de synshemmede å trekke linjer og grenser, markeringer av noen ytterkanter. Gjennom å bevege oss i fart, med buss, ga dette et oversiktsbilde som vi ville mistet på veien til fots. På en måte kan det sammenliknes med å stå på toppen av Guinness-museet i baren og se utover byen i de 365 graders panoramavinduene, men samtidig i et helt annet perspektiv. Å se byen fra toppbaren ga et distansert blikk på den, som betraktet ovenfra og utenfra for meg som seende. For resten av reisefølget var det visuelle utsynet ikke del av deres inntrykkdannelse. Gjennom først å kjøre, deretter å vandre rundt nede i gatene, fikk vi, både som seende og blinde, mulighet til å etablere våre egne kroppslige topografiske kart. Slike kart eksisterte ikke bare inne i hodene og kroppene til den enkelte, men var også sosiale, fordi vi hadde skapt grensene og punktene på kartet sammen, utfyllt bildet med ulike inntak og erfaringer, gjennom en felles rytme på vår ferd gjennom byen. Tandemsykklingen med Bjørn i Danmark kan ses i noe av det samme bilde. Bjørn og jeg var forbundet gjennom sykkelene. Fart, balanse og retning måtte vi skape sammen, gjennom parallell trøing av pedalene foran og bak, vektfordeling og balanse. Vi måtte følge en felles rytme, ellers gikk det ikke framover, og vi kunne velte. Mens vi suste av gårde, fløy ting og landskapet rundt oss forbi, vi luktet og kjente på underlag, vind og omgivelser. Detaljene - både de Bjørn og jeg beskrev for hverandre og de vi hver for oss kunne legge merke til - ujevn asfalt, grus, krappere svinger, tettere skogområder som kastet større skygger for solen og som man kunne kjenne på kroppen som et litt kaldt gufs - alt dette ble del av bildet, sammen med flyten og farten, følelsen i kroppen av høy hastighet. Lav fart, møysommelig granskning av detaljer i omgivelser utfylte bildet sammen med høy fart og oversiktskartlegging.

Blind girl's legs

Gjennom avhandlingen er det forskjellige beskrivelser av hvordan kroppens taktile berøring med omgivelsene må ses som en sentral del av det å orientere seg i og å gjøre dem meningsfulle. Hjemme i sine kjente omgivelser bruker Stine kroppen til å holde seg på riktig kurs; en skulders lette stryking borti dørkarmen, en hoftes flyktige berøring med veggen hun går langs, utsiden av hendene og underarmenes berøring av stoler og bord. I ukjente rom er de taktile møtene med omgivelsene mer uforutsigbare og utrygge. Som Per, vårt mannlige reisefølge i Irland, ordla seg: "Hvert skritt er et skritt ut i evigheten." Samtidig som enhver bevegelse i et ukjent rom kan utgjøre en risiko, er den også en sentral del av det å gjøre seg kjent og ta rommet inn. Sko blir derfor viktige. Per utdypet videre: "Det er viktig med gode sko, sko som sitter godt på foten. Når du setter ned foten, må du vite at du står trygt." Selve fotsålen utgjør kontaktflaten mot underlaget og forbinder kroppen og verden.

Under USA-turen beskrev Stacey, den blinde amerikanske damen som vi tilbrakte en del tid sammen med, leggene sine som *a blind girl's legs*. Føttene hennes bar preg av hele tida å dulte borti omgivelsene. Det er i mange sammenhenger føttene som blir det første treffpunktet med omgivelsene. Gjennom skinnleggen og utsiden av låret, kjenner man rundt seg for å orientere seg. Vi husker Bjørns beskrivelse av leggene sine som en røntgenmessig interessant studie. Også Pia fortalte at hun har blåmerker hele tida: "Spesielt på beina. Jeg sparker borti kanter, for eksempel skuffer med skarpe kanter. Det er sjeldent det er veldig alvorlige ting som skjer." Mens vi var på reise i Irland sammen, ble Pia plaget av noen store gnagsår på helene. Jeg spurte om hun hadde forsøkt å bytte til sandaler. Det hadde hun, var svaret, men at problemet da er at hun slår seg sånn når hun kommer borti ting med tærne. Tærne er også punkter som ofte blir den første og umiddelbare forbindelsen mellom kroppen og omgivelsene, på samme måte som armene. Mange av konferansedeltakerne i USA gikk i t-skjorte og shorts eller skjørt og man kunne da se alle blåmerkene de hadde på utsiden og forsiden av overarmene og foran på leggene. Merkene på kroppen blir tydelige tegn på bevegelse og i avtrykk finner vi tilbake til møter mellom omgivelsene og kroppen.

Menneskelig aktivitet setter avtrykk, på kroppen og også på ting, og avtrykkene lagrer informasjon og beskjeder. På høyre side av koblingen på den engelske arbeidsselen som brukes av førerhundekvipasjen, ses et svart felt som er smussavtegninger etter karabinkrokens bevegelsesrom og kontakt med selve selen i bruk (se ill. s. 143). Disse smussavtegningene er avtrykk, på samme måte som blåmerker på kropp, av gjentatte bevegelser som har dannet mønster og avtegnet seg i materialitet og som man kan lese mening ut av. Selv bor jeg i et

gammelt hus, og på kjøkkenet bar det tidligere gamle malte tregulvet preg av mange års aktiviteter som kunne leses i feltene hvor malingen var slitt vekk. Disse slitte områdene dannet stier som viste hvor den viktigste aktiviteten på kjøkkenet lå. Aktivitetene lå i gulvet, og formet bevegelsesmønstre. Mellom kjøkkenvasken, komfyren, kjøkkenbenken, kjøleskapet og spisebordet var det avtrykk av mange års aktiviteter på kjøkkenet, av matlaging, oppvask, rydding, spising. Avtrykk er en type hukommelse (Ingold og Vergunst 2008). Gjennom bevegelser skapes avtrykk i omgivelsene, aktiviteter avtegner strukturer og mønstre og danner sammenheng mellom det mentale, kroppslige og materielle. Avtrykk er mer inntrykk enn inskripsjoner, fordi det viser til sammenhengen mellom det å sanse, bevege seg i, ta inn og derved erfare omgivelsene (Ibid.: 8).

Emosjonelle erfaringer av rom

Gjennom beskrivelser av Stine i stupet, Ingrid på IKEA, Carin i opptrening med ny førerhund, Bjørn susende på tandemsykkel gjennom et dansk landskap og reisende i Dublin, får vi nærmere inntrykk av ulike måter å kjenne på kroppen hvordan det er å orientere seg og bli kjent i omgivelser. Slike erfaringer rommer emosjonelle komponenter, som frykt, forbauselse, utrygghet, fryd, glede og sammenheng. Følelser kan skape kaos og meningsløshet, men kan også skape integrasjon og sammenheng, slik Lee og Ingold (2006: 71) beskriver det, "... a full bodily expression of the self and the world". Emosjoner realiseres, oppleves og uttrykkes gjennom bevegelse, som blir: "... channelled through, and even become, the movement of the body." (loc.cit.). Følelsesinntrykk er ofte sterke og ufiltrerte. De kommer av og til som kastet på en, og får sine uttrykk gjennom kroppslige møter med bestemte omgivelser. Pia fortalte om en reise til Berlin hvor de hadde besøkt ulike museer som presenterte sterke fortellinger om Tysklands historie, fra nazitiden og fra den kalde krigen. Pia fortalte om et museum som beskrev historier fra en av konsentrasjonsleirene i Tyskland under 2. verdenskrig, hvor fanger ble utsatt for ulike former for tortur. Guiden beskrev for Pia og hennes følge hvordan folk ble hengt opp etter armene under forhør. Pia forstod ikke helt hva guiden mente, og en av ledsagerne som var med på turen, viste henne det ved å ta tak i armene hennes og løfte dem strakt opp over hodet hennes; "Da forstod jeg hvordan det var!" fortalte hun meg. Pia fortalte også om besøket på et museum som viser det historisk delte Tyskland, mellom det tidligere Øst og Vest. Der gikk de tvers gjennom husene hvor folk hadde levd før delingen, og kunne selv kjenne hvor absurd og dramatisk slike historiske hendelser kunne føles på kroppen. Ved å flytte føttene på underlaget, forflytte kroppen fra den ene delen av huset til det neste, hadde Pia trådt gjennom en viktig og svært spesiell del av Tysklands historie hvor et helt folk, deres

familier, hus og hverdagslivsaktiviteter, i løpet av timer og dager ble brutalt adskilt av tykke murer.

Pia opplevde på vei over til USA, spesielt sikkerhetskontrollen som en påkjenning, og dette kunne jeg også merke på henne hver gang vi måtte forsere en ny sikkerhetskontroll. Da vi ankom Chicago, som var innreiseflyplassen på vår flyvning inn i USA, hadde vi allerede vært gjennom flere sikkerhetskontroller, både i Oslo og i Frankfurt. Det var mye styr; av med skoene, hvitstokken måtte sendes separat til gjennomlysning. Pia måtte gå alene gjennom portalen uten ledsager og hvitstokk, og dette gjorde henne usikker og redd for å miste retningen, snuble, krasje i noe. Mens vi passerte sikkerhetskontrollen i Chicago og slusene hvor immigrasjonsmyndighetene vurderer innreisetillatelse til ankomne reisende, kommenterte Pia at disse områdene bar preg av å være stressede rom. Pia beskrev at det luktet støv og skitt rundt oss i sikkerhetskontrollen og immigrasjonsområdet. Hun syntes det luktet stress og svette, menneskelig hektisk aktivitet. Dette minte henne om samme lukta hun opplevde ved besøket på museet i Tyskland. Alt stresset og de store påkjenningene det var for besøkende å gå gjennom lokalene og kjenne stemningen, luktene fra konsentrasjonsleiren med sine ulike utstillinger som beskriver nazismens grusomheter mot jødene som tidligere ble holdt i fangenskap der.

Under førerhundkongressen i USA ble forholdet mellom hunden og mennesket, ikke bare som førerhund og ledsager, men også den følelsesmessige betydningen i relasjonen, ofte uttalt. Hvor enn vi gikk blant kongressdeltakere med førerhunder, hørte vi: "Oh, my God!" (om en hund noen hilste på som de syntes var flott), "How *are* you?" (henvendt til hunden) når de hilste på ekvipasjer. I flere plenumssammenhenger, når folk ble bedt om å introdusere seg, fortalte de gjerne litt om seg selv, hvor de kom fra, hva hunden het, hvilken førerhundskole den kom fra, og gjerne en liten morsom, trist, eller amorøs historie om hunden til slutt. En av de amerikanske førerhundtrenerne sa: "Treat these dogs like the wonderful human beings they are." Hundens betydning for mennesket kan nok trekkes i sammenlikning med norske forhold, men framstod i den amerikanske konteksten mer uttalte. En blind amerikansk mann fortalte at mens han brukte hvitstokk følte han at han skremte vekk folk i det offentlige rom, og at mange trodde han var en alkoholisert mann som ravet rundt. Da han fikk førerhund, begynte folk å komme bort til han, si hei: "How are you?". Han sa videre: "That's stressful, but anyway I get in contact with people.". Liknende historier om førerhunder som koblingspunkt mellom den synshemmede og omgivelsene hadde jeg tidligere hørt blant norske førerhundbrukere, men hundens betydning ble mer eksplisitt uttrykt, og gjennom et bredere

register av følelser, i USA. Når førerhundskolers representanter foreleste, understreket de at folk måtte følge etter hunden og stole på den. En hundetrener holdt et foredrag i et seminarrom med rundt 100 førerhundbrukere til stede. Hun skulle fortelle om en førerhunds liv, fra begynnelse til slutt, og personen som innledet henne sa: ”So get your Cleenex, folks!”. Treneren fortalte historien fra hundens perspektiv, målbar fortellingen med hundens stemme. Mot slutten av fortellingen, da det ble klart for oss som tilhørere at denne hunden var gammel og ferdig i tjeneste, og snart skulle dø, begynte fortelleren å gråte. Det gjorde salen også. Folk hulket og gråt høylydt, de bøyde seg ned over hundene sine, mens de koste med og klemte dem. Den nye lederen for førerhundforbundet i USA skulle deretter overta podiet, og hun hadde problemer med å komme i gang fordi hun ikke klarte å stoppe gråten.

I et annet større konferanserom, hvor det vel var bortimot 200 deltakere samlet, holdt en representant for blindebevegelsen et foredrag om mannen som la mye av grunnlaget for bevegelsen, og som var en forkjemper og talsmann for synshemmede og for førerhundbrukere spesielt. Også denne narrativen ble fortalt i personlig form, med stemmen til denne forkjemperen. Han hadde den første amerikanske førerhunden, Buddy. Deler av fortellingen var som følger: ”Buddy saved my life. The train was deleted, I was in the hotel room to fresh up, then to the elevator; Buddy forward! Damn it!...” (her holdt fortelleren en lengre pause, mens forsamlingen ventet spent på fortsettelsen) “... There’s only a hole, the elevator is not there. Buddy laid herself in front of me so I couldn’t fall down.” Buddy hadde altså hindret mannen i å falle utenfor og ned i den tomme heissjakten. Også her endte historien med at hunden ble gammel og døde. Også her ble hunden omtalt som *human*, og beskrivelsene av den var ikledd menneskelig språk og følelser. Fortelleren beskrev hvordan denne forkjemperen etter mange års kamp og lobbyvirksomhet inn i det politiske systemet hadde fått en lovhjemmel for å ta førerhunder med på fly. Mens han fortalte om opplevelsen med å reise med fly, rant tårene til folk, forsamlingen sukket og snufset, menn som kvinner, unge som gamle. Her og der hørte man folk som uffet og akket seg, lo og småkommenterte. Han endte narrativen med å si: ”There is a Buddy 5 waiting for me.”. Han trådte så ut av fortellingen og personen han fortalte gjennom, og avsluttet foredraget sitt med: ”A man was poor, had nothing, no family, no friends, job, nothing. But he got in touch with “Seeing Eye”. He got a dog, a freedom and independency; he then got a family, a job, house and 3 beautiful kids.” Seeing Eye er en av de store førerhundskolene i USA.

Emosjoner bringer sammen individuelle kroppslige erfaringer og samfunnsmessige verdier og kulturelle meninger. De erfares i hver og ens kropp, men er lokalisert og rettet mot samfunnet

(Milton og Svasek 2005). Også historie binder sammen individet og kollektivet gjennom opplevelser kanalisert gjennom følelser. Pias opplevelse i museet, av å kjenne på frykt, redsel av hvordan jødeutryddelsen var, hver og en av tilhørerne under plenumssamlingen på blindekonferansen i USA kunne kjenne, i sin egen kropp og gjennom felles stillhet, lydersnufs, sukk, kløing og klapping av hund, hundebånd som raslet i kosen; de delte en felles opplevelse av historien til blinde i USA.

Språk gir tilgang til erfaringsverden når erfaringer bringes til språk (Csordas 1994: 11). Mitt poeng her er å vise at språket formidler bestemte følelsesuttrykk. Følelsene er ikke uttrykk for noe annet, en representasjon. Derridas "there is nothing outside the text" (Csordas 1994: 12) ser kropp som en lesbar tekst som den sosiale virkeligheten er innskrevet i. Beskrivelsene i avhandlingen ses ikke som representasjoner, som å uttrykke noe *annet*. Følelsene, gjennom uttrykket, i ord og fortelling, er erfaringer i seg selv, de manifesterer seg i kroppen, binder sammen språk og væren-i-verden. Csordas (1994: 11) henviser til Heidegger når han sier at språket "...not only represents or refers, but "discloses" our being-in-the-world."

Intime erfaringer, både av hunder og mennesker, blir i slike offisielle sammenhenger delte, både gjennom ord og fortellinger, men også gjennom følelsesuttrykk. Følelsene uttrykker egne kroppslige erfaringer i møte med en verden der ute; til en historie om et politikkfelt, hvordan førerhundbrukere har kjempet fram rettigheter og adgang til offentlige rom som de tidligere har vært ekskludert fra, hvor det å reise med fly med førerhund blir et symbol på en frihet, selvstendighet og mulighet for å komme seg mer rundt, og ikke leve isolert i en verden man må ta seg fram i alene og helt på egen hånd. Dette blir formulert av Tuan (1977: 53), "... space that is measurable by the reach of one's outstretched arms is a small world compared with one that is measured by the distance of a spear throw or arrow shot. The body can feel both measures." Maskiner og redskaper utvider personens verden når man kjenner at det er en direkte utbredelse/forflytning av ens egen kropp. Flyet åpner opp en verden av fart, luft og bevegelse, og utvider personens frihet og rom. En verden som tidligere var utenfor ens egen fysiske utstrekning og mentale horisont, blir nå en del av ens egen verden (ibid.). Slike opplevelser blir kollektivt erfarte, hele forsamlingen reagerer følelsesmessig sammen, men sitter også i hver enkeltes kropp og egne erfaringer.

Lyd og fravær av lyd; mening og kaos

Lyder er med å fylle ut opplevelser og bilder av steder, og integrere kropp med rom. Rommet består ikke bare av vegger, men av lyder, som trykkbølger i luften, mellom veggene, og som

gir resonans i kroppen. Stemmer rommer ikke bare språk, semantisk mening i ord, men inngår også i meningsfulle sanseinntrykk og følelser, som sentrale deler av erfaringen. Lyd kan gi retning og mening, men kan også representere støy. Slik som rom kan by på fysiske hindringer, som materiell støy- reklameskilt i gågaten, veiarbeid som begrenser fortausplasseringen og liknende, kan også lyd være noe som bryter inn i og gjør verden forvirrende. Lyd kan derfor være brutalt og med på å skape uorden og meningsløshet. Fremmede lyder kan være farlige, slik som damen som ropte til oss mens hun kom mot Pia og meg på gaten i USA, og som trafikken i Dublin var i starten. I beskrivelsene både fra hotellet i USA og sentrum av Dublin representerte lyder i starten mest støy. Larmen fra trafikken og menneskemengden i Dublins gater og ropingen og *Oupsene* på konferanshotellet i USA hver gang blinde støtte borti hverandre eller fysiske strukturer, ga et kaotisk og ustrukturert lydbilde. Når man ikke er kjent og vil danne seg et sammenhengende bilde av det som skjer rundt seg samtidig som man forsøker å bevege seg og orientere seg i landskapet, blir slike lyder forvirrende. De desorienterer mer enn veileder og korrigerer. De passer ikke inn i noen tolknings skjema og det er vanskelig å finne mening i dem. Områdene både i Dublin og på hotellet i USA var tett befolket. Dublin hadde allerede et etablert system, en trafikk av meningsfulle lyder, men som vi ikke forstod i starten da alt bare var forvirrende. For blinde som har Dublin ”under huden” vil trafikken og lydbildene være veiledende og med å forsterke og bekrefte orienteringen. Slik ble det jo også for vårt reisefølge etter hvert som vi ble mer kjent. I starten av kongressen på hotellet i USA var konferansedeltakerne de som skapte lydbildet, og de var selv fremmede. Lydene hadde svært begrenset mening utover å uttrykke frustrasjon og retningsløshet. Folk kom i veien for hverandre overalt. De satte sin egen og hverandres orientering i fare, og kommunikasjonssystemet truet med å bryte sammen. Til blindekongressen kom tilreisende deltakere fra hele USA. Hver og en bar med seg sin egen individuelle kroppslige og romlige ferdighet og måte å orientere seg på. Slike møter mellom konflikterende aktiviteter, slik Tuan (1977: 64) påpeker, ”... generate a sense of crowding.” Etter hvert som konferansedeltakerne ble mer kjent, kunne lydene fra forbigående, som også avtok merkbart som dagene gikk, også brukes som referanser. Lydene fra Dublin og hotellet i USA var først kaos, men ble så etter hvert tegn til å navigere etter, som del av dramatiseringen av romlige erfaringer. Lydene gir gjenklang i materialiteten og forbinder samtidig kroppen med omgivelsene, gir retning og orientering. I tillegg til lydbildet, gir også ord semantiske innhold. Kunnskap om rommet overføres til andre gjennom eksplisitte instruksjoner. Folk på konferanshotellet kunne bruke hverandre, gjennom å gi instruksjoner som ”Til høyre her. Det er plass i heisen til en til”, i stedet for ”Excuse me” eller ”Oops”, som

utover å være høflige fraser for å unnskyldte at man dumper bort i tilfeldig forbipasserende, i starten ikke ga mening.

Fravær av lyd kan også sies å representere støy, usikkerhet og retningsløshet. Under blindekongressen i USA ble det arrangert en *Quiet car*-demonstrasjon, nede i et parkeringshus under konferansehotellet, og Pia og jeg gikk ned for å delta på arrangementet. Denne demonstrasjonen ønsket å vise noen utfordringer som synshemmede vil komme til å møte framover i det offentlige trafikkbildet, nemlig introduksjonen av el-biler, som i stadig større grad lanseres på det amerikanske markedet. Dette markedet har vokst fram som konsekvens av klimaendringer, og også fordi USA er inne i en relativt akutt ressurskrise i forhold til knapphet på olje og fossilt brennstoff. Vi hadde ellers også merket oppmerksomheten i amerikanske medier, hvor det stadig var reklamer og debatter om bruk av alternative energikilder som solcelle, vindkraft og elektrisitet. Da demonstrasjonen startet, ble vi alle stilt opp på rekke langs fortauskanten nede i parkeringsanlegget. Flere trådte ut i kjørebanelen og vi ble gjentatte ganger bedt om å holde oss godt oppe på fortauet. Dette kunne bli farlig siden vi ikke ville kunne høre demobilene. Denne demobilene kunne veksle mellom strøm og bensin, en hybrid. Folkemengden ventet spent. I diskusjonene som foregikk rundt Pia og meg, hørte vi hvordan folk opplevde dette fenomenet som skremmende og utfordrende fordi de har vansker med å oppdage bilen siden den kan bevege seg lydløst. Etter at den var annonsert på vei inn mot oss og vi hadde stått og lyttet på den øredøvende stillheten, fikk vi plutselig høre demonstrasjonsmannen klaske en hånd hardt i panseret på bilen mens han fortalte oss at den nettopp hadde stoppet og stod parkert og i gang like ved føttene våre. Folk hylte og ropte. Noen ble rasende, andre ble redde. Selv stod jeg med lukkede øyne og da bilen kom kjørende, var den helt umulig å høre. Demonstrasjonsmannen sa: ”Du kan kjenne den når den kjører på deg”, og det gikk atter et kollektivt gisp gjennom forsamlingen. Han forklarte videre at når bilen kommer bak deg, fra høyre for eksempel og skal svinge inn foran deg, mot venstre, klarer heller ikke førerhunden å oppfatte den. Folk skvatt til og utbrøt: OOouups!, da de hørte demomannen banke i panseret og utbryte: ”It’s actually here!”. Når så bensinmotoren ble startet, gikk det et nytt gisp gjennom forsamlingen. I etterkant av demonstrasjonen ble det opplyst om en kampanje blindedeforbundet i USA driver sammen med bilprodusenter og mobility instruktører, som ønsker å påvirke senatet til å gjøre elektriske biler hørbare. Deltakerne ble oppfordret til å gi sin støtte til dette arbeidet. Da vi gikk opp og ut fra garasjeanlegget og snakket om opplevelsen, sa Pia at dette også vil komme til å bli en utfordring for synshemmede hjemme i Norge. Hun poengterte videre at det som uansett er

viktig, er å stole på hunden. Selv om man ikke hører noen bil, men syns hunden resonnerer unaturlig, kan det være en el-bil.

Å være blind nok

Sansene er sentrale for å orientere seg, som vi har sett, og dette gjelder selvfølgelig for seende så vel som blinde. For blinde spiller riktignok andre sanseinntak enn synet inn. Flere av deltakerne i avhandlingsprosjektet har progredierende synstap, hvor synet enten plutselig eller gradvis blir dårligere. De beskrev situasjoner hvor synsresten ble mer til byrde enn til hjelp. Stine fortalte jo blant annet at hun stoler mer på seg selv i orienteringen nå, enn da hun hadde en synsrest. Under førerhundkongressen i USA hadde man en egen bolk om førerhundbruk i forhold til synsrest. Det er opplest og vedtatt, blant annet nedfelt gjennom NAVs retningslinjer for hvem som kan få innvilget førerhund hjemme i Norge, at for å kunne ha best mulig utbytte av førerhund, må man være tilstrekkelig svaksynt. Ekvipasjens orientering er bygd på en ikke-synsbasert kompetanse, hvor synsrest kan virke forstyrrende. Under førerhundkonferansen i USA var det en mann som sa: "I was told I was suitcasing the dog." Han fikk derfor følgende råd: "The dog should be in front, stay behind the dog when walking. Don't overstep the dog!" En svaksynt kvinne fortalte: "Sometimes while crossing [et gatekryss] I just shoot my eyes, because if I use the sight I think: Oh! I see that car, and then I overtake the dog." En førerhundtrener snakket om ulike utfordringer som svaksynte møter i forbindelse med anskaffelse av førerhund: "Prepare mentally. It's a feeling, a rhythm, comfortzone, you can't read about it." Han anbefalte svaksynte å øve *blindefolded* (med bind for øynene) for å trene på ikke å bruke synet når de orienterte seg ved hjelp av førerhund. Når man lener seg for mye på synssansen, blir orientering vanskeligere. Rådet folk fikk av treneren, var å øve seg på ikke å fokusere på restsynet, og heller på å finne bevegelsen sammen med hunden: "You get into a rhythm, a mental zone with your dog. You have to put less weight on your sight when you're in motion with the dog." Ikke å bruke synet, men heller andre sanser og å fokusere på det kroppslige samspillet med hunden, ses derfor som en forutsetning for å orientere seg best mulig ved hjelp av hunden. En kvinne sa: "I don't use my vision at all while travelling. I give the dog the work while crossing streets."

Ro og trengsel

Rommet er noe vi selv bruker, og som fylles med andre. I Tuans (1977: 65) ord, "... the world feels spacious and friendly when it accommodates our desires, and cramped when it frustrates them.". I starten var folkemengden, lydene og bevegelsene forstyrrende for orientering, både i

Dublin og USA. Folk ble opplevd som mye mer ansvarlige og skyldige i at orientering ble vanskelig, og på en helt annen måte enn møbler, trapper og bord. Men, gradvis ble de menneskeskaptene lydene meningsfulle og hjalp til i navigeringen i landskapet. Folkemengder kan begrense vår frihet, men kan samtidig åpne opp og bidra til å skape meningsfulle rammer, som Tuan sier (1977: 64), "... people crowd us but they can also enlarge our world". De materielle strukturene som omsluttet badeanlegget i Danmark, konferansehotellet i USA og gatene i Dublin ble "patterns of significant places" (ibid.: 136), og var avgjørende referansepunkter i orienteringen. Slike strukturer er nødvendige for å gjøre seg kjent og erfare steder, men det er ikke bare ting og fysiske rammer og gjenstander som deles, også folk. Ledsagere, kelnere, dørvakter og resepsjonister, medtrafikanter på bussen, badegjester, bidro alle til å gjøre orientering og bevegelse i nye rom meningsfulle.

Intime erfaringer sies å ligge forankret i vår indre væren, og ofte mangler vi ord å sette på dem. Kjente og nære steder er intime og fulle av dagligdagse rutiner og gjenstander. Vi kjenner dem gjennom å bruke dem og retter sjelden oppmerksomhet mot dem. Slike steder er, som Tuan (op.cit.: 144) sier det, "... almost a part of ourselves, too close to be seen." Som reisende, turister, blir man tunget til å observere og tenke uten å kunne støtte seg til en helhetlig verden av kjente tegn, lyder og lukter. Turistmål har også standarder for hva man skal se og oppleve, "been there, done that", og kan lett henlede oppmerksomheten vår mot en bestemt gjenstand, en severdighet som andre (en guide, en håndbok) har pekt ut. Å danne et intimt og personlig bilde og inntrykk av slike gjenstander kan bli forstyrret av at det er så pekt ut og beskrevet. Tuan gjengir et utdrag fra Robert Pirsigs beskrivelser av hvordan turister ser Crater Lake i Oregon:

At the lake we stop and mingle affably with the small crowd of tourists holding cameras and children yelling, "Don't go too close!" and see cars and campers with all different license plates, and see the Crater Lake with a feeling of "Well, there it is," just as the picture show. I watch the other tourists, all of whom seem to have out-of-place looks too. I have no resentment at all this, just a feeling that it's all unreal and that the quality of the lake is smothered by the fact that it's so pointed to. You point to something as having Quality and the Quality tends to go away. Quality is what you see out of the corner of your eye, and so I look at the lake below but feel the particular quality from the chill, almost frigid sunlight behind me, and the almost motionless wind. (Tuan 1977: 147).

På en arbeidsreise i Toscana, Italia, bodde jeg i en liten landsby midt inne i landet. Jeg hadde en fridag og toget ut mot østkysten, til Firenze. En av de norske prosjektlederne for prosjektet jeg representerte, hadde i detalj fortalte om sine reiser til Firenze og om alle de flotte kunstmuseene og bygningene man *måtte* oppsøke når man besøkte byen. Jeg hadde kun *en* dag på meg, og innså allerede på toget at det ville være begrenset hva jeg kunne få med meg. Da jeg ankom byen og begynte å bevege meg inn i områdene av sentrum hvor mange av severdighetene lå, ble jeg møtt av et massivt folkehav av turister. Det var trengsel overalt. Køene utenfor kunstmuseene var enorme og beveget seg knapt framover, og jeg kjente at jeg ble stresset. Jeg fant fort ut at jeg ikke kunne bruke mesteparten av dagen til å stå i kø. Jeg ruslet rundt i gatene, kjente på luktene, lydene og brukte blikket til å få med meg alt fra små detaljer, ornamenter på bygninger til store helheter, katedraler og historiske bygninger og broer. Etter noen timer kjente jeg meg veldig sliten og invadert av inntrykkene, folkemengden og de mange og sterke lyd- og synsinntrykkene. Jeg leste av kartet at det lå en grønn lunge midt i byen, med en stor botanisk have. Jeg gikk inn dit, ruslet litt rundt, før jeg fant meg en benk på et stille sted, med en fontene i midten og omkranset av høy hekk. Stedet ble en sårt tiltrengt pause fra de intense og til tider påtrengende inntrykkene.

For at Firenze for meg, Dublin for Pia og Danmark for Bjørn skulle bli vår egen opplevelse, ikke så utpekt, som noe som stemte overens med bildet på et postkort derfra, trenger vi av og til å trekke oss tilbake og tre ut av det offentlige og sosiale rommet. Dette betyr nødvendigvis ikke at man må være alene, selv om det også kan være tiltrengt i blant, slik som med de blinde kongressdeltakerne som valgte å følge *the Convension* gjennom tv på rommet sitt. Reisefølget mitt, både i Irland og Danmark trengte også en stille tilbaketrukket stund på ettermiddagen fordi de var slitne. Intimitet kan samtidig skapes i det offentlige rom hvor, som Tuan (op.cit.: 136) uttrykker seg, ”... strange space turns into neighborhood...”, men roen trenger vi for å kunne trekke oss tilbake og reflektere, forstå oss selv og andre. Rommet og det som til enhver tid omgir oss, er med å danne erfaringene våre. I det neste kapitlet vil jeg løfte blikket litt mer utover, men samtidig beholde den kroppslige forankringen. Ved å trekke inn beskrivelser av mennesker som er avhengig av bistand fra det offentlige velferdssystemet, ønsker jeg i kapitlet å diskutere hvordan kroppen erfarer selvstendighet og uavhengighet i møter med bestemte kulturelle, sosiale og materielle omgivelser.

7. Kropp, samfunn og politikk – om selvstendighet og uavhengighet

Måten kroppen beveger seg på, tolker og forholder seg til omgivelsene, både de hverdagslige og de mer ukjente, kan også gi et spennende inntak til å si noe mer generelt om samfunn og kultur. I dette kapittelet vil jeg forsøke å koble sammen aspekter ved det Scheper-Huges og Lock (1987) presenterer som tre ulike tilnærminger til kroppen: den fenomenologiske, sosiale og politiske, referert til i Kapittel 2, men gjennom å ta utgangspunkt i embodiment og den erfarne kroppen. I analyser av forholdet mellom funksjonshemmede og omgivelsene, enten det dreier seg om grupper eller enkeltindivider, mangler ofte en forståelse som tar utgangspunkt i den erfarende kroppen. Funksjonshemming blir da vanligvis, som vist, enten forstått som en skade eller funksjonsnedsettelse ved den enkelte kropp, eller som representasjon, som uttrykk for samfunnets og/eller maktstrukturers systematiske undertrykkelse av bestemte grupper.

Min tilnærming her er mer inspirert av et fenomenologisk blikk på to bestemte fenomen, nemlig selvstendighet og uavhengighet. Dette er fenomen som kan være vanskelig å gripe tak i rent empirisk, selv om de finnes beskrevet svart på hvitt i Storingmeldinger og hjelpemiddelvedtak, og selv om de fleste nordmenn på en eller flere måter er fortrolige med betydningen av dem. Fenomenene refererer både til det å karakterisere folk, som selvstendige og uavhengige, og til å beskrive praksis, det vil si måter folk innretter seg og handler for å oppnå selvstendighet og uavhengighet. I mine analyser er fokus ikke på selvstendig og uavhengig som noe man *er*, men noe man *gjør*, og er her koblet til folks hverdagslige utgangspunkt og engasjement. Intensjonen med dette kapittelet er å analysere ulike måter samfunnsmessige, politiske og ideologiske verdier møtes, forankres og eventuelt oppones mot i enkeltmenneskets kropp og hverdagsliv.

Politikk som område og virksomhet viser til noen bestemte verdier som ses som mer sentrale enn andre i et samfunn, og utgjør samtidig en måte å regulere borgeres atferd på. Dette kommer for eksempel til uttrykk gjennom reguleringer i velferdspolitikken, og i denne sammenheng tiltak overfor grupper og individer som i en eller flere sammenhenger har behov for bistand som samfunnsmedlem. Alle norske borgere har rett til å delta i samfunnet, på lik linje, som det ofte uttrykkes i politiske tekster, som stortingsmeldinger og andre politiske dokumenter, uavhengig av funksjonsnedsettelser (Moser 2003⁷). Samfunnsdeltakelse refererer

⁷ Se Mosers avhandling (2003, bl.a. s.143-65), som gjennomgår ulike velferdspolitiske dokumenter, stortingsmeldinger og liknende og diskuterer dem i forhold til sentrale verdier som autonomi, subjektivitet, agency, uavhengighet.

ofte til bestemte områder, slik som utdanning, arbeid, bolig, tilgjengelighet etc. For å sikre sine borgere tilgang til disse områdene bidrar politikken med ulike insitamenter gjennom en rekke velferdspolitiske virkemidler.

Ved å ta utgangspunkt i den enkelte kropps møter med noen spesifikke omgivelser, mener jeg å kunne gripe noen bestemte sammenhenger mellom samfunn, politikk og kropper, på nye måter. Jeg har her valgt å fokusere på enkelte begrep eller forestillinger som jeg hevder står sentralt i vårt samfunn og som personer med funksjonsnedsettelse, så vel som såkalt funksjonsfriske, må forholde seg til. Å klare seg selv, være selvstendig og uavhengig, ses som sentrale verdier i norsk sammenheng. De utgjør aspekter ved sosiale og kulturelle omgivelser som enkeltindividet, og den enkelte kropp, møter og må forholde seg til. Hvem er så egentlig uavhengige? Alle er vi avhengige av hjelpemidler, men vanligvis tenker vi ikke over det som hjelpemidler. De er usynlige for oss. Andre typer hjelpemidler blir sett som ”hjelpemidler”, det er ordninger som enkeltindivider eller grupper trenger for å klare seg selv, men som ses som spesielle; de inngår ikke i samfunnets ordinære reguleringer.

Kanskje man kan hevde at det offentlige rommet tidligere var mye enklere. Samfunnet var mer oversiktlig og lite utbygd. Politikk og tiltak for enkeltindivider og grupper som av en eller annen grunn ikke var i stand til å klare seg selv, var begrenset. Den enkelte måtte klare seg mer selv, både økonomisk og praktisk. Samtidig var båndene mellom mennesker tettere. Hvis man trengte hjelp og omsorg, var det som regel noen rundt en som kunne bistå. Samtidig som det offentlige rommet var enklere og mer oversiktlig, var det også begrenset og full av barrierer. Forventningene om selvstendighet var heller ikke de samme som i dag, og mennesker med en eller annen form for funksjonsnedsettelse fikk greie seg som best de kunne.

Dagens utbygde system av tjenester, hjelpemidler og teknologi er massiv. Økonomiske intensiver, hvite stokker, ledsagere, BPA, brukerstyrt personlig assistanse - en kommunal tjeneste til personer med behov for omfattende assistanse i hverdagen - førerhunder, GPS og elektriske kjørestoler, er alle eksempler på teknologi og tjenester som er med på å utvide rommet. Samfunnet blir mer og mer komplisert og komplekst. Samtidig som det frigjør skapes nye forventninger til hva den enkelte selv skal greie over, både i den praktiske hverdagen og i form av selvrealisering. Dette bidrar til å strekke kroppen ut i alle retninger og danner større bevegelsesrom. På en måte kan man si at det ikke lenger er aksept for grenser mot omgivelsene eller begrensninger på kroppen; alle kan gjøre det meste fordi teknologi og omfattende velferdstjenester legger til rette for det. Inkludering og deltakelse er også

verdiladete ord som av samfunnet i stadig økende grad ses som sentrale aspekter ved enkeltindividet. NRK programmet *Uten grenser*, hvor friluftsmannen Lars Monsen tok en gruppe mennesker med ulike fysiske funksjonsnedsettelse med på en lang tur i svært krevende terreng, kan eksemplifisere dette. Til dette programmet hadde folk meldt seg selv som deltakere. Noen har synshemming, hørselshemming, andre har ulike former for bevegelseshemming. Gjennom ekspedisjonen skulle de 11 deltakerne gjennom en hel måned på tur gjennom villmarka på Nordkalotten tilbakelegge over 500 kilometer for egen maskin, med Lars Monsen som ekspedisjonsleder. Hver og én skulle klare seg så godt hun/han selv kunne, og personene i gruppen skulle hjelpe hverandre. Målet, som det står på NRKs nettside om prosjektet, var ”å gjennomføre ekspedisjonen ved å sprengre sine egne grenser og bevise at man kan tøye grensene for menneskelig utholdenhet” (<http://blogg.nrk.no/ingengrenser/om-ingengrenser>). Lars Monsen uttalte at han selv har: ”et overordnet motto som styrer valgene i livet hans, nemlig “Alt er mulig!”. Han ser kun løsninger og fokuserer uten unntak positivt på det som ligger foran han (<http://blogg.nrk.no/ingengrenser/bio-larsmonsens>). Dette viser hvor tett funksjonshemming og samfunnets forventninger hos oss er blitt koblet sammen, hvor mulighetsrommene ses som større enn hindringene og begrensningene. Alt er mulig hvis man bare ønsker det sterkt nok, uavhengig av den enkelte kropp og dens funksjoner.

Programmet ble svært populært og hadde mange seere. I media ble deltakerne hyllet for sitt pågangsmot, styrke og utholdenhet, og for sin omsorg og ivaretagelse av hverandre. Per Koren Solvang, professor i rehabilitering, stilte seg derimot kritisk til et slikt konsept, og uttalte i et radioprogram at programmet var på grensen til et freakshow: ”Disse menneskene kjemper mot det å bli beglodd hver eneste dag”. (P4 16.3.10). Noe av Solvangs kritikk var rettet mot programmets fokus på de individuelle deltakerne og deres kropp. Solvang mente oppmerksomheten derved ble dratt vekk fra de mange økonomiske og politiske kampene for inkludering og tilrettelegging funksjonshemmede som gruppe møter i hverdagen.

Beskrivelsene som følger videre i kapitlet, er hentet fra ulike kilder. Blant annet vil jeg gjengi deler av en dokumentar som ble sendt på NRK i 2006. Dokumentaren handler om en ung kvinne, Katrine, som er lam fra halsen og ned, og hennes kamp for å leve et så selvstendig og uavhengig liv som mulig. Jeg vil også hente fram erfaringer fra feltarbeid og samtaler med førerhundbrukere, hvor tema har vært førerhund som et middel til å kunne løsrive seg og klare seg selv, spesielt i ungdomsfasen, på vei fra ung og avhengig av foreldre til en voksenkarriere på egenhånd. I tillegg vil jeg dra veksler på feltarbeidene i det offentlige rom i Irland og USA, for mot slutten å diskutere komparativt ulike forståelser av og måter å

håndtere forestillinger om funksjonshemming, uavhengighet og selvstendighet på. Alle disse kontekstene rammer på hvert sitt vis inn noen sentrale verdier som ligger i samfunnet, i møter mellom mennesker, og ulike måter den enkelte forstår dem og handler i forhold til dem på.

Et vanlig liv

En stund etter feltarbeidserfaringen med Hege sendte NRK en dokumentar⁸ om Katrine Bråtane, en ung kvinne som ble alvorlig skadet i en trafikkulykke da hun var 11 år gammel og hesten hun red ble nedkjørt av en lastebil. I dokumentarfilmen får vi, gjennom tilbakeblikk fra tida etter ulykken og fram til i dag 14 år senere, innblikk i, som filmen introduseres med, "... en tøff jentes kamp for å kunne leve et selvstendig liv". Katrine har ført en årelang sak mot forsikringsselskapet sitt etter ulykken, en kamp for å få utbetalt forsikringspenger til å dekke utgifter hun har for å få nødvendig hjelp i daglig praktisk arbeid og omsorg.

Dokumentarfilmen starter med en scene hvor Katrine sitter i en avansert kjørestol ved siden av sengen sin. Det ser ut som om det er morgen, hun ser relativt nyvåknet ut, litt hes i stemmen, vått hår. Jeg antar at hun, før kamera begynte å filme, akkurat har fått hjelp til å komme opp av sengen, dusje og komme seg i stolen og til å kle på seg. Vi ser at en kvinne står over Katrine og ordner på genseren hennes. Katrine ber henne om hjelp til å ta på skoene sine. Hun får samtidig hjelp av en ung mann til å montere og starte kjørestolen. Katrine har langt hår, med en lang pannelugg som henger ned foran ansiktet. Vi ser og hører hun gir beskjeder rundt seg. Katrine er lam fra halsen og ned, og kan kun bevege hodet. Det betyr at hun trenger hjelp til alt det praktiske som omhandler hennes egen kropp. Katrine gir beskjeder til en av hjelperne, den unge mannen som står bak henne og kjørestolen. Hun ber han om å ordne håret hennes. Han står og holder i det tykke, våte håret hennes, og ser ut som om han ikke helt vet hvor han skal gjøre av det. Han arrangerer det på et slags vis - former håret i en ugreid klump - som Katrine ikke ser ut til å være tilfreds med. Dette resulterer i at håret på ny faller tilbake fram i ansiktet. Katrine ber han om å slenge håret hennes over på den andre sida av ansiktet. Han gjør det. Så sier hun: "Bak på stolen..." Før hun rekker å si mer har han på ny tatt tak i håret som han nettopp har lagt på den andre siden av hodet, slik Katrine ba om, og han prøver nå å anordne det bak på stolen i stedet. Katrine smiler litt oppgitt, "Nei, nei, bare slipp håret mitt, men bak på stolen så ligger det et par støtter...". Hun ber dem om å montere armlenene på stolen hennes, forklarer hvordan de skal koble strøm til stolen og så videre, og alt dette skjer mens håret hennes henger ned i øynene og ser ut til å plage henne uten at hun

⁸ Dok1 – haust 06: Eit vanlig liv. Undervisningsvideo, AV-senteret 2006, Volda.

selv kan gjøre noe med det. Hun rister av og til på hodet, forsøket å kaste/vifte pannehåret bakover. Seansen varer og rekker. Hjelperne virrer rundt Katrine og kjørestolen, prøver å ordne litt her og der. Katrine må gi samme beskjeder flere ganger. Hun må forklare og instruere hjelperne sine i detalj om hvordan stolen skal settes sammen og hvordan den fungerer. Dette gjør hun med en svært tålmodig holdning. Hun repeterer nærmest i det uendelige, helt til de omsider finner ut hvordan strømtilførselsbryteren fungerer og Katrine dermed selv blir i stand til å få kontrollen over stolen. Da kan hun starte dagen og bevege seg rundt ved hjelp av kjørestolens styrespake som hun beveger med haken og munnen. Kjørestolen er på dette tidspunkt blitt en del av hennes kropps bevegelsesrom, og er på et vis embodied.

Embodiment anvendes ofte i beskrivelser av fysikalitet, kropper i bevegelse, men er ikke så vanlig å finne som analytisk begrep på forståelse av kropper som ikke selv er i stand til å bevege seg⁹. Jeg finner embodiment spennende som inntak til å analysere og reflektere over kropper som ikke er i stand til å bevege seg av seg selv. Blant annet kan teknologi ses, ikke bare som et hjelpemiddel, men også som noe som forbinder den enkelte kropp tettere med omgivelsene. Teknologien hjelper Katrine til å kunne gjøre bruk av, og få kontroll over, omgivelsene sine. Hun kan, som sagt, ikke bevege på annet enn hodet. Hun har likevel en svært uttrykksfull kropp, blant annet gjennom måten hun bruker styrespaken på. Den betjener hun med haka, og ved hjelp av en joystick kan hun selv regulere ryggen og nakkepartiet av stolen opp og ned. Et stykke ut i dokumentaren følger vi Katrine inn til et møte med representanter for sosial- og omsorgstjenester i kommunen. Diskusjonene på dette møte handler blant annet om hvordan Katrines studium - hun er halvveis i teologistudiet på dette tidspunktet - skal forstås. Fra kommunens side spørres det om dette er noe hun gjør for "egenbeskjeftigelsestilbud", som aktivisering og fritid, eller om hun ser for seg at dette skal kunne lede henne ut i arbeidslivet. Det er helt tydelig at Katrine blir irritert over spørsmålsformuleringen. Hun smiler litt oppgitt mens hun svarer saksbehandlerne: "Jeg hadde vel neppe begynt på et seks og et halvt års studium uten tanke på en jobb, må jeg si. Det tviler jeg på det er så mange andre som ville gjort." Under dette møtet bruker Katrine joysticken til å heve og senke ryggen på stolen. Denne litt rastløse aggressive bevegelsen som Katrine kontrollerer gjennom joysticken, framstår for meg som gjentatte kast med hodet og

⁹ Merleau-Ponty har likevel i flere av sine større verk brukt nettopp pasienthistorier, blant annet om en hjerneskadd mann, for å diskutere den erfarte verden, og for å understreke betydningen av den menneskelige kroppslige forbindelse til en erfart verden (1962). Se Thøgersen 2004: 34 med mer.

overkroppen. I flere andre scener, blant annet fra intervjuene filmteamet gjør med henne, vipper hun stolen fram og tilbake ved hjelp av joysticken. Hun skyver ryggen opp og bakover når hun snakker om tema som gjør henne ettertenksom, lei seg, eller provosert, eller dersom det dreier seg om situasjoner eller utsagn som hun ønsker å ta avstand fra. Hun beveger også stolen fram og tilbake når hun er glad, opprømt, engasjert, når hun ser løsninger eller går nærmere inn på ting. Katrine har et aktivt kroppsspråk, kroppen hennes aktiveres gjennom teknologien, og gjennom slike måter å bevege seg kroppslig på, gjør det omgivelsene i stand til å forstå og fortolke kroppsspråk, selv om de er formidlet og beveget gjennom teknologi.

I avhandlinga til Ingunn Brita Moser (2003: 151), om trafikkskadde og forståelser av funksjonshemming, beskriver hun hvordan en elektrisk rullestol, satt i bevegelse og styrt av dens bruker, Jarle, gjennom en joystick ved kinnet, fungerer som en protese som kompenserer for kroppslige funksjoner som å gå på føttene eller å styre en manuell rullestol med armer og hender; ”By triggering the switch, Jarle can initiate action. That is, he can practice active agency”. En annen trafikkskadd mann med lammelser, snakker i Mosers studie om hvordan tekniske hjelpemidler, for eksempel bilen, er med på å gjøre han uavhengig og selvstendig. For Lars, som han heter, er uavhengighet noe materielt og praktisk. For han er det lettere å være avhengig av teknologi enn av mennesker, og han opplever det som verre å be andre mennesker om hjelp enn å forsøke å hjelpe seg selv (ibid.: 153). Katrine differensierer ikke mellom teknologisk og menneskelig hjelp. Hun vet at hun ikke bare trenger hjelp hjemme i hverdagens mange huslige og praktiske oppgaver. For å kunne leve et såkalt normalt liv ute i det offentlige rom, er hun også nødt til å be vilt fremmede mennesker om hjelp.

Midtveis i dokumentaren om Katrine befinner hun seg inne i rettslokalet, hvor hun i en pause under rettsaken lar seg intervju av en journalist. Katrine forteller journalisten om styrkene og kompetansen sin. Hun beskriver livet sitt som godt, fylt med mening. Kamera veksler til journalisten. Han ser trygg og avslappet, men samtidig oppmerksom, ut. Han sitter med overkroppen litt fram mot Katrine og har hodet på skakke, interessert. Han er avspent i skuldrene, sitter med den ene foten hvilende over den andre, har blokka han noterer i på fanget. Han har et engasjert og konsentrert blikk direkte rettet mot Katrines. Katrine beskriver hvordan hun blir utslitt av hele tida å måtte satse på vilkårlige mennesker for å få hjelp til de mest elementære oppgavene i hverdagen. Journalisten sender henne forståelsesfulle nikk, mens han ivrig noterer. Under intervjuet kommer det inn en kvinne bærende på et smørbrød hun rekker fram mot Katrine. Dette er lunsjen Katrine tydeligvis har bestilt, og Katrine ber kvinnen om å legge det i fanget sitt. I neste klipp ser vi at journalisten mater Katrine med

rundstykket. Mens han fjerner plasten rundt rundstykket hennes, har han pennen han noterer med i hånda, og når han fører rundstykket opp til munnen hennes, har han fortsatt penna i samme hånd, slik at den nesten berører kinnet ved siden av munnen hennes. Journalisten har fortsatt notisblokka i fanget, Han blir sittende å se ned i den, fikle med den med den ledige hånda, og ser nå mer urolig ut. Katrine ser like rolig ut som før, mens journalistens kroppsholdning har endret seg betraktelig. Han ser ut som om han synes situasjonen er uvant og ubekvem. Han har en mer tilbaketrukket stilling, og er mer sammenbøyd. Han sitter stivere, har høye skuldre, og ser mest ned i notatblokken, som ikke lenger ser ut til å hvile trygt i fanget, men som nå ligger og vipper mellom lårene hans. Mens han sitter og fikler og ser ned i notatblokka, ser det ut som om han savner penna, som jo nå er fastlåst i smørbrødgrepet. Det slår meg at hadde penna vært ledig, kunne han om ikke annet tegnet litt i notatblokka mellom munnfullene. Slik han sitter nå, ser han mest fortapt ut. Denne scenen er svært treffende for hvordan den beskriver en ung kvinne, som forteller om hvor viktig det er for henne å ha et godt liv og å være selvstendig, hvor problematisk det er å være avhengig av andre, tilfeldige menneskers hjelp. Mens Katrine forteller, ser vi journalisten noterer aktivt og ivrig. Dette er sikkert godt stoff for han. Så, plutselig, blir journalisten et av disse tilfeldige menneskene Katrine har beskrevet like før. Vi kan se hvor ukomfortabelt han syns situasjonen har blitt; å måtte gå inn i en slik rolle som innebærer noe så intimt som å mate et annet voksent menneske. Kanskje det er årsaken til at han ikke vil gi slipp på penna og grunnen til at han fikler med notatblokka. Vil han tviholde på en posisjon han kan, hvor han kan distansere seg, og omforme andre til objekter, til tekster og saker?

Gjennom hele filmen ser vi klipp fra ulike situasjoner hvor Katrine møter barrierer og må be vilkårlige mennesker om hjelp. Når hun skal i møte med kommunen, kommer hun seg ikke inn hoveddøren fordi den ikke har rullestolrampe. På vei ut fra menighetsfakultetet, må hun spørre tilfeldige studenter om hjelp til å skyve seg opp bakken mot T-banen. Det er snø og slaps i gatene, som gjør det vanskelig for Katrine å få grep med den elektriske kjørestolen. I andre scener ber hun forbipasserende fotgjengere om hjelp til å komme seg opp på fortauskanten. Det er også filmopptak av en situasjon hvor Katrine, etter endt dag i retten, ber advokaten sin om å hjelpe seg med å kle på ytterjakken. Dette ser ut til å være en oppgave han er fullstendig inkompetent til å utføre. Han strever fælt, og forstår ikke beskjedene og instruksjonene han får, spesielt når han skal ha armene hennes inn i jakkeermene. Siden hun ikke kan bistå selv, må vedkommende som skal hjelpe henne på med jakken, stikke armen sin inn i ermet nedenfra, for så å dra hennes arm igjennom. Dette forstår advokaten åpenbart ikke

hvordan han skal få til, til tross for gjentatte detaljerte instruksjoner fra Katrine. Han stikker armen inn i feil ende og surrer en del før han får det til. Katrine sier han kan tenke at det er sitt eget barn han kler på, han svarer: ”Ja, nettopp!”, og det slår meg at han kanskje ikke kan ha videre erfaring med å hjelpe eget barn med å kle på seg? Vi følger Katrine videre til slutten av både rettsaken og studiet, hvor begge prosessene går i hennes favør. Hun vinner rettsaken og får en historisk høy erstatningssum, samtidig som hun består avgangseksamen og kjører ut fra teologisk fakultet på søken etter en jobb. Filmen slutter med at Katrine får et engasjement som prest ved Sunnås sykehus.

Dokumentaren om Katrine, gjennom hennes egne beskrivelser og en fin regi, viser hvor viktig det er for henne å oppleve seg som selvstendig, uavhengig og selvforsørgende. Til tross for at hun har behov for hjelp 24 timer i døgnet, til alt fra å få håret vekk fra øynene, til å spise, gå på do og til å snu seg i sengen, sier hun at det viktigste for henne er å kunne leve et vanlig liv. Hun sier: ”Egentlig liker jeg ikke å være avhengig av andre mennesker. Jeg prøver å gjøre meg minst mulig avhengig av folk.” Å være avhengig av andre gjør henne mer sårbar, sier hun videre: ”Det er mye enklere å være helt selvstendig.” Dette innblikket i Katrines liv, tvinger oss som seere til å tenke på nye måter om funksjonshemming, kropp, autonomi og hvordan dette henger sammen med materielle, så vel som kulturelle og sosiale omgivelser. Katrine beskriver at for å kunne leve et selvstendig liv, er hun avhengig av andre. Det betyr at hun selv opplever å kunne være helt selvstendig, selv om hun er avhengig av andre menneskers hjelp, 24 timer i døgnet. Moser (2003: 147) viser hvordan aktivitet ses som en sentral verdi, ikke bare for funksjonsfriske, men også for personer med funksjonsnedsettelse. Aktivitet blir en normalitetsindikator, hvor aktivitet er bra, inaktivitet ikke bra. Å være aktiv er av Jarle, referert tidligere, beskrevet som å gå på kino, være ute med venner, bygge hus og anskaffe seg egen bil. Dette betegner Jarle som å gjøre normale ting. Også personer med bevegelseshemming bør, i normalitetsideologiens navn, være aktive (ibid.: 148).

Førerhund og hvitstokk som frigjøring og selvstendighet

I kapitlet om førerhundbrukere og førerhunder i dannelsen av nye ekvipasjer, er eksempelvis arbeidsseler og fortauskanter beskrevet ut fra den betydning de har i ekvipasjenes orientering og meningsdannelse i omgivelsene. Dette belyser bestemte måter mennesker, ting og dyr inngår i meningsfulle sammenhenger på. Den forskningsmessige oppmerksomheten rettes da, ikke mot individet eller omgivelsene, men mot relasjoner, bevegelser og møter mellom kroppene - både menneskets og hundens - og verden. Dette er den røde tråden i avhandlingen,

og har også blitt nøstet ut gjennom beskrivelser og analyser av folks praktiske hverdagslivssammenheng og erfaring av nye steder og omgivelser. I dette avsnittet tar jeg utgangspunkt i synshemmedes beskrivelser av løsrivelse og selvstendighet - fra det å være avhengige av andre til å bli selvstendig i ungdomsfasen. Jeg vil med det diskutere hvordan løsrivelse innebærer å relatere seg til omgivelsene på nye måter, og hvor identitet som ung voksen skapes gjennom et samspill mellom den unge, et redskap - hjelpemiddel, stokk/hund - og omgivelsene. Tidligere i avhandlingen er identitet forstått, ikke som noe folk *har*, men som noe de *gjør* og hele tida *gjenskaper*. Denne praksisen skjer i hverdagen, i møter med utfordringer, ved behov for å sprengre grenser og trø over barrierer, gjennom å tørre ta store og viktige skritt, både kroppslig og identitetsmessig, over i en ny situasjon. Ambisjonen med dette er ikke å forsøke å favne alle aspekter ved overgangen mellom det å være ung og status som voksen og selvstendig, men heller å utdype noen aspekter ved overgangen, som beskriver erfaringer med selvstendighet og uavhengighet. Overgangen studeres slik den aktivt handles og reforhandles i samspill mellom mennesker, dyr, ting og omgivelser.

Politikk og kropp gir, som jeg beskrev innledningsvis i kapittelet, uttrykk for bestemte ideologiske og politiske normer i et samfunn. Dette er nedfelt i den generelle velferdspolitikken og i forvaltningen, for eksempel gjennom økonomiske incentiver, og spesielt i forhold til personer med funksjonsnedsettelse, blant annet gjennom tildeling av hjelpemidler og assistanse i hverdagen. Førerhundhold er eksempel på én type velferdspolitisk virkemiddel som settes i verk for å hegne om sentrale norske verdier som selvstendighet og autonomi. I Norge får synshemmede som ses å ha stort nok synstap, og som kan ha nytte av og bruk for det, mulighet til å søke om førerhund. Det er staten som eier hundene og det er NAV som godkjenner førerhundbrukere og tildeler hunder via godkjente førerhundskoler. Førerhunden representerer i velferdspolitiske sammenhenger et hjelpemiddel som gjør det mulig for synshemmede å leve et mest mulig selvstendig liv.

For noen år siden kom jeg i snakk med en kvinne fra Malawi. Hun fortalte at i hennes land er det ikke uvanlig at blinde er avhengig av barna sine som ledsagere, fordi det ikke finnes offentlige ordninger som dekker deres behov for ledsaging og assistanse. Dette kan bety at en del malawiske barn av blinde foreldre, mister skolegang fordi de må være sammen med et synshemmet familiemedlem, i stedet for å møte på skolen. I Norge innebærer selvstendighet at man i størst mulig grad skal være uavhengig av andre, av familien og andre nære. Man skal kunne leve et aktivt samfunnsliv, gjennom deltakelse i utdanning, arbeidsliv og i det offentlige rom. Nøkkelen til dette blir, for mange synshemmede, førerhunden. Førerhunden

ses derved som en døråpner til et mer selvstendig og uavhengig liv for mange synshemmede. De fleste synshemmede som deltok i avhandlingsstudien, fikk førerhunder i ung alder. Denne situasjonen beskrives som en del av løsrivelsesprosessen de unge har gjennomgått, fra oppvekst og foreldrene og overgang til voksenlivet.

Betydningene av å ha førerhund er mange og forskjellige for den enkelte av de synshemmede i avhandlingsstudien. Men, en del av dem, understreket særlig følelsen av frihet og selvstendighet som førerhunden bidrar til:

...førerhunden gir oss den friheten vi ellers ikke ville fått. Jeg hadde aldri turt å sitte alene på togstasjonen i går for å vente på et tog som kom om 30 minutter uten at jeg visste at når hunden fikk beskjed om det, ville han gå til nærmeste dør på toget. Dessuten hadde jeg noen å prate med og følte meg trygg på tross av at han er verdens blideste hund (Pia).

Pia var trygg, og tryggheten var i *hele* situasjonen. Dette var ikke bare et uttrykk av en følelse, men også en forankring av seg selv. Trygghet gjenspeiler noe som er viktig for oss alle, men som konstitueres på ulike måter for oss. Pia hadde vært på et møte i Oslo, kun i følge med førerhunden. Hun satt på Lysaker for å vente på toget hjemover. Jeg husker at da hun fortalte om episoden, så jeg for meg at det var en sen kveld, og at den store togstasjonen var folketom og stille. Da jeg så skulle skrive om episoden her, kontaktet jeg Pia, for å diskutere dette nærmere med henne. Hun fortalte meg da at dette var på ettermiddagen, i rushtida. Det var *det* som var det skumle. Lysaker er Norges tredje største togstasjon, med halvannen million reisende hvert år. Togstasjonen er også knutepunkt for overganger mellom kollektivtransport, lokale og regionale tog, rutebusser og flytoget.

Trygghet kan vel sies å være en viktig verdi for oss alle, men hva som oppleves som trygt er forskjellig for oss, med utgangspunkt i vår egen bestemte måte å oppfatte verden på, om hva som er farefullt og trygt. Måten vi oppfatter omgivelsene på, er basert på særegne sammenkoblinger av ulike sanseinntrykk og stemninger, som har sin resonansbunn i sosiale og kulturelle forståelsesrammer. For meg, som seende, oppleves en tom togstasjon som noe utrygt; noen kan komme og rane meg, slå meg ned. For Pia er en tom togstasjon forutsigbar og trygg. Hun kan bedre skille lyder fra hverandre for å tolke om når toget kommer og hvor hun skal gå for å komme seg på toget. I ettermiddagsrushet, med store folkemengder og tog i bevegelse, blir omgivelsene uforutsigbare, vanskelige å orientere seg i, og derved utrygge for Pia. Min opplevelse av selvstendighet føles truet i situasjoner hvor det ikke er folk og trafikk

rundt meg. Tryggheten for Pia er også en opplevelse av å takle omgivelsene og være selvstendig. Hun kan reise alene, dra inn til Oslo på møter, orientere seg på egenhånd sammen med førerhunden, og slikt er også uttrykk for sentrale verdier om selvstendighet og uavhengighet i en norsk sammenheng, og beskriver hvordan "... kulturelle mønstre er kroppsliggjorte gjennom hverdagslige sanseerfaringer" (Norbye 2010: 37). Innenfor samme kultur og samfunn oppfatter vi derfor omgivelsene forskjellig, fordi vi har ulike sanseverdener (Feld 1990, Howes 2003).

Pia har ikke bare gode erfaringer med å ha førerhund. Hun slet med å få til et godt samarbeid med sin første førerhund. Hun var 16 år og, ifølge henne selv "... en usikker tenårings." Det var en utrygg hund, og hun beskrev seg selv som en kjempeusikker leder. Hun klarte ikke å ta ansvar og lede hunden. Å være en usikker tenårings er, på linje med å være en trygg voksen, ikke bare en følelse eller mental tilstand, det er noe som skjer, både kroppslig, mentalt og relatert til bestemte typer omgivelser. Pia bestemte seg for ikke å gi seg, og det tok henne og hunden to og et halvt år å få til et godt samspill. På et tidspunkt provoserte det Pia at hun ikke fikk til å gå med førerhund. Verken hun eller hunden hadde i utgangspunktet guts til å få et godt samspill, men de overkom det sammen, og gjorde Pia bevisst sine styrker. Hun forvandlet seg fra en usikker tenårings, til en verdensvant ung voksen kvinne, som blant annet turte å sitte alene på togstasjonen.

Bente har særlig store utfordringer i forhold til mørkesyn, og fikk førerhund mens hun var i starten av 20-årene: "Før jeg fikk førerhund måtte jeg ha følge med noen, ellers måtte jeg dra hjem før det ble mørkt. Det hemmet meg og begrenset den sosiale mobiliteten og aktiviteten som ung." Carins synshemming gjør henne lyssky. Hun fikk sin førerhund da hun var 20 år og hadde to små barn, og beskriver situasjonen slik:

Jeg husker at jeg gikk mange runder med meg selv: Trenger jeg førerhund? Nei, i mange perioder trenger jeg ikke det. Men, jeg merket at jeg begynte å begrense meg. Når det var veldig lyst, lot jeg være å gå ut. Jeg lot være hvis det var byggeområder, jeg klarte ikke å gå med stakk. Jeg syntes det var forferdelig. Det var akkurat som om alle så på meg. Jeg ble sett på som uselvstendig og rar og teit. Folk trodde venninnene mine var støttekontakt. Det verste var at jeg reduserte meg selv veldig.

Førerhunden kommer inn i overganger og i sårbare faser av livet. Som ung skal man klare seg selv. Hvis man må ha følge, blir man sett på, stirret på, og ses av andre som uselvstendig og annerledes.

Bjørn fikk førerhund for første gang da han var 18 år, samtidig som han skulle flytte inn til storbyen. Det syntes han passet perfekt. Ved å få førerhund som hjelpemiddel ble overgangen til storbyen mye smidigere. Bjørn har en jobb som innebærer mye reising. Uten førerhunden hadde han ikke orket det.

Den sosiale betydningen i forskjellen mellom å bruke hvitstokk og førerhund, var det flere av deltakerne som diskuterte. For Bente var barrierene i forhold til å begynne med hvitstokk mye større enn tilsvarende barrierer for anskaffelse av førerhund. Hun forklarer det slik: ”De som har førerhund får mer hjelp og møter større respekt og forståelse enn dem som bruker stokk. Å ha førerhund skaper et kontaktpunkt, folk er hyggelige, vil hilse på hunden. Det er ikke mye hjelp i stokken, sosialt sett.” Hun opplever at førerhunden kobler henne nærmere samfunnet rundt henne, mens stokken skaper avstand. Samtidig påpekte hun at førerhunden ofte oppfattes som å ha ubegrenset potensial: ”Folk har en fantomopplevelse av hvor mye en førerhund egentlig kan. De tror liksom at den kan gjøre hva som helst for en bruker.”

Bente merker stor forskjell på hvordan omgivelsene forholder seg til henne om hun har hvitstokk med eller går med førerhund. Hvis hun er i butikken for å handle og går med hvitstokk, og hun, når hun skal betale, må spørre hvor betalingscentralen er, så svarer de som sitter i kassa: ”Den er der!”, mens de tydeligvis peker i retning av den, uten at det hjelper Bente i å finne den. Hvis hun har med førerhund, opplever hun å bli sett på som mer hjelpesløs. Bente mener det fine med omgivelsenes oppfatning av hjelpeløshet, er at det bedrer forståelsen for at man av og til trenger hjelp.

Bjørn opplever den sosiale betydningen av hvordan man som blind blir oppfattet med hvitstokk eller førerhund som helt annerledes enn Bente:

Når du har førerhund oppfatter folk deg som mye flinkere. Du går fort, nærmest løper.
Ei venninne av meg fortalte at hun hadde observert meg på Oslo S med trillekoffert og førerhund mens jeg løp for å rekke flytoget. Hun hadde tenkt: Oi! Går det an?

Dette beskrevne bildet var av en ung blind mann, som løper med førerhunden framfor seg og trillekofferten bak, travelt reisende, akkurat som andre travle, reisende menn. Slike bilder bryter med folks stereotype forestillinger og oppfatninger av funksjonshemming som noe passivt og immobilt, hvor man ikke beveger seg raskt og slett ikke i slike sammenhenger.

For de som har medfødt synsnedsettelse, er det mest vanlig å bruke hvitstokk i oppveksten. Pia fortalte at hun begynte å gå alene til skolen fra 4.-5. klasse. Så der gikk de, hun,

hvitstokken og en mobilitetsinstruktør som skulle hjelpe henne å lære seg å orientere seg ved hjelp av stokken. Pia beskrev det som helt topp å klare å finne fram på egenhånd.

Heidi fortalte om hvitstokken som en viktig medvirker til at hun ble selvstendig, men at det var en lang prosess å akseptere den:

Løsrivningsprosessen er jo alltid er en prosess, for alle. Jeg var uvenner med stokken min som liten... Det gikk så langt en gang at jeg kastet stokken min i søppelkassen på skolen. Helt til jeg gikk meg bort på Hurtigruten. Eller det vil si at jeg ble sittende alene igjen midt på natta, klokken var to eller noe sånn så satt jeg der alene midt i kafeteriaen på Hurtigruten, uten stokk og skulle finne veien tilbake på kahytten. Heldigvis møtte jeg en mann som var edru. Da var jeg 14 år tenker jeg, og etter det har jeg egentlig hatt med meg stokk. Så det var vel rundt de tider at jeg følte veldig behov for å kunne lære å løsrive meg. Mens jeg gikk på barne- og ungdomskolen, var det vel egentlig ikke noe veldig interesse for mamma og pappa heller at jeg skulle gå så veldig mye rundt, fordi de var litt engstelig for at jeg skulle bevege meg på egen hånd, tror jeg. Pluss at jeg da ikke var venn med stokken. Men, da jeg var 14 og 15 år, begynte jeg jo å kunne lære meg veien til treningshallen og sånne ting. Jeg drev og trente, og det var veldig praktisk at jeg kunne gå dit på egen hånd. Jeg hadde litt mobilitetstrening fra skolen nedover den samme gaten, opp og ned og sånne ting på barneskolen, og hadde jo gått mye med ledsager rundt omkring. Dessuten, stedsansen min har det vel aldri vært noe i veien med. Den har vel alltid vært godt utviklet tror jeg, og den har jeg også brukt veldig, veldig mye. Jeg lærte meg først de viktigste stedene jeg trengte å lære i byen. Dit lærte jeg da å finne fram på i løpet av fire dager. Det gjaldt kjøpesenteret og det gjaldt veien til Blindeforbundet og de viktigste butikkene og sånne ting, og selvfølgelig, et par puber var viktig å kunne... Jeg husker ... jeg gikk i november og det var surt og kaldt og pøsregnet. Det var morsomt, det! Jeg husker jeg var rimelig stolt første gang jeg gikk alene med stokk til blindeforbundet og kunne si: Se, her er jeg! Etter det utvidet jeg jo horisonten mye mer på egen hånd, samt nye ruter. Jeg kunne også kombinere litt ruter. Så da lærte jeg å gå mer, og det var egentlig da jeg følte hva frihet var: Å kunne bevege meg fritt og bare lukke døren og si: Ha det!, og gå. Det betydde jo masse for meg, og sikkert også for mamma og pappa.

Å kunne bevege seg på egenhånd og fritt, beskrives av alle som viktige for å bli selvstendig. I Vesten representerer rom frihet: det som ligger åpent, tilbyr framtid og inviterer til handling (Tuan 1977: 54). Å leve i begrenset rom er ikke å ha mulighet til å bevege seg fritt. Rommet

begrenser. Å være fri betyr i denne sammenheng, rent grunnleggende, å ha muligheten for, og rom nok, til å handle i (ibid.). Hjelpemidler og teknologi utvider menneskets opplevelse av rom og romlighet. For Katrine erfares friheten og selvstendigheten gjennom å bevege seg i og gjøre bruk av det offentlige rom på egen hånd, ved hjelp av elektrisk kjørestol. For Carin, Bente, Pia, Heidi og Bjørn erfares frihet og selvstendighet gjennom å bruke hvitstokk og etterhvert også førerhund. Med disse kroppsliggjorte erfaringene utvides rommet. Kroppen får tilgang til både den mer begrensede verden som kan måles ved "the reach of one's outstretched arms" (Tuan 1977: 53), og gir seg selv samtidig også tilgang til en verden som er utvidet, en verden av fart, luft og bevegelse (loc.cit.). Verden som før lå utenfor ens rekkevidde og mentale horisont, inngår nå som del av ens verden. For disse synshemmede ungdommene ble det å tre ut i et åpent rom, på egen hånd, en viktig del av løsrivelsen fra barndom, foreldre og andre, til selvstendighet.

Ungdomstiden ses hos oss som en brytningstid, og på ulike måter manifesterer slike brytninger seg i fortellingene presentert ovenfor. Vi kan snakke om en form for provokasjon som tingen eller omgivelsene representerer, som vi hele tida responderer på, tilpasser oss og integrerer (Frykman og Gilje 2003). Ved å overkomme motstand vi møter i omgivelsene, blir vi oppmerksomme på vår styrke. Det vekker en begeistring i oss når vi innser at vi "... can become *something more*. That something more is created by man's active provocation of the world." (Frykman og Gilje 2003: 47)

De unge menneskene *blir* unge, selvstendige voksne, og i selvstendighet ligger både det å beherske redskaper og å orientere seg og bruke omgivelser på nye måter. I dette inngår både resonnering og forestillinger, men også praktisk engasjement. Gjennom aktiv og praktisk bruk av førerhunder, stokker og omgivelser på nye måter inngår dette engasjementet i meningsskaping, som Frykman og Gilje (2003: 47) beskriver det: "...the worlds they actualise are comprehensive and multidimensional in their very vagueness – open, filled with knowledge, alternatives and possibilities." Slike erfaringer viser hvordan ting medvirker til hendelser, og utgjør et utgangspunkt for både handling og tenkning. Igjen for å sitere Frykman og Gilje (loc.cit), "... things deserve to be seen for what they can do; the life and the intelligence that they contain and the challenges they put to their users". Som jeg nevnte i kapittelet om ekvipasjer, så framstod arbeidsselen, slik den ble lagt på gulvet for at jeg skulle ta bilde av smussavtegningene på den, som betydningsløs *i seg selv*, der den lå. Jeg hadde da fått observert hvordan den aktivt inngår i ekvipasjers bevegelse når den er festet på førerhunden. Liggende brettet ut på et gulv, var meningen koblet fra den. Ting, slik som

arbeidsseler, blir interessante for analyser gjennom å bringe verden til livet når de brukes for bestemte hensikter: ”They create a logic when used and when used they also create the user” (ibid.: 48). De bidrar dermed til orientering, til å skape kontekst og mening i livet.

For Heidi var det å lære seg å orientere seg på egen hånd, gå alene ute i allslags vær, ikke noe som *representerte* frihet. Å gå alene, kjenne regnet mot ansiktet, føttenes kontakt med underlaget og orienteringen ved hjelp av stokken *var* hva friheten handlet om for henne, i seg selv. For Carin ble det å kunne bevege seg ute selv om det var lyst, og for Bente mens det var mørkt, mulig ved hjelp av førerhunden. Det var selve det praktisk å gjøre det, som ble en viktig del av det å være uavhengig. For Bjørn var det å kunne løpe av gårde på flyterminalen på Oslo S, med kofferten og førerhunden selve friheten. Å bli selvstendig for Bjørn var å kunne flytte til Oslo og bo for seg selv for første gang, takket være førerhunden. Gjennom å lære seg å orientere seg i gate- og trafikkbildet i Oslo sammen med førerhunden, ble han selvstendig. Selvstendigheten lå i selve handlingen, og i samspillet mellom han, hunden og de ulike omgivelsene de beveget seg i.

Førerhunden bidrar til å strekke kroppen, gjøre den mer mobil. Dette gjøres gjennom handlingen som utføres og måten omgivelsene blir knyttet til den enkelte. I disse omgivelsene ligger meningsfulle relasjoner og verdier; være i jobb, bo for seg selv, benytte seg av fritidsaktiviteter og liknende. Selvstendighet tar ulik form og i det inngår ulike redskaper. For flere av de blinde er frihet og selvstendighet det å ikke være avhengig av andre mennesker. Det er det også for Katrine, men på en måte blir mennesker, som hjelpere, redskaper som gjør henne uavhengig, og som gjør at hun kan leve i et samfunn slik andre gjør, som å bo for seg selv, ta utdanning, dra til jobb, på ferietur.

Selv om løsrivelsesprosessen hos flere starter gjennom å lære seg å orientere seg ved hjelp av stokk, er det mange som opplever førerhunden som den viktigste døråpneren til selvstendighet og voksenliv. Den enkelte skal få kunne klare seg mer og mer på egen hånd, og relasjonen til foreldre som hjelpere blir også mindre viktig. Videre fører dette også den enkelte nærmere en voksentilværelse på egenhånd. Gjennom skildringene ovenfor har vi sett hvordan velferdspolitikken frigjør og samtidig legger bestemte føringer på mennesker med funksjonsnedsettelse i deres orientering og aktiviteter i hverdagslivet og på offentlige arenaer. Vi får her tegnet et bilde av funksjonshemming som noe som kobles til den enkelte kropp, men som samtidig er offentlig – altså synlig og deltakende- i det offentlige rom - og

samtidig veldig privatisert og individualisert. Dette skal utdypes videre ved å sammenlikne erfaringer fra feltarbeidene i Irland og USA med erfaringene fra ulike norske kontekstster.

Et komparativt blikk på kropp, politikk og samfunn

Innbyggere vi møtte i Dublin, spesielt på bussen, var svært velmenende og hjelpsomme, og tok ofte kontakt med oss for å spørre om vi trengte hjelp. Folk reiste seg for oss på bussen, flere kom bort til oss og tok tak i den eller de av reisefølget som ennå ikke hadde rukket å finne et ledig sete. De ble så håndledet bort til et ledig sete av irske busspassasjerer. Denne måten å møte og hjelpe synshemmede på var helt annerledes enn hjemme i Norge hvor slike handlinger ville blitt sett på som politisk ukorrekte og nærmest uhøflige. For det første, å håndlede voksne blir her hjemme oppfattet som umyndiggjøring, det er slik man gjør når man leier barn. I det norske offentlige rom er holdningen i større grad også at folk helst skal klare seg selv, med eller uten syn, høreapparat, eller kjøre stol. Når jeg har gått rundt i det offentlige rom sammen med synshemmede i norske sammenhenger, på gater og steder fylt med folk, har jeg registrert at folk viker litt unna, ser vekk eller forsøker å overse oss. Ikke nødvendigvis fordi de ikke ville hjelpe eller for å være arrogant, men fordi rettet oppmerksomhet kan gi inntrykk av forestillinger om hjelpeløshet, stakkarlighet og så videre. Medpassasjerene på bussturene og kvinnen og mannen på gata i Dublin, rettet ofte oppmerksomme og interesserte, mer enn nysgjerrige, blikk mot oss, og så ut til å være på spranget til en hver tid til å bistå hvis det skulle trenge en hjelpende hånd.

I USA opplevde vi at synshemmede på en måte var overlatt mer til seg selv. Mange virket hjelpeløse på egen hånd, og et fåtall av kongressdeltakerne så ut til å ha seende ledsagere med seg. I USA står verdier som individualitet, selvstendighet og uavhengighet også sentralt, så vel som rettsliggjøring. Mye av den norske politikken på funksjonshemmingsområdet er påvirket av strømninger fra menneskerettighetsbevegelsen i USA. I USA er politikkområdene for funksjonshemming nedfelt i lovverk som man kan si virker inn på og regulerer relasjoner mellom, og handlingsrommet for, mennesker i det amerikanske samfunnet, mer generelt. Et eksempel kan dras tilbake til beskrivelsen av *quiet car*-demonstrasjonen Pia og jeg deltok på i USA. Fravær av lyd blir et viktig politikkområde, noe man krever blir regulert gjennom lovverket.

Under oppholdet i USA var det interessant å observere hvor korrekt seende mennesker oppførte seg overfor synshemmede. Personalet, ikke bare på konferansehotellet, men også rundt i *downtown*, spesielt på spisesteder, blir jo beskrevet som å besitte de viktigste kodene

for hvordan de skulle ledsage korrekt. Det var alltid en albue tilgjengelig for å hjelpe i spontane situasjoner som oppstod. Jeg så sjelden noen som håndledet blinde. De fleste serveringsstedene hadde også menyer i punktskrift. Det var mange hjelpere rundt omkring på konferansehotellet. Et eget firma var leid inn for å sørge for å holde hotellområdet fri for hundeevføring og hjelpe til med å luften førerhundene. Alle ansatte på hotellet, fra resepsjon til dørvakt, vaskepersonell til kelnerne, var tydeligvis blitt drillet i oppgaven med å ledsage og assistere, og i å utføre det så korrekt som mulig. Samtidig som dette kunne oppfattes som god og respektabel måte å bistå og hjelpe på, opplevdes det likevel som å ha noe litt kunstig og påtatt over seg. Virket det ikke litt som om folk var engstelig for at det kunne ligge en advokat på lur rundt et hvert hjørne, klar til å bistå en eventuelt forulempet synshemmet person med å saksøke hjelperen for ukorrekt bistand? Et eksempel kan kanskje klargjøre dette poenget litt bedre: En ekvipasje, altså en blind kvinne med sin førerhund i arbeidssele, falt i elven da førerhundforbundet arrangerte tur på elven med en av stimbåtene som lå fortøyd nedenfor konferansehotellet. I gjenfortellingen etterpå var det uklart om kvinnen tro feil og snublet uti mens hun rev hunden med seg, eller om hun ble dyttet ned fra landgangen av folkemengden. Ekvipasjen falt imidlertid ut i vannet fra landgangen da hun skulle gå om bord i båten, og en av de ansatte i førerhundassistanse-firmaet beskrevet ovenfor, hoppet utti etter ekvipasjen. Han fikk berget både kvinnen og hunden uskadd i land. I etterkant fikk vi vite at kvinnen vurderte å saksøke stimbåtselskapet for ikke å ha sikret langangsområdet godt nok. Hun skal visstnok også ha vurdert å saksøke livredderen sin for hardhendt takling av hunden under bergingen.

For å trekke sammen diskusjonene litt mot slutten så kan man kanskje hevde at ikke å bistå personer med funksjonsnedsettelse i det offentlige rom i Norge, grovt generalisert, kan tolkes som forsøk på å unngå situasjoner hvor man kan være i ferd med å blande seg inn i synshemmedes privatlivet og fred. Det kan også ses som uttrykk for en generell holdning om at vi i Norge har et så godt velferdssikkerhetssystem at enhver borger skal kunne klare seg selv, på egen hånd. Disse velferdsstjenestene er også noe som hver og en har bidratt til gjennom skatter og avgifter som kommer samfunnet som kollektiv til gode. Å håndlede, slik de gjorde i Irland, og som av oss i Norge kan ses som umyndiggjøring, kan samtidig ses som å uttrykke det å ta ansvar for andre. Det kan fortelle noe om at det velferdspolitiske området i Irland er mindre utbygd enn det norske i forhold til gruppen funksjonshemmede, og at det derfor forventes at man tar i et tak, som medborger, i et offentlig og delt rom. Irland har en helt annen økonomisk situasjon enn Norge, og er en relativt ung stat med en historie preget av

konflikter. Den irske velferdspolitikken har vært dominert av *Catholic social teaching*. *Catholic social teaching* er fundert på *subsidiarity*, hvor fellesskap framheves på bekostning av individualisme (Quin og Redmond 2003). Irer med funksjonsnedsettelse blir tradisjonelt sett portrettert som å gjøre seg fortjente til veldedighet. Irske forestillinger om funksjonshemming kan derved sies å være influert av et veldedighetsprinsipp (ibid.). Fra den amerikanske konteksten kan man kanskje tolke de beskrivelsene jeg har gjengitt, om måter amerikanere møtte synshemmede på i det offentlige rom, som å dreie seg om både politisk og juridisk påvirkning. Menneskelig samhandling reguleres her mer ut fra hva som blir ansett som rett og som galt, og som man dermed kan både saksøkes for og få erstatning for ved lov og dom.

Det norske samfunnet ses ikke å ha lyktes med å inkludere mennesker med funksjonsnedsettelse gjennom det såkalte normaliseringsarbeidet, til tross for alle ressurser, både innen politikk, lovgivning og teknisk hjelp. Olaussen (2010) problematiserer i sin avhandling om funksjonshemming, teknologi og politikk, måter funksjonshemming opprettholdes på i det norske samfunn. Hun argumenterer for at normaliseringsstrategier produserer nye utfordringer for funksjonshemmede individer. Mulighetsrommet for en posisjonering *utenfor* normaliseringens målestokk ser da ut til å være problematisk. Olaussen (ibid.: 311) stiller seg spørsmål ved om et enda sterkere policykrav vil øke avstanden og utilfredsheten for de som ikke klarer å møte nye forventninger om deltakelse: "Where does this idea that people should be in control in all sites and situations come from anyway?". Kravet om samfunnsdeltakelse og selvstendighet utløser rettigheter i velferdsstaten, blant annet gjennom hjelpemidler som førerhund, tekniske hjelpemidler og hvitstokk. Alt dette er hjelpemidler som utvider menneskelig aktivitetshorisont og mulighetsrom. Kroppen blir, gjennom bruk av hvitstokk og førerhund, beskrevet som å strekke seg inn i redskapet den bruker og strekkes derved også ut i alle retninger. Takket være teknologi – som GPS og elektriske kjørestoler - og andre hjelpemidler forventes enhver, uavhengig av funksjonsnedsettelse, å skulle kunne bevege seg og potensielt nå fram over alt. Bevegelsesrommet utvides og øker kompleksiteten i den enkeltes relasjon til omgivelsene. Det er ikke lenger akseptert begrensinger på kroppens utstrekning og muligheter.

En godt utbygd norsk velferdsstat frigjør enkeltindividet fra forpliktende relasjoner til familie og slekt, og skal i prinsippet bidra til at alle borgere, uavhengig av såkalt funksjonsnivå, skal kunne ha mulighet til å gjøre det samme og delta på de samme kollektive arenaene og samfunnsområdene. Hjelpemidlene bidrar til å frigjøre og samtidig isolere samfunnets

enkeltkropper. Det er blitt færre mennesker å støtte seg på. Det norske velferdssamfunnet kan dermed også forstås som et isolerende og mer ensomt samfunn.

8. Å vite hvor man er, og å finne veien videre

Dette avhandlingsarbeidet kan på flere måter beskrives som et ambisiøst prosjekt. Rent erfaringsnært har det, som ledsagende antropolog, vært utfordrende å klare gripe vesentlighetene i det som har hendt rundt på de ulike ferdene med og fortellingene fra Stine, Ingrid, Pia, Bente, Carin, Bjørn og mange andre synshemmede deltakere som jeg dessverre ikke har fått plass til å presentere i denne teksten. Til tross for all den gode hjelpen deltakerne selv har gitt meg, så har det som seende vært en krevende og møysommelig prosess å få tilgang til hvordan verden erfares for en som er ikke-seende. Under feltarbeidene har det gang på gang skjedd ting som jeg ikke har klart å forstå der og da, men som jeg har følt som en intuitiv magefølelse. Denne magefølelsen har vært helt konkret. Den har satt seg som en varm, sirkulerende og boblende følelse i magen, pulsen har steget, og jeg har kjent på meg at *her* ligger det noe veldig spennende. Olekranon, dette ytterste punktet i albueleddet, ga meg en slik følelse. Da Pia under en ledsagingssituasjon for første gang gradvis løsnet grepet fra armen min, og til slutt bare så vidt holdt kontakten med meg gjennom tommelfingertuppens lette berøring av albueknokkelen, skjønnte jeg at det lå mye spennende stoff å hente ut av situasjonen. Det har likevel tatt meg lang tid å oversette disse erfaringene til bevisste tanker og å ikle dem et faglig språk og uttrykk. Erfaringer som disse, har et annet språk, et kroppsliggjort språk, som er uartikulert før det har blitt gjenstand for refleksjon.

Gjennom avhandlingens løp har embodiment vært essensielt, både empirisk og analytisk. For meg har prosjektet hatt et teoretisk og analytisk ambisiøst utgangspunkt. Jeg har påtatt meg å skrive en avhandling med et blikk som låner begreper og innsikt fra fenomenologiens forståelsesramme. Jeg har hevdet at mine perspektiv i arbeidet har ønsket å vise hvordan sansing, følelser, tenkning, kultur, sosialt liv, materialitet, rom og sted kan ses som fruktbare komponenter i analysene. Av og til når jeg har følt at jeg har gått meg vill i det teoretiske landskapet, eller at jeg ikke har klart å tenke og skrive det jeg har følt, har olekranon vært god å ha. Den har minnet meg på at det finnes faste konkrete holdepunkt, og at det som binder det hele sammen, er kroppen. Jeg formulerte det i innledningen, og jeg tør i avslutningen også påstå at denne avhandlingen har handlet om embodiment. Embodiment viser til et kroppslig utgangspunkt for væren-i-verden. Den utgjør et knutepunkt for min oppmerksomhet mot og erfaring av verden, både i det praktiske hverdagslige liv og innen academia.

Embodiment kan ses å binde sammen selvet og samfunnet. Innen en forståelse med embodiment som utgangspunkt, bindes hjernen, følelsene, sansene, kulturen, sosiale relasjoner og tingene i den ytre verden, sammen. Batesons (1972) system/kretsløp-teori har

ikke vært presentert som sentralt teoretisk begrep, men vi kan likevel tenke om slike relasjoner som systemer eller nettverk, uten å flytte fokus vekk fra kroppens utgangspunkt. Helt konkret har avhandlingens ulike kapitler beskrevet og diskutert forskjellige forbindelser og relasjoner mellom individer og omgivelser. De mest sentrale komponentene i dette har vært de ulike forbindelsespunktene og bevegelsene, det vil si selve aktiviteten slike system er avhengig av for å erfare og skape mening.

For å starte med de konkrete punktene, så har ett av dem nettopp blitt nevnt; olekranon. I tillegg har forbindelseskomponenter vært beskrevet som hvitstokker, førerhunder, ledsagere, arbeidsseler, tandemsykler, piloter, elastisk bånd, skosåler med mer. Alt dette, som både er mennesker, dyr og ting, er sentrale komponenter i erfaringen og setter oss i forbindelse med og i aktiv relasjon til omgivelsene. I fenomenologiske termer framtrer fenomenene for oss ved at vi aktivt forholder oss til dem, gjennom å sanse, erfare og forstå dem. Dette innebærer både et bestemt utgangspunkt som *dette* huset sett fra *denne* kanten, men samtidig en bevegelse, et aktivt skifte av perspektiv. Et hus kan aldri framstå for meg som et hus hvis jeg aldri har sett det fra dets for meg mest betydelige vinkler. Bevegelser og aktiviteter som har bidratt til at jeg har kunnet bli kjent med og få erfaring med fenomenene sentrale i denne teksten, har bestått av vandringer, sykling, husarbeid, matlaging, barneoppdragelse, reising, hjemmedekorering og handledurer, med mer. Aktivitetene har satt avtrykk, beskrevet gjennom smuss på arbeidsseler, blåmerker på legger og armer, dekorerte hjem, pai og smurte horn, og de har dannet kognitive kart. De har også rommet språkliggjorte, artikulerte handlinger. Avhandlingen har beskrevet erfaringer av forskjellige typer av fenomen, ikke bare hus, men også byer, strøk, parker, nabolag, hjem og hoteller. Erfaringene har også inneholdt komponenter av vær, årstider, lukter og lyder, stemninger, politikkfelt og velferdstiltak. Alt dette har til sammen, og på ulike måter, vært med å danne de kroppsliggjorte erfaringene beskrevet og diskutert gjennom avhandlingen.

Orientering og bevegelse er aktiviteter som sedimenterer omgivelser i kroppen, som bekrefter hvor vi er og vår væren i denne samme verden. Dette skjer med en oppmerksomhet rettet fra og gjennom kroppen, med dens sansing, persepsjon, tenkning og refleksjon. Noen sentrale forhold må være til stede, noen viktigere enn andre, for å kjenne seg trygg og hjemme. Ikke alt er like viktig, men noe bestemt må være der. I dette bildet får detaljer også betydning. Estetikken ikler rommet dybde og skaper sammenheng mellom selvet og verden, følelser og tenkning, kropp og materialitet. Rom og omgivelser er ikke bare passive rammer hvor mening

fylles og ting organiseres, men snarere "...the means whereby the position of things can be possible." (Merleau-Ponty 1962: 243).

Omgivelser kan være materielle, som gelender, fotgjengerfelt, trapp, foajé, brostein, vegg-til-vegg-teppe. De kan være sosiale og kulturelle, ikledd språk, kommunisert og verdiladete, og rommer bevegelse, biltrafikk, relasjoner til andre medtrafikanter, konferansedeltakere, reisefølge og førerhunder. Steder skapes og blir meningsfulle gjennom romlig kroppslig orientering og erfaring. I dette rommet får vi tilgang til emosjoner slik de på ulike måter kan lokaliseres, både i sosiale relasjoner og materialitet. Vi kan også få tilgang til tenkning og kognisjon gjennom engasjement i: "... the sensual, embodied, muscular terrain of the emplaced human beings in their socially enspaced being." (Weiner 2002: 26).

Levd erfaring preges på denne måte av relasjoner mellom mennesker som er knyttet sammen i både konkrete og kulturelle kontekster:

The specific place that is fashioned when people take possession of the landscape, through walks, skiing or mushroom picking, also activates the material – the landscape and nature. Certainly nature is created by culture, but culture in an intricate way becomes created by nature through these exercises." (Frykman og Gilje 2003: 22-23).

Dublin, konferansehotellet i USA, IKEA, Stines hjem, nabolag og ekvipasjeetableringer har alle det til felles at de blir til gjennom bestemte typer oppmerksomhet mennesker retter mot verden og tingene i den. Erfaring blir til og distribueres gjennom ulike former for sammenkoblingspunkt, som blir del av et meningsfylt kommunikasjonssystem fordi de tilhører et orienteringsfellesskap. Slike punkter overfører kunnskap, bidrar til bevegelse og forbinder et menneske med andre mennesker og fysiske omgivelser. De fyller ut bilder og er med å skape integrasjon og væren-i-verden.

Spenningsfelt mellom vanene - det forutsigbare og kjente hverdagslivet, og det ukjente - det trygge og farlige, stillhet og støy, intimitet og trengsel, og alt det vi ikke har tidligere erfaringer med, kan vise seg i form av brudd. Vi mister i slike situasjoner ikke bare retningen. Vi mister et øyeblikk også fotfestet i verden. Dette tvinger oss til å rette oppmerksomheten mot den. Som Connerton (1989: 102) uttrykker det, er kroppslige bevegelser, "... accompanied by sensations, but sensations to which we are normally inattentive; our attention is attracted when they go wrong". Brudd gjør ting eksplisitte og tvinger oss til å bli mer sanselig oppmerksomme.

Hotellet i USA, ny-etablering av ekvipasjer, sykkelturen i Danmark og Dublin by skifter gradvis fra kaos, til å bli koordinerte romlige system med meningsstrukturer skapt av mennesker som beveger seg, på egen hånd, med ledsager, hvitstokk, førerhund, på tandemsykkel, guidebuss, i trapp og heis. Disse ”spottene” forvandles fra forvirring og usikkerhet til steder som representerer sikkerhet, trygghet og forutsigbarhet, men samtidig frihet. Dette finner sted i et samspill mellom materielle omgivelser og egne og andres kroppslige berøringspunkter. Omgivelsene blir gradvis integrert i den enkeltes kropp. Den lærer seg å justere orientering og bevegelsene slik at de blir betydningsfulle og sammenhengende. Forskjellige typer av rom blir etter hvert steder med dertil egnede bevegelser, som Tuan (1977: 6) beskriver det, ”... what begins as undifferentiated space becomes place as we get to know it better and endow it with value”. Et sted har blitt erkjent når bevegelse og orientering harmonerer med omgivelsene og gjenkjennbare referansepunkter, gjennom det Lefebvre (2004: 23) betegner som en rytmehandling som, ”... integrates these things- this wall, this table, these trees- in a dramatic becoming, in an ensemble full of meaning, transforming them no longer into diverse things, but to presences”. Når rom føles kjent for oss, har det blitt et sted. I slike erfaringer ligger perseptuelle, følelses-, kognitive, bevegelses- og orienteringshandlinger. Sammen bidrar de til det som kan kjennes som flyt og rytme mellom kroppen og omgivelsene, og med Lefebvres (ibid.: xv) ord, ”... everywhere where there is interaction between a place, a time and an expenditure of energy, there is rhythm.

Det tar tid å bli kjent med et sted, men stedet blir til for oss gjennom repeterte kroppslige erfaringer. Jo mer kjent vi blir på steder, jo mindre oppmerksomhet trengs å rettes mot det. Romlige ferdigheter blir til rutiner og vi er blitt kjent. Som Tuan (1977: 199) påpeker, ”... this is a fundamental source of confidence. We know where we are and we can find our way...”. Det som i starten var abstrakt rom, som manglet betydning foruten å være fremmed, blir etter hvert som vi blir kjent, konkrete steder fylt med mening. Gjennom avhandlingen har vi blitt kjent med eksempler fra erfaringer som gjør dette så eksplisitt. Det er mange måter å orientere seg i og erfare verden på. Dette er *en* type erfaringsverden. Den har jeg fått tilgang til og kommet nær gjennom ledsagende feltarbeid.

Den verden jeg har fått leve meg inn i, har vært en verden som for meg samtidig var annerledes og gjenkjennbar. Ifølge Merleau-Ponty er det kroppen som gjør verden kjent for meg. Det er gjennom kroppen jeg får tilgang til verden, til andre mennesker og materialitet (Thøgersen 2004: 160). Slike møter har understreket og gjort eksplisitt andre former for

betydninger, sanseerfaringer og oppmerksomheter, mot kroppen og mot omgivelsene, betydninger som jeg ellers antakelig ville ignorert. Kroppslig kunnskap og erfaringer er ofte uartikulerte. Fortellingene om Hege, forskeren og heisen, Stine og stupet, Bjørn og sykkelturn i Danmark, vandring i Dublin, Pia i USA, illustrerer alle, på hver sine måter, til tider dramatiske og uventede, møter mellom mennesker og omgivelser. Gjennom å bevege meg sammen med andre, ved å dele erfaringer og åpne opp kroppen, med all dens sansning og kognisjon, har jeg fått tilgang til nye måter å forstå fenomener på og slik fått mulighet til å utlede antropologisk kunnskap.

Alt dette handler om hvordan vi erfarer. I dette inngår både hvordan vi sanser og oppfatter verden som sådan, og om hvordan vi genererer vitenskapelig kunnskap. Å klare å trenge dypt nok inn i erfaringenes verden for å få grep om og forstå dem, og å bli i stand til å beskrive dem med språklige tekster, er en utfordrende øvelse både for kvinnen i gata og antropologen fordi, som Tuan (1977: 201) sier:

Blindness to experience is in fact a common human condition. We rarely attend to what we know. We attend to what we know about; we are aware of a certain kind of reality because it is the kind that we can easily show and tell. We know far more than what we can tell, yet we almost come to believe that what we can tell is all we know.

Blikket kan overskygge det som ligger foran en, og å se betyr ikke alltid å ha evne til å få oversikt. Jeg har selv, som ledsagende feltarbeider, snublet over renner, famlet etter fotgjengertunneller, overhørt lyder fra biltrafikk og folkemasser, sett meg blind på steder og oversett estetiske detaljer og uttrykk ved ting. Hver enkelt av disse erfaringene har tvunget meg til å justere blikket, innretningen og oppmerksomheten min mot det i omgivelsene som både taler for seg selv og til meg. Jeg har prøvd å lese etter Howes (2003: 51) påminning om at "... more may be going on than meets the eye.". Dette har vært en lærerik og utfordrende kunnskapsutviklende prosess, hvor det store bildet, avhandlingen, er blitt til ved at jeg har lært å ta meg tid til å stoppe opp og åpne blikket og oppmerksomheten mot viktige "points of interests" (Tuan 1977: 161).

Feltarbeid er en intersubjektiv erfaring. Det er i møter med andre mennesker, med hele, både deres og mitt, register av sanser, følelser og tanker, at forståelse blir til. Å forstå andre kan derfor best finne sted gjennom å dele erfaringer med dem. Dette krever ulike grader av personlig involvering, fordi det å forstå hvordan andre føler, kommer i stand fordi vi selv har

erfart sult, smerte, redsel etc.. Hastrup (1994: 235) sier vi må ta inn feltet for å kunne forstå det:

Apart from the obvious hard work of the ethnographer, fieldwork is quintessentially an intersubjective experience...there is no way of understanding people except through one's own experience and power of imagination. That is why we have to incarnate the field in order to comprehend it.

For å kunne levendegjøre feltet må vi finne et forankringspunkt som oversetter og bringer mening mellom den erfaringsverden folk lever i og den vitenskapelige verden (Frykman og Gilje 2003). Jeg startet med *olekranon*, albueknokkelen, og avrunder med den. *Olekranon* utgjorde for meg et slikt forankringspunkt for mine egne erfaringer fra ledsagende feltarbeid. Denne vandringen har, gjennom sanselig å ta inn erfaringsverdens deltafrikdom, gradvis og skritt for skritt, gjort meg i stand til også å kunne beskrive et større, helhetlig bilde.

Litteratur:

- Abu-Lughod, L. 1993: *Writing Women's Worlds: Bedouin Stories*. University of California Press, Berkeley.
- Akrich, M. og Latour, B. 1992: "A Summary of a Convenient Vocabulary for the Semiotics of Human and Nonhuman Assemblies". I *Shaping Technology/ Building Society: Studies in Sociotechnical Change*, Bijker, W. og Law, J. (red.). The MIT Press, Cambridge.
- Anvik, C. H. 1995: *Trabajo para comer, como para trabajar. Jeg spiser for å kunne arbeide, arbeider for å kunne spise*. Hovedfagsoppgave i sosial antropologi, NTNU, Trondheim.
- Asdal, K. 2004: "Positivismekritikk kontra post-konstruktivisme. Hans Skjervheim kontra Bruno Latour". I *Sosiologi i dag*, nr.2, s.:27-45.
- Askheim, O. P. 2003: *Fra normalisering til empowerment: ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Barth, F. 1991: *Andres liv – og vårt eget*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Bateson, G. 1972: *Steps to an Ecology of Mind*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Bauman, Z. 1989: *Modernity and the Holocaust*. Polity Press, Cambridge.
- Bhaskar, R. 1991: *Philosophy and the Idea of Freedom*. Blackwell, Oxford.
- Biehl, J., Good, B. og Kleinman, A. 2007: *Subjectivity – Ethnographic Investigations*. University of California Press, Berkeley.
- Bourdieu, P. 1977: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bourdieu, P. 1990: *The logic of practice*. Polity Press, Oxford.
- Bugge, A. og Døving, R. 2000: *Det norske måltidsmønsteret – ideal og praksis*. Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker.
- Burkitt, I. 1999: *Bodies of Thought. Embodiment, Identity & Modernity*. SAGE, London.
- Carr, D. 2004: "Time Zones". I *Space, time and culture*, Carr, D. og Chan-Fai, C. (red.) Kluwer, Dordrecht.

- Casey, E. 1996: "How to Get From Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena". I *Senses of Place*, Feld, S. og Basso, K. (red.). School of American Research Press, Santa Fe.
- Coleman, S. og Collins, P. 2006: *Locating the field: space, place and context in anthropology*. Berg, Oxford.
- Connerton, P. 1989: *How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Corker, M. og Shakespeare, T. 2002: *Disability/ Postmodernity. Embodying Disability Theory*. Continuum, London.
- Csordas, T. 1990: "Embodiment as a Paradigm for Anthropology". I *Ethos*, vol.18, nr.1, s.: 5-47.
- Csordas, T. 1994: "Introduction: the body as representation and being-in-the-world". I *Embodiment and Experience*, Csordas, T. (red.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Csordas, T. 1999: "Embodiment and Cultural Phenomenology". I *Perspectives on Embodiment: The Intersections of Nature and Culture*, Weiss, G. og Haber, H. F. Routledge, New York.
- Davis, F. 1961: "Deviance Disavowal: The Management of Strained Interaction by the Visibly Handicapped". I *Social Problems*, nr.9, s.: 120-32.
- de Certeau, M. 1984: *The Practice of Everyday Life*. University of California Press, Berkeley, California.
- Desjarlais, R. 1992: *Body and Emotion. The Aesthetics of Illness and Healing in the Nepal Himalayas*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Desjarlais, R. 1997: *Shelter Blues. Sanity and Selfhood among the Homeless*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Dewey, J. 1958: *Experience and Nature*. Dover, New York.
- Douglas, M. 1966: *Purity and Danger*. Routledge, London.
- Døving, R. 2003: *Rype med lettøl. En antropologi fra Norge*. Pax Forlag A/S, Oslo.

- Feld, S. 1990: *Sound and Sentiment. Birds, Weeping, Poetics, and Song in Kaluli Expression*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Flikke, R. 2003: "Embodiment, feltarbeid og okkulte erfaringer". i *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, nr.4., s.: 207-20. Universitetsforlaget, Oslo.
- Flikke, R. og Ween, G.B. 2009: "Naturen som praksiser Natur i nyere norsk antropologi". I *Norsk antropologisk tidsskrift*, nr.1-2, s.: 6-13. Universitetsforlaget, Oslo.
- Foucault, M. 1980: *Power/knowledge*. Harvester Press, Brighton.
- Frank, A.W. 1995: *The Wounded Storyteller – Body, Illness, and Ethics*. University of Chicago Press, Chicago.
- Froestad, J. Solvang, P. og Söder, M. 2000: *Funksjonshemming, politikk og samfunn*. Gyldendal Akademiske, Oslo.
- Frykman, J. og Gilje, N. 2003: *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Nordic Academic Press, Lund.
- Gatens, M. 1996: *Imaginary bodies: ethics, power and corporeality*. Routledge, London.
- Geertz, C. 1973: *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, Inc., Publishers, New York.
- Geertz, C. 1984: "«From the native's point of view» - On the nature of anthropological understanding". In *Culture Theory*, Shweder, R. A. og Robert, L. A. (red.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Gilje, N. og Grimen, H. 1992: *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Daidalos, Göteborg.
- Goffman, E. 1963: *Stigma*. Penguin, Hammondsworth.
- Goldie, P. 2000: *The Emotions: A Philosophical Exploration*. Oxford University Press, Oxford.
- Golledge, R. G. 1993: "Geography and the disabled: a survey with special reference to vision impaired and blind populations". I *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol.18, s.: 63-85. The Institute, London.
- Grue, L. 2004: *Funksjonshemmet er bare et ord: forståelser, fremstillinger og erfaringer*. Abstrakt Forlag, Oslo.

- Gullestad, M. 1989: *Kultur og hverdagsliv*, Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. 1990: "Naturen i norsk kultur". I *Kulturanalyse*, Deichman-Sørensen, T. og Frønes, I. (red.). Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Gullestad, M. 1996: *Hverdagsfilosofer*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Gullestad, M. 2002: *Det norske sett med nye øyne: kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hage, G. 2003: "The Differential Intensities of Social Reality". I *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*, Frykman, J. og Gilje, N. (red.). Nordic Academic Press, Lund.
- Haraway, D. 1988: "Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective". I *Feminist studies* vol.14 nr.3. s.: 575-99.
- Haraway, D. 1999: "Situated Knowledges". I *The Science studies reader* Biagioli, M. (red.). Routledge, New York.
- Hastrup, K. 1994: "Anthropological knowledge incorporated". I *Social Experience and Anthropological Knowledge*, Hastrup, K. og Hervik, P. (red.). Routledge, London.
- Hastrup, K. 2006: "Engaging Ethnography: The Heroics of a Field Discipline". Draft, NTNU, Trondheim, oktober 2006.
- Hastrup, K. og Hervik, P. 1994: *Social Experience and Anthropological Knowledge*. Routledge, London.
- Hervik, P. 2004: "Shared reasoning in the field: reflexivity beyond the author". I *Social Experience and Anthropological Knowledge*, Hastrup, K. og Hervik, P. (red.). Routledge, London.
- Holy, L. og Stuchlik, M. 2006: "Anthropological Data and Social Reality". I *Anthropology in Theory. Issues in epistemology*, Moore, H. og Sanders, T. (red.). Blackwell Publishing, Malden, USA.
- Howell, S. 1986: "Formal Speech Acts as one Discourse". I *MAN*, Vol.21, nr.1, s.:79-101.

- Howell, S. 2001: "Feltarbeid i vår egen bakgård: Noen refleksjoner rundt nyere tendenser i norsk antropologi". I *Norsk Antropologisk Tidsskrift*. Nr.1-2, s.: 16-24.
- Howes, D. 2003: *Sensual Relations. Engaging the Senses in Culture and Social Theory*. The University of Michigan Press, Ann Harbor.
- Hughes, B. og Paterson, K. 1997: "The Social Model of Disability and the Disappearing Body: towards a sociology of impairment". I *Disability and Society*, nr.12, s.: 325-40.
- Hutchins, E. 1995: *Cognition in the Wild*. MIT Press, Cambridge.
- Hutto, D. D. 2006: "Unprincipled engagements. Emotional engagement, expression and response". I *Radical enactivism: Intentionality, Phenomenology and Narrative*, Menary, R. (red.). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- Hydén, L-C., Nilholm, C. og Karlsson, K. 2003: "När olikhet blir problem: handikappforskning, kontext och social interaktion". I *Socialvetenskaplig tidsskrift*, nr.4, s.: 319-33.
- Ingold, T. 1998: "1990 debate Human worlds are culturally constructed". I *Key Debates in Anthropology*, Ingold, T. (red.). Routledge, London.
- Ingold, T. 2000: *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. Routledge, London.
- Ingold, T. 2008: "Anthropology is Not Ethnography". (Radcliffe-Brown Lecture in Social Anthropology). *Proceedings of the British Academy* nr.154, s.: 69-92.
- Ingold, T. og Vergunst, J. L. 2008: "Introduction". I *Ways of Walking. Ethnography and Practice on Foot*, Ingold, T. og Vergunst, J. L. (red.). Ashgate, Hampshire.
- Ingstad, B. og Whyte, S.R. 1995: *Disability and Culture*. University of California Press, Berkeley.
- Jackson, M. 1983: "Knowledge of the body". I *MAN*, Vol.181, nr.2, s.:327-45.
- Jackson, M. 1989: *Paths toward a clearing: radical empiricism and ethnographic inquiry*. Indiana University Press, Indiana, Bloomington.
- Jackson, M. 1995: *At Home in the World*. Duke University Press, Durham N.C.

- Jackson, M. 1996: "Introduction". I *Things as They Are. New Directions in Phenomenological Anthropology*. Jackson, M. (red.). Indiana University Press, Bloomington.
- Jackson, M. 2006: "Knowledge of the Body". I *Anthropology in Theory. Issues in epistemology*, Moore, H. og Sanders, T.. Blackwell Publishing, Malden, USA.
- Johnson, M. L. 1999: "Embodied Reason". I *Perspectives on Embodiment: The Intersections of Nature and Culture*, Weiss, G. og Haber, H. F.. Routledge, New York.
- Kerby, A. 1991: *Narrative and the Self*. Indiana University Press, Bloomington.
- Kusenbach, M. 2003: "Street phenomenology. The go-along as ethnographic research tool". I *Ethnography*, Vol.4, nr.3, s.: 455-85. SAGE Publications, London.
- Lamb, S. 2001: "Being a Widow and Other Life Stories: The Interplay between Lives and Words". I *Anthropology and Humanism*, 26(1), s.: 16-34.
- Larsen, T. 2009: *Den globale samtalen. Om dialogens muligheter*. Scandinavian Academic Press, Oslo.
- Latour, B. 2000: "When things strike back". I *British Journal of Sociology*. Vol.51, nr.1, s.: 107-23.
- Latour, B. 2005: *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press, Oxford.
- Leder, D. 1990: *The absent body*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Lee, J. og Ingold, T. 2006: "Fieldwork on foot: Perceiving, Routing, Socializing". I *Locating the Field: Space, Place and Context in Anthropology*, Coleman og Collins (red.). Berg Publishers, Oxford.
- Lefebvre, H. 2004: *Rhythmanalysis: space, time and everyday life*. Continuum, London
- Levin, D. M. 1993: *Modernity and the Hegemony of Vision*. University of California Press, Berkeley.
- Low, S. M. 2003: "Embodied Space(s). Anthropological Theories of Body, Space, and Culture". I *Space and Culture*. Vol.6 nr. 1, s.: 9-18.

- Low, S. M. og Lawrence-Zúñiga, D. 2003: *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*. Blackwell Publishing, Maden.
- Lund, S. 2003: "Hjemmekos: Iscenesettelse av norsk familiesamvær". I *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, nr.1 (14).
- Lundberg, P. 2004: *Blindhed. Antropologisk analyse af de blindes verden fra renæssancen til i dag*. Ph.d. række nr. 36, Institut for Antropologi, Det samfundsvidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet, København.
- Lundberg, P. 2005: "Perception. Kultur, oppfattelsespraksis og viden". I *Viden om verden*, Hastrup, K. (red.). Hans Reitzels forlag, København.
- Lusseyran, J. 1978: *Og det ble lys: historien om et menneske som blindheten gjorde seende*. Dreyer forlag, Oslo.
- Lutz, C. og Abu-Lughod, L. 1990: *Language and the Politics of Emotions*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lutz, C. og White, G. M. 1986: "The anthropology of emotions". I *Annual Review of Anthropology*, Vol.15, s.: 405-36.
- Magnusson, A-K. 2003: *Blinda personers icke-verbala kommunikation – Studier om kroppsspråk, icke-verbal samtalsreglering och icke-verbala uttryck*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.
- Malpas, J. 1999: *Place and Experience: A Philosophical Topography*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Marcus, G. E. 1995: "Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography". I *Annual Review of Anthropology*, nr. 24, s.: 95-117.
- Marcus, G. E. og Fischer, M.J. 1986: *Anthropology as cultural critique: an experimental moment in the human sciences*. University of Chicago Press, Chicago.
- Mauss, M. 1979 [1935]: "The Notion of Body Techniques". I *Sociology and Psychology. Essays*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Mead, G. H. 1934: *Mind, Self, and Society*. Morris, C.W. (red.). University of Chicago Press, Chicago.

- Menary, R. 2006: *Radical enactivism: Intentionality, Phenomenology and Narrative*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- Merleau-Ponty, M. 1962: *Phenomenology of Perception*. Routledge og Kegan Ltd, London.
- Merleau-Ponty, M. 1994: *Kroppens fenomenologi*. PAX, Oslo.
- Merleau-Ponty, M. 1999: *Om sprogets fenomenologi*. Gyldendal, København.
- Milton, K. 2002: *Loving Nature. Towards an ecology of emotion*. Routledge, London.
- Milton, K. og Svasek, M. 2005: *Mixed Emotions: Anthropological Studies of Feeling*. Berg Publishers, New York.
- Moi, T. 1998: *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Mol, A. M. 2002: *The body multiple: ontology in medical practice*. Duke University Press, Durham.
- Mol, A. M. og Law, J. 2002: *Complexities. Social studies of knowledge practices*. Duke University Press, Durham, N.C.
- Monks, J. og Frankenberg, R. 1995: "Being Ill and Being Me: Self, Body, and Time in Multiple Sclerosis Narratives". I *Disability and Culture*, Ingstad, B. og Whyte, S.R.. University of California Press, Berkeley.
- Moore, H. 1988: *Feminism and anthropology*. Polity Press, Cambridge.
- Moore, H. 1999: "Anthropological Theory at the Turn of the Century". I *Anthropological Theory Today*, Henrietta Moore (red.). Polity Press, Cambridge.
- Moore, H. og Sanders, T. 2006: *Anthropology in Theory. Issues in epistemology*. Blackwell Publishing, Malden, USA.
- Morphy, H. 1996: "For the Motion (1)". I *Key Debates in Anthropology*, Ingold (red.). Routledge, Abingdon, Oxon.
- Moser, I. B. 2003: *Road Traffic Accidents: The Ordering of Subjects, Bodies and Disability*. Faculty of Arts, University of Oslo.

- Norbye, A-K., B. 2010: *En fornemmelse av stol. Om meningsdannelse av sted og moderne støttsliv I Hallingdal, Norge*. Avhandling i sosialantropologi for graden dr.philos, Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Olaussen, I. 2010: *Disability, Technology & Politics: The entangled experience of being hard of hearing*. PhD thesis, Centre for Technology, Innovation and Culture (TIK), University of Oslo, Norway.
- Oliver, M. 1990: *Critical Texts in Social Work and the Welfare State – the Politics of Disablement*. The Macmillian Press, London.
- Oliver, M. 1996: *Understanding Disability, From Theory to Practice*. Macmillan, Basingstoke.
- Pallasmaa, J. 2005: *The Eyes of the Skin. Architecture and the Senses*. Wiley-Academy, West Sussex.
- Paterson, K. og Hughes, B. 1999: “Disability Studies and Phenomenology: The carnal politics of everyday life”. I *Disability & Society*, Vol.14, nr.5, s.: 597-610.
- Quin, S. og Redmond, B. 2003: *Disability and social policy in Ireland*. University College Dublin P, Dublin.
- Ricoeur, P. 1967: *Fallible Man: Philosophy of the Will*. Henry Regnery Co., Chicago.
- Ricoeur, P. 1991 *From Text to Action*. (oversettelse ved Blamey, K. og Thompson, J.B.). Northwestern University Press, Evanston, Illinois.
- Rorty, R. 1989: *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rosaldo, M. 1984. “Toward an Anthropology of Self and Feeling”. I *Culture Theory*, Shweder, R. A. og Le Vine, R. A. (red.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Rugkåsa, M og Thorsen, K.T. 2003: *Nære steder, nye rom. Utfordringer i antropologiske studier i Norge*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Scheper-Hughes, N. 1994: “Embodied knowledge: Thinking with the Body in Critical Medical Anthropology”. I *Assessing Cultural Anthropology*, Borofsky, R. (red.). McGraw-Hill, New York.

- Scheper-Hughes, N. og Lock, M. 1987: "The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology". I *Medical Anthropology Quarterly*, New Series, Vol.1, s.: 6-41. Blackwell Publishing.
- Schutz, A. 1962: "Collected Papers". I *The Problem of Social Reality*, Natanson, M.. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Schutz, A. 1967: *The Phenomenology of the Social World*. Northwestern University Press, USA.
- Scott, R. 1969: *The Making of Blind Men*. Russell Sage Fundation, New York.
- Seel, M. 2005: *Aesthetics of Appearing*. Standford University Press, Standford, California.
- Seep, H. R. og Embree, L. 2010: *Handbook of Phenomenological Aesthetics*. Springer Science+Business Media B.V., Dordrecht.
- Shakespeare, T. 2006: *Disability rights and Wrongs*. Routledge, London.
- Sheldrake, P. 2001: *Spaces for the Sacred: Place, Memory, and Identity*. SCM Press, London.
- Sokolowski, P. 2000: *Introduction to Phenomenology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- St.meld. nr 40 (2002-2003): *Nedbygging av funksjonshemmende barrierer*. Sosialdepartementet.
- Stoller, P. 1984: "Sound in Songhay Cultural Experience". *American Ethnologist*, nr.11 (3), s. 559-70.
- Stoller, P. 1989: *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology*. University of Pennsylvania press, Philadelphia.
- Söder, M. 2000: "Relativism, konstruktivism och praktisk nytta i handikappforskningen." I *Funksjonshemming, politikk og samfunn*, Froestad, J. Solvang, P. og Söder, M.. Gyldendal Akademiske, Oslo.
- Thorsen, K. og Rugkåsa, M. 2003: *Nære steder, nye rom. Utfordringer i antropologiske studier i Norge*. Gyldendal Akademisk, Oslo.

- Thøgersen, U. 2004: *Krop og fænomenologi: en introduktion til Maurice Merleau-Pontys filosofi*. Systime Academic, Århus.
- Toren, C. 1990: *Making sense of hierarchy*. The Athlone Press, London.
- Tuan, Y-F. 1977: *Space and Place. The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Turner, V. W. og Bruner, E.M. 1986: *The Anthropology of experience*. University of Illinois Press, Urbana, Illinois.
- Varela, F. J. Thompson, E. og Rosch, E. 1991: *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. MIT Press, Cambridge.
- Vike, H. 1992: ”På gyngende grunn? Refleksjoner over sosialantropologien og studiet av Norge”. I *Norsk Antropologisk tidsskrift*, nr. 2, s.: 149-59.
- Walsh, G. 1967: ”Introduction”. I *The Phenomenology of the Social World*, Schutz. Northwestern University Press, USA.
- Waterhouse, A-H., L. 1997: *Tekstur og uttrykk*. Hovedoppgave i forming, Institutt for form og formgiving, Høgskolen i Telemark.
- Weiner, J. 2002: “Between a Rock and a Non-Place: Towards a Contemporary Anthropology of Place”. I *Reviews in Anthropology*, Vol. 31, nr.1, s.: 21-7, Taylor og Francis.
- Wendell, S. 1996: *The Rejected Body. Feminist Philosophical Reflections on Disability*. Routledge, New York.
- Wikan, U. 1992: “Beyond the Words: The Power of Resonance”. I *American Ethnologist*. Vol.19, Nr.3. s.:460-82.
- Aarset, H. 2010: “Moderne spydspisser eller de siste asketer? Den likestilte utdanningsmiddelklassen I dagens Norge”. I *Nytt norsk tidsskrift*, nr. 1-2, s.: 33-45.